

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

İSİM VE SIFATLAR TEVHİDİNDE EHL-i SÜNNET'İN MUHALİFLERE CEVABI

﴿ فتح رب البرية بتلخيص الحموية ﴾

[Türkçe — Turkish — ترکی]

MUHAMMED b. SALİH el-USEYMÎN

TERCEME: NECMÎ SARI

TETKİK : MUHAMMED ŞAHİN

2010 - 1431

islamhouse.com

﴿ فتح رب البرية بتلخيص الحموية ﴾ « باللغة التركية »

محمد بن صالح العثيمين

ترجمة: نجمي صري

مراجعة: محمد بن مسلم شاهين

2010 - 1431

islamhouse.com

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

Giriş

Hamd, ancak Allah içindir. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma dileriz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi hidâyete erdirirse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa onu hidâyete erdirecek yoktur.

Tek olan ve hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah olmadığına şehâdet ederim. Ve şehâdet ederim ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür.

"Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin." (Âl-i İmrân, 102)

"Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan ve ikisinden birçok erkekler ve kadınlar üretilen Rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinize gözetleyicidir." (Nisa, 1)

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve doğru söz söyleyin. Ki Allah işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın. Kim Allah ve Rasûlü'ne itaat ederse büyük bir kurtuluşa ermiş olur." (Ahzâb, 70-71)¹

Bundan sonra:

Muhakkak ki, sözlerin en doğrusu Allah'ın Kelâm'ı, yolların en hayırlısı Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in yoludur. İşlerin en kötüsü ise sonradan uydurulanlarıdır. Sonradan uydurulup dine sokulan her iş bir bid'at ve her bid'at bir sapıklıktır. Her sapıklık ta ateştedir.²

Azîz ve Rahîm olan Allah rahmeti gereği, kendini tanıtan, kendine davet edip çağıran, kendilerine icâbet edenlere müjde veren ve kendilerine muhalefet edenleri uyararak peygamberler yollamış, o peygamberlerin davetinin anahtarını ve peygamberliklerinin özünü kendisine ibadet (kulluk) edilen Allah Sübhâne'yi isimleri, sıfatları ve fiilleriyle bilip tanımak kılmaştır. Öyle ki peygamberliğin gereklerinin hepsi, başından sonuna kadar bu bilgi üzerine kuruludur.³

İşte bu peygamberlerin en sonuncusu ve efendisi olan Hz. Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem- bir hadisinde imanı *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere inanmak"* ⁴ şeklinde tarif etmiş, Kur'ân'ın muhtelif surelerinde, aynı iman esaslarını ortaya koyan pek çok ayet yer almıştır. Hadiste de görüldüğü gibi Allah, bütün varlık ve fiillerin yaratıcı olduğu için, iman esaslarının

başında, iman her şeyden önce O'na tahsis edilmiş, bununla beraber, O'nun öz ve hakikati, ne Kur'ân âyetiyle ne de Peygamberi diliyle insanlara bildirilmemiştir. Çünkü insan idraki, O'nun öz ve hakikatini anlamaktan âcizdir; O, idrakin çok üstündedir. "Akılların tek başına Allah'ı, isimleri, sıfatları ve fiilleriyle ayrıntılı bir şekilde bilip kavraması imkansızdır."⁵

Allah Teâlâ kendi öz ve hakikatini bildirmiş olmamakla beraber, kendisine bazı isim ve sıfatlar izâfe etmiş, önce bir ve tek olduğunu, fiillerinde hiçbir ortağı bulunmadığını, ilim, kudret ve irade sâhibi olduğunu bildirmiş, sonra da bütün eksikliklerden tenzih edilmesini emretmiştir.

O'nun, bir taraftan kendisine mahlûkâtın sâhip olduğu ilim, kudret, irade, görme, işitme, konuşma, el, yüz, göz vb. gibi bazı isim ve sıfatları izâfe etmesi, diğer taraftan her türlü eksikliklerden tenzihini emretmesi, bu konularda gelen âyet ve hadislerin müslümanlar arasında çeşitli yönlerden anlaşılmasına yol açmış ve gruplaşmalar, isbat ve tenzih in ifrat derecesine varan uçları üzerinde teşekkül ederken, bu iki zıt kutup arasında da Kitap ve Sünnet'e dayanan akâidin korunmasını üzerine alan Ehl-i Sünnet âlimleri orta yolu muhafaza etmişlerdir.

Zıt kutuplarda teşekkül eden bu gruplardan Cehmiyye-Mu'tezile, tenzih te ifrata (aşırı) giderek, Allah-u Teâlâ'yı mahlûkattan herhangi bir şeye benzetmek endişesiyle bütün sıfatları, hatta bir kısmı daha da ileri giderek isimleri O'ndan nefyetmişler, bu konuda gelen âyetlere te'vîl yolu ile değişik anlamlar vermişler, hadisleri ise reddetmişlerdir. Bunların karşısında yer alan Müşebbihe-Mücessime gibi diğer gruplar ise, el, yüz, göz ve buna benzer isim ve sıfatlardan bahseden âyet ve hadislerle dayanarak Allah-u Teâlâ'yı, eli, yüzü, gözü ve çeşitli sıfatları olan mahlûkâta benzetmişler ve ispatta ifrata gitmişlerdir. Bu sûretle gruplar arasında başlayan mücâdele, "kelâm" adı altında gün be gün şiddetini artırmış, müslümanların birliğini bozmuş, akâidinde derin yaralar açmıştır.

Aslında Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- daha hayattayken ümmeti arasında bu tür kampaşma ve gruplaşmaların baş göstereceğini haber vermiştir. Nitekim O şöyle buyurmuştur: *"Yahûdiler 71 fırkaya, Hristiyanlar da 72 fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan sadece biri dışında hepsi ateştedir."*¹

İbn-i Cevzî (öl.597 h.) bu hadisi açıklarken şöyle demiştir: "Biz fırkalara ayrılmanın ne olduğunu da, bu fırkaların asılları olan fırkaları da biliyoruz. Şöyle ki, bu fırkalardan her bir grup kendi içinde fırkalara ayrılmıştır. Velez ki biz bu fırkaların isimlerini ve görüşlerini tam olarak bilmesek bile. Bizim için fırkaların asıllarından şunlar kesin olarak ortaya çıkmıştır: Harûriyye (Hâricîler), Kaderiyye, Cehmiyye (Mu'tezile), Mürcie, Râfıza ve Cebriyye. İlim ehlinin bir kısmı da şöyle demiştir: Sapık fırkaların aslı bu altı firkadır. Bu fırkalardan her biri de kendi içinde 12 fırkaya ayrılmıştır. Böylece toplam 72 fırka olmuşlardır."²

Ümmet arasındaki bütün bu kampaşma ve gruplaşmalar yanında Peyğamber - *sallallahu aleyhi ve sellem*- "ümmetinden hak üzere, aşğılayıp horlayanın veya karşı çıkanın onlara zarar veremeyeceğı bir topluluğun, hiç değışmeden Allah'ın emri gelinceye kadar var olmaya devam edeceğini"³ bildirmiş, bir rivâyetle bu topluluğun "cemâat"¹, diğere bir rivâyetle ise "bugün benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğumuz yolun ayınısı üzerinde olanlar"² olduğunu belirtmiştir.

İşte bütün bu hadisler bizlere, cehennem ateşinden kurtulmuş toplumun, orta yolu benimsemiş Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü onlar Allah Teâlâ'nın öz ve hakîkatine taalluk eden meselelerle ilgili olarak çıkan bu ihtilaflarda orta yolu benimsemişler, Kitap ve Sünnet'in bildirdiğı iman esasları dışında herhangi bir inanca yönelmemişler, insan için lüzumlu her şeyin bu iki kaynakta beyan edildiğine, beyan edilmeyen herhangi bir husus varsa, bunun akıl yolu ile idrak edilemeyeceğine ve ileri sürülecek her görüşün Allah Teâlâ hakkında zan ve tahminden ileri geçmeyeceğine inanmışlardır. Çünkü onlar Kitap ve Sünnet'e dayanmanın akılları sapıklıktan, nefisleri eğrilikten, kalpleri de doğru yoldan sapmaktan koruyacağını bilmişlerdir. Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye (öl.728h.) bu konuda şunları söyler: "Ehl-i Sünnet âlimleri bu yüzden 'sünnete sarılmak kurtuluştur' diyorlardı. Allah kendisine rahmet etsin Mâlik (öl.179h.) der ki: 'Sünnet Nûh'un gemisi gibidir, binen kurtulur, arkada kalan helak olur'. İşte hak budur. Çünkü Nûh'un gemisine peygamberleri tasdik eden ve onlara tâbi olanlar binmişti. Ona binmeyenler ise peygamberleri yalanlamışlardı. Sünnet'e tâbi olmak demek Allah katından gelen risâlete tâbi olmak demektir. Dolayısıyla risâlete tâbi olan, maddesi ve mânâsıyla Nûh'la beraber gemiye binen kimse durumundadır. Risâlete tâbi olmaktan ayrılan kimse de Nûh aleyhisselâm'a tâbi olmaktan ve Onunla beraber gemiye binmekten kaçınan kişi durumundadır."³

Ehl-i Sünnet inancı, insan idrakinin kuvvet ve kudretinin sınırlı olduğunu kabul ile, Allah Teâlâ'nın emirleriyle amel etmek ve kendi mutluluğuna neden olan inanç ve akâidini korumak esası üzerine kurulmuştur. Onlar bu görüşleriyle akli ve onun idrak kudretini küçültmüş değillerdir. Nitekim Peyğamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- bir hadisinde "Hâkim hükmedeceğı zaman ictihad ederde sonra ictihadında isabet ederse kendisine iki ecir vardır. Yine hükmedeceğı vakit ictihadda bulunur, (fakat ictihadında) yanılırsa ona da bir ecir vardır"⁴ diyerek fıkıh bablarına taalluk eden meselelerde aklın kullanılabileceğini, doğru kullanıldığı takdirde onda yalan ve yanlışlık olmadığını belirtmiş oluyordu. Ehl-i Sünnet âlimleri bu meselelerde akli büyük bir güvenle kullanmışlar, ihtilâfa düşmekten ve şer'î ölçülerde birbirleriyle tartışmaya girmekten korkmamışlardır. Fakat Allah Teâlâ'nın birliğı, âhiret, peygamberlik, ilâhî isim ve sıfatlar, kısaca Allah'ın öz ve hakîkatine taalluk eden meseleleri akilla ölçmek tamahına kapılmamışlardır. Sarrafın altın ölçmek için kullandığı âletle dağları ölçmeye kalkışmadığı gibi, onlar da akli, Allah Teâlâ'nın özünü ölçmek için kullanmamışlar, onun da bir sınırı olduğunu ve bu sınırın ötesine

geçilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Aklın, kullanılması gereken meseleler dışında kullanılmasının yanlış neticeler doğuracağı bir gerçektir. Nitekim kelâmcılar, Allah Teâlâ'nın öz ve hakikati ile ilgili nakli terkederek akla itimad etmişler ve hatalı neticelere varmışlardır. Sonradan üzerinde durdukları meselelerle ilgili nakli te'vîl ve tahrîf etmeleri, onları, ulaşmış oldukları neticelere uydurmak arzu ve gayretlerinden başka bir şey değildir. Bu sebeptendir ki, aklın yanlış istikâmette bir ölçü olarak kullanılması neticesinde "kelâm" adı altında teşekkül eden ilim, Ehl-i Sünnet âlimleri nazarında zemme (kınama ve yermeye) lâhik bir bid'at olmuş, taraftarları da, en az uğraştıkları bu ilim kadar mezmûm ve merdûd sayılmıştır.

Allah'ın İsim ve Sıfatlarını Bilmenin Önemi

Muhakkak Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek, mânâsını içice anlamak, gereğiyle amel etmek ve onlarla Allah'a dua edip O'ndan istemek, kulların kalplerinde; yaratıcıyı yüceltme, O'nu takdîs ederek her türlü eksiklik ve kusurdan tenzîh etme ve O'nu sevmek, O'nu umut edip arzulama ve O'ndan korkma, O'na tevekkül etme (dayanma) ve O'na dönme hasletlerini oluşturur. Öyle ki yaratıcı onların kalplerinde, ne zâtında ne de sıfatlarında hiçbir ortağı bulunmayan en yüce örnek olur. Hiç kimsenin, onların kalplerindeki bu yer gibi bir yeri yoktur. İşte böylece kul kalbî tevhidi gerçekleştirmiş olur. Yine böylece Allah için kulluk gerçekleşmiş, kalpler O'nun büyüklüğüne boyun eğmiş ve nefisler O'nun azametinden durulmuş olur.¹

İlimlerin en faziletlisi dînî ilimler olunca, bizim Allah'ı bilip tanımamızı sağlayan ilim, doğal olarak kendi dışındaki dînî ilimlerin en faziletlisi olmaktadır. Çünkü bu ilim bize Allah Azze ve Celle'yi tanıtmakta ve O'nun hakkında bilgi sâhibi olmamızı sağlamaktadır. "Üstelik kalplerin hayat bulmasının, nimet ve huzura kavuşmasının tek yolu, Rabbi, ma'bûdu ve yaradanını isimleri, sıfatları ve fiilleriyle bilip tanımasıdır."¹

İşte bu noktadan hareketle tevhidin iki rüknünden biri sayılan İsim ve Sıfat Tevhidini bilip tanımamız bizim için kaçınılmaz bir gerek olmaktadır.² Çünkü peygamberlerin getirdiği tevhid iki çeşittir: İlimde ve i'tikâdda tevhid, irâde ve kasıta (amaçta) tevhid. Bunlardan ilkinde, haber verme ve marifetle (bilgi) olan ilgi ve alâkası nedeniyle ilmî tevhid, ikincisine kasit ve iradeyle olan ilgi ve alâkası nedeniyle de kasdî-irâdî tevhid adı verilir. Tevhidin ilk çeşidi olan ilmî tevhidin dayanağı, âlemlerin Rabbi Allah'a âit kemâl (olgunluk) sıfatlarını ispat etmek, O'ndan teşbîh ve misâli nefyetmek ve O'nu bütün kusur ve eksikliklerden tenzîh etmektir.³

Bir İftira ve Cevabı

Son zamanlarda ülkemizde sünnet düşmanlığını körükleyen bazı grupların bu konudaki bâtil çaba ve gayretlerini i'tikâdî alana kaydırma eğilimi içine girdiklerini ne yazık ki müşâhede etmekteyiz. Bunlar, Muhammed Zâhid el-Kevserî (öl.1371/1952) gibi bazı son dönem ilim adamlarını kendilerine örnek almışlardır. Hatta bunlardan bazıları, başta İmam Ahmed (öl.241h.) olmak üzere Yahyâ b. Maîn (öl.233h.) ve İshâk b. Râhûye (öl.238h.) gibi pek çok Ehl-i Sünnet âlimini Haşevîlikle⁴ itham ederek onlara insafsızca iftira etmişlerdir.⁵ Aslında onların özellikle İmam Ahmed'i hedef tahtası haline getirmelerinin nedeni, O'nun sünnete olan sıkı bağlılığı ve Halku'l-Kur'ân olayında Mu'tezile ve Cehmiyye'ye karşı gösterdiği o üstün ve erişilmez mücâdeleci ruhtur. Allah O'ndan ve diğer bütün Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat âlimlerinden râzı olsun (Âmîn).

Şurası muhakkak ki, onlar bu hususta hocaları Muhammed Zâhid el-Kevserî'nin yolunu izlemişlerdir. Nitekim Kevserî, Ehl-i Sünnet imamlarını putçuluk, küfür ve şirkle itham ederek onlara "putçular", "putperestler", "kökleri putperestlere uzanan Haşevîler", "putperestlik çığırtkanları", "tecsîm ve putçuluk hastalığına yakalanmış hastalar", "ümme-i putperestlik çığırtkanlarından sakındırma" gibi asla hak etmedikleri aşağılayıcı kötü lakaplar takmıştır.¹ Bazen de onları câhillik, ahmaklık ve akıl ve din kıtlığıyla niteleyerek onlara "rezil câhil topluluk", "zelil ve alçak topluluk", "kendilerine selefî diyenler", "mezhepsizler", "hiçbir şeyden anlamayan câhillik", "aklı kıt Haşevîler", "aklı kıt bunaklar", "gâfiller", "câhillik", "cehâletinde ısrar eden câhille hakka karşı inatçı olan âlimler arasında olanlar", "aklı eweller", "anlaşı ve akıl olmadan aklında ve dininde isâbet (yara) alanlar", "anlaşı kıtlığına din kıtlığı katanlar", "akıllıların delileri", "Allah'ın yarattıklarının, hâdiselere basîret ve nazarla bakmaktan en uzak olanları", "akılsız ayak takımı" gibi gerçeğe yakından uzaktan hiçbir ilgisi olmayan kötü lakaplar takmıştır.²

Biz gerek Kevserî'ye gerekse O'nun izinden giderek Ehl-i Sünnet imamlarına bu tür itham ve iftiralarda bulunan sünnet düşmanlarına, halen üzerinde çalıştığımız İşte Gerçek Haşevîler adlı kitabımızda cevap vereceğiz inşaallah. Ancak burada birkaç söz söylemeden geçemeyeceğim:

Evet kendilerini islama nispet eden gruplar içinde teşbîh ve temsîl fikrini hararetle savunanlar olmuştur. Kaynaklar teşbîhin ilk ortaya çıkışının Râfızîler'in aşırılarından kaynaklandığında hem fikirdir. Söylenildiğine göre Allah'ın cisim olduğunu söyleyen ilk kişi Râfızî Hişâm b. el-Hakem³ (öl.190h.)'dir. Daha sonra bu hastalık Hişâm'ın taraftarları tarafından müslümanlar arasında yayılmaya başlamıştır. Biz, Müşebbihe hakkında daha geniş bilgiyi 306 nolu dipnotta verdiğimizden burada bunları tekrarlamaya gerek görmüyoruz. İsteyenler oradan bakabilirler.

Şurası bir gerçektir ki, mâlesef gerek Ehl-i Hadîs'ten gerekse mezhep imamları Ebû Hanîfe, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'e tâbi olanlar arasında teşbîh hastalığından nasibini alanlar çıkmıştır. Ancak bunların sayısı hem çok azdır, hem de bizzat Ehl-i Hadîs ve dört mezhep imamı tarafından kendilerine gereken cevap süratle verilmiştir. Birkaç kendini bilmez yüzünden bütün Ehl-i Sünnet âlimlerini itham altında bırakmak ve onlara iftira atmak herhalde adaletten olmasa gerek! Allah Teâlâ şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şâhitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil olmaya itmesin. Adaletli olun; (zira) bu takvâya daha yakındır. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakıyla haberdârdır."* (Mâide, 8)

Zaten Makâlât kitaplarıyla Fırak veya Milal ve Nihal kitaplarını inceleyenler gerçekte kimlerin Müşebbihe veya Mücessime veya Mümessile'den olduğunu öğrenirler. Bunlar arasında bu ümmetin üzerinde ittifak ettiği hiçbir Ehl-i Sünnet âlimi yer almamaktadır. Örneğin Ebu'l-Hasen el-Ûş'arî (öl.330h.) bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem (öl.190h.), Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî gibi Râfızîleri sayarken¹ Ebû Mansûr el-Bağdâdî (öl.429 h.) Müşebbihe'nin yaradani yaratılmışa benzetenler ve yaratılmışı yaradana benzetenler olmak üzere iki sınıf olduğunu, ilk sınıfın da kendi içinde Allah'ın zâtını, yaratılmışların zâtına benzetenler ve Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetenler olmak üzere iki grup olduğunu söyler. Birinci sınıfın ilk grubu arasında, Sebeiyûye, Beşâniyye, Muğiriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmâniyye, Mukannaiyye, Azâfira, Hişâmiyye, Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe, İbrâhimiyye, Hâbitiyye, Kerrâmiyye vb. başka kolları sayar. İkinci grup arasında ise Basra Mu'tezilesi, Kerrâmiyye'nin bir kolu, ez-Zürâriyye, Râfızîler'in bir bölümü vd. kolları sayar.² Şehristânî (öl.548h.) ise bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem ve Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî gibi Şîîler'in aşırılarından bir cemâatle, Mudar, Kehmes (öl.149h.), Ahmed el-Huceymî (öl.200h.), Ka'bî (öl.349 h.), Dâvûd el-Cevâribî ve başkaları gibi Haşevî Ehl-i Hadîs'ten bir cemâati sayar.³ Fahreddîn er-Râzî (öl. 606h.) ise bunlar arasında Hişâm b. el-Hakem'e tâbi olan Hakemiyye, Hişâm b. Sâlim el-Cevâlîkî er-Râfızî'ye tâbi olan Cevâlîkiyye, Yûnus b. Abdurrahmân el-Kummi'ye (öl.208 h.) tâbi olan Yûnusiyye, Şeytânû't-Tâk lakabı⁴ ile anılan Ebu Ca'fer el-Ahvel'e (Muhammed b. Nu'mân er-Râfızî) tâbi olan Şeytâniyye ve Dâvûd el-Havârî'ye tâbi olan el-Havâriyye gibi Râfızîler ile akledilebilir şeylerden nasibi olmayan bazı hadisçileri ve üçüncü bir fırka olarak da Sicistân yöresinin zâhidlerinden Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm'a (öl.255 h.) tâbi olanları sayar.⁵

Sonra şunu hatırlatmak gerekir ki, dört mezhep imamından herhangi birine tâbi olduğunu iddia eden kimsenin bu iddiası tek başına, onun bu imamlardan birine gerçekten tâbi olduğu sonucunu doğurmaz. Çünkü islam tarihi boyunca pek çok şahıs ve grup aslında hiç de öyle olmadığı halde kendilerinin bu imamlardan birine tâbi olduğunu ileri sürerek mensûbiyet iddiasında bulunmuşlar kısmen de olsa insanları buna inandırmayı başarmışlardır. Şeyhu'l-İslam İbn-i Teymîyye bu konuda şunları söyler:

"Söz İmam Eş'arî'nin (öl.330h.) söylediklerine gelince içlerinde önde gelen bir şeyhleri : 'Hiç şüphesiz İmam Ahmed (öl.241 h.) hem kadri büyük bir imam hem de İslam imamlarının en büyüklerindendir! Ancak O'na bir çok bid'at çıkarmış kimseler mensûbiyet iddia etmişlerdir' dedi.

Dedim ki: Evet bu doğru, ama yalnız İmam Ahmed'e hâs bir özellik değil. Belki hemen hemen hiçbir imam yok ki, kendisinin onlardan uzak (ber'î) olduğu topluluklar ona intisab etmiş olmasın. İmam Mâlik'in (öl.179h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. Şâfiî'nin (öl.204h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. Ebû Hanîfe'nin (öl.150h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar kendilerini O'na nispet etmişlerdir. Mûsâ aleÿhis's-selâm'ın onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. İsâ aleÿhi's-selâm'ın onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. Ali b. Ebî Tâlib'in (öl.40h.) onlardan uzak olduğu bazı insanlar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. Yine Peygamber - *sallallahu aleyhi ve sellem*-'in onlardan uzak olduğu Karâmita, Bâtiniyye ve başka fırkalardan nice mülhidler, nice münafıklar kendilerini O'na nispet etmişlerdir.

O önde gelen şeyh sözleri esnasında 'Haşevîyye ve Müşebbihe'den bazı insanlar, kendilerini İmam Ahmed'e nispet etmişlerdir' veya benzeri bir şey söyledi.

Dedim ki: Müşebbihe ve Mücessime'den olanlar, İmam Ahmed'in ashâbı dışında diğer mezhep ashâbı arasında İmam Ahmed'in ashâbında olduğundan daha çoktur. Nitekim şu Kürt boylarının hepsi Şâfiî'dir. Onlarda olan teşbîh ve tecsîm fikri başka hiçbir insan sınıfında yoktur. Ceÿlân halkı içinde Şâfiîler'de vardır, Hanbelîler de. Sonra dedim ki: Halis Hanbelîler'e gelince onlar arasında, kendilerinden başka mezheplerde olan bu tür fikirlerden hiçbiri yoktur. (Daha sonra) Mücessimî Kerrâmîler'in hepsi Hanefî'dir diyerek cevabı tamamladım."¹

İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî (öl.792h.) ise bu konuyla ilgili olarak, Ebû Hanîfe'nin, "Allah'ın gökte olduğunu inkar eden kâfir olmuştur" sözünü aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Ebû Hanîfe'nin yoluna (mezhebine) intisâb edenlerden bunu inkar edenlere aldırılmaz. İnandıkları şeylerin çoğunda Ebû Hanîfe'ye muhâlif olan Mu'tezile ve başka gruplar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. İnandıkları şeylerin bir kısmında Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'e muhalefet edenler de, kendilerini bazen bu imamlara nispet edebilmişlerdir."²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Başta İmam Ahmed olmak üzere Yahyâ b. Maîn ve İshâk b. Râhûye gibi hadisçilerle Ehl-i Sünnet'in diğer âlimlerini Haşevîlik, teşbîh, tecsîm ve temsîlle itham edenlerin asıl niyeti, bu imamları zan altında bırakmak sûretiyle onların müslümanlar arasındaki saygınlıklarını azaltmak ve böylece onların inançlarının temelini teşkil eden hadisleri yok saymaktır. Ancak onların bu niyetlerinin farkına varan âlimler, onların Ehl-i Sünnet imamları hakkındaki bu itham ve iftiralarını şiddetle reddetmişler ve bu konuda birçok özlü sözler söylemişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Şehristânî, İmam Ahmed b. Hanbel, Dâvûd b. Ali el-Ësfehânî (öl. 270h.) ve Selef'ten bir topluluğun, kendilerinden önce gelen ve hadis ehlinde olan Mâlik b. Enes ve Mukâtîl b. Süleymân (öl.150h.) gibi seleflerinin yolundan nasıl yürüdüklerini uzunca anlattıktan sonra şöyle söylemiştir: "İşte bu, selâmet (esenlik) yolunun ta kendisidir. Bu yolda hiçbir şekilde teşbîh yoktur."¹

Fahreddîn er-Râzî de şöyle demiştir: "Şunu bil ki, Mu'tezile'den bir topluluk İmam Ahmed -Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin-, İshâk b. Râhûye ve Yahyâ b. Maîn'e teşbîh nispet ederler ki bu yanlıştır. Çünkü onlar i'tikâdlarında teşbîh ve ta'tîlden uzaktırlar (münezzehler). Ancak onlar müteşâbih ayetler hakkında konuşmaz, aksine (onlara) iman ettik ve (onları) tasdik ettik derlerdi. Bununla birlikte onlar Allah Teâlâ'nın hiçbir benzeri olmadığını, hiçbir şeyin de O'na benzemediğini kesin bir dille ifâde ederlerdi. Bilindiği üzere bu i'tikâd teşbîhten gerçekten çok uzaktır."²

Şeyh Mer'î b. Yusuf el-Kermî el-Hanbelî (öl.1033h.) ise şöyle demiştir: "Ne gariptir ki, Hanbelî imamlarımız Selef'in görüşünü söyleyip kabul ettikleri ve Allah'ı hem Allah'ın kendi nefsinin vasfettiği hem de Rasûl'ünün O'nu vasfettiği şeylerle, tahrîf ve ta'tîle, tekvîf ve temsîle kaçmadan vasfettikleri halde, dininde ihtiyatlı (tedbirli) davranmayan birini, onları tecsîm fikrine nispet ederken bulabiliyorsun. Halbuki imamlarımızın mezhebi (görüşü), Şâfiîler'in mezhebinin (görüşünün) tersine mücessim olan kişinin kâfir olduğudur. Çünkü Şâfiîler nezdinde mücessim, kâfir değildir. Buna göre Mücessime'yi tekfir eden bir topluluk (yâni Hanbelîler) nasıl olur da tecsîm görüşünü söyler?!"³

Hatta bunlardan bir kısmı sadece imamları teşbîhle itham etmekle kalmamış peygamberleri bile bu tür kötü lakaplarla itham etmişlerdir. İbn-i Teymiyye şöyle demiştir: "Cehmiyye ve Mu'tezile, -yalan ve iftira olarak- bu güne kadar sıfatlardan bir şeyi ispat edene Müşebbihe adını verirler. Hatta onlardan öyle aşırı gidenler olmuştur ki, bunlar peygamberleri bile Müşebbihe olmakla itham ederler. Öyle ki Cehmiyye'nin ileri gelenlerinden Sümâme b. el-Ëşres (öl.213h.) şöyle demektedir: 'Peygamberlerden üçü Müşebbihe'dendir: Hz. Mûsâ böyledir. Çünkü O: *"Bu iş, senin imtihanından başka bir şey değildir."* (A'râf, 155)' demiştir. Hz. İsa da böyledir. Çünkü O: *"Sen benim nefsimde olanı bilirsin, halbuki ben senin nefsinde olanı bilmem"* (Mâide, 116)' demiştir. Yine Hz. Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem- de böyledir. Çünkü O: *"Rabbimiz iner"* 4 demiştir. Hatta Mutezile'nin pek çoğu, İmâm Mâlik, Sevrî (öl.161h.), Evzâî (öl.157 h.), Şâfiî, Ahmed ve bunlara tâbi olanlarla, İshâk b. Râhûye, Ebû 'Ubeyd (öl.224h.) ve başkaları gibi imamların çoğunu müşebbihe sınıfına sokarlar.

Şâfiî mezhebine mensup Ebû İshâk İbrâhim b. Osmân b. Dirbâs (öl. 622h.), "Tenzîhu Ėimmeti's-Şerîa anî'l-Ėlkâbi's-Şenîa" adında bir eser yazmış, selefin ve diğerlerinin bu konudaki sözlerini ve görüşlerini nakletmiştir. Yine bu kitabında, müşriklerin Peygamber'e iftira ürünü lakaplar taktıkları gibi bid'at ehlinde her bir sınıfın da Ehl-i Sünnet'e -bozuk

görüşleri üzerinde doğru olduklarını ileri sürerek- bu tür iftira ürünü lakaplar taktıklarını anlatır.”¹

Aslında hadis ehline bu tür sözlerle sövmeyi maharet sayan bu bid’at ehli zındıkların en büyük alâmeti, Ehl-i Sünnet’e Haşeviyye, Müşebbihe ve Mücessime gibi asla haketmedikleri lakaplar takmalarıdır. Âlimlerin bu noktaya dikkat çeken sözlerinden birkaçı şöyledir:

İmam Tirmizî (öl. 279h.) *"Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Rahmân onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da asla kabul etmez"* hadisini² zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İlim ehlinin pek çok kimse bu hadis ve sıfatlarla ilgili buna benzeyen diğer rivâyetler hakkında ve Allah-u Telâî'nin her gece dünya göğüne inmesi hususunda gelen rivâyetler³ hakkında şöyle demişlerdir: 'Bu sıfatlar hakkında gelen rivâyetler kesinlikle sâbittir. Bunlara olduğu gibi inanılır ve haklarında hiçbir vehme düşülmez. Bunların nasıl olduğu konusunda da hiçbir şey söylenilemez. Bunun gibi Mâlik, Süfyan b. 'Uyeyne (öl. 198h.) ve Abdullah b. Mübârek'in (öl. 181h.) bu hadisler hakkında: 'Onları nitelendirmeden (olduğu gibi) alıp kabul ediniz'⁴ dedikleri, rivâyet edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın ilim ehlinin görüşü de böyledir. Cehmiyye ise bu rivâyetleri inkar ederek 'bunlar birer teşbîhtir' demişlerdir."⁵

Abdurrahmân b. Ebî Hâtim (öl. 327h.) ise babası Ebû Hâtim er-Râzî'nin (öl. 277h.) şöyle dediğini nakleder: "Ehl-i Eser'e söven bid'at ehlinin alâmetiyle zındıkların alâmeti, Ehl-i Sünnet'e Haşeviyye ismini takmalarıdır ki, onlar bununla eserleri (hadisleri) ortadan kaldırmak istemektedirler. Cehmiyye'nin alâmeti ise Ehl-i Sünnet'e Müşebbihe adını takmalarıdır."⁶

İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî (öl. 792h.) ise şöyle demiştir: "İshâk b. Râhûye (öl. 238h.) şöyle demiştir: 'Cehm'in (öl. 128h.) ve ashâbı Cehmiyye'nin alâmeti, alışageldikleri şekilde ve yalan yere Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın, müşebbihe olduklarını iddia etmektir. Oysa bilakis onlar (Cehm ve Cehmiyye), Muattıla'nın (Allah'ın sıfatlarını inkar edenlerin) kendileridir.' Yine bunun gibi selef imamlarından pek çoğu da şöyle demişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzetiler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki, bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Zındıkların aşırıları; Karmâtîler ve felsefecilerden Allah'ın isimlerini inkar eden ve Allah için: 'O, âlimdir ve kâdirdir' denemeyeceğini söyleyen kimse, Allah'ı bu isimlerle (âlim ve alîm, kâdir ve kadîr isimleriyle) isimlendiren kimsenin müşebbih olduğunu ileri sürer. Çünkü ona göre isimdeki ortaklık (ortak kullanım ve benzerlik), anlamdaki benzerliği gerektirir. Yine Cehmiyye'nin aşırıları gibi ismi ispat edipte 'o mecazdır' diyen kimse, 'muhakkak Allah gerçekten âlimdir, gerçekten kâdirdir' diyen kimsenin müşebbih olduğunu ileri sürer. Yine sıfatları inkar eden ve Allah'ın ilmi,

kudreti, kelâmı, sevmesi ve irâdesi yoktur diyen kimse, sıfatları ispat eden kimse için müşebbih ve mücessim der. İşte bunun için Cehmiyye, Mu'tezile, Râfıza ve benzerlerinden sıfatları reddeden kimselerin kitapları; sıfatları ispat edenlere taktıkları müşebbihe ve mücessime adlarıyla doludur. Onlar kitaplarında şöyle derler: Mücessime'nin cümlesinden kendilerine Mâlikîler denilen bir topluluk vardır ki bunlar kendisine Mâlik b. Enes denen birine nispet edilirler. Yine bunlardan kendilerine Şâfiîler denilen bir topluluk vardır ki bunlar da kendisine Muhammed b. İdrîs denilen birine nispet edilirler. Hatta bu sıfat inkarcılarından Kur'ân'ı tefsir eden Abdülcebbar (öl. 415h.), Zemahşerî (öl. 538h.) ve diğerleri gibi müfessirler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat eden ve Allah'ın (ahirette) görüleceğini söyleyen herkese müşebbih adını verirler. Öyle ki bu kullanım, grupların çoğunluğunun son dönem âlimlerinin nezdinde yaygın bir hal almıştır.

Ancak meşhûr Sünnet âlimleri nezdinde, bu lafzın (teşbîh) kullanımı hususunda yaygın olan görüş şudur: Onlar ne teşbîhi reddetmek sûretiyle sıfatları reddetmeyi kasdetmişlerdir ne de sıfatları ispat eden herkesi teşbîhçi olmakla nitelemişlerdir. Aksine onlar teşbîhi reddederek, Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdetmişlerdir. Tıpkı daha önce geçen Ebû Hânîfe'nin şu sözünde olduğu gibi: 'Allah Teâlâ bilir ama bizim bilmemiz gibi değil, güç yetirir ama bizim güç yetirmemiz gibi değil, görür ama bizim görmemiz gibi değil'.¹ İşte bu Allah Teâlâ'nın şu buyruğunun mânâsıdır: *"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir."* (Şûrâ, 11). Allah burada benzerliği reddetmiş ve sıfatı (işitme ve görme sıfatlarını) ispat etmiştir.

İleride Şeyh'in (Tahâvî'nin) sözleri içinde sıfatları ispat konusu, teşbîhi reddetmenin, sıfatları reddetmeyi gerektirmediği hususuna dikkat çekmek maksadıyla geçecek."¹

Molla Aliyyu'l-Kârî (öl. 1014h.) ise kendisi gibi Hanefî olan İmam Sadreddin Konevî'nin (öl. 673h.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu nedenle selef âlimlerinin çoğu şöyle söylemişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzeticiler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Hatta Abdülcebbar (öl. 415h.), Zemahşerî (öl. 538h.) gibi bazı tefsîr âlimleri ve bu ikisi dışındaki diğer Mu'tezilî ve Râfîzî âlimler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat edene, yahut Allah'ın zâtını (ahirette) görmenin mümkün olduğunu söyleyen âlimlere "müşebbih" adını verirler. Halbuki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın cumhurunun nezdindeki meşhûr olan görüş, onların, Allah'ın yaratıklara benzemesini reddetmek sûretiyle, Allah'ın sıfatlarını reddetmeyi kasdetmedikleri, aksine bununla, imamin da doğurucu bir anlatımla anlattığı gibi Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır."^{2 3}

Kaldı ki Ehl-i Sünnet âlimleri Allah'ın isim ve sıfatlarında yapılabilecek teşbîh ve tescîmi kesin ifadelerle yasaklamışlar, hatta bunun şirk ve küfür olduğunu söylemişlerdir. Onların bunu gösteren bazı sözleri şöyledir:

İmam Tahâvî (öl. 321h.), Ebû Hanîfe'nin (öl. 150h.) şöyle dediğini nakleder: "Kim Allah'ı insana özgü anlamlardan (sıfatlardan) bir anlam (sıfat) ile tanımlarsa, muhakkak küfre düşmüş olur. Bu gerçeği gören bir ibret alır da artık kâfirlerin dediklerine benzer bir sözü söylemekten kaçınır. Bunu yapınca da Allah Teâlâ'nın sıfatlarında beşer sıfatları gibi olmadığını anlar."⁴

Rebî b. Süleymân (öl. 270h.), Allah'ın sıfatları hakkında İmam Şâfiî'ye (öl. 204h.) sorduğu bir soruya İmam Şâfiî'nin şöyle cevap verdiğini söylemiştir: "Akılların, Allah-u Teâlâ'yı temsîl ve teşbîh etmesi, tasavvurların O'nu sınırlaması, zanların kesin bilgi ortaya koyması, gönüllerin düşünüp anlaması, iç âlemdeki tefekkürlerin derinliklere dalması, zihinlerin ihata edip kuşatması ve akılların düşünüp kavraması haramdır, yasaktır; ancak Allah'ın bizzat kendisini tanımladığı, ya da Peygamberi sallallâhu aleyhi ve sellem'in diliyle açıkladığı bilgi ve sıfatlar müstesnâ!"⁵

Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î (öl. 228h.) ise şöyle demiştir: "Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın kendisini nitelendirdiği şeyleri inkar eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûlü'nün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir."¹

İshâk b. Râhûye (öl. 238h.) de şöyle demiştir: "Kim Allah'ı nitelerken O'nun sıfatlarını, yarattığı şeylerden birinin sıfatlarına benzetirse o Azîm olan Allah'ı inkar etmiş olur."²

Bu konuyla ilgili sözlerimize İbn-i Teymiyye ve Mer'î b. Yûsuf el-Kermî el-Hanbelî'nin (öl. 1033 h.) şu sözleriyle son veriyoruz:

"Allah Sübhânehu'nun ne isimleri ve sıfatlarıyla birlikte zikredilen mukaddes nefsinde ne de fiillerinde hiçbir benzeri yoktur. Yine yakînen biliriz ki, O'nun gerçekten bir zâtı, gerçekten fiilleri ve gerçekten sıfatları vardır. Bununla birlikte O'nun ne zâtında ne sıfatlarında ne de fiillerinde hiçbir benzeri yoktur. Allah eksikliği ve sonradan olmayı gerektiren herşeyden, gerçekten münezzehtir. Çünkü O Sübhânehu ve Teâlâ, üstünde hiçbir gayenin olmadığı en üstün kemâli (mükemmelliği) hakedendir. Yok olması imkansız olduğu için, sonradan olması da imkansızdır. Sonradan olmak, önce yok olmayı gerektirdiği, bir oldurucuya ihtiyaç duyduğu, kendisinin varlığı ise kendi başına bağımsız zorunlu varlık olduğu için Allah Sübhânehu ve Teâlâ sonradan var olmamıştır."³

"Allah Sübhânehu sonradan olanların hepsinden farklıdır. O'nun zâtı (başka) zâtlara benzemediği gibi sıfatları da (mahlûkâtının) sıfatlarına benzemez.

Yine Allah yarattıklarından hiçbir şeye benzemediği gibi sonradan olma şeylerden hiçbirine de benzemez. Aksine O yarattıklarının hepsinden farklı ve ayırdır. Ne zâtında, ne sıfatlarında ne de fiillerinde O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. Mutlak varlık O'nundur. O ne bir zamanla sınırlanabilir ne de bir mekanla sınırlanabilir. Mutlak birlik, O'nun kendi

nefsiyle kâim olması ve fiillerinin hepsinde bağımsız olması dolaşısıyladır. Güzellik veya sevinmek veya şeref veya aydınlık veya cemâl veya benzer bir görüntü veya benzer bir şahıs gibi niteliklerden Allah'la ilgili olarak kalbinin zannettiği veya fikir alanında oluşan veya aklına gelen her ne varsa Allah Teâlâ ondan farklıdır. Böyle bir durumda "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur" (Şûrâ, 11) âyetini oku. Sen Allah dağa tecelli edince dağın O'nun heybetinin azametinden dolayı paramparça olduğunu görmüyor musun?! Nasıl ki Allah'ın tecelli ettiği bir şey paramparça oluyor, işte bunun gibi Allah hakkında zan ve tahminlerde bulunan kalp helak olup gider. Öyleyse tam anlamıyla teslim olmuş ve tasdik etmiş halde hem O'nun kendi nefsi için razı olduğu şeylerden razı ol hem de kendi nefsi hakkında bildirdiği haberlerin ötesine geçme."⁴

EŞ'ARİLER VE MÂTURİDİLER EHL-i SÜNNET VE'L-CEMÂAT'TEN MİDİRLER?

Nasıl ki, selefin i'tikâdi görüşlerine muhalif olanlar içinde Ehl-i Sünnet'in büyük imamlarını Haşevî ve Müşebbih olmakla itham edenler çıkmışsa yine aynı şekilde selefin i'tikadi görüşlerini benimsemiş kimseler arasında da Eş'arîler'i ve Mâturîdîler'i büsbütün Ehl-i Sünnet dışına çıkaranlar çıkmıştır. İlk grubun yaptığı ne kadar yanlışsa ikinci grubun yaptığı da o kadar yanlıştır. Olması gereken şahıslara ve gruplara hükmetme noktasında adaletten ayrılmamak, elden geldiğince âdil olmaktır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi âdil olmaya itmesin. Adaletli olun; (zira) bu takvâya daha yakındır. Allah'tan korkun. Hiç şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdârdır." (Mâide, 8), "Söz söylediğiniz zaman adaletli olun." (En'âm, 152)

Allah'a hamdolsun ki elimizde, Ehl-i Sünnet âlimlerinin kendileri dışındaki gruplara hükmederken adaletten ayrılmadıklarını gösteren birçok örnek bulunmaktadır. Örneğin Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye Allah'ın tevhîdi, isimleri ve sıfatları konusunda Zâhirîlerle (imamları Dâvûd ez-Zâhirî ve O'na uyan küçük bir grup hariç) Eş'arîler'in sahip oldukları akîdeyi karşılaştırırken şunları söylemiştir: "Bilindiği üzere İmam Eş'arî ve Ashâbı bu konuda Selef'e, imamlara ve hadis ehlinin mezhebine, Zâhirîler'den çok daha fazla yakındır. Yine bunun gibi Zâhirîler, Kur'ân ve Sıfat meselelerinde Ahmed b. Hanbel ve O'nun dengi diğer imamlara muvâfık olduklarını iddia etmekle beraber bu hususta Eş'arî ve Ashabını tenkid edip ayıplarlar. Oysa Eş'arî ve Ashâbı, Kur'ân ve Sıfat meselelerinde Ahmed b. Hanbel ve O'nun dengi diğer imamlara tahkîk ve intisâb bakımından, Zâhirîler'den daha yakındırlar. Tahkîk bakımından diyoruz, çünkü sıfatlar konusunda İmam Eş'arî ve Ashâbının mezhebiyle İbn-i Hazm (öl. 456h.) ve Zâhirîler'den O'nun emsâli olanların mezhebinin bilen kimseye şu açık-seçik belli olmakla beraber kendisi ve (bu) iki görüşü anlamış herkes şunu bilir ki: Bu Bâtînî Zâhirîler, Mu'tezile'ye, hatta felsefecilere Eş'arîler'den daha yakındırlar. Eş'arîler ise Selef'e, imamlara ve hadis ehline, Zâhirîler'den daha yakındırlar... İntisâb bakımından ise, Eş'arî ve Ashâbının kendilerini, özel olarak

İmam Ahmed'e genel olarak da vesair hadis ehli imamlarına nispet etmeleri, kendilerine âit kitapların hepsinde açıktır, meşhûrdur."¹

Yine örneğin kitabımızın yazarı İbn-i 'Useymîn kendisine yöneltilen "Faziletli Şeyh! Eş'arîler Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten midirler? Açıklamanızı rica ederiz" şeklindeki bir soruya şöyle cevap vermiştir: "Eş'arîler, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e muvâfık oldukları meselelerde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'tendirler. Ancak onlar sıfatlar konusunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'e muhaliftirler. Çünkü onlar sadece yedisinde Allah'ın sıfatlarından başka hiçbir sıfatı ispat etmezler. Öte yandan bunları da Ehl-i Sünnet'in ispat ettiği şekilde ispat da etmezler. Her yönüyle onlar Ehl-i Sünnet'tendirler dememiz icab etmediği gibi onların Ehl-i Sünnet'e mensup oluşlarını tamamen reddetmemiz de icab etmez. Biz deriz ki, onlar Ehl-i Sünnet'e muvâfık oldukları meselelerde Ehl-i Sünnet'tendirler. Ehl-i Sünnet'e muhalefet ettikleri meselelerde ise Ehl-i Sünnet'e muhaliftirler. İşte böylece tafsîle gitmek kendisi ile hakkın ve adaletin gerçekleşeceği yoldur. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Söz söylediğiniz zaman adaletli olun."* (En'âm, 152). Sonuç olarak onların mutlak sûrette Ehl-i Sünnet dışına çıkartılmaları adaletten olmayacağı gibi tamamen Ehl-i Sünnet'e dahil edilmeleri de adaletten olmaz. Vâcib (gerekli) olan her hak sahibine hakkının verilmesidir."¹

Başka bir yerde ise "Eş'arî akîdesinin mahiyeti nedir ve İhvân-ı Müslimîn'in sâhip olduğu akide, Eş'arî akidesi midir?" şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir: "Allah şahit ki, bizler İhvân-ı Müslimîn'in akidesinin ne olduğunu bilmiyoruz. Fakat Eş'arîler hakkında yazılan kitaplar içinde gördüğüm en hayırlı kitap Şeyh Sefer el-Havâlî'ye âit olan küçük bir risâledir ki, O onda güzel sözler söylemiş ve Eş'arîler'in Allah'ın isimleri ve sıfatları meselesiyle, kelâm, iman, vâid (azâb, cehennem) ve daha birçok meselede Ehl-i Sünnet'e olan muhalefetlerini açıklamıştır. Bu meselelere vâkif olmak isteyenler bu kitaptan istifâde edebilirler."²

Bir başka yerde ise Ehl-i Sünnet'in Selef'in ta kendisi olan Sahâbe, Tâbiîn ve onların izinden giden hidayet önderi imamlar olduğunu belirttikten sonra "Eş'arîler ve Mâturîdîler, Allah'ın İsimleri ve Sıfatları konusunda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ten sayılmazlar" demiş ve bunun neden böyle olduğunu uzunca bir şekilde anlatmıştır.³

Bir başka yerde ise Ehl-i Sünnet'i oluşturan âlimlerin şunlar olduğunu söylemiştir: "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat içinde müslümanların, doğru yol üzerinde oldukları hususunda birleştikleri din önderi imamlar vardır: Tıpkı İmam Ahmed, Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyan es-Sevrî, Evzâî gibi. Yine Ehl-i Sünnet içinde bu imamlar dışında Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye ve Şeyhu'l-İslâm Muhammed Süleymân et-Temîmî (öl.1206h.) gibi meşhûr ve marûf imamlar da vardır."⁴

Bu konuyla ilgili sözlerimize İbn-i Teymiyye'nin şu veciz ifadesiyle son veriyoruz:

"Selefin mezhebini (görüşlerini) ortaya koyan ve ona bağlı ve müntesip olduğunu söyleyen bir kimsenin aşıplanacak hiçbir tarafı yoktur. Aksine böyle bir tavrı ondan ittifakla kabul etmek gerekir. Çünkü selefin mezhebi haktan başkası değildir ki! Eğer bu tavrı ortaya koyan kişi zâhiren ve bâtinen selefin mezhebine muvâfık ise, o kişi zâhiren ve bâtinen hak üzere olan bir mü'min durumundadır. Yok eğer sadece zâhirde selefin mezhebine muvâfık, bâtinen muvâfık değilse o kişi de münâfık durumundadır. Açığa vurduğu kabul edilir (zâhirine göre hareket edilir), gizledikleri (içinde olanlar) Allah'a havale edilir. Çünkü biz insanların kalplerini yırtıp içine bakmakla ve karınlarını deşmekle emrolunmadık."¹

ESERİN KONUSU:

Çevirisini sunduğumuz elinizdeki bu eser önsöz, yirmialtı bölüm ve bu bölümlere bağlı alt bölümlerden (fasıllardan) oluşmaktadır.

İlk yirmibeş bölümde ve bunlara bağlı alt bölümlerde; Ehl-i Sünnet'in Allah'ın isim ve sıfatları hakkında sâhip olduğu akîde, isim ve sıfat tevhidinde bilinmesi gereken temel kurallar, Ehl-i Sünnet dışı grupların Ehl-i Sünnet'e yönelttiği eleştiriler ve Ehl-i Sünnet'in bu eleştirilere aklî ve dinî bakımlardan verdiği cevaplar ve Bid'atçiler'in Ehl-i Sünnet'e yakıştırdıkları kötü lakaplar gibi isim ve sıfat tevhidini ilgilendiren daha pek çok meseleden delilleriyle birlikte söz edilmiştir.

Yirmialtıncı bölüm ve buna bağlı alt bölümlerde ise islam ve iman kelimelerinin tanımıyla bu iki kelime arasındaki ilişki, iman ve amel ilişkisi, imanın artması ve eksilmesiyle artma ve eksilmeye neden olan etkenler ve imanda istisnâ gibi imanı ilgilendiren meselelerden delilleriyle birlikte söz edilmiştir.

ESERİN ELİMİZDEKİ MEVCUT BASKILARI:

İbn-i 'Useymîn'in Fethu Rabbi'l-Beriyûe bi Telhîsi'l-Hameviyye adlı eserinin çevirisinde asıl kabul ettiğimiz elimizdeki mevcut dört baskı şunlardır:

1- Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde, Riyad'da yapılan baskı. Kitap ilk kez bu yayınevi tarafından basılmıştır.

2- İmam Muhammed b. Suûd İslam Üniversitesi tarafından 1407/1986 yılında Riyad'da yapılan baskı.

3- Dâru Taşşibe tarafından Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde (sh: 45-118), 1409/1989 yılında Riyad'da yapılan baskı.

4- Mektebetü Edvâi's-Salef tarafından, Şeref b. Abdulsamsûd'un tertib ve tahkik ettiği el-Kavâidu't-Taşşibât fi'l-İsmâi ve's-Sifât adlı kitabın içinde (sh:93-197), 1416/1995 yılında Riyad'da yapılan baskı.

Eserin aslı olan İbn-i Teşmiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı kitabının elimizdeki mevcut üç baskısı ise şunlardır:

- 1- Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından, Beyrut'ta yapılan baskı.
- 2- Mektebetü'l-Hirâ' tarafından Şerîf Muhammed Fuâd Hezzâ' tahkikiyle 1411/1991 yılında Mekke-i Mükerrreme'de yapılan baskı.
- 3- Dâru Âlemi'l-Kütüb tarafından Mecmû'u'l-Fetâvâ içinde (5/5-121), 1412/1991 yılında Riyad'da yapılan baskı.

Elinizdeki Eserde Yaptığım İşler:

1- Çevirisini sunduğumuz bu eserin elimizdeki mevcut baskılarını birbirleriyle karşılaştırarak baskılar arasında farklılıklar olup olmadığını tespit etmeye çalıştım. Ayrıca Yazar İbn-i 'Useymîn tarafından eserin aslı olan el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ'dan yapılan harfî nakillerde, nakille naklin yapıldığı bölümü karşılaştırarak farklılıkları tespit etmeye çalıştım. Bunu yaparken eserin aslının elimizdeki mevcut üç baskısını da birbirleriyle karşılaştırdım. Her iki karşılaştırmada da tespit ettiğim oldukça az olan bu farklılıkları ilgili dipnotlarda belirttim.

2- Eseri gücümüz nispetinde günümüz Türkçesiyle Türkçe'ye çevirmeye çalıştım. Metindeki bazı Arapça kavramları önemine binâen olduğu gibi bırakmakla beraber cümle içindeki durumlarına göre anlamlarını parantez içinde belirttim. Eğer birden fazla anlam ifâde etmişse veya açıklanmaya gereksinim duymuşsa bunları da ilgili dipnotlarda açıkladım.

3- Eserin metnindeki ayetlerin Kur'ân-ı Kerim'deki yerlerini, sûre ismi ve ayet numarası belirtmek sûretiyle, yine metinde ayetlerin hemen ardından gösterdim.

4- Metinde geçen bütün hadis ve rivâyetlerin kaynaklarını ilgili dipnotlarda gösterdim. Hemen hemen kaynağını tespit edemediğim hiçbir hadis ve rivâyet bırakmadım.

Hadis ve rivâyetlerin kaynaklarını tespit ederken şu yolu izledim:

Öncelikle iki parantez arasında hadis veya rivâyetin sihat ya da zaıflık derecesini gösteren hükmü zikrettim.

Sonra İmam Mâlik ve İmam Ahmed ile başlayıp, arkasından Buhârî, Müslim ve Kütüb-i Sittê'nin geri kalan imamlarını, bunlardan sonra hadis veya eseri rivâyet eden diğer imamları ve eserlerini genelde kronolojik bir sıraya bağlı kalarak zikrettim. Cilt ve sayfa numarasını verdiğim Nesâî'nin Sünen'i ve birkaç eser dışında hadis ve rivâyetlerin ilgili kitaptaki numaralarını kaydettim.

Hadislerle ilgili hükümlere gelince, hadis sahihse "sahih hadis" tabirini, hasense "hasen hadis" tabirini, zaıfısa "zaıf hadis" tabirini kullandım. Bunu yaparken de bu dalın önde gelen âlimlerinden hadise kimlerin sahih, kimlerin hasen, kimlerin de zaıf dediğini belirttim. İbn-i Teımiyye, Zehebî, Heısemî, İbn-i Hacer, Suyûtî, Kettânî bazen de mesela Şuaıyb el-Arnâvût, Abdülkâdir el-Arnâvût ve Hüseyn Selîm Esed gibi son dönem ilim adamlarının adını verdim. Genelde ise çağımızın ünlü hadis âlimi Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî'nin (Allah kendisine rahmet etsin), hadis hakkındaki hükmünü vermekle yetindim. Kimi zaman hadis ilminin gerektirdiği kadarı ile senede bazen de metne dâir açıklamalarda bulunarak sened ve metin kritiği yaptım ki, bu çok fazla değildir.

Elimizdeki rivâyet şâyet hadis değil de eserse "sahih eser" ve "zaıf eser" tabirlerini kullandım ve hadislere hükmederken izlediğim metodun ayırısını izledim.

Yeri gelmişken şöyle bir hatırlatma yapmayı kendime bir görev biliyorum. Kitabın çeviri ve tahkikinin müsvedde aşamasında henüz Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî hayattaydı. Ancak eserin müsveddesini gözden geçirip temize geçtiğim sıralarda -1 Ekim 1999 (22.6.1420) Cuma günü- kendisi aramızdan ayrıldı. Çağımızın hadis otoritelerinden, belki de en büyüğü sayılan el-Elbânî ardından kendi gibi birini daha bırakmadı. Allah kendisine gani gani rahmet etsin ve kendisini Firdevs cennetinde Peygamber'in komşusu yapsın. (Âmîn)

5- Yazarın birilerine nispeten kaydettiği sözlerin, o sözü söyleyenlerin kendi eserlerindeki ya da başkalarının eserlerindeki yerlerini ilgili dipnotlarda kaydettim. Şâyet kaydedilen söz söyleyenlerin kendi eserlerinde değil de başkalarının eserlerinde ise sözün geçtiği eserleri elimden geldiği kadar çok tutmaya gayret ettim. Sened kritiği yapmak gerekmişse bir önceki şıkta zikrettiğim yolu izledim.

6- Metinde adları geçen sahâbe ve şahıs isimlerinin bazen kısa bazen de önemine binâen uzun biyografilerini ilgili dipnotlarda kaynaklarıyla beraber kaydettim.

7- Metinde söz konusu edilen bütün mezhep ve gruplar hakkında ilgili dipnotlarda bazen kısa bazen de önemine binâen uzun bilgiler verdim ve bunların geçtiği kaynakları kaydettim.

8- Metinde geçen önemli gördüğüm kavramları ilgili dipnotlarda açıkladım.

9- Metinde söz konusu edilen temel itikâdî konularda İmam Ebû Hanîfe'nin (öl.150h.)ne dediğini ve neye inandığını bizzat Ebû Hanîfe'nin kendisine nispet edilen beş eserden nakletmek sûretiyle ilgili dipnotlarda kaydettim. Ayrıca başta İmam Tahâvî (öl.321 h.) olmak üzere, İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî (öl.792 h.), Bedreddîn el-Aynî (öl.855 h.), Molla Aliyyu'l-Kârî (öl.1014 h.), dede Âlûsî (öl. 1270 h.), oğul Âlûsî (öl. 1317 h.), torun Âlûsî (öl. 1342 h.) ve diğer Hanefî âlimlerin bu konulardaki tespitlerini ve sözlerini de ilgili dipnotlarda kaydettim. Böylece okuyucunun metindeki bilgilerle dipnotlardaki

bilgileri karşılaştırmasını, bunun sonucu olarak da İbn-i Teşmiyye, İbn-i 'Useymîn ve diğer selefi imamların sahip olduğu i'tikâdla Ebû Hanîfe ve yolundan giden Hanefî imamların sâhip olduğu i'tikâd arasında aslında pek de bir farkın olmadığını görmesini sağlamaya çalıştım. Şayet aralarında bir ihtilaf (anlaşmazlık) vâki olmuşsa bu ihtilafın nedenlerini ve varsa bu ihtilafı giderme yollarını uzun bir şekilde anlatmaya gayret ettim.

10- Metinde söz konusu edilen i'tikâdî konuların geneli hakkında İbn-i Teşmiyye, İbn-i u'l-Kayyim ve İbn-i 'Useymîn'in bazende Nevevî, Zehebî, İbn-i Hacer, İbn-i u'l-Mevsilî, el-Elbânî ve Dr. Humeşşis'in görüşlerinin geçtiği yerleri ilgili dipnotlarda ayrıca belirttim. Böylece bu konular hakkında daha geniş bilgi almak isteyenlerin bu yerlere kolayca dönmelerini sağladım.

11- Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teşmiyye'nin -Allah'ın rahmeti üzerine olsun- kısa bir biyografisini, öğrencisi Hâfız Zehebî'nin Tezkiretü'l-Huffâz adlı eserinde O'nun hakkında söylediklerinden aynen naklettim.

12- Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teşmiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adındaki bu eseri nedeniyle Dimâşk'ta (Şam'da) maruz kaldığı mihnet hakkında bilgi verdim. Bu bilgiyi Şeyhu'l-İslâm'ın iki has öğrencisi İbn-i Abdilhâdî ve İbn-i Kesîr'in dilinden aynen aktardım.

13- Çağımızın büyük ilim adamlarından biri olan Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn'in özlü bir biyografisini kaydettim.

14- Teknik bir takım indeksler (fihristler) yaptım. Bunlar aşağıdaki şekildedir:

- 1- Bibliyografya
- 2- Sahâbe ve Şahıs İsimleri İndeksi
- 3- Din, Mezhep ve Grup İsimleri İndeksi
- 4- Yer İsimleri İndeksi
- 5- Kavram İndeksi
- 6- Konu İndeksi (İçindekiler)

Önsözümüze el-Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl.463 h.) sünnete bağlılığın lüzumundan bahseden şu mısralarıyla son veriyoruz:

"Hadis; tevhid usulleri ilmini, Va'd, va'id, Allah'ın sıfatları ile cennet ve cehennem tavsîfi ve bunlara dâir haberleri, Peygamberlerin kıssalarını, Meleklerin zikrini, Zâhidlerin ve Velîlerin haberlerini, Bulegânın vaazlarını, Fukahânın sözlerini, Arap ve Acem meliklerinin siyerini, Geçmiş ümmetlerin kıssalarını, Rasûlullah -sallallahu alehi ve sellem-'in gazalarını, siyerini, ahkam ve kazalarını, hutbelerini, nasihatlerini, mucizelerini, hanımları, çocukları, akraba ve ashâbının sayısını, faziletlerini, haberlerini, menkıbelerini, ömürlerini,

neseblerini, Kur'ân'ın tefsirini, Ashâbın ahkâma dair sözlerini... ve diğer hususları kapsayıcıdır."¹

Büyük arşın Rabbi, Yüce ve Kerîm Allah'tan benim bu çalışmamı kıyamet günü hasenâtımın arasına katmasını, ilim adamları ve müslüman kardeşlerime bunu faydalı kılmasını dilerken, bu kitabın basımına olan katkılarından dolayı İhyâ'u't-Türâsi'l-İslâmî Cemiyetine teşekkürü bir borç bilirim. Çünkü *"insanlara şükretmeyen (teşekkür etmeyen) Allah'a şükretmez."*²

Bu çalışma, kusurlu birisinin ortaya koyduğu bir gayrettir. "Tetkik edecek şahıslar bunu dikkatle tetkik etsin, alabildiğine bizi mazur görsün. Çünkü akıllı kişi başkasını mazur görebilendir. Allah ise kendi kitabından başkasını hatadan korumuş değildir. İnsaflı kişi başkasının birçok doğruları karşılığında az sayıdaki hatalarını bağışlayabilendir."³

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Allah-u Teâlâ, Peygamberimiz Muhammed'e, O'nun aile halkına ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

BİR KAÇ SATIRDA İBN-i TEYMiYYE

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'nin biyografisi pek çok kaynak eserde bulunabileceği gibi sadece İbn-i Teymiyye'yi konu alan özel biyografiler de mevcuttur.¹ Biz burada Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'nin seçkin öğrencilerinden biri olan Hâfız Zehebî'nin (öl.748 h.) Tezkiretül-Huffâz adlı eserinde hocası hakkında söylediklerini, olayları bizzat müşâhede eden birinci ağız olması nedeniyle olduğu gibi aktarmakla yetiniyoruz. Hâfız Zehebî şöyle demiştir:

"İbn-i Teymiyye; Şeyh, imam, büyük âlim, hâfız, tenkidçi, fakîh, müctehid, usta müfessir, Şeyhu'l-İslâm, zâhidlerin efendisi, çağının tek ve eşine nadir rastlanan âlimi, Takıyyuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn-i el-Müftî Şihâbuddîn Abdulhâlîm İbn-i el-İmâm el-Müctehid Şeyhu'l-İslâm Mecdüddîn Abdüsselâm b. Abdullah b. Ebi'l-Kâsım el-Harrânî.

Önder imamlardan biri olan Şeyhu'l-İslâm, 661 yılının Rebî'u'l-İkvel ayında dünyaya geldi. Yedi yaşında ailesiyle birlikte (Şam'a) göçtü. İbn-i Abdiddâim, İbn-i Ebi'l-Yüsr, el-Kemâl b. Abd, İbn-i u's-Sayrafi, İbn-i Ebi'l-Hayr ve daha pek çok âlimden ilim dinledi.

Hadise önem verdi, hadis cüzlerini nesh etti (olduğu gibi aktararak yazdı), şeyhleri dolaştı, hadis rivâyetiyle meşgul oldu, zayıf hadisleri sahih hadisler arasından ayıklayarak seçip çıkardı, ricâl ilmi, ilelü'l-hadîs ve fıkhu'l-hadîs yanında İslâmî ilimler, kelâm ilmi ve diğer ilimlerde ileri dereceye ulaştı.

Şeyhu'l-İslâm derin ilme sâhip âlimlerden, sayılı zeki kimselerden, eşsiz zâhidlerden, büyük yiğitlerden ve kerem sahibi cömertlerdendi. Onu, ondan taraf olan da Ona muhalif olan da övdü. İlim yolcuları 300 cilt kadar olan eserleriyle yollarını buldular.

Şam, Mısır ve es-Sağr'da hadis rivâyet etti. Defalarca fitnelere ve eziyetlere maruz kaldı. Mısır, Kâhire ve İskenderiyye kalelerinde hapsedildi. İki defa da Dimaşk (Şam) kalesinde hapsedildi. 728 yılının Zilkâ'de ayının 20'sinde, iki defa hapsedildiği Dimaşk (Şam) kalesinde, tutuklu olarak konduğu bir hücrede vefat etti. Sonra cenaze işlemlerinin tamamlanmasının ardından şehir (Dimaşk) câmisine çıkarıldı (getirildi). Cenaze namazına sayıları sayılamayacak kadar çok olan topluluklar katıldı. Bunlar toplam altmışbin kadar sayılmışlardır. Cenazesi, es-Sûfiyye mezarlığına, kardeşi Şerefuddîn Abdullah'ın hemen yanı başına defnedildi. Allah Teâlâ her ikisine de rahmet etsin.

(Ölümünden sonra) hakkında hem güzel rüyalar görüldü hem de pek çok kasideyle O'nun iyiliklerini ve üstün meziyetlerini anlatan mersiyeleler düzüldü. Yalnız kendisinin verdiği fetvâlar dolaşısıyla başına pek çok iş geldi. Bu fetvâlar O'nun ilim denizinde (ilminin derinliklerinde) kaybolup gitmişlerdir.¹ Allah Teâlâ O'nu bağışlasın ve O'ndan râzı olsun. Ben O'nun bir benzerini daha görmedim. Bu ümmetten herkesin sözü alınırda terkedilir de.Ya (başka) ne olacaktı ki?!"²

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ Adındaki Bu Eseri Nedeniyle Dimâşk'ta (Şam'da) Maruz Kaldığı Mihnet¹

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye hayatı boyunca inancından ötürü birtakım fitne ve musîbetlere maruz kalmış, gerek ölümünden önce gerekse ölümünden sonra hakkında birçok topluluk ileri geri konuşmuş ve O'nun tecsîm fikri başta olmak üzere daha başka sapık bid'at görüşlere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Oysa ki O, bütün bu iddia ve görüşlerden uzaktır.² İşte O'nun inancı uğrunda maruz kaldığı mihnetlerden biri de bu kitapta özeti verilen el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı eseri nedeniyle Dimâşk'ta maruz kaldığı mihnettir. Bu mihnet, Şeyhu'l-İslâm'ın iki has öğrencisi olan İbn-i Abdilhâdî (öl.744h.) ve İbn-i Kesîr'in (öl.774 h.) aktardıklarına göre aynen şöyle gerçekleşmiştir:

İbn-i Abdilhâdî (öl.744h.) şöyle demiştir:

"698 yılı Rebîu'l-İvvel ayında Şeyh İmam Takîyüddîn b. Teymiyye Dimâşk'ta bir mihnete uğradı. Bu mihnet, Rebîu'l-İvvel ayının başında; bu ayın 5. günü başlamış ve sonuna kadar sürmüştür.

Bu mihnetin özeti şudur: Şeyh İbn-i Teymiyye (bu kitabı) Hama'da sıfatlar hakkında kendisine sorulan bir soruya cevap olarak yazmış ve bu kitapta hem selefin görüşünü anlatmış hem de onu kelâmcıların görüşüne tercih etmişti. Zaten bundan az bir süre önce de, müneccimlerin yaptıkları işi inkar etmişti. Daha sonra Dimâşk'ta Seyfüddîn Câğân (Kağan) ile sultanlığa vekalet ettiği ve yönetim işlerini yürüttüğü bir sırada bir araya gelmiş Seyfüddîn Kağan'da O'ndan taraf olarak O'na uymuş, söylediklerini kabul etmiş ve kendisiyle daha çok bir araya gelmeyi talep etmişti.

Böylece toplumun bir kesiminde, şeyhe karşı zaten daha önceden var olan hoşnutsuzluk, ortaya çıkışından ve hakkında söylenen güzel sözlerden dolayı duydukları rahatsızlık yanında ayrıca bir sıkıntı baş gösterdi.

Böylelikle zaten daha önceden var olan şeylere yeni bir tanesi daha eklenmiş oldu. Ancak İbn-i Teymiyye'nin zühdünden, dünyaya tamah etme alışından, makam ve mevkiye olan isteksizliğinden, ilminin çokluğu, cevap ve fetvâlarının doğruluğundan (kalitesinden) ve bu cevap ve fetvâlarda kendini gösteren ilim bolluğu ve anlayış kalitesinden dolayı hakkında olumsuz konuşmaya bir türlü yol bulamıyorlardı. Onlar da bunun üzerine, sıfatlar ve Kur'ân hususunda kelâmcıların görüşünü selefin görüşüne tercih ettiklerinden ve doğru olanın da bu olduğuna inandıklarından dolayı, akîde hakkında (inandıkları ve söyledikleri şeylerin doğruluğunu göstermek) için kelâm ilmine dayandılar. Yazdığı cevabı (kitabı) alıp ona sayfalarca reddiyeler düzdüler. Sonra da çok fazla bir çaba göstererek kadıları ve fıkıhçıları teker teker dolaştılar, onların akıllarını karıştırdılar ve Şeyh'in sözlerini tahrîf ettiler. Bununla da yetinmeyerek alçakça yalan söylemek sûretiyle, O'nun tecsîm görüşünü savunduğunu -ki hâşâ o bundan uzaktır- ve arkadaşlarına da bu görüşü

savunmalarını emrettiğini, böylece halkın akîdesinin bozulduğunu aslında hiç de öyle olmadığı halde iddia ettiler. Böyle görüş ve iddialardan Allah'a sığınırız.

Onlar bunun için, yağmur, çamur ve soğğun çok şiddetli olduğu günlerde çok fazla çaba harcadılar. Öyle ki bu konudaki çabalarını en üst seviyeye çıkardılar.

O günlerde Hanefîler'in (Şam'daki) kadısı olan Celâluddîn el-Hanefî onlara bu hususta muvafakat ederek, onlarla beraber Dârü'l-Hadîs el-Şrefiyye'ye gitti ve İbn-i Teymiyye'nin de oraya gelmesini istedi. Hatta oraya gelmesi için O'na haber bile yolladı. Ancak O (İbn-i Teymiyye) gelmedi. Bunun yerine kendisine bir cevap (mektup) yazarak onda: "Akideyle ilgili meseleler, sana sorulacak, seni doğrudan ilgilendirecek meselelerden değildir. Zaten sultan da seni bu göreve insanlar arasında hüküm vermek için getirmiştir. Yoksa kötülükleri inkar etmek kadıyı ilgilendiren şeylerden değildir" dedi.

Bu mektup kendisine ulaştığında etrafındakiler "işte bak gelmedi!" diyerek aklını karıştırdılar ve kalbini bozdular. O da İbn-i Teymiyye'ye cevap yazarak söylediklerini reddetti.

Daha sonra Celâluddîn el-Hanefî'den, İbn-i Teymiyye'nin akîdesinin bâtil olduğu hususunda, şehirlerde duşuru yapılması için izin istendi, O da buna izin verdi. Bunun üzerine bazı şehirlerde bu duşuru hemen yapıldı. Ancak Seyfuddîn Kağan süratle harekete geçti ve adamlarından bir grubu (onların üzerine) göndererek, ilan edeni ve etrafında bulunanları dövdürterek korkutup sindirdi. Böylece hakir ve küçülmüş bir halde dayak yemiş olarak geri dönmek zorunda kaldılar.

Daha sonra Seyfuddîn Kağan bu işe kalkışanların ve bunun için çalışanların bulunmasını istedi. Elçiler ve yardımcıları (askerler) da bunun üzerine bu işi yapanları aramaya koyuldular. Ancak onlar saklandılar. Reisleri de Bedruddîn el-Atabekî'nin evine giderek O'na sığındı ve kendisini Seyfuddîn Kağan ve ordusundan korumasını istedi. O da onun bu durumu karşısında O'na acıdı ve Seyfuddîn Kağan'ın kızgınlığı geçinceye kadar evinde kalmasına izin verdi.

Sonra Şeyh adeti olduğu üzere, ayın 13. gününe rastlayan Cuma günü camide vaaz vererek "*Şüphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin*" (Kalem, 4) ayetini tefsir etmiş, yumuşak huyluluktan ve bunun gereklerinden bahsetmişti. Öyle ki bu parlak bir dönüş olmuştu. Daha sonra Kadı 'İmâduddîn eş-Şâfiî ile bir araya gelerek, kendi cevaplarını içeren ve el-Hameviyye olarak bilinen kitabını birlikte okumaya sözleştiler.

Ayın 14'ü -Cumartesi günü- günün erken saatlerinden başlayan ve Pazar gecesinin yaklaşık son üçte birine kadar devam eden bir birliktelik gerçekleştirdiler. Öyle ki bu uzun ve sürekli bir buluşma olmuştu. Bu sırada akîdenin tamamı okundu. Şeyh problem olan yerlerdeki murâdını açıkladı. Söylediklerine ne hakimden ne de mecliste hazır

bulunanlardan hiçbirinden bir itiraz gelmedi. Hatta kadı: "Kim şeyhin alehinde konuşursa ta'zîr edilir" dedi. Böylece Şeyh orada bulunanlardan hoşnutlukla ayrıldı.

İnsanlar da O'nun hakkında işittikleri güzel haberleri bizzat müşâhede ederek (oradan) çıktılar. Şeyh kendinden dolayı sevinç ve mutluluk duyan büyük bir toplulukla beraber evine vardı. O bütün bu olaylar esnasında, yüreği sâbit, kalbi güçlü ve yaratılmışların yardımına iltifat etmeden ve ona ihtiyaç duymadan sadece ilahî yardıma güvenen bir haldeydi (yapıdaydı).

Muhalliflerinin Şeyh hakkındaki gayret ve çabaları, gayret ve çabaların en üst noktasında idi. Nitekim Şeyh'in alehine kendilerinden en ufak bir yardımı esirgemeyeceklerine inandıkları kişilerin bile onunla bir araya gelmesine imkan bırakmadılar. Onun hakkında ellerinden gelen bütün eziyet çeşitleriyle ve insanın, onları uydurup düzmesi ve bâtıla karıştırıp süsleyip püslemesi bir yana, onları söylemekten dahi Allah'tan utanacağı birtakım işlerle konuştular. Güç ve Kuwet ancak Allah'ındır.

Bu şekilde onun alehinde çalışanlar bizim ve bizim dışımızdaki herkes nezdinde bilinmektedirler. Bu çirkin ve iğrenç hareket onlardan şöhrat bulmuştur. Yine bunun gibi, alehde söz söyleme veya yaygara çıkarma veya tahrik etme veya mektup ya da fetvâ gönderimi veya şahitlik ederek veya Şeyh'in bazı arkadaşlarına ve Şeyh'e sığınanlara eziyet ederek veya sövmeye veya gıybetle veya da içten bozgunculuk yapmak sûretiyle onlara yardım eden de böyledir. Bu kötü meziyetlerden pek çok şey, birçok topluluktan sâdır olmuştur.

Salihlerden ve hayırlı seçkin kimselerden bir topluluk, bu olay sırasında ve sonrasında Şeyh hakkında çok güzel ve muhteşem rüyalar görmüşlerdir. Eğer bunların hepsini toplayıp yazmaya kalksaydım tam bir cilt (kitap) olurdu."¹

İbn-i Kesîr (öl.774 h.) ise bu olayı el-Bidaye ve'n-Nihâye adlı muhteşem eserinde hicrî 698 yılında meydana gelen olayları anlatırken, Melik Mansûr Laçin'in öldürülmesi ve yerine Muhammed b. Kalavun'un tahta geçmesi hadisesini zikrettikten sonra şöyle anlatır:

"Kıpçak'ın, Dimâşk'tan çıkmasından sonra Laçin'in iktidarının son zamanlarında Şeyh Takıyyuddîn b. Tevmiyye bir mihnete maruz kaldı. Fıkıhçılardan bir topluluk ona karşı harekete geçerek O'nu Kadı Celâluddîn el-Hanefî'nin meclisine getirmek istediler. Ancak O, bu meclise gitmedi. Bunun üzerine Hamalîların kendisinden (yazmasını) istedikleri ve el-Hameviyye olarak isimlendirilen akîde kitabının alehinde şehirde duyuru yapıldı. Ancak Emir Seyfuddîn Câğân (Kâğân) ondan taraf olunca, alehinde bulunanları aratmaya başladı. Çoğu gizlendi. O'nun akîde kitabının alehinde bulunanlardan bir kısmı dövdü, geri kalanlar da sustular. Cuma günü olunca Şeyh Takıyyuddîn adeti olduğu üzere camide vaaz vermeye başladı ve Allah Teâlâ'nın *"Süphesiz sen büyük bir ahlak üzeresin"* (Kalem 4) buyruğunu tefsir etti. Sonra Cumartesi günü Kadı 'İmâduddîn (eş-

Şâfiî ile bir araya geldi. Faziletli kimselerden oluşan bir toplulukta orada hazır bulundular. el-Akîdetü'l-Hameviyye adlı kitabı incelemeye başladılar. Bazı noktalarını tartıştılar. İbn-i Teymiyye de geniş açıklamalar yaparak onları susturucu cevaplar verdi. Sonra Dimaşk'tan ayrılıp gitti. İşler yoluna girdi ve durumlar sakinleşti. Kadı 'İmâduddîn'in i'tikâdî güzel (düzgün), niyeti sâlihti."¹

İbn-i 'Useymîn'in Hayatından Satır Başları

İsmi ve Nesebi:

Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. 'Useymîn el-Mukbil el-Vuheybî et-Temîmî.

Doğumu ve Yetiştirilmesi:

İbn-i 'Useymîn, 27 Ramazan 1347 hicri yılında, Kasım bölgesi şehirlerinden biri olan 'Uneze şehrinde, dine olan bağlılıkları ve istikâmetleriyle bilinen bir âile yapısı içinde dünyaya geldi. Annesi tarafından dedesi olan Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân Âl-i Dâmiğ (Allah kendisine rahmet etsin) gibi bazı âile fertlerinden dersler aldı. Kur'ân-ı Kerîm kıraatini ve hıfzını Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân'ın yanında tamamladı. Daha sonra ilim tahsiline yönelerek yazı yazma, hesap ve bazı edebî sanatları öğrendi.

İbn-i 'Useymîn'e üstün ve keskin bir zeka, yüksek bir enerji ve âlimlerin meclislerine hiç aksatmadan katılmasını sağlayan ilim tahsili düşkünlüğü bahşedilmişti. Meclislerine katıldığı âlimlerin başında büyük tefsir ve fıkıh âlimi Şeyh Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî gelmektedir. Şeyh es-Sa'dî öğrencilerinden ikisini küçük çocuklara ders vermeleri için görevlendirmişti. Bu iki öğrenci Şeyh Ali es-Sâlihî ve Şeyh Muhammed b. Abdülazîz el-Mutawa' idi. O yıllarda bu küçük çocuklardan biri olan İbn-i 'Useymîn, Şeyh Abdurrahmân es-Sa'dî'nin Muhtasarü'l-Akîdetü'l-Vâsıyye ve Minhâcu's-Sâlikîn fi'l-Fıkıh adlı iki kitabıyla nahiv ve sarfla ilgili Âcrûmiyye ve Elfiyye metinlerini bu iki öğrenciye okudu. Ayrıca Şeyh Abdurrahmân b. Ali b. Avdân'a ferâiz (miras hukuku) ve fıkıhla ilgili bazı metinleri okudu. İşte Şeyh İbn-i 'Useymîn, ilim talebeleri arasında böyle yetişip gelişti.

Okul yıllarında ilk hocası sayılan Şeyh Abdurrahmân b. Nâsir es-Sa'dî'nin derslerine devam ederek O'nda tevhid (akîde), tefsir, hadis, fıkıh, usûlü fıkıh, ferâiz, hadis usûlü, nahiv ve sarf okudu.

1371 yılında câmide dersler vermeye başladı. 1372 yılında ilmî enstitülerin açılması üzerine, ilim tahsili için gittiği Riyad'da bu enstitülerden birine birinci sınıfı sınavla geçmek suretiyle ikinci sınıftan itibaren kaydoldu. İlim tahsili için Riyad dışında başka bir şehre gitmedi. Riyad'daki günlerini, Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan aldığı derslerle değerlendirdi. Şeyh Abdülazîz b. Bâz'a Buhârî'nin Sahîh'iyle Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'nin bazı risaleleri ve bazı fıkıh kitaplarını okudu. Bu itibarla Şeyh Abdülazîz b. Bâz O'nun ikinci hocası sayılır. 2 sene sonra bu enstitüden mezun olan İbn-i 'Useymîn 'Uneze'deki

'Uneÿze İlmî Enstitüsüne öğretmen olarak atandı. Bu sırada kaydolduğu Şeriat (Hukuk) Fakültesi'ndeki tahsiline dışarıdan devam etti. Kısa sürede bu fakülteden de mezun oldu. Fakülte yıllarında, hocası Şeyh Abdurrahmân Sa'dî'nin derslerine hiç aksatmadan devam etti.

Hocası Abdurrahmân es-Sa'dî'nin hicri 1376 yılında 'Uneÿze'de 69 yaşına yaklaşmışken vefat etmesinden sonra bazı şeyhler, Şeyh Sa'dî'den boşalan büyük câmi imamlığı için onay aldılar. Ancak onlar bu göreve çok kısa bir süre devam ettiler. Onların hemen ardından Şeyh İbn-i 'Useÿmîn bu göreve atandı. Bu görevle birlikte hocası Şeyh es-Sa'dî'den boşalan tadrîs vazifesini de üstlendi. Ayrıca bunlara ek olarak 'Uneÿze Ulusal Kütüphanesiyle 'Uneÿze İlmî Enstitüsü'nde dersler vermeye devam etti. Daha sonra Muhammed b. Suûd İslâm Üniversitesi'nin Kasım Şubesi Şeriat (Hukuk) ve Usûlü'd-Dîn fakültelerine öğretim görevlisi olarak atandı. Halen ilgili üniversitede öğretim görevlisi ve Akîde bölüm başkanı olan İbn-i 'Useÿmîn ayrıca Suudi Arabistan büyük âlimler kurulunun da bir üyesidir.

Bir ara kendisine Suudi Arabistan Genel Müftüsü Muhammed b. İbrâhim Âl-i's-Şeyh (Allah kendisine rahmet etsin) kadılık görevi teklif eti. Hatta bu konuda çok ısrar ederek O'nun Ahsâ şehrine, şer'î mahkemenin reisi olarak tayin kararını bile çıkardı. Ancak İbn-i 'Useÿmîn, kendisinin bu görevden affını diledi. Büyük uğraşlar ve yapılan resmi yazışmalar sonunda kadılık görevinden muafiyeti kabul edildi. Bu olay, O'nun makam ve mevki sevdalısı biri olmadığını aksine bütün hayatını ilim ve ilim ehli öğrencilere adadığını gösteren en güzel örneklerden sadece bir tanesidir.

Tek eşle evli ve 5'i erkek 3'ü kız olmak üzere toplam 8 çocuk babası olan İbn-i 'Useÿmîn, İslâmî alandaki çalışmaları ve İslâmî ilimlerin ihÿâsı hususunda gösterdiği üstün gayret ve çabaları nedeniyle 1414 h. yılında Uluslararası Kral Faÿsal ödülüne layık görülmüştür.

İbn-i 'Useÿmîn, kitabımızın redakte aşamasında mâlesef 10 Ocak 2001 (15.10.1421) Çarşamba günü akşam namazının ardından Cidde'de tedavi gördüğü Kral Faÿsal Hastanesinde vefat etmiştir. Uzun süredir kolon kanseri tedavisi gören İbn-i 'Useÿmîn, ertesi gün yarım milyonu aşkın bir insan topluluğunun katılımıyla Ka'be'de kılınan cenaze namazı sonrası Mekke'de hocası Abdülazîz b. Bâz'ın yanına defnedilmiştir. Allah Teâlâ her ikisine de rahmet etsin, mekanları cennet olsun. (Âmîn)

Hocaları:

İbn-i 'Useÿmîn ilim tahsili boyunca gerek 'Uneÿze'de gerekse Riyad'da pek çok şeyhten dersler alarak onlardan istifade etmesini bildi. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- Şeyh Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî. 1376 h. yılında vefat etmiştir.

2- Şeyh Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz. 13 Mayıs 1999 (27.1.1420) Perşembe günü vefat etmiştir.

3- Şeyh Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr el-Cenkî eş-Şankîti. 1393 h. yılında vefat etmiştir.

4- Şeyh Ali b. Hamed es-Sâlihî. Halen hayattadır.

5- Şeyh Muhammed b. Abdülazîz el-Mutawa'. Vefat etmiştir.

6- Şeyh Abdurrahmân b. Ali b. Avdân. Vefat etmiştir.

7- Şeyh Abdurrahmân b. Süleymân Âl-i Dâmiğ. İbn-i 'Useymîn'in anne tarafından dedesi olup vefat etmiştir.

Öğrencileri:

İlmi Enstitü ve üniversitedeki öğrencileri yanında, gerek 'Unezze'de gerekse her sene Ramazan ayının son on gününü i'tikafta geçirmek için gittiği Mescid-i Harâm'da ilim halkalarına katılan sayısız öğrencisi vardır. Öyle ki bazı derslerinde ilim halkasına katılan öğrencilerin sayısı beşyüzü aşmaktadır.¹

İlmî Metodu:

İbn-i 'Useymîn, ilmî metodunu, hocası Abdurrahmân es-Sa'dî'nin ilmî metodundan etkileşimle aldığını şöyle ifâde eder: "Öğretim yöntemi, bilginin (ilmin) sunulması, örnekler ve anlamlarla bilginin öğrenciler tarafından kolayca anlaşılmasını sağlama hususlarında, hocam Abdurrahmân es-Sa'dî'den çok fazla etkilendim." Ayrıca kendisi Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan nasıl etkilendiğini şöyle ifâde eder: "Şeyh Abdülazîz b. Bâz'dan (Allah kendisini korusun), hadislerle verdiği önem, güzel ahlak ve insanlara karşı olan alçak gönüllülüğü bakımlarından etkilendim."

Sonuç olarak İbn-i 'Useymîn'in fetvâlarında izlediği ilmî metodu inceleyenler, O'nun genelde Hanbelî mezhebine bağlı, ancak pek çok meselede bu mezhebe bağlı kalmadan delille birlikte hareket eden bir metod takip ettiğini görebilirler. Ayrıca Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye ve öğrencisi İbn-i u'l-Kayyim'in görüşlerine özel bir değer vermiş, ancak delille çatıştıklarını gördüğü an onları terk etmeyi bilmiştir.²

Dersleri İşleyiş Şekli

İbn-i 'Useymîn, 'Unezze büyük câmiinde 35 küsur yıldan beri hocası es-Sa'dî'den devraldığı tadrîs vazifesini, ülkesindeki âlimlerin çoğunluğundan farklı bir üslûbla ifâ etmektedir. Bu üslûp, muhtelif ilim dallarında yazılmış ve Şeyh'in kendisi tarafından belirlenen nesir veya nazım şeklindeki Arapça metinlerin ezberlenmesi ve her derste bu metinlerin öğrenciler tarafından ezberden Şeyh'e sunulmasıdır. Dersini ezberlemeyenler bizzat Şeyh tarafından azarlanmaktadırlar. Bu metinlerden bazıları şunlardır:

- 1- Kur'ân-ı Kerîm.
- 2- Zâdu'l-Mustaknî' fî Fıkhı'l-İmâm Ahmed.
- 3- Hâfız İbn-i Hacer, Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm.
- 4- Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye, el-Akîdetü'l-Vâsıtye.
- 5- İbn-i Mâlik el-Endelusî, Elfiyetü İbn-i Mâlik fi'n-Nahv ve's-Sarf.
- 6- İbn-i Hacer, Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker.¹

İlmi Etkinlikleri ve Eserleri:

İbn-i 'Useymîn'in yukarıda sözü edilen dersleri ve ilim halkaları yanında, 'Unezze büyük câmiindeki cuma hutbeleri, doğusuyla batısıyla dünyanın her yerinde yaşayan müslümanlar için; hac mevsiminde, değişik gazete ve dergilerde, nûrun ale'd-darb adlı radyo programında, ilim talebesi ve okuyuculardan pek çok kişiyle yaptığı yazışmalarda ve değişik zamanlarda katıldığı konferans ve seminerlerde verdiği sağlam fetvâlar gibi daha nice ilmî etkinlikleri vardır. Şeyh'in ayrıca muhtelif konularda kaydedilmiş pek çok kaseti yanında, akîde, tefsîr, hadis, fıkıh, usûl, ahlak ve daha pek çok alanda derlediği irili ufaklı 55'i aşkın eseri vardır. Biz bunlardan sadece akîdeyle ilgili olanlarını vermekle yetiniyoruz.²

1- Fethu Rabbi'l-Berîyye bi Telhîsi'l-Hameviyye: Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye'nin el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ adlı eserinin bir özeti olup elinizdeki çevirisi sunulmuş eserdir. Bu eser, yazarın ilk kitabı olup yazımını 8 Zilka'de 1380 h. yılında tamamlamıştır. İlk olarak Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde Riyad'da basılmıştır.

2- Nübze fi'l-Akîdeti'l-İslâmiyye: İlk kez adı geçen yayın evi tarafından ilgili kitabın içinde basılmıştır.

3- el-Kavâidu'l-Müslâ fî Sıfâtillâhi ve Esmâihi'l-Hüsnâ: Şeref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm tahkikiyle Mektebetü's-Sünne tarafından Kâhire'de basılmıştır.

4- İbn-i Kudâme el-Makdisî'nin (öl.620 h.) Lüm'atü'l-İtikâdi'l-Hâdî ilâ Sebîli'r-Reşâd adlı kitabının Şerhi: Şeref b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm tahkikiyle Mektebetü'l-İmâmî'l-Buhârî tarafından İsmâiliyye'de basılmıştır.

5- Akîdetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa: Medine İslam Üniversitesi tarafından muhtelif baskıları yapılmıştır.

6- İbn-i Teymîyye'nin el-Akîdeti'l-Vâsıtye adlı kitabının Şerhi: Sa'd b. Fewâz es-Sumeşl tahkikiyle, Dâru İbn-i i'l-Cevzî tarafından Dammâm'da, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtye li Şeyhi'l-İslâm İbn-i Teymîyye adıyla 2 cilt halinde basılmıştır.

7- Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (öl.1206 h.) Kitâbu't-Tevhîd adlı eserinin Şerhi: Dr. Süleymân b. Abdullah Eba'l-Hayl ve Dr. Hâlid b. Ali el-Muşşekîh tahkikiyle, Dâru İbn-i 'l-Cevzî tarafından Dammâm'da, el-Kavlu'l-Müffid alâ Kitâbi't-Tevhîd adıyla 3 cilt halinde basılmıştır.

8- Şerhu Selâseti'l-Usûl: Muhammed b. Abdülvehhâb'ın (öl.1206) el-Usûlü's-Selâse ve Edilletuhâ adlı eserinin şerhi olup pek çok baskısı yapılmıştır. Guraba Yayınları tarafından 1999 yılında Üç Esas ve Açıklaması adıyla Türkçe çevirisi yayımlanmıştır.

9- Şerhu Usûli'l-Îmân: Dâru'l-Vatan tarafından Riyad'da basılmıştır.

10- el-İbdâ' fî Kemâli's-Şer' ve Hataru'l-İbtidâ': Bir hayır sahibi tarafından Riyad'da basılmıştır.

11- Tefsîru Âyetel-Kürsî: Birçok yayınevi tarafından muhtelif baskıları yapılmıştır.

12- Risâletün fi'l-Vusûli ile'l-Kamer: İlk olarak Mektebetü'l-Meârif tarafından Mecmûu Resâil fi'l-Akîde kitabının içinde, Riyad'da basılmıştır.

13- Bütün bunlara ek olarak Şeyh'e ait fetvâ kitaplarında ve muhtelif gazete ve dergilerde yayımlanan i'tikâdî konular hakkındaki fetvâları.

Çok kısa bir süre de olsa bazı derslerine katılma şerefine nâil olduğum büyük âlim İbn-i 'Useymîn hakkında aslında diyecek daha çok söz var. Ancak biz sözü daha fazla uzatmamak için bu kadarıyla yetiniyoruz. Şeyh'in daha geniş biyografisi için isteyenler şu kaynaklara bakabilirler:

1- Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm, Ulemâu Necd Hilâle Sitteti Kurûn. İbn-i 'Useymîn maddesi.

2- Fehd el-Bedrânî ve Fehd el-Berrâk, Ulemâunâ, sh: 42 ve sonrası.

3- Fehd b. Nâsir es-Süleymân'ın cem' ve tertîb ettiği el-Mecmûu's-Semîn min Fetâva's-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn adlı eserin önsözü.

4- Velîd b. Ahmed el-Hüseyn Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, "Nübze an Hayâti's-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn", Mecelletü'l-Hikme, sy.2 (İngiltere/Leeds 16.2.1994), sh: 19-49.

5- Şâdî es-Seyyid Ahmed Abdullah, "Tezkîru'l-Müslimîn bi Tercemeti's-Şeyh İbn-i 'Useymîn", Mecelletü't-Tevhîd, sy.11 (özel sayı) (Mısır / Kâhire Zilkâ'de 1421), sh: 44-50.

6- Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye, sh: 9-15.

7- Şerhu Lüm'atü'l-İtikâdi'l-Hâdî ilâ Sebîli'r-Reşâd, sh: 13-15.

İ S İ M V E S İ F A T T E V H İ D İ N D E
EHL-İ SÜNNET'İN MUHALİFLERE CEVABI

FETHU RABBI'L-BERİYYE bi TELHÎSİ'L-HAMEVİYYE

MUHAMMED b. SÂLİH el-'USEYMÎN

ÖNSÖZ

Hamd Allah içindir. O'na hamdeder, O'ndan yardım ve bağışlanma diler ve O'na tevbe ederiz. Nefislerimizin şerrinden, amellerimizin kötülüğünden O'na sığınırız. Allah kimi hidâyete erdirirse onu saptıracak yoktur, kimi de saptırırsa onu hidâyete erdirecek yoktur.

Tek olan ve hiçbir ortağı bulunmayan Allah'tan başka ilah olmadığına tanıklık ederiz. Ve yine tanıklık ederiz ki, Muhammed O'nun kulu ve Rasûlü'dür. Allah, Muhammed'e, O'nun ailesi ve ashâbına çokça salât ve selâm eylesin.

Bundan sonra:

Allah-u Teâlâ, Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'i âlemlere rahmet, amel edenlere önder, kullara hüccet olarak hidâyet ve hak diniyle gönderdi. O sallallâhu aleyhi ve sellem, kendisine verilen emâneti yerine getirdi, risâleti tebliğ etti, ümmete öğüt verdi, dinin esâs ve ayrıntıları konusunda insanların gereksinim duydukları her şeyi açıkladı. Açıklamadığı bir şey, ümmetini teşvik etmediği bir hayır ve onları sakındırmadığı bir kötülük bırakmadı. Nihayet ümmetini, gecesi de gündüzü gibi aydınlık bir yola getirdikten¹ sonra içlerinden ayırdı. Sahâbîleri, O'nun aydınlık yolunda yürüdükleri gibi onları izleyen faziletli kuşaklar da onların yolunda yürüdüler. Nihayet hava, çeşitli bid'at karanlıklarıyla bulandı ki, bid'atleri uyduranlar İslamı ve müslümanları daralttılar. Müslümanlar da, gelişi güzel, cahilce ve bakmaksızın bid'atlerle hareket etmeye, inançlarını örümcek ağı, hatta daha da çürük şeyler üzerine kurmaya başladılar.

Oysa Allah Teâlâ dinini, kendilerine bahşettiği iman, ilim ve hikmet ile din düşmanlarının karşısına dikilen, onların tuzaklarını kendi boynlarına dolayan dostlarıyla korur. Hamdolsun ki Allah, her bid'atçinin karşısına, bid'atini yok etmeye ve onu geçersiz kılmağa çalışan, sünnet ehlinde bir âlimi çıkarmıştır.

Bu bid'atçilerin karşısında duranların başında Şeyhu'l-İslam Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymîyye el-Harrânî sonra ed-Dimaşkî gelir. İbn-i Teymîyye, 661 hicri yılı Rebî'u'l-Evvel ayının onuna rastlayan Pazartesi günü dünyaya gelmiş, 728 hicri yılı Zilka'de ayında, zulmen hapsedildiği Dimaşk (Şam) kalesinde dünyaya gözlerini yummuştur.

Sünneti açıklamak, esaslarını güçlendirmek ve bid'atleri yıkmak için pek çok eser yazan İbn-i Teymîyye'nin, bu konudaki eserlerinden biri de "el-Fetvâ el-Hameviyye" adlı risâlesidir. Bu kitabı, 698 hicri yılında, Şam bölgesi şehirlerinden biri olan Hamâ'da, sıfat ayetleri ve hadisleri üzerinde fıkıh âlimlerinin ve din önderlerinin (imamlarının) söyledikleri hakkında sorulan bir soruya cevap olarak yazdı. Seksen üç sayfa kadar tutan bu cevap

Allah'tan, işimizi yüzüne (vechine) hâlis, kullarına yararlı kılmasını dilerim. Hiç şüphesiz O, çok cömerttir, kerem sahibidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

Kula, Dini Konusunda Uyması Gerekenler

Kula, dininde gerekli olan husus, Allah'ın dediğine, Rasûlü Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in dediğine ve ondan sonra gelen doğru yoldaki hidâyet bulmuş halifelerin, sahâbîlerin ve onlara güzelce tâbi olan ilk asır müslümanlarının söylediklerine uymaktır. Çünkü Allah, Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'i açık kanıtlarla ve hidâyetle göndermiş, ona inanmayı, açık ve gizli her şeyde ona uymayı bütün insanlara farz kılarak şöyle buyurmuştur: *"De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. O'ndan başka ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî Peygamber olan Rasûlüne -ki O, Allah'a ve onun sözlerine inanır- iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız."* (A'râf, 158)

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- de şöyle buyurmuştur: *"Sizler, benim sünnetime ve benden sonra gelen doğru yoldaki hidâyet bulmuş halifelerin sünnetine uymaya bakınız. Sünnete sımsıkı sarılın ve onu azı dişlerinizle içice kavrayın. Sonradan uydurulmuş işlerden (bid'atlerden) ²de sakının. Çünkü hiç şüphesiz sonradan uydurulmuş her iş bir bid'at ve her bid'at te bir sapıklıktır."*³

Doğru yolda olan halifeler, faydalı ilim ve sâlih (yararlı) amelde, Allah Nebisi -sallallahu aleyhi ve sellem-'i, peşinden izleyen kimselerdir. İnsanların bu niteliği en çok hak edenleri, Allah'ın onlardan râzı olduğu sahâbîlerdir. Çünkü Allah onları, peygamberine arkadaş olmak, dinini korumak için seçmiştir. İlim ve hikmet sahibi Allah-u Teâlâ, ancak imanca insanların en olgununu, akılca en ilerisini, amelce en sağlamını, irâdece en güçlüsünü ve yolca en doğrusunu Peygamberine arkadaş olarak seçer. Bundan dolayı insanların, peygamberleri -sallallahu aleyhi ve sellem-'den sonra kendilerine uylmayı en çok hak edenleri onlardır. Onlardan sonra da hidâyet ve sâlih kişilikleriyle bilinen din önderleri imamlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

PEYGAMBER SALLALLÂHU ALEYHI VE SELLEM'İN RİSÂLETİNİN İÇERDİĞİ DİNİ ESASLAR VE AYRINTILAR

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in risâleti iki şeyi içerir: Faydalı ilim ve salih (yararlı) amel. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"O (Allah), müşrikler hoşlanmasalar da (kendî) dinini bütün dinlere üstün kılmak için Rasûlünü hidayet ve hak din ile gönderendir."* (Tevbe, 33)

-Hidayet, faydalı ilimdir.

-Hak din ise, yalnız Allah'a kulluğu ve O'nun Rasûlü -sallallahu aleyhi ve sellem-'e uymayı içeren sâlih ameldir.

Faydalı ilim; gerek dünyada, gerek ahirette bu ümmete hayırlı ve yararlı olan her ilmi içine alır. Hiç şüphesiz ki, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmek bu ilimlerin başında gelir. Çünkü bunları bilmek, ilimlerin en yararlısı, ilâhi risâletin özü, Peygamber davetinin özeti, söz, iş ve inanç bakımından dinin temelidir.

Bundan dolayı Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in bunu ihmal etmiş olması, kuşku ve şüpheleri açıkça ortadan kaldıracak biçimde bunu açıklamamış olması birkaç bakımdan imkansızdır:

Birincisi:

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in peygamberliği nûr ve hidayeti içerir. Çünkü Allah onu, bir müjdeleyici ve uyarıcı, Allah'ın izniyle Allah'a çağıran bir davetçi ve etrafına nûr saçan bir kandil olarak gönderdi.⁴ Nihayet O *ümmetini, gecesini de gündüzü gibi olan, helâki kaçınılmaz olandan başkasının sapmayacağı aydınlık bir yol üzerinde bıraktı.*⁵

Nûrun en büyüğü ve en parlağı, Allah'ın isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmekten doğan kalp nûrudur. Elbette Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in bunu gayet açık olarak belirtmiş olması gerekir.

İkincisi:

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- ümmetine, onların din ve dünya işlerinden gereksinim duydıkları şeyleri, hatta yeme, içme, oturma, uyuma ve diğer şeylerin âdâbına varınca dek her şeyi öğretmiştir. Ebû Zerr⁶ -Radiyallâhu anh- şöyle demiştir: *"Rasûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem- vefat ettiği zaman, kanatlarını çırpıp hiçbir kuş yoktu ki, onun hakkında bize bir bilgi vermiş olmasın."*⁷

Hiç şüphesiz Allah'ı, isimlerini, sıfatlarını ve fiillerini bilmek, bu genel cümleğe (bilgiğe) girmektedir. Daha da ötesi kendisine duyulan ihtiyacın fazlalığından ötürü bu cümleğe girenlerin ilkidir.

Üçüncüsü:

Allah Teâlâ'ya, isimlerine, sıfatlarına ve fiillerine iman etmek, dinin esas ve Peygamberlerin davetinin özeti olup kalplerin kazandığı, akılların idrak edip kavradığı bilgilerin en gereklisi ve en üstünüdür. Öyleyse Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- önem ve fazilet bakımından bundan daha aşağı derecede olan bilgileri öğretirken bunu öğretmeyi ve açıklamayı nasıl ihmal eder?!

Dördüncüsü:

İnsanların içinde Rabbini en iyi bilen, onlara en çok öğüt veren, konuları en güzel açıklayan ve Arap dilini en açık bir şekilde kullanan hiç şüphesiz Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- idi. Böyle iken O'nun, Allah'a, isim ve sıfatlarına ilişkin inanılması gereken hususları, karışık ve birbirine benzer bir biçimde bırakması mümkün değildir.

Beşinci:

Sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun), bu konuda gerçeği söylemiş olmaları gerekir. Çünkü bunun tersi, ya susmak, ya da bâtılı söylemektir ki her ikisi de onlar için imkansızdır (düşünülemez).

SUSMANIN İMKANSIZLIĞI:

Ya Allah Teâlâ için gerekli, câiz ve imkansız olan isim ve sıfatları bilmedikleri için susmuşlardır, ya da bildikleri halde bunları gizlemişlerdir. Onlar için bunların her ikisini de düşünmek imkansızdır.

Bilmemenin İmkansızlığı:

Sahâbîlerin bu konuları bilmemesi imkansızdır. Çünkü içinde hayat, anlayış, ilim arzusu ve ibâdet gayretini bulunan her kulun amacı, Allah-u Teâlâ'ya inanmak, O'nu isim ve sıfatlarıyla bilme konusunda gerekli olan şeyleri araştırmak ve bu hususta tam ve kesin bilgiye ve inanca varmak olmuştur.

Şüphesiz nesillerin en hayırlısı ve faziletli olanları sahâbîlerdir. Onlar, kalp yaşamında, hayrı sevmeye ve faydalı ilimleri gerçekleştirmede insanların en üstünüdürler. Nitekim Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- şöyle buyurmuştur: *"İnsanların en hayırlısı benim çağdaşlarımdır. Sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler."*⁸

Hadisteki bu hayırlılık; söz, iş ve inanç bakımından insanı Allah'a yaklaştıran her hususta onların üstünlüğünü kapsamaktadır.

Kaldı ki, bu konuda onların gerçeği bilmediklerini varsayarsak, onlardan sonrakilerin de bunu bilmemeleri gerekir. Çünkü Allah Teâlâ için ispat veya reddedilmesi gerekli olan isim ve sıfatlar, ancak peygamberlik yoluyla öğrenilebilir. Sahâbîler ise Peygamber - *sallallahu aleyhi ve sellem*- ile ümmet arasında bir vasıtadrlar. Bu varsayıma göre bu konuda hiç kimsenin bir şeyi bilmemesi gerekir ki, bunun doğru olmadığı da açıktır.

Hakki Gizlemenin İmkansızlığı:

Akıl sahibi her insaflı kişi, sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun) durumunu, faydalı ilmi yaymaya ve onu ümmete tebliğ etmeye olan tutkularını bilir, hakkı gizlemeyi onlara kesinlikle yakıştıramaz. Hele hele işlerin en gereklisi olan Allah'ı, isimlerini ve sıfatlarını bilmek gibi bir konuda bunu asla kabul edemez.

Kaldı ki bu konuda onlardan gerçeği açıklayan pek çok söz gelmiştir. İsteyenler ve araştıranlar bunları bilirler.

Sahâbîlerin Bâtıl Söz Söylemiş Olmalarının İmkansızlığı:

Bu iki bakımdan imkansızdır:

Birincisi:

Bâtıl söz üzerine doğru (sağlam) kanıt kurmak mümkün değildir. Sahâbîlerin ise özellikle Allâhu Teâlâ'ya iman ve gayb hususlarında sağlam delilin yerini tutmayacak sözler söylemekten uzak bulundukları bilinmektedir. Onlar, Allah Teâlâ'nın :

"Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme" (İsrâ, 36)

"De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri, günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmedeği bir şeyi, Allah'a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır." (A'râf, 33)

bu yurklarına en çok uyan kimselerdir.

İkincisi:

Batıl söz söylemek, ya hakkı bilmemekten, ya da halkı şaşırtmak isteğinden ileri gelir. Sahâbîler hakkında bunların ikisi de düşünülemez.

- Hakkı bilmemelerinin imkansızlığını yukarıda açıklamıştık.

- Halkı şaşırtmak istemelerine gelince, bu kesinlikle mümkün değildir. Çünkü halkı şaşırtmak, kötü bir niyete dayanır. Ümmete hâlisane öğüt vermekle ve onların iyiliğini istemekle bilinen sahâbeden böyle bir şeyin çıkması mümkün değildir.

Kaldı ki, onların bu konuyla ilgili söylediklerinde kötü niyetin bulunduğu varsayılsa, ilim ve dinin diğer konularındaki sözlerinde de kötü niyetin bulunacağı caiz olur. Böylece

artık bu konu ve diğ er hiçbir konuda onların sözlerine ve haberlerine güven kalmaz. Bu ise sözlerin en b  tildir. Çünkü dini temelinden sarsar ve şüpheli hale getirir.

Açıkça g  r  ld  ğ u gibi, sahâbîlerin (Allah onlardan razı olsun) bu konuda mutlaka gerçeği söylemiş olmaları gerekir. Bunu ya kendi akıllarıyla ya da vah e dayanarak söylemişlerdir. Birincisi olanaksızdır. Çünkü akıl, Allah Teâlâ işin gerekli olan kemâl (olgunluk) sıfatlarını ayrıntılarıyla kavrayamaz. Bu sûretle ikincisi yani bu konudaki bilgileri, Peygamber *-sallallahu ale hi ve sellem-*'e gelen vahiyden aldıkları ortaya çıkar. Demek ki Peygamber *-sallallahu ale hi ve sellem-*, Allah'ın isimleri ve sıfatları hakkında gerçeği açıklamıştır. İşte istenen de budur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Allah'ın İsim ve Sıfatları Hakkında Ehl-i Sünnet'in Yolu

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat; Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-in sünnetine (yoluna) sınıksız sarılmanın, sözde, işte ve inançta açık ve gizli olarak O'nun sünnetiyle amel etmenin gereği üzerinde birleşmiş topluluktur.

Ehl-i Sünnet'in, Allah'ın isim ve sıfatları hakkındaki yolu şöyledir:⁹

1- İSPAT (Olumlu Sıfatlar) Hakkındaki Yolu:

Allah'ın kendisi için kitabında ya da Rasûlü -*sallallahu aleyhi ve sellem*-in dilinde O'nun hakkında bildirmiş olduğu sıfatları, ne herhangi bir tahriif ve ta'tile, ne de herhangi bir tekyîf ve temsîle¹⁰ kaçmaksızın olduğu gibi saptayarak kabul etmektir.¹¹

2- Nefy (Olumsuz Sıfatlar) Hakkındaki Yolu:

Allah'ın kendisi için kitabında veya Rasûlü -*sallallahu aleyhi ve sellem*-in dilinde O'nun hakkında reddettiği sıfatları kabul etmemek ve Allah'ın, bunların karşılığı olan en mükemmel sıfatlarla niteliği olduğuna inanmaktır.

3- Cisim,¹² yer tutma,¹³ yön¹⁴ ve benzerleri gibi insanların ayrılığa düştükleri, haklarında olumsuz ya da olumlu yönde bir kanıtın gelmediği sıfatlarda ise Ehl-i Sünnet'in yolu şudur:

Haklarında olumlu (ispat) ya da olumsuz (nefy) yönde bir kanıt gelmediği için bu tür sözler hakkında bir şey söylemeyerek ispat ve nefye kalkışmazlar. Bu tür sıfatların anlamlarına gelince, bunlar hakkında şöyle bir ayrıntılı açıklamada bulunurlar: Eğer bunlarla Allah'ın kendisini tenzîh ettiği bâtil bir anlam kastedilmişse onu reddederler, yok eğer Allah hakkında imkansız olmayan hak (doğru) bir anlam kastedilmişse onu kabul ederler.

İşte uyulması gereken yol budur. Bu, ta'til ehli ile temsîl ehli arasındaki orta yoldur. Bu yolun gerekliliğini akıl ve nakil kanıtlamaktadır:

Aklın Kanıtı:

Akıl, Allah Teâlâ için gerekli, câiz ve imkansız şeylerin ancak nakil yoluyla öğrenilebileceğini bilir. İşte bundan dolayı, bu konuda naklin; Allah için saptadığı sıfatları saptamak ve O'na uygun görmediği sıfatları reddetmek gerektiği gibi hakkında hiçbir şey söylemediği hususlarda da susarak nakle uymak gerekir.

Naklin Kanıtı:

Bu konuda yalnız nakle başvurmanın zorunluluğunu Allah'ın şu buyrukları kanıtlamaktadır:

1- "En güzel isimler (el-esmâ'ü'l-hüsnâ) Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle dua edin. Onun isimleri hakkında eğri yola (ilhâda) sapanları bırakın. Onlar yapmakta olduklarının (yâni ilhâdlarının) cezasına çarptırılacaklardır." (A'râf, 180)

2- "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûrâ, 11)

3- "Hakkında bilgin bulunmayan şeylerin ardına düşme." (İsrâ, 36)

İlk ayet, tahrîf ve ta'tîle kaçmadan Allah'ın bildirdiği sıfatları kabul etmenin gereğini gösterir. Çünkü tahrîf ve ta'tîl, ilhâdın pek çok şeklinden yalnızca ikisidir.¹⁵

İkinci ayet, temsîli reddetmenin gerekliliğini gösterir.

Üçüncü ayet, tekvîfi reddetmenin gerekliliğiyle, hakkında olumlu ya da olumsuz bir şeyin gelmediği hususlarda susmanın gerekliliğini gösterir.

Allah hakkında sâbit olan tüm sıfatlar, kemâl (olgunluk) sıfatlarıdır. Allah'a bunlarla hamdedilir ve bunlarla Allah övülür. Hiçbir bakımdan bu sıfatlarda bir eksiklik yoktur. Allah Teâlâ hakkında sâbit olan tüm kemâl (olgunluk) sıfatları en olgun sıfatlardır.

Allah'ın kendisi hakkında reddettiği her sıfat, O'nun zorunlu olgunluğuna aykırı olan eksiklik sıfatıdır. Allah Teâlâ'nın kemâlinin gereği, eksiklik bildiren bütün sıfatlar O'nun hakkında imkansızdır.

Allah'ın, kendisi hakkında reddettiği sıfattan kastedilen, olumsuz anlam içeren o sıfatın reddedilerek onun en mükemmel karşısının kabul edilmesidir. Çünkü olumsuzluk olgunluk göstermez ki olumlu bir övgü sıfatı içermiş olsun. Bir şeyin olmamasının (yâni olumsuz olmasının) nedeni acziyet (güç yetirememe) olabilir ki bu durumda bu olumsuzluk şâirin¹⁶ şu sözünde olduğu gibi, bir eksikliktir:

Anlaşmayı bozup hiyânet etmeyen ve insanlara hardal tanesi kadar zulmetmeyen bir kabilecik.¹⁷

Ya da "Duvar zulmetmez"¹⁸ şeklinde söylenen sözdeki gibi bir şey yeteneksizliğinden dolayı olumsuz yapılır ki bu takdirde övgüyü haketmez.

Bu husus içice anlaşıldıysa deriz ki: Allah'ın kendisi hakkında reddettiği sıfatlardan biri de "zulüm" sıfatıdır. Bununla ilgili olarak bizden istenen Allah hakkında zulmetme sıfatının reddiyle beraber zulmetmenin en mükemmel karşısının -ki o adaletli olma anlamında olan el-adl'dir- kabul edilmesidir.¹⁹

Yine Allah kendisi hakkında "el-lugûb" sıfatını reddetmiştir ki anlamı, yorulmak ve takatsiz düşmektir. O halde bizden istenen, Allah hakkında yorulma ve takatsiz düşme sıfatının reddiyle beraber onun en mükemmel karşısının -ki o el-kuwe'dir, yâni kuvvetli olmak- kabul edilmesidir.²⁰

Allah'ın kendisi hakkında reddettiği geri kalan sıfatlar da bunlar gibidir. Allah en doğrusunu bilir.

Tahrîf:21

Tahrîf dilde değiştirmek demektir. Terim olarak tahrîf, nassı (âyet veya hadisi) lafız veya anlam olarak değiştirmektir. Lafzı değiştirmeyle beraber anlam ya değişir ya da değişmez.

Tahrîf üç kısımdır:

1- Anlamı Değişen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi: Bazılarının sırf konuşan Mû-sâ Peygamber olsun diye *"Ve Allah Mûsâ ile konuştu"* (Nisâ, 64) âyetinde Allah lafz-ı celâlini üstün okumaları gibi.

2- Anlamı Değişmeyen Lafız (Söz, Kelime) Tahrîfi: *"Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"* (Fâtîha, 2) âyetinde dâl harfini üstün okumak gibi. Bu tür hata, genellikle cahilden kaynaklanan hata olup kasıtlı olarak ard niyetle yapılan bir hata değildir.

3- Anlam Tahrîfi: Delilsiz olarak bir lafzı (sözü, kelimeyi) açık anlamı dışına çıkarmaktır. Allah'a izâfe (nispet) edilen "iki el" in kuvvet, nimet ve benzeri sözlerle anlamını değiştirmek gibi.²²

Ta'tîl:23

Dilde ta'tîl, boşaltmak (bir şeyin veya kavramın içini boşaltmak) ve terk etmek demektir. Terim olarak ise, Allah Teâlâ için gerekli olan isim ve sıfatların tamamını veya bir kısmını inkar etmektir. Buna göre ta'tîl iki kısımdır:

1- Tam (Küllî) Ta'tîl: Allah'ın sıfatlarını inkar eden Cehmiyye²⁴ gibi. Bunların aşırıları, Allah'ın isimlerini de inkar ederler.

2- Kısmî (Cüzî) Ta'tîl: Allah'ın bazı sıfatlarını kabul edip bazılarını inkar eden Eş'ariyye²⁵ gibi. Bu ümmet içinde ta'tîl fitnesi ile bilinen ilk kişi el-Ca'd b. Dirhem²⁶ dir.

Tekyîf:27

Tekyîf, bir sıfatın niteliğini (keşfiyetini) anlatmaktır. Allah'ın elinin ya da dünya göğüne inmesinin niteliği şöyle şöyledir, demek gibi.²⁸

Temsîl²⁹ ve Teşbîh:30

Temsîl, bir şey örneğe, teşbîh ise benzer vermektir.

Temsîl (iki şey arasında) her bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını, teşbîh ise bir çok bakımdan eşitlik ve denklik bulunmasını gerektirir.³¹ Bunların biri diğeri yerinde de kullanılır.

Bunlar ile (temsîl ve teşbîh) tekyîf arasında iki bakımdan fark vardır:³²

Birincisi:

Tekyîf, bir şeyin niteliğini mutlak olarak veya bir benzerle kayıtlayarak anlatmaktır. Temsîl ve teşbîh ise, örnek ve benzerle kayıtlanmış bir niteliği gösterir. Bu bakımdan tekyîf daha geneldir. Çünkü her mümessil (temsîl yapan) aynı zamanda mükeyyif (tekyîf yapan)dir, tersi olamaz.³³

İkincisi:

Tekyîf sıfatlara özgüdür. Temsîl ise değerde (adet), sıfatta ve zâtta olabilir. Bu bakımdan yani temsîlin zât, sıfat ve değerle olan ilgisi bakımından temsîl daha geneldir.

Sonra insanlar içinde birçok kimsenin sapıtmasına neden olmuş teşbîh de iki kısma ayrılır:

Birincisi: Yarattılmışı yaradana benzetmek.

İkincisi: Yaradani yarattılmışı benzetmek.

YARATILMIŞI YARADANA BENZETMEK:34

Allah'a özgü fiiller, haklar ve sıfatlardan herhangi birini yarattılmışı da vermek demektir.

Birincinin yâni Allah'ın fiillerinden herhangi birini yarattılmışı vermenin örneği: Allah ile beraber başka bir yaratıcı bulunduğunu ileri süren kişinin Rubûbiyyet Tevhidinde Allah'a şirk koşması gibi.

İkincinin yani Allah'ın haklarından herhangi birini yarattılmışı vermenin örneği: Müşriklerin, putlarının ilahlık hakkı olduğunu ileri sürerek onlara tapıp kulluk etmeleri gibi.

Üçüncünün yâni Allah'ın sıfatlarından herhangi birini yarattılmışı vermenin örneği: Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-i övme veya diğer konularda aşırıya kaçanların yaptıkları şeyler gibi. Örneğin Abdullah b. Yahyâ el-Buhturî³⁵yi öven Mütenebbî³⁶nin:

Eş benzeri olmayan kimse, dilediğin gibi ol.

Ve nasıl istersen öyle ol. Sana benzer bir kimse yaratılmamıştır. sözünde³⁷ olduğu gibi.

•YARADANI YARATILMIŞA BENZETMEK:38

Bu ise yarattılmışı ait olan bazı özellikleri Allah'ın zâtına ve sıfatlarına vermektir.

"Allah'ın iki eli yaratıkların elleri gibidir", "Allah'ın arşına istiva etmesi yaratıkların tahtlarına oturup kurulmaları gibidir" ve benzeri sözler gibi.

Bu çeşit sözler söylemekle bilinen ilk kişinin, Râfîzî³⁹ olan Hişâm b. el-Hakem⁴⁰ olduğu söylenir. Allah en doğrusunu bilir.

İlhâd:41

İlhâd, dilde eğilim, terim olarak da inanılması ya da yapılması gerekli olan şeyden başka yana sapmak demektir. İlhâd iki kısımdır:

Birincisi: Allah'ın İsimlerinde İlhâd

İkincisi: Allah'ın Âyetlerinde İlhâd

Allah'ın İsimlerinde İlhâd:42

Bu isimler için kaçınılmaz ve gerekli olan gerçekten saptır. Bunun da dört çeşidi vardır:

1- Ta'tîlcilerin yaptıkları gibi isimlerden herhangi birini veya bunların gösterdiği sıfatları inkar etmek.

2- Teşbîhcilerin yaptıkları gibi isimleri, Allah'ı yaratıklarına benzetmek için bir kanıt (gösterge) olarak kullanmak.

3- Allah'ın kendisine vermediği bir takım isimlerle Allah'ı adlandırmak. Çünkü Allah'ın isimleri tevkîfidir yâni delile dayalıdır. Bu çeşide örnek, Hristiyanların Allah'ı "baba", filozofların da "ille-i fâile=etkin güç" olarak isimlendirmeleri.

4- Allah'ın isimlerinden putlara isimler türetmek gibi. el-İlâh isminden "el-lât", el-azîz isminden "el-uzzâ" adları türetmek gibi.

Allah'ın Âyetlerinde İlhâd:43

Bu, ya peygamberlerin getirdiği hükümler ve haberlerden oluşan şer'î âyetlerde ya da Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı ve yaratmakta olduğu varlıklar olan kevnî âyetlerde olur.

·Şer'î âyetlerdeki İlhâd, ya bu âyetleri tahrîf etmek, yahut bunların bildirdiği haberleri yalanlamak veya da hükümlerine karşı çıkmaktır.

·Kevnî âyetlerdeki ilhâd ise, bu âyetleri, Allah'tan başkasına nispet etmek veya bu âyetlerde bir ortağı ve yardımcısı olduğuna inanmaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Selef Yolunun Doğruluğu, İlim ve Hikmet Bakımından Halef Yolunun Selefin Yolundan Üstün Olduğu İddiasının Geçersizliği

Yukarıda selef yolunun açıklaması ve bu yola uymanın gerekliliğini gösteren kanıtlardan bahsedilmişti. Burada ise biz, doğru yolun selef yolu olduğunu kanıtlarıyla belirtmek istiyoruz. Selefin yolu iki bakımdan doğrudur:

Birincisi:

Selefin yolu, kitap ve sünnetin gösterdiği yoldur. İlim ve adaletle selefin yolunu araştıran herkes, o yolun, gerek bütün, gerekse ayrıntı olarak kitap ve sünnete uygun olduğunu bulur. Elbette böyle olması gerekir. Çünkü Allah, insanların ayetlerini düşünüp taşınmaları, eğer hüküm içermişlerse onları uygulamaları ve eğer haber bildirmişlerse onları doğrulamaları için kitabını indirmiştir. Şüphesiz insanların, bu ayetleri anlamaya, doğrulamaya ve hükümlerini uygulamaya en yakın olanları seleftir. Çünkü bu ayetler kendi dillerinde ve çağlarında inmiştir. O halde hiç şüphesiz onlar, insanların bu ayetleri anlayış olarak en iyi bilenleri, uygulama olarak da en sağlam olanlarıdır.

İkincisi:

Bu konuda gerçek, ya selefin ya da halefin dediği gibidir, demek gerekir. Cümlenin ikinci bölümü geçersizdir. Çünkü bu takdirde Allah'ın ve Rasûlü'nün ve islam dinine girme hususunda öne geçen ilk muhâcirler ve ensârın doğrudan veya açıkça bâtılı söylemiş, bir kez dahi olsun inanılması gereken gerçeği ne doğrudan ne de açıkça söylememiş olmaları gerekir. Böylece kitap ve sünnetin varlığı dinin esasına apaçık bir zarar verir ki, insanları kitap ve sünnetten yoksun bırakmak onlar için daha hayırlı ve daha doğru olur. Bunun bâtıllığı da açıktır.

Bazı geri zekalılar:⁴⁴ "Selefin yolu daha sağlıklı, halefin yolu ise ilim ve hikmet bakımından daha üstündür"!! demişlerdir. Bu sözün kaynağı şu iki kanıdır:

Birincisi:

Bunu söyleyenin, taşıdığı bozuk süpheler nedeniyle, Allah Teâlâ'nın , bu nasların (ayet ve hadislerin) gösterdiği gerçek bir sıfatı yoktur şeklindeki inancı.

İkincisi:

Selefin yolunun, sıfatlarla ilgili nasların lafızlarına hiçbir anlam vermeden inanmak olduğunu sanması. Böylece iş dönüp dolaşarak şu iki şey arasında kalır:

Biz, ya anlamsız kupkuru boş sözlerle inanmak durumundayız -ki onun kanısına göre- selefin yolu budur. Ya da nasların açık anlamlarının bizzat gösterdiği Allah'ın sıfatlarını saptarken, bu naslara açık anlamlarına ters anlamlar veririz. Halefin yolu da budur.

Hiç şüphesiz, nasların anlamlarını saptamak, onları büsbütün anlamsız boş laflar halinde bırakmaktan hem ilim hem de hikmet bakımından daha iyidir. İşte bundan dolayıdır ki bu geri zekalı, ilim ve hikmet bakımından halefin yolunu, selefin yolundan daha üstün tutmuştur.

Bu geri zekalının sözünün bir doğru bir de yanlış yanı vardır:

Doğru yanı "selefin yolunun daha sağlıklı olduğu" sözüdür.

Yanlış yanı ise "ilim ve hikmet bakımından halefin yolunun daha üstün olduğu" sözüdür. Bu söz (yanlış yanı içeren söz) birkaç bakımdan açıkça yanlıştır:

1- Bu söz, "selefin yolu daha sağlıklıdır" sözüyle çelişmektedir. Çünkü selefin yolunun daha sağlıklı olması, onun ilim ve hikmet bakımından daha üstün olmasının bir gereğidir. Şöyle ki, ilim ve hikmet olmadan selâmet (sağlık) olmaz. İlim, selâmet sebeplerindendir. Hikmet ise o sebeplere göre hareket etmektir. Böylece selefin yolunun daha sağlıklı, ilim ve hikmetçe de daha üstün olduğu anlaşılmış olur. İşte bu geri zekalının bu kaçınılmaz gerçeği bilmesi gerekir.

2- Allah'ın, bu nasların gösterdiği gerçek bir sıfatı yoktur şeklindeki inancı da bâtıldır. Çünkü bu ilk olarak bozuk şüpheler⁴⁵ üzerine kurulmuş bir kanıdır. İkinci olarak da hem akıl, hem yaratılış (fitrat) hem de dinin kendisi, Allah Teâlâ'nın en olgun sıfatlara sahip olduğunu göstermektedir. Bunları şöyle açıklayabiliriz:

Akıl, Allah'ın en olgun sıfatlara sahip olduğunu gösterir. Şöyle ki: Bu evrende fiilen var olan her şeyin bir sıfatı vardır. Bu sıfat ya olgunluk ya da eksiklik sıfatıdır. İkinci yâni eksiklik sıfatı, gerçek anlamda ibadet edilmeyi hak eden Rabb'e nispeti yönüyle bâtıldır. Bundan dolayı Allah-u Teâlâ, putların ilahlıklarının (tanrılıklarının) geçersizliğini ve bâtıllığını göstermek için, onları "ışıtmez, görmez, ne fayda ne de zarar vermez, yaratmaz ve yardım etmez" gibi eksiklik ve âcizlik belirten sıfatlarla nitelenmiştir. İkincisi yâni Allah'ın eksiklik bildiren sıfatlarla nitelenmesi mümkün olmadığına göre, birincisi yâni O'nun için olgunluk sıfatlarının saptanmış olduğu kendiliğinden ortaya çıkmış oldu. Kaldı ki yaratıkların da olgunluk sıfatları bulunduğu, duyu ve gözlem ile saptanmıştır. Bu olgunluk sıfatlarını, onlara veren her türlü eksiklik ve kusurdan münezzeh olan Allah'tır. Elbette tüm bu olgunlukları veren onlara daha layıktır.

Fitrat (yaratılış) kanunu da Allah'ın olgunluk sıfatlarına sahip olduğunu gösterir. Çünkü sağlıklı nefisler (canlar), Allah'ı sevmek, O'nu yüceltmek ve O'na kulluk etmek eğilimi ve doğasıyla yaratılmışlardır.⁴⁶

Şimdi sen, tüm bunlardan sonra, rablığı ve ilahlığa lâayık, olgun sıfatlarla niteli olduğuna inandığından başka bir varlığı sever, onu yüceltir ve ona kulluk eder misin?!

Din ise, Allah'ın en olgun sıfatlara sahip olduğunu gösteren sayılmayacak kadar pek çok kanıtla doludur. Örneğin Allah'ın şu buyrukları bunlardan bazılarıdır:

"O, öyle Allah'tır ki, O'ndan başka ilah yoktur. Görülmeveni ve görüleni bilendir. O, esirgeyendir, bağışlayandır. O, öyle Allah'tır ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. O, mülkün sahibidir, mukaddestir (çok kutsaldır), selâmet verendir, emniyete eriştirendir, gözetip koruyandır, üstündür, istediğini zorla yaptıran, büyüklükte eşi olmayandır. Allah (müşriklerin) ortak koştukları şeylerden münezzehtir. O, yaratan, var eden, şekil veren Allah'tır. En güzel isimler (el-esmâ'ü'l-hüsnâ) O'nundur. Göklerde ve yerde bulunan her şey O'nu tesbîh eder. O, azîzdır (gâliptir), hikmet sahibidir." (Haşr, 22-24)

"Göklerde ve yerde en yüce sıfat(lar) O'nundur." (Rûm, 27)

"Allah, (o Allah'dır ki) O'ndan başka ilah yoktur; O, diridir, zâtıyla ve kemâliyle kâimdir. Kendisine ne uyku gelir ne de uykulama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O'nundur. İzni olmadan O'nun katında kim şefaate edebilir ki? Onların önlerindeki ve arkalarındaki bilir. O'nun ilminden, yalnız kendisinin dilediği dışında hiçbir şeyi kavrayamazlar. O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır, onları koruyup gözetmek kendisine ağır gelmez. O, zâtıyla yüksek olandır, çok büyüktür." (Bakara, 255)

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in de şu sözü bunun güzel bir örneğidir:

"Ey insanlar! Kendinize acıyınız. Çünkü siz, ne bir sağıra ne de bir gâibe dua ediyorsunuz. Tam tersine işiten, gören ve yakın olana dua ediyorsunuz. Hiç şüphesiz kendisine dua ettiğiniz sizden birinize bineğinin boynundan daha yakındır."47

Buna benzer daha pek çok ayet ve hadis, Allah'ın olgunluk sıfatlarıyla niteli olduğunu göstermektedir.

3- Selefin yolu, sıfatlarla ilgili nasların lafızlarına hiçbir anlam vermeden inanmaktır şeklindeki sanısı da hem bâtıldır hem de selefe atılan bir iftiradır. Çünkü gerek lafız, gerekse anlam bakımından sıfat naslarını en iyi bilen, Allah ve Rasûlü'nün istekleri doğrultusunda bu nasların anlamlarını Allah-u Teâlâ'ya yaraşır biçimde en açık ve güzel şekilde saptayan seleftir.

4- Selef, nebîlerin ve rasûllerin mirasçılarıdır. Onlar bilgilerini ilâhî risâlet kaynağından ve iman gerçeklerinden almışlardır. Fakat şu halef ise, sahip oldukları bilgilerini, ateşe tapan mecûsilerden, müşriklerden, Yahûdi ve Yunan sapıklığından almışlardır.⁴⁸ Şimdi nasıl oluyor da, mecûsilerin, müşriklerin, Yahûdilerin, Yunanlıların ve bunların yavrularının mirasçıları olanlar, Allah'ın isim ve sıfatları konusunda nebîlerin ve rasûllerin varislerinden daha bilgili ve daha hikmetli olabiliyorlar?!

5- Bu geri zekalının, ilim ve hikmetle ilgili metodlarını, selefin metodundan üstün tuttuğu halef, aslında Hz.Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem- ile gönderilen açık

kanıtlar ve hida et ten      çevirdikleri ve Allâh-u Teâlâ'   bilmeyi, Allah'ı bilmeyenlerden öğrenmek istedikleri için     r p kalmışlardır. Bu              bizzat kendi itirafları ve ümmetin de aleyhlerine tanıklığı ile sâbittir. Nitekim bunların liderlerinden biri olan R  z  ,⁴⁹ sonunda vardı   kanaati     le ifade etmektedir:

Akılların gidişinin sonu ba  lara takılmaktır.⁵⁰

Akılla uğraşan âlimlerin çabasının çoğu sapıklıktır.

Ruhlarımız, bedenlerimizde yabancı kalmıştır.

Dünyamızın sonu eziyet ve vebaldir.

Ömrümüz boyunca ara  tırmalarımızdan istifâde etmedik.

Sadece onun bunun dediklerini toplamak dışında.⁵¹

"Ben kelâm yollarını ve felsefe metodlarını inceden inceye inceledim de bunları, ne bir hastaya   ifa verecek ne de bir susamı ı kandırarak nitelikte görmedim. (Allah'a ulaştıran) yolların en yakınının Kur'ân yolu olduğunu gördüm. Allah'ın sıfatlarını ispat hususunda:

"Rahman arşa istiva etti." (Tâhâ, 5)

"Güzel söz ancak O'na    kselir (  ıkar)." (Fâtır, 10)

ay  tlerini, eksiklik ve kusur belirten sıfatları reddetme hususunda ise:

"O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (    r  , 11)

"Onlar O'nu ilmen (bilgice) kavrayamazlar." (Tâhâ, 110)

ay  tlerini oku.

Benim deneyimimi geçiren kimse, benim bildiğim gibi bilir."⁵² Râzî'nin sözü burada bitti.

Şimdi nasıl oluyor da, kendilerinin sapıklık ve            içinde olduklarını itiraf eden bu              yolu, Allah'ın kendilerine bahşettiği ilim ve hikmetle diğer pe  ygamberlerin ümmetleri arasından sıyrılıp çıkararak onlara üstün gelen hidâyet önderleri ve gece karanlığının kandilleri olan selefin yolundan daha bilgili ve daha hikmetli olabiliyor?! Onlar     lesine, imân ve ilim gerçeklerini idrak etmişlerdi ki, başkalarının bütün bilgileri toplanıp onlarınkinin yanına konsa, başkalarını bunlarla karşılaştırmak isteyen bu yaptığından utanırdı.     leyse nasıl oluyor da başkalarının onlardan daha üstün olduğu hükmü verilebilmektedir?!

Böylece selefin yolunun daha sağlıklı, daha bilgili ve daha hikmetli olduğu ortaya çıkar.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONRADAN GELEN BAZI KIMSELERİN SELEFIN YOLU HAKKINDAKİ KÖTÜ NİYETLİ NAKİLLERİ

Sonradan gelenlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Selefin sıfat nasları hakkındaki görüşü (yolu), sıfat naslarını (lafızlarını) geldiği gibi alıp açık anlamlarının (zâhirlerinin) kastedilmediğine inanmaktır."

Doğal olarak, böyle bir sözü geneli itibarıyla olduğu gibi almak problem olabilmektedir.Çünkü "zâhir=açık anlam" sözü mücmel olup aşağıdaki şu ayrıntılı açıklamaya gereksinim duyar:

1- Eğer zâhir sözüyle, bu naslardan, teşbîhe (benzetmeye) kaçmaksızın Allah'ın, kemâline yaraşır sıfatları olduğu ortaya konmak istenmişse, bu kesinlikle kastedilen anlamdır. Kastedilen anlamın bu olmadığını söyleyen kimse şayet buna kendisi inanmışsa sapıtmış, yok bu sözü yâni kastedilen anlamın bu olmadığını selefe nispet etmişse yalancı veya hatalı olmuştur.

2- Yok eğer zâhir sözüyle, bazı insanlar için, "bu nasların zâhirleri (açık anlamları) Allah'ı yaratıklarına benzetmektir" gibi bir anlamın belirebileceği kastedilmek istenmişse, bu durumda kastedilen anlam kesinlikle bu değildir. Zaten nasların zâhiri (açık anlamı) de bu değildir. Çünkü Allah'ın yaratıklarına benzemesi olanaksız bir şeydir. Kitap ve sünnetin zâhirinin olanaksız bir şey olması mümkün değildir. Her kim nasların zâhirlerinin (açık anlamlarının) Allah'ı yaratıklarına benzetmek olduğunu sanarsa, ona bu sanısının yanlış olduğu ve bu nasların zâhirlerinin (açık anlamlarının), hatta bunun da ötesinde açık seçik dile getirdiklerinin: "Allah'a yaraşır ve O'na özgü sıfatların ispat edilmesi" gereği olduğu açıklanır.

Böylece bu ayrıntılı açıklamayla, hem lafız hem de anlam bakımından naslara hakkını vermiş olduk. Allah en doğrusunu bilir.

ALTINCI BÖLÜM

SONRADAN GELEN BAZI KİMSELERİN HAKKI BÂTİLLA KARIŞTIRMALARI

Sonradan gelenlerden bazıları şöyle demişlerdir: "Sıfat nasları hakkında selefin yolu (görüşü) ile bu nasları te'vîl edenlerin yolu (görüşü) arasında bir fark yoktur. Çünkü bunların hepsi de ayet ve hadislerin Allah'ın sıfatlarını göstermediği hususunda birleşmişlerdir. Ancak te'vîl edenler, ihtiyaç duyulduğundan dolayı bunları te'vîl etmeyi yararlı görmüşler ve bunun sonucu olarak da kast edilen anlamı belirlemişlerdir. Selef ise te'vîlcilerin kast ettikleri anlamdan başka bir anlamın da kastedilmiş olabileceği düşüncesiyle kesin bir anlam belirlemekten kaçınmışlardır."

Bu söz, selefe atılan açık bir iftiradır. Selef arasında nasların, Allah'a yaraşan sıfatları göstermediğini söyleyen hiç kimse yoktur. Tam tersine onların sözleri, genel olarak sıfatların cinslerini kabul etmeyi, genelin dışında da sıfatları inkar eden ya da Allah'ı yaratıklarına benzetenleri reddetmeyi gösterir.

Nitekim İmam Buhârî⁵³ nin hocası Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î⁵⁴ nin şu sözü bunun güzel bir örneğidir:

"Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın, kendisini nitelendirdiği şeyleri inkar eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûlü'nün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir."⁵⁵ Selefin buna benzer sözleri daha pek çoktur.

Selefin bu te'vîlcilerle aynı düşüncede olmayıp, sıfatları olduğu gibi kabul ettiğinin kanıtlarından biri de bunların, sıfatları olduğu gibi kabul etmelerinden dolayı selefe düşman olmaları ve selefi teşbîh ve tecsîm (cisimlendirme)⁵⁶ ile suçlamalarıdır.⁵⁷ Eğer selef de bunlar gibi nasların, Allah'ın sıfatlarını göstermediği görüşünde olsaydı, onlara düşman olmaz ve onları teşbîh ve tecsîm ile suçlamazlardı.⁵⁸ Allah'a hamdolsun ki bu durum açıkça görülebilmektedir.

YEDİNCİ BÖLÜM

SIFATLAR HAKKINDA SELEFTE GELEN SÖZLER

Sıfat ayetleri ve hadisleri hakkında seleften gelen ve bir kısmı genel, bir kısmı da özel anlamlar içeren bazı sözler şöhret bulmuştur.

Genel anlamlı sözlerden biri, selefin şu sözüdür:

"Onları (sıfat naslarını) geldikleri gibi nitelendirmeden (niteliksiz) alınız."

Bu söz; Mekhûl,⁵⁹ Zührî,⁶⁰ Mâlik b. Enes,⁶¹ Süfyan es-Sevrî,⁶² Leys b. Sa'd⁶³ ve Evzâ'î⁶⁴den rivâyet edilmiştir.⁶⁵

Bu sözde, ta'tîlcilere ve teşbîhcilere reddiye vardır. Şöyle ki:

- "Geldiği gibi alınız" sözünde ta'tîlcilere
- "Nitelendirmeden" sözünde ise teşbîhcilere red vardır.

Yine bu sözde, selefin; sıfat nasları için Allah'a yaraşır doğru anlamlar saptadıklarının bir kanıtı vardır. Bu kanıt şu iki şey gösterir:

1- Selefin "geldiği gibi alınız" sözünün anlamı şudur: Sıfat naslarının gösterdiği anlamları, geldiği gibi bırakmak. Hiç şüphesiz bu naslar Allah-u Teâlâ'ya yaraşır anlamları ispat etmek için gelmiştir. Eğer selef, bu sıfat naslarının bir anlamı olduğuna inanmasalardı "bunların lafızlarını alınız ve anlamlarına takılmayınız (dokunmayınız)" derler veya buna benzer bir şey söylerlerdi.

2- Selefin "nitelendirmeden" sözü, onların; anlamın hakikatini (gerçeğini) ispat ettikleri hususunda açık bir kanıttır. Çünkü eğer onlar, bu sözlerin anlamı olmadığına inanmış olsalardı, anlamın niteliğini inkar etmeye gerek duymazlardı. Zira olmayan bir şey, kendi başına var olamaz. O halde olmayan bir şeyin niteliğini inkar etmek, boş saçma bir söz olur.

· Eğer; Allah'ın dünya göğüne inmesi hadisi⁶⁶ ve buna benzer diğer hadisler hakkında İmam Ahmed⁶⁷'in söylediği "nitelendirmeden ve anlam vermeden bunlara inanır ve tasdik ederiz (doğrularız)"⁶⁸ sözü hakkındaki cevabınız nedir? denilirse,

Buna cevap olarak deriz ki:

İmam Ahmed'in sözünde reddettiği anlam, Cehmiyye'den ta'tîlcilerin ve başkalarının uydurarak ortaya attıkları ve onunla (bu anlamla) kitap ve sünnetin naslarını, açık anlamlarına ters düşen anlamlara çevirdikleri anlamdır.

Söylediğimizin doğruluğunu şu gösterir: İmam Ahmed anlam ve nitelemeyi, sözünün, şu iki bid'atçı gruba -Muattıla (ta'tîlci) grubu ve Müşebbihe (teşbîhçi) grubu- reddiyeyi kapsamı için, inkar etmiştir.

Söylediğimizin doğruluğunu gösteren diğer bir kanıt ise Müellif'in (İbn-i Teymiyye) Muhammed b. el-Hasen'⁶⁹in sözü hakkında söyledikleridir: "Batıdan doğuya kadar bütün fıkıhçılar, Kur'ân'a ve Rabb Azze ve Celle'nin sıfatları hakkında Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-'den güvenilir kimselerin rivâyet ettikleri hadislerle, hiçbir tefsîr (yorum), nitelendirme ve benzetme yapmaksızın iman etmenin gereği üzerinde birleşmişlerdir."⁷⁰

Müellif (İbn-i Teymiyye), Muhammed b. el-Hasen'in bu sözünü naklettikten sonra O'nun bu sözle; "sıfatları ispat hususunda sahâbe ve tâbiînin üzerinde birleştikleri görüşlere ters düşen birtakım tefsîrleri (yorumları) uydurarak ortaya atan ta'tîlci Cehmiyye'nin yorumunu kasdettiğini" söylemektedir.

Bu da gösterir ki sıfat ayetlerinin ve hadislerinin tefsîri iki çeşittir:

1- Makbûl (Kabul Edilen) Tefsîr: Bu, sıfatlara; Kitap ve Sünnet'in zâhirine (açık anlamına) uygun, Allah Azze ve Celle'ye yaraşır anlamlar veren sahâbenin ve tâbiînin üzerinde olduğu tefsîrdir.

2- Makbûl Olmayan Tefsîr: Bu da makbûl tefsîrin tersine, kabul edilmeyen tefsîrdir.

Yukarıda geçtiği üzere bu mânâların kabul edileni olduğu gibi kabul edilmeyeni de vardır.

·Peki "Allah'ın sıfatlarının niteliği var mıdır?" denilirse, cevap olarak deriz ki:

Evet onların niteliği vardır. Fakat bu nitelik bizim için bir bilinmezdir. Çünkü bir şeyin niteliği, ya bizzat o şeyin kendisini görerek, ya benzerini görerek ya da onun hakkında gelen doğru bir haberle bilinebilir. Bu yolların hiçbiri Allah'ın sıfatları hakkında mevcût değildir.

Böylece selefın "niteliksiz" sözünün anlamının "nitelendirmeden" olduğu bilinmiş oldu. Yoksa onlar mutlak anlamda niteliği reddetmeyi kasdetmemişlerdir. Çünkü bu katıksız bir ta'tîldir. Allah en doğrusunu bilir.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Allah Teâlâ'nın Uluvvu ve Bu Uluvvun Kanıtları

Allah Teâlâ'nın uluvvu O'nun zâtî sıfatlarından olup iki kısma ayrılır:

1- Sıfatlarının Uluvvu

2- Zâtının Uluvvu

1- Sıfatlarının Uluvvu: Bu, var olan her olgunluk (kemâl) sıfatının, her bakımdan en yücesinin ve en mükemmelinin sadece Allah'a ait olması demektir. İster bu sıfat mecd (şeref, ihtişam) ve kahr (kahretme) sıfatlarından, isterse cemâl (güzellik) ve kadr (şan, şeref, hürmet) sıfatlarından olsun hiç farketmez.

2- Zâtının Uluvvu: Bu ise Allah'ın zâtıyla bütün yaratıklarının üstünde olması demektir.⁷¹ Bunu, Kitap, Sünnet, icmâ, akıl ve fitrat (yaratılış kanunu) kanıtlamaktadır:

- Kitap ve Sünnet, Allah Teâlâ'nın zâtıyla yaratıklarının üstünde olduğuna dair açıkça dile getirdiği veya genelde açık kanıtlarla doludur. Bu durumu da farklı biçimlerde ortaya koyarak bir çeşitlilik arz etmiştir. Şöyle ki, Allah'ın zâtî uluvvu:

· Bazen yüksek (yükari) olmak (el-uluw), üstte olmak (el-fevkiyye), Arş'a istivâ etmek ve gökte olmak gibi sözlerle anlatılmıştır. Allah'ın şu buyüklerinde olduğu gibi:

"Ve O, zâtıyla yüksekte olandır, çok büyüktür." (Bakara, 255)

"Zâtıyla yüksek olan Rabbinin adını tesbih et." (el-A'lâ, 1)⁷²

"Onlar, üstlerindeki Rablerinden korkarlar." (Nahl, 50)⁷³

"Rahman arşa istivâ etti." (Tâhâ, 5)⁷⁴

"Gökte olanın, sizi yere batırmaıacağından emin misiniz?" (Mülk, 16)⁷⁵

Ve Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözleri gibi:

*"Arş suyun üstünde, Allah da arşın üstündedir."*⁷⁶

*"Ben gökte olanın emîni (güvendiği) olduğum halde, hâlâ siz bana güvenmiyor musunuz?!"*⁷⁷

· Bazen eşyanın O'na yükselmesi, çıkması ve yükseltilmesi (kaldırılması) gibi sözlerle anlatılmıştır. Allah Teâlâ'nın şu buyüklerinde:

"Güzel söz ancak O'na yükselir." (Fâtır, 10)

"Melekler ve Rûh (Cebrâil) O'na çıkar." (Meâric, 4)

"Tam tersine Allah onu (İsa'ı) kendisine yükseltmiştir (kaldırmıştır)." (Nisâ, 158)⁷⁸

ve Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in de şu sözlerinde olduğu gibi:

"Allah'a ancak güzel şey yükselir (çıkır)."79

"Geceyi sizin aranızda geçiren melekler Rablerine çıkarlar."80

"Gündüzün amelinden önce gecenin ameli, gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na (Allah'a) yükseltir (kaldırılır)."81

· Bazen de eşyanın O'ndan aşağı indirilmesi sözüyle anlatılmıştır. Şu iki ayet ve hadiste olduğu gibi:

"O (Kur'ân), âlemlerin Rabbinden indirilmiştir." (Vâkıa, 80) (Hâkka, 43)

"De ki: Onu (Kur'ân'ı), Mukaddes (kutsal) Ruh (Cebrâil), Rabbinden indirdi." (Nahl, 102)82

"Rabbimiz, (her) gecenin son üçte biri (yâni son üçte birlik kısmı) kaldığı zaman dünya göğüne iner."83

Daha bunlara benzer ayetler ve Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem'-den mütevâtir olarak aktarılan, Allah Teâlâ'nın yaratıklarının üstünde olduğunu anlatan hadisler, Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem'-in bütün bunları, Rabbinden alarak söylediğini, ümmetinin de kendisinden aldığını kesin olarak göstermektedir.

- İcmâya gelince, sahâbîler ve onlara ihsanla (güzelce) uyan tâbiîn ve ehl-i sünnet imamları, Allah Teâlâ'nın göklerinin üstünde, arşının üzerinde olduğu inancında birleşmişlerdir. Sözleri bu anlamı açıkça ifade eden şeylerle doludur. Evzâî şöyle demiştir:

"Biz şöyle derdik -ki aramızda tâbiînden pek çok kimse vardı:- Zikri (anılması) çok yüksek (yüce) olan Allah, muhakkak ki arşının üstündedir ve biz sünnetin getirdiği bütün sıfatlara inanırız."84

Evzâî bu sözü, Allah'ın sıfatlarını ve yüksekte olduğunu inkar eden Cehm'⁸⁵in mezhebinin (Cehmiyye) ortaya çıkışından sonra söylemiştir ki, insanlar selefın görüşünün, Cehm'in görüşlerine aykırı olduğunu bilebilsinler.

Seleften hiç kimse, Allah'ın semâda olmadığını, O'nun zâtıyla her yerde olduğunu, bütün yerlerin O'nun için bir olduğunu, O'nun ne âlemin içinde ne dışında, ne ona bitişik ne de ondan ayrı olduğunu ve hissi olarak (duyu organlarıyla) O'na işaret etmenin câiz olmadığını kesinlikle söylememiştir. Tam tersine yaratıkların Allah'ı en iyi bilen Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- arefe günü veda haccında o büyük topluluğun içinde parmağını göğse kaldırarak Allah'a işaret etmiş ve *"Ey Allahım! Şahit ol!"* ⁸⁶ diyerek ümmetinin, kendisine verilen görevi onlara bildirdiğine dair ikrarlarına (itiraflarına) Rabbinin tanık tutmuştur. Allah'ın salât ve selâmı üzerine olsun.⁸⁷

- Akla gelince, her sağlıklı akıl, Allah'ın zâtıyla yaratıklarının üstünde olması gerektiğini iki bakımdan gösterir:

1- Yükseklik bir olgunluk (kemâl) sıfatıdır. Zâtıyla yüksekte olan Allah, her bakımdan mutlak anlamda olgun olmayı kendisine farz kılmıştır. Öyleyse çok kutsal ve yüksek olan Allah'ın yüksekte olması gerekir.

2- Yükseklik, alçaklığın zıttıdır. Alçaklık da bir eksiklik sıfatıdır. Zâtıyla yüksekte olan Allah ise bütün eksik sıfatlardan münezzehtir. Öyleyse Allah'ın alçaklıktan tenzîhi ve onun karşısı olan yükseklikle nitelendirilmesi gerekir.

- Fitrata (Yaratılış Kanunu) gelince, Allah, arabıyla acemiyle bütün insanları ve hatta hayvanları dahi, hem kendisine, hem de kendisinin onların üzerinde olduğuna iman etmek üzere yaratmıştır.

Dua veya ibadetle Rabbinе yönelen hiçbir kul yoktur ki, yüksekleri arzuladığına ve kalbinin sağa ve sola bakmadan sadece göğe yöneldiğine dair bu kaçınılmaz duyguyu içinden geçirmesin, onu kalbinin derinliklerinde duymasın. Şeytanların ve hevâsının ayartmış olduğu kimselerden başka hiç kimse bu fitrat gereğinden vazgeçmez.

Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî⁸⁸ meclisinde şöyle derdi: "Başka hiçbir şey yok iken Allah vardı. Şimdi de O, o zaman olduğu şey üzeredir."⁸⁹ O bu sözünü, Allah'ın arşına istivâ ettiğini inkar ettiğini açıklamak istiyordu.

Cüveynî'nin bu sözünden sonra Ebû Ca'fer el-Hemedânî⁹⁰ de O'na şöyle demiştir:

"Sen arş hakkında konuşmayı bırak da -çünkü o nakille sâbittir- kalpleri-mizde duyduğumuz şu kaçınılmaz duygudan bize haber ver: Hiçbir ârif, sağa ve sola bakmadan sadece yüksekleri arzuladığına dair bu kaçınılmaz duyguyu kalbinde hissetmeden, kesinlikle "Yâ Allah" dememiştir. Öyleyse içimizde beliren bu kaçınılmaz duyguyu kalplerimizden nasıl kovabiliriz ki?!"

Bunun üzerine, ferhadi basan Ebu'l-Meâlî eliyle başına vurarak: "Hemedânî beni şaşkına çevirdi. Hemedânî beni şaşkına çevirdi." dedi.⁹¹

İşte bu beş kanıtın hepsi, Allah'ın zâtıyla yüksekte, yaratıklarının üstünde olduğu hususuyla uygunluk göstermektedir.

· Fakat, "O, göklerde de yerde de Allah'tır. Gizlinizi ve açığınızı bilir." (En'âm, 3)

"Gökteki ilah da, yerdeki ilah da O'dur." (Zuhruf, 84)

ayetleri, Allah'ın (zâtıyla) gökte olduğu gibi yerde de olduğu anlamına gelmezler. Bu ayetlerin anlamının bu olduğunu sanan ya da bunu seleften herhangi birinden nakleden kimse, sanısında hatalı, naklinde ise yalancıdır.

Birinci ayetin anlamı: Şüphesiz Allah göklerde de yerde de kendisine tapılan ilahtır. Göklerde ve yerde bulunan her şey ilah olarak Allah'a taparlar ve O'na kulluk ederler. Bir tefsire göre ise şöyle denmiştir: Bu ayetin ilk bölümü: "O, göklerde olan Allah'tır"

cümlesiyle bitmekte, daha sonra "ve yerde sizin gizlinizi ve açığınızı bilir" cümlesiyle yeni bir cümle başlamaktadır. Bu ayetin ilk bölümü "Allah göklerde" anlamında olup daha sonra Allah, "ve yerde sizin gizlinizi ve açığınızı bilir" diyerek yeni bir cümle başlamıştır. Buna göre bu yeni cümle "Muhakkak Allah yerüzünde sizin gizlinizi de açığınızı da bilir" demektir. Öyleyse Allah'ın göklerin üstünde olması, O'nun sizin yerüzündeki gizlinizi ve açığınızı bilmesine engel değildir.

İkinci ayetin anlamı da şudur: Allah gökte de ilahtır, yerde de ilahtır. Her ne kadar kendisi (zâtıyla) gökte ise de ilahlığı (tanrılığı) her ikisindedir.

Bunun benzeri tıpkı şu sözdür: "Falanca adam Mekke'de de emirdir, Medine'de de." Yâni o, her ne kadar bunlardan birinde bulunuyorsa da emirliği her iki şehirde de geçerlidir. Dil ve örf bakımından bu doğru bir tabirdir (anlatım şeklidir).

Allah en doğrusunu bilir.

DOKUZUNCU BÖLÜM

Cihet (Yön)⁹²

Bu bölümde Allah Teâlâ için cihetin (yönün) olup olmadığını açıklamak istiyoruz. Doğrusu ne olumsuz ne de olumlu anlamda Allah-u Teâlâ'ya yön tayininde bulunmak mutlak sûrette doğru olmaz. Bunun için şu ayrıntılı açıklamanın bilinmesi gerekir:

- Eğer yön ile alçaklık yönü kastedilmişse, bu Allah için hem kabullenilemez hem de imkansızdır. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla ve sıfatlarıyla, mutlak uluvu (yüksekliği) kendine gerekli (farz) kılmıştır.

- Eğer yön ile Allah'ı kuşatan yükseklik yönü kastedilmişse, bu Allah için kabullenilemez olduğu gibi imkansızdır da. Çünkü Allah, yaratıklarından hiçbir şey kendisini kuşatamayacak kadar büyüktür, yücedir. Kürsüsü gökleri ve yeri kaplamış iken yaratıkları O'nu nasıl kuşatabilir ki?!

"Kıyamet günü yerüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağında (sağ elinde) dürülmüş olacaktır. Allah, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir ve çok yüksektir." (Zümer, 67)

- Yok eğer yön ile, Allah'ı kuşatma söz konusu olmadan, O'nun büyüklüğüne ve yüceliğine yaraşır yükseklik yönü kastedilmişse, bu hem Allah Teâlâ için var olan bir gerçektir hem de gereklidir.

Şeyh Ebû Muhammed Abdülkâdir el-Ceplânî,⁹³ "el-Günve" adlı kitabında şöyle demiştir: "Her türlü eksiklikten ve kusurdan münezzehtir olan Allah, yükseklik yönünde (yükarı tarafta) arşına istivâ edendir, mülkü kapsayandır."⁹⁴

"Mülkü kapsayandır" sözü, çok kutsal ve yüksek olan Allah mülkü kuşatmış, çepeçevre sarmıştır, demektir.

- Eğer, "siz Allah'ın yaratıklarından bir şeyin O'nu kuşatmış olabileceğini reddettiğinize göre, Allah'ın gerek kitabında, gerekse Peygamberi -sallallahu aleyhi ve sellem-'in diliyle kendisi hakkında saptadığı ve sahâbenin de üzerinde birleştikleri 'Allah'ın gökte olduğu' hususundaki cevabınız nedir?" denilirse, buna cevap olarak deriz ki:

Allah'ın gökte olması, göğün O'nu kuşatmasını gerektirmez. Allah'ın gökte olması göğün O'nu kuşatmasını gerektirir sözünü söyleyen kimse, eğer bunu kendinden söylemişse sapık, yok başkasına nispet ederek söylemişse o takdirde de yalancı veya hatalı olmuştur. Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü,⁹⁵ O'nun her şeyi kuşatmış olduğunu,⁹⁶ kıyamet gününde yerüzünün O'nun avucunda olacağını,⁹⁷ göğü de kitap sayfasını (yazılı kağıt tomarını) dürer gibi düreceğini⁹⁸ bilen hiç kimse, asla yaratıklarından herhangi bir şeyin O'nu kuşatabileceğini aklına bile getirmez.

Buna göre "Allah'ın gökte olması", şu iki anlamdan birini taşır:

1- Burada gök ile yükseklik kastedilmiştir. Buna göre anlam: "Allah yüksektedir, yâni yükseklik yönündedir" olur.

Gök, Kur'ân'da sâbit olan yükseklik anlamındadır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Ve üzerinize gökten su (yağmur) indirir."* (Enfâl, 11)⁹⁹

Yâni, göğün kendisinden değil, yüksekten su indirir. Çünkü yağmur buluttan iner (yağar).

2- Ya da ayyette geçen¹⁰⁰ (yâni gökte) lafzındaki fî, alâ anlamındadır ki bu durumda da anlam "Allah göğün üstündedir" olur.

Kur'ân'ın pek çok yerinde ve başka yerlerde fî (de, da, içinde), alâ (üstte, üzerinde) anlamına gelmektedir.¹⁰¹ Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yeryüzünde dolaşın" (Tevbe, 2). Yâni yerin üzerinde dolaşın, içinde değil.¹⁰²

ONUNCU BÖLÜM

Allah'ın Arş'ı Üzerine İstivâ Etmesi¹⁰³

Dilde olgunluk ve bitmek etrafında dönüp dolaşan anlamlar veren istivâ kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'de üç şekilde kullanılmıştır:

1- Mutlak (yalın) olarak, yâni hiçbir eke bağlı olmayarak:

"Mûsâ güçlü (yiğitlik) çağına erip istivâ edince" (Kasas, 14) âyetinde olduğu gibi.¹⁰⁴ Burada istivâ, olgunlaştı, olgunluğa kavuştu demektir. Buna göre âyetin anlamı "Mûsâ güçlü (yiğitlik) çağına erip olgunlaşınca" olmaktadır.

2- İlâ (yaklaşma eki) harf-i cerri ile kayıtlı (bağlı) olarak:

Allah Teâlâ'nın "Sonra göğze istivâ etti" (Bakara, 29) buyruğunda olduğu gibi.¹⁰⁵ Burada istivâ, tam bir irâde ile göğze yöneldi, onu kasedetti, demektir.

3- Alâ (üzerlik zarfı) harf-i cerri ile kayıtlı (bağlı) olarak:

Allah Teâlâ'nın "Sırtlarına istivâ etmeniz için" (Zuhruf, 13) buyruğunda olduğu gibi.¹⁰⁶ Burada istivâ, yükseklik ve istikrarı (yerleşme, karar bulma, durma) ifade etmektedir. Buna göre âyetin anlamı "Sırtlarına binip üzerlerine yerleşebilmeniz (üzerlerinde durabilmeniz) için" olmaktadır.

Allah'ın arş'ı üzerine istivâsı, O'nun büyüklüğüne ve yüceliğine yaraşır bir şekilde arşın üstünde olması, ona yerleşmesi demektir.

Allah'ın arş'ı üzerine istivâ etmesi, O'nun, kitap, sünnet ve icmânın kanıtladığı fiilî sıfatlarından biridir.

Kitaptan Kanıt: Kitabın kanıtlarından biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: "Rahmân arşa (üzerine) istivâ etti" (Tâhâ, 5)¹⁰⁷

Sünnetten kanıt: İmam Hallâl¹⁰⁸ın "Kitâbu's-Sünne" adlı eserinde Buhârî'nin şartına uygun sahih bir senedle Katâde b. en-Nu'mân¹⁰⁹ -Radiyallâhu anh'-den rivâyet ettiği şu hadistir: Katâde dedi ki: Rasûlullah -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şöyle dediğini işittim: "Allah yaratmayı bitirince arşına (üzerine) istivâ etti."¹¹⁰

Şeyh Abdülkâdir el-Ceplânî hadiste anlatılan bu olay hakkında şöyle demiştir:

"Bu, Allah'ın her peygambere indirdiği her kitapta söylenegelmiştir."¹¹¹

Ehl-i Sünnet, Allah'ın arşının üstünde olduğu inancında birleşmiştir (icmâ etmiştir). Onlardan hiçbiri Allah'ın arşın üzerinde olmadığını söylememiştir. Hiç kimsenin onlardan bu anlamda, ne nass¹¹² ne de zâhir¹¹³ olarak bir söz nakletmesi mümkün değildir.

Bir adam, İmâm Mâlik'e (Allah kendisine rahmet etsin) Eş Ebâ Abdillah (Abdullah'ın babası)! "Rahmân arşa istivâ etti" âyeti hakkında: 'Peki nasıl istivâ etti?' diye sordu. O da

bunun üzerine başını öne eğdi, ta ki kendisini ter bastı ve sonrasında şu cevabı verdi: "İstivâ bir bilinmez değildir. Fakat niteliği akıl ile bilinemez. Ona inanmak gerekli (farz) onun hakkında soru sormak ise bid'attir."¹¹⁴ Ben senin ancak bid'atçı bir kimse olduğunu görüyorum" dedikten sonra adamın meclisten dışarıya çıkartılmasını emretti."¹¹⁵

Buna benzer bir söz de Mâlik'in hocası Rebî'a b. Ebî Abdirrahmân'¹¹⁶dan rivâyet edilmiştir.¹¹⁷

· "İstivâ bir bilinmez değildir" sözü: Yâni dilde anlamı bilinmez değildir. Çünkü anlamı yükseklik ve istikrardır (yerleşme, karar bulma).

· "Fakat niteliği akıl ile bilinemez" sözü: Kendi akıllarımızla Allah'ın arşına istivâsının niteliğini (nasıllığını) anlamamız mümkün değildir, demektir. Bunun yolu ancak ve ancak naklî deliller olan Kur'ân ve hadislerdir. Kur'ân ve hadislerde Allah'ın arşına istivâsının niteliğini bildiren herhangi bir bilgi geçmemektedir. Aklî ve naklî kanıtlarda bununla ilgili bir bilgi olmayınca bir bilinemez olmakta ve bu konuda konuşmamak gerekmektedir.

· "Ona inanmak gereklidir (farzdır)" sözü: Bunun anlamı da şudur: Allah'ın, kendisine yaraşır bir biçimde arşının üzerine istivâ ettiğine inanmak gerekir. Çünkü Allah kendisini böyle tanıtmıştır. Durum böyle olunca da O'nun söylediğini doğrulamak ve ona inanmak gerekmektedir.

· "Onun hakkında soru sormak ise bid'attir" sözü: Bu ise, istivânın niteliği (nasıllığı) hakkında soru sormanın bid'at olduğu anlamına gelmektedir. Çünkü böyle bir soru, Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- ve sahâbîleri zamanında bilinmemekteydi.

İmam Mâlik'in istivâ hakkında söylediği bu söz, Allah'ın gerek kitabında gerekse Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-in diliyle kendisi hakkında saptadığı bütün sıfatlar için genel bir ölçüdür.

Buna göre bu sıfatların anlamları tarafımızdan bilinmektedir. Nitelikleri ise bizim için bir bilinemezdir. Çünkü Allah bize, bu sıfatların anlamlarını bildirmiş, niteliklerini ise bildirmemiştir.¹¹⁸ Sonra sıfatlar hakkındaki söz, zât hakkındaki sözün bir dalıdır. Biz Allah'ın zâtını nitelendirmeden kabul ettiğimize göre sıfatlarını da aynı onun gibi nitelendirmeden kabul etmeliyiz.

İlim ehlerinden bazıları şöyle demiştir: Cehmî birisi sana: "Allah dünya göğüne iner, peki nasıl iner?" derse ona şöyle cevap ver: "Allah bize kendisinin indiğini bildirdi, fakat nasıl indiğini bildirmedi."

Bir başkası da şöyle demiştir: Cehmî birisi sana Allah'ın sıfatlarından herhangi birinin nasıl olduğunu sorarsa ona şöyle de: Peki Allah zâtıyla nasıldır?

Tabi ki o Allah'ın zâtını niteliyemiyecektir. O zaman ona de ki: O'nun zâtını nitelendirmek mümkün olmadığı gibi O'nun sıfatlarını nitelendirmek de mümkün değildir. Çünkü sıfatlar tanımladıkları şeyin kendisine yâni zâta tâbidirler.

- Eğer biri kalkıp da: "Allah'ın arşına istivâsı, onun üzerinde, üstünde olması anlamındaysa, buna göre Allah'ın ya arştan büyük, ya ondan küçük ya da ona eşit olması gerekir ki bu Allah'ın cisim olmasını gerektirir. Oysa Allah'ın cisim olması imkansızdır" derse ona cevap olarak şunu deriz:

Hiç şüphesiz Allah, arştan da, herşeyden de daha büyüktür. Fakat bu sözümüzden, kendisini tenzîh ettiği birtakım bâtil şeylerin Allah'ta var olması gerekmez.

"Allah'ın cisim olması imkansızdır" sözüne cevabımız da şudur: Cisim hakkında konuşmak ve Allah'ın cisim olup olmadığını söylemek kitap, sünnet ve selefin sözlerinde geçmeyen bid'atlerdendir. Cisim¹¹⁹ sözü, ayrıntılı açıklamaya gereksinim duyan mücmel sözlerdendir.¹²⁰ Şöyle ki:

- Eğer cisim sözü ile her parçası diğerine muhtaç birtakım parçalardan oluşmuş, sonradan var olmuş bir şey kastedilmişse, bu diri ve kayyûm olan Rabb (Allah) hakkında imkansızdır.

-Yok eğer cisim sözü ile, kendi kendine kâim (var) olan ve kendisine yaraşır sıfatlarla niteli bulunan bir varlık kastedilmişse, bu Allah Teâlâ hakkında imkansız değildir. Çünkü Allah kendi kendine kâimdir¹²¹ ve kendisine yaraşır kemâl (olgun) sıfatlarla nitelidir.

Fakat cisim lafzı, Allah hakkında hak ve bâtil anlamlar taşıyabileceğinden dolayı Allah'a cisimdir veya değildir demek imkansızdır.

Bid'at ehlinin Allah'ın kendisi için saptadığı olgunluk sıfatlarını reddetmek için söyledikleri gerekler (bu sıfatlara bağlı olan sonuçlar) iki türdür:

1- Allah'ın olgun sıfatlarına aykırı olmayan doğru gerekler (sonuçlar): Bunlar hak sıfatlar olup söylenmesi ve Allah hakkında imkansız olmadıklarının açıklanması gerekir.

2- Allah'ın olgun sıfatlarına aykırı olan bozuk gerekler (sonuçlar): Bunlar bâtil olup reddedilmesi ve kitap ve sünnet nasları için gerekli olmadıklarının açıklanması gerekir. Çünkü hem kitap ve sünnet hak, hem de içerdikleri anlamlar haktır. Hakkın ise bâtili gerektirmesi kesinlikle imkansızdır.

Yine biri derse ki: "Allah'ın arşına istivâsını, arşın üzerinde, üstünde olmasıyla açıklarsanız, bu açıklamanız, Allah'ın kendisini üstünde taşıyacak bir tahta (arşa) muhtaç olduğu sanısını uyandırır." Buna cevap olarak şu söylenebilir: Allah Teâlâ'nın büyüklüğünü, kudret, kuvvet ve zenginliğinin mükemmelliğini bilen herkes, O'nun, kendisini üstünde taşıyacak bir tahta muhtaç olduğunu aklının ucundan bile geçirmes. Nasıl geçirsin

ki? Arş ve diğer bütün yaratıklar Allah'a muhtaçtırlar ve O'na zorunludurlar. Bütün bu yaratıklar O olmadan ne var olabilirler ne de ayakta durabilirler. Nitekim göğün ve yerin O'nun emri ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) kanıtlarındandır.¹²²

· Şayet "bu gereklerden (sonuçlardan) kaçmak için ta'tilcilerin yaptıkları gibi Allah'ın arşına istivâsını, arşı istilâ etmesi şeklinde açıklamak doğru olur mu?" denilirse buna cevap olarak deriz ki:

Bu birkaç bakımdan doğru değildir.¹²³

1- Eğer bu gerekler (sonuçlar) hak iseler, bunlar istivânın kendi hakikî anlamıyla açıklanmasına engel değildirler. Yok eğer bâtil iseler bunların, kitap ve sünnet naslarının sonuçları olmaları mümkün değildir. Bu gereklerin kitap ve sünnetin bir sonucu olduğunu sanan her kimse, o sapıktır.

2- İstivâyı, istilâ şeklinde açıklamak, savması mümkün olmayan birtakım bâtil sonuçları zorunlu kılar:

-Önce bu, selefîn icmâsına (oş birliğine) aykırıdır.

-Sonra bununla, Allah'ın yer yüzü ve benzeri şeylere¹²⁴ istivâ ettiği gibi, kendisinin tenzîh edilmesi gereken şeyler söylenebilecek olmasının yanında gökleri ve yeri yarattığı zaman arşı istilâ etmemiş olmasının gerektiği de söylenebilir.¹²⁵

3- İstivânın, istilâ ile açıklanması Arap dilinde bilinen bir şey değildir.¹²⁶ Böyle bir açıklama Arapça'ya iftira etmektir. Hele hele söz konusu olan Kur'ân olunca bu iftiranın boyutu daha da büyümektedir. Çünkü Kur'ân Arapların diliyle inmiştir. Öyleyse Kur'ân'ı, Arapların kendi dillerinde bilmedikleri bir şeyle açıklamamız mümkün olamaz.

4- İstivâyı, istilâ ile açıklayanlar bunun bir mecâzî anlam olduğunu kabul etmekteydiler. Oysa dilde mecâzî anlam ancak şu dört şeyin tamamlanmasından sonra kabul edilebilir:¹²⁷

1- Lafzî (sözü), gerçek anlamından mecâzî anlamına götürmeyi gerekli kılan doğru kanıt.

2- Lafzın dil bakımından, iddia edilen mecâzî anlamı taşıması.

3- Lafzın, o belli siyâkın (sözün cümle içindeki gelişi) içinde iddia edilen mecâzî anlamı taşıması. Kaldı ki lafzın, cümle bakımından içerebileceği anlamlardan herhangi birini taşıması, onun her siyâkta olası anlamı (aynı anlamı) vermesini gerektirmez. Çünkü lafızlar ve durumlara ait karîneler (işaretler, belirtiler), cümle içindeki lafzın taşıdığı bazı anlamlara engel olabilir.

4- Kanıtın, mecâzî anlamlardan kastedilenin bizzat iddia edilen mecâzî anlamın kendisinin olduğunu açıkça ortaya koyması gereği. Çünkü başka bir anlam da kastedilmiş

olabilir. Bu bakımdan kanıtın, lafız hakkında hangi mecâzî anlamı belirlediğini açıkça ortaya koyması gerekir. Allah en doğrusunu bilir.

FASIL

ARŞ VE KÜRSÜ¹²⁸

Dilde arş, kralın tahtıdır. Allah Teâlâ Yûsuf aleyhi's-selâm hakkında şöyle buyurmuştur: "*Ana babasını tahtına çıkartıp oturttu.*" (Yûsuf, 100)

Sebe kraliçesi Belkis hakkında da şöyle buyurmuştur: "*Ve O'nun büyük bir tahtı vardır.*" (Neml, 23)¹²⁹

Rahmân'ın üzerine istivâ ettiği arş ise, yaratıkları kuşattığı gibi onların en yükseği ve en büyüğüdür.¹³⁰ Nitekim Ebû Zerr -Radiyallâhu anh-'ın rivâyet ettiği bir hadiste Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- şöyle buyurmuştur:

"*Yedi kat gök ve yedi kat yer, Allah'ın kürsüsü yanında, ancak geniş, çöl bir yere bırakılmış bir halka gibidir. Arşın kürsüye üstünlüğü ise geniş çölün bu halkaya üstünlüğü gibidir.*"¹³¹

Yazar (İbn-i Teymîyye) (Allah kendisine rahmet etsin) "er-Risâletü'l-Arşîyye" (Arş Risalesi) adlı eserinde şöyle demiştir:

"Hadis birkaç yoldan gelmiş olup, onu Ebû Hâtim (ve)¹³² İbn-i Hibbân¹³³ Sahîh'inde, İmâm Ahmed Müsned'inde ve başkaları rivâyet etmişlerdir."¹³⁴

Kürsü'ye gelince, dilde; döşek ve üzerine oturulan her şeydir.¹³⁵ Allah'ın kendisine izâfe (nispet) ettiği kürsü¹³⁶ ise, O'nun iki ayağını koyduğu yerdir. İbn-i -i Abbas¹³⁷ -Radiyallâhu anhumâ- şöyle demiştir: "*Kürsü iki ayağın konduğu yerdir. Arş ise, büyüklüğünü Allah Azze ve Celle'den başka hiç kimse takdir edemez.*" Bu sözü Hâkim¹³⁸ Müstedrek'inde rivâyet etmiş olup Buhârî ve Müslim¹³⁹in şartına göredir (uygundur) demiştir. Bu söz her ne kadar merfû' yâni Peygamber sözü olarak rivâyet edilmişse de doğrusu onun mevkûf yâni sahâbî sözü olmasıdır.¹⁴⁰

Ehl-i Sünnet arasında yaygın ve meşhûr olan da İbn-i -i Abbas -Radiyallâhu anhumâ-'nın kürsü hakkında söylediği bu anlamdır yâni sözdür. Üstelik bu konuda İbn-i Abbas'tan gelen sözlerin doğrusu da budur. Yoksa Kürsü'nün ilim olduğuna dâir O'ndan rivâyet edilen şeyler doğru değildir.¹⁴¹

Yine Kürsü'nün arş olduğu hakkında Hasenü'l-Basrî¹⁴²den rivâyet edilen söz de¹⁴³ İbn-i Kesîr¹⁴⁴in (Allah Teâlâ kendisine rahmet etsin) söylediği gibi zaıf olup O'ndan sahih olarak gelmemiştir.¹⁴⁵

ONBİRİNCİ BÖLÜM

Maiyyet (Beraberlik, Birliktelik)¹⁴⁶

Allah, gerek kitabında gerekse Rasûlü -sallallahu aleyhi ve sellem-'in diliyle, kendisinin yaratıklarıyla beraber olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Kitap'tan bazı deliller Allah Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:

"Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 4)

"Allah, mutlaka mü'minlerle beraberdir." (Enfâl, 19)

"Mutlaka ben sizinle beraberim." (Tâhâ, 46)¹⁴⁷

Sünnet'ten bazı deliller ise Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in:

"İmanın en üstünü nerede olursan ol, Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir."

148

sözüyle, her ikisinin de mağarada bulunduğu sırada arkadaşı Ebû Bekir¹⁴⁹ -Radiyallâhu anh-'e söylediği: *"Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir"* (Tevbe, 40) sözüdür.¹⁵⁰

Bu ümmetin selefi ve imamları da Allah'ın yaratıklarıyla beraber olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir (birleşmişlerdir).

Maiyyet (Beraberlik) dilde, mutlak olarak bitişip yanoşma, yakınında ve yanında olmak demektir. Fakat maiyyetin gerektirdiği şeyler ve sonuçları, gerek izâfetin (tamlamanın) gerekse sözün sıyak (gelişi) ve durumuna ilişkin karînelerin (belirtiler, izler) değişmesiyle değişiklik gösterir. Şöyle ki:

· Maiyyet (beraberlik), bazen "suğu süte koydum veya süte su kattım" sözünde olduğu gibi iki şeyin birbirine karışmasını gerektirir.

· Bazen, eğiticinin suçlu kimseye "git, nereye gidersen git, ben seninle beraberim" dediği gibi tehdit ve uyarı gerektirir (anlamı verir).

· Bazen de, herhangi bir kimsenin kendisinden yardım isteyen kişiye "haydi ben seninle beraberim, ben seninle beraberim" dediği gibi yardım ve destek gerektirir (anlamı verir).

Daha bunlardan başka, gerek izâfetin (tamlamanın) gerekse sözün sıyak (gelişi) ve durumuna ilişkin karînelerin (belirtiler, izler) değişmesiyle değişen farklı gerekler ve sonuçlar vardır.

İnsanların bir bölümü, böyle kök anlamında birleşen, izâfetin (tamlamanın) ve karînelerin (belirtilerin) değişmesiyle gereği ve hükmü değişen lafzı (söz, kelime), "müşekkik" (kuşkuya düşüren) olarak isimlendirirler. Böyle kelimelere müşekkik denmesinin

nedeni, bu tür kelimelerin; dinleyeni, acaba bunun, lafzı bir, fakat gereği ve hükmünün değişmesine göre anlamı değişen müsterek (ortak) cinsinden mi yoksa asıl (kök) anlama göre hem lafzı hem de anlamı bir olan mütevâtî',¹⁵¹ cinsinden mi olduğu hususunda şüpheye düşürmesidir.

Gerçekte bu, mütevâtî' lafızların bir çeşididir. Çünkü dili koyan, bu lafzı ortak bir kadri (miktarı, ölçüyü) belirtmek için koymuştur. Hükmünün ve gereğinin değişmesi, asıl konumundan değil, izâfetlerin ve karînelerin değişmesinden dolayıdır. Fakat bu lafız (kelime) mütevâtî'nin özel bir türü olunca artık onu, bir başka kelimeyle tahsis etmekte (sınırlamakta) bir sakınca kalmamaktadır.

Bu husus iyice anlaşıldıysa, Allah'a izâfe (nispet) edilen beraberlik lafzının mecâzî değil, hakikî anlamında kullanıldığı açıkça ortaya çıkmış oldu. Ancak Allah'ın yaratıklarıyla beraber olması kendine yaraşır bir beraberlik olup asla yaratıkların birbirleriyle olan beraberliği (birlikteliği) gibi değildir. Tam tersine çok daha yüce, çok daha mükümmel bir beraberlik olup yaratıkların birbirleriyle olan beraberliğinden doğan sonuçları ve özellikleri gerektirmez (doğurmaz).

Seleften bazı âlimler, Allah'ın yaratıklarıyla beraber olmasını, ilmiyle onlarla beraber olması şeklinde açıklamışlardır. Bu ise beraberliği, birtakım gerekleriyle açıklamaktır ki selefin bundan gayesi, maiyyet (beraberlik) naslarını kanıt getirerek Allah'ın zâtıyla her yerde olduğunu söyleyen hululcû (Hulûliyye)¹⁵² Cehmiyye'ye cevap vermektir.

Böylece selef âlimleri, maiyyetten (beraberlikten), "Allah'ın zâtıyla bizimle beraber olduğu" anlamının kastedilmediğini, bunun hem aklen hem de dinen olanaksız olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bu Allah'ın uluwuna aykırı olup yaratıklarının O'nu kuşatmasını gerektirir ki, bu da imkansızdır.

Allah'ın Yaratıklarıyla Beraber Olmasının Bölümleri:

Allah'ın yaratıklarıyla beraber olması, genel ve özel beraberlik olmak üzere iki bölüme ayrılır:

Genel Beraberlik:

Allah'ın; ilim, kudret, tedbîr (işleri sevk ve idare), sultanlık ve bunların dışında Rabliğinin bir gereği olan diğer sıfatlarıyla mü'min ve kafir, iyi ve kötü bütün yaratıklarını kuşatmasını gerektiren beraberliktir. Bu beraberlik kendisine (beraberliğe) inanan kimsede, Allah Azze ve Celle'nin onu her yerde gözettiği inancının en olgun düzeye çıkmasını sağlar. Bunun içindir ki Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-: "İmanın en üstünü nerede olursan ol, Allah'ın seninle beraber olduğunu bilmendir"¹⁵³ buyurmuştur.

Bu beraberliğin örneklerinden bazıları şu ayetlerdir:

"Nerede olsanız, O sizinle beraberdir." (Hadîd, 4)

"Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. İster bundan daha az, ister daha çok olsunlar ve nerede olurlarsa olsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir." (Mücâdele, 7)

ÖZEL BERABERLİK:

Bu ise, izâfe (tamlama) yapıldığı kimseye yardım ve desteği gerektiren beraberlik olup bunları hak eden peygamberlere ve onlara uyanlara özgüdür.

Bu beraberlik, kendisine inanan kimseye, sebat ve kuvvetin en olgun seviyesini kazandırır.

Allah Teâlâ'nın şu buğrukları, bu beraberliğin örneklerinden bazılarıdır:

"Allah, mutlaka mü'minlerle beraberdir." (Enfâl, 19)

"Allah, şüphesiz sakınanlar ve ihsan sahibi olanlarla beraberdir." (Nahl, 128)

"Şüphesiz ben sizinle beraberim, işitir ve görürüm." (Tâhâ, 46)

Ayrıca Allah'ın, Peygamberi -sallallahu alehi ve sellem- hakkında söylediği şu buğruk:

"Üzülme, Allah şüphesiz bizimle beraberdir." (Tevbe, 40)

· Eğer "beraberlik Allah'ın zâtî sıfatlarından mıdır? Yoksa fiilî sıfatlarından mıdır?" denilirse buna cevabımız şu olur:

Genel beraberlik, Allah'ın zâtî sıfatlarındandır. Çünkü gerekleri, ezelden ebede Allah-u Teâlâ'da vardır.

Özel beraberlik ise, O'nun fiilî sıfatlarındandır. Çünkü gerekleri sebeplerine bağlıdır. Sebeplerin var olmasıyla, beraberlik var olur, yok olmasıyla da ortadan kalkar.

ONİKİNCİ BÖLÜM

Allah'ın ZÂTıyla Uluvvü ve Yaratıklarıyla Beraberliği Hakkındaki Nasları Bağdaştırma

Söz konusu nasları bağdaştırmanın yollarını anlatmadan önce, burada yazarın (Allah kendisine rahmet etsin) "el-Aklu ve'n-Nakl" adlı kitabında (c.1, s.43-44) işaret ettiği yararlı bir kuralı okuyucuya sunmaktan hoşnutluk duyarız. Bu kuralın özü şudur: "İki delil arasında çelişki olduğu söylenirse, bu delillerin ikisi birden ya kesin veya zannî ya da biri kesin diğeri zannîdir. Böylece üç türlü delil ortaya çıkmış olur:

· Birincisi: Delillerin ikisi de kesindir. Akıl, bunların gösterdiği anlamın var (gerçek) olduğunu kesinlikle kabul eder. Aralarında çelişki olması olanaksızdır. Çünkü bunların birbiriyle çelişik (çelişkili) olduğunu söylemek, ya birinin ortadan kalkmasını gerektirir ki bu imkansızdır. Çünkü kesin delil, kesinlikle var olan delildir. Ya da birbiriyle çelişkili olmakla beraber her ikisinin de varlığını gerektirir ki bu da diğeri gibi imkansızdır. Çünkü bu, birbirine zıt iki şeyi bir araya getirmektir.

Bu iki kesin delil arasında çelişki bulunduğu zannı:

- Ya her iki delilin de kesin olmamasından

- Ya da, birine bir anlamın, diğere de başka bir anlamın yüklendiği bu iki delil arasında gerçekte bir çelişkinin olmamasından kaynaklanmıştır. Bu (kural) ise, kitap ve kesin sünnet naslarıyla neshi sabit olan yâni hükmü ortadan kalkmış şeyleri kapsamaz. Çünkü mensûh (hükmü ortadan kalkmış) delil, yok hükmünde olup nâsih (hükmü ortadan kaldıran) delil için bir çelişki oluşturmaz.

· İkincisi: Her iki delilde, ya delâlet (gösterdiği anlam) ya da sübût (var olma) bakımından zannîdir ki bu durumda aralarında önce tercih aranır sonra râcih olan ötekine yeğlenir.

· Üçüncüsü: İki delilden biri kesin, diğeri zannîdir ki, bu durumda akıllıların itifakıyla kesin olan, zannî olana yeğlenir. Çünkü yakîn (kesin olan) zanla bertaraf edilemez, kovulamaz.

Bütün bunlar içice anlaşıldıysa biz deriz ki: Hiç şüphesiz naslar, Allah'ın hem zâtıyla yaratıklarının üstünde, hem de onlarla beraber olduğunu ifade etmektedir. Bunların her ikisinin de sübût ve delâleti kesindir. Allah Teâlâ şu buyruğunda bunların her ikisini de bir arada (birlikte) belirtmiştir:

"O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş'in üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkana, gökten ineni ve oraya (ona) çıkana bilir. Nerede olsanız, O sizinle beraberdir. Allah, yaptıklarınızı görendir." (Hadîd, 4)

Bu ayette Allah-u Teâlâ, yaratıkların (mahlûkatın) en üstünde, en yüksekinde olan Arş'a istivâ ettiğini belirttiği gibi bizimle beraber olduğunu da belirtmiştir. Bunların ikisi arasında bir çelişki yoktur. Çünkü bunları birleştirmek ve aralarını bulmak mümkündür. Bu birleştirmenin ve ara bulmanın mümkün oluşu birkaç bakımdan açıklanabilir:¹⁵⁴

· Birincisi: Bizzat naslar bunları birleştirmiştir. Birleşmelerinin olanaksızlığını söylemek ise imkansızdır. Çünkü naslar olanaksız göstermez. Nasların olanaksız gösterdiğini sanan kimse hata etmiştir. Bu kişi, hem Allah'tan yardım, hidâyet ve başarı dileyerek, hem de gayretini, hakkın ve gerçeğin bilgisine ulaşmaya harcaşarak nasları birkaç kez daha gözden geçirsin. Gerçek kendisi için açıkça belli olduğunda da bundan dolayı Allah'a hamdetsin. Yok yine anlayamadıysa işi bilenine yâni Allah'a havâle etsin ve şöyle desin:

"Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır." (Âl-i İmrân, 7)

"(Rabbimiz!) Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederiz; senin bize öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz bilen, hakîm olan ancak sensin." (Bakara, 32)

· İkincisi: Yükseklikle beraberlik arasında bir aykırılık yoktur. Daha önce geçtiği üzere beraberlik; karışmayı ve bir mekana girmeyi gerektirmez. Bir şey hem zâtıyla yüksekte olabilir hem de ona beraberlik izâfe (nispet) edilebilir. Aynen şu örnekte söylendiği gibi: "Yürüyoruz, yürüyoruz (devamlı yürüdüğümüz halde) ay hâlâ bizimle beraber".¹⁵⁵ Halbuki ay göktedir ve bizimle beraber hareket etmemektedir. Bu söz ne lafız ne de anlam bakımından çelişki sayılmaz. Çünkü muhatab, buradaki beraberliğin anlamını ve bu beraberliğin ayın dünyada olmasını gerektirmediğini bilir. Yükseklik ve beraberliğin yaratıklar hakkında bir arada bulunması mümkün olduğuna göre yaratıcı hakkında da bulunması pekâlâ mümkündür.

· Üçüncüsü: Yaratıklar hakkında yükseklik ve beraberlik arasında çelişki bulunduğu varsayılsa bile bu çelişkinin Yaratıcı hakkında da bulunması gerekmez. Çünkü bütün sıfatlarında Allah Teâlâ'nın benzeri hiçbir şey yoktur. Allah'ın zâtıyla yüksekte olması gereğinden ötürü O'nun beraberliği, yaratıklarının beraberliği ile mukâşese edilemeyeceği gibi O'nun yaratıklarıyla beraber olması, onlara karışmasını ve onların içine girmesini de gerektirmez. Çünkü yaratıklarından hiçbir şey O'nu kuşatamaz. Ama O, her şeyi kuşatmıştır.

Yine, Allah'ın zâtıyla yüksekte olmasıyla *namaz kılanın karşısında (yüzü yönünde, önünde) bulunduğu*¹⁵⁶ hakkında gelen nasları da yukarıda geçen şekillerde bağdaştırmak mümkündür. Bu bağdaştırma hakkında ayrıca şu birkaç yön daha söylenebilir:¹⁵⁷

1- Bizzat naslar, bunları birleştirmiştir. Naslar olanaksız söylemezler.

2- Yükseklikle karşıda bulunmak arasında bir aykırılık yoktur. Bir şey hem yüksekte hem de karşıda olabilir. Çünkü karşıda olmak, aynı düzey ve yerde olmayı gerektirmez,

Örneğin, doğan güneşe bakan kişi, onun yâni güneşin kendi karşısında olduğunu söyler. Oysa güneş göktedir. Bu, ne lafız ne de anlam bakımından çelişki sayılmaz. Şimdi yaratıklar hakkında bu olabildiğine göre yaratıcı hakkında da olması pekâlâ mümkündür.

3- Yaratıklar hakkında yükseklikle karşıda bulunmak arasında çelişki ve karşıtlık olduğu varsayılsa bile, bu çelişki ve karşıtlığın yaratıcı hakkında da bulunması gerekmez. Çünkü bütün sıfatlarında Allah Teâlâ'nın benzeri hiçbir şey yoktur. Allah'ın namaz kılanın karşısında olması, O'nun zâtıyla yüksekte olması gereğinden ötürü, O'nun bu yerde veya namaz kılanın karşısındaki duvarda olmasını gerektirmez. Çünkü yaratıklarından hiçbir şey O'nu kuşatamaz. Ama O, her şeyi kuşatmıştır.

ONÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Allah'ın Dünya Göğüne İnmesi¹⁵⁸

Buhârî ve Müslim'in Sahîhlerinde Ebû Hureyre¹⁵⁹ -Radiyallâhu anh'-den, Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

*"Rabbimiz, (her) gecenin son üçte biri (son üçte birlik bölümü) kaldığı zaman dünya göğüne iner ve şöyle der: 'Yok mu bana dua eden? Duasını kabul edeyim. Yok mu benden bir şey isteyen? İstedliğini ona vereyim. Yok mu benden bağışlanma dileyen? Onu bağışlayayım.'"*¹⁶⁰

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'den yaklaşık 28 sahâbînin rivâyet ettiği bu hadisi Ehl-i Sünnet ittifakla kabul etmiştir.¹⁶¹ Allah-u Tebâreke ve Teâlâ'nın dünya göğüne inmesi, O'nun dilemesine ve hikmetine bağlı fiilî sıfatlarından olup yüceliğine ve büyüklüğüne yaraşır gerçek bir inmedir.¹⁶² Bunun anlamını, emrinin veya rahmetinin veya da meleklerinden birinin inmesi şeklinde tahrîf etmek (değiştirmek), birkaç bakımdan doğru değildir.¹⁶³

1- Bu tahrîf, hadisin açık anlamına aykırıdır. Çünkü peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- inmeşi, Allah'a izâfe (nispet) etmiştir ki, asıl olan işin, onu yapana ya da ondan kaynaklanana nispet edilmesidir. İşin bundan başkasına nispet edilmesi asla (açık anlama) aykırı bir tahrîftir.

2- İnmenin bu şekilde açıklanması, cümlede bazı kelimelerin kaldırılmış olmasını gerektirir ki, asıl olan cümleden bir şeyin kaldırılmamasıdır.

3- Allah'ın emrinin ya da rahmetinin inmesi, gecenin üçte birine özgü bir şey değildir. Tersine O'nun emri ve rahmeti her zaman iner.

Eğer "bundan maksat özel bir emrin ve özel bir rahmetin inmesidir ki, bunun da her zaman olması gerekmez" denirse, buna şöyle cevap verilir:

Bu takdir ve te'vîlin doğruluğu varsayılsa bile hadis, bu özel emir ve rahmetin indiği en son yerin dünya göğü olduğunu göstermektedir. O halde bu özel rahmetin dünya göğüne inmesinin bizim için ne yararı vardır ki Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- bunu bize haber versin?

4- Hadis dünya göğüne inenin: "Yok mu bana dua eden? Duasını kabul edeyim. Yok mu benden bir şey isteyen? İstedliğini ona vereyim. Yok mu benden bağışlanma dileyen? Onu bağışlayayım" dediğini göstermektedir. Allah-u Teâlâ'dan başkasının böyle söylemesi olanaksızdır.

FASIL

Allah Teâlâ'nın Zâtıyla Yüksekte Olması ve Dünya Göğüne İnmesine İlişkin Nasların Arasını Bulma

Allah'ın yüksekte olması, kendisinden ayrılması mümkün olmayan zâtî sıfatlarından olup, dünya göğüne indiğini bildiren naslara da aykırı değildir. Bunların arasını bulmak iki bakımdan mümkündür:¹⁶⁴

1- Bizzat naslar bunları birleştirmiştir.¹⁶⁵ Daha önce de geçtiği gibi naslar olanaksızı söylemez.

2- Sıfatlarının hepsinde Allah'ın benzeri hiçbir şey yoktur. O'nun inmesi yaratıkların inmesi gibi değildir ki "inmesi, yüksekte olmasına aykırıdır ve onunla çelişmektedir" densin. Allah en doğrusunu bilir.

ONDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Allah Teâlâ'nın Yüzü¹⁶⁶

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşüne göre Allah'ın kendisine yaraşır, celâl ve ikrâm ile niteli gerçek bir yüzü vardır.¹⁶⁷

Allah'ın celâl ve ikrâm ile niteli bir yüzünün olduğunu Kitap ve Sünnet kesin olarak göstermektedir:

Kitabın kanıtlarından biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur:

*"... Ancak celâl ve ikrâm sahibi Rabbi'nin yüzü bâki kalacaktır." (Rahmân,27)*¹⁶⁸

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözü ise sünnetin kanıtlarından sadece biridir:

*"(Allahım!) Senden, yüzüne bakma lezzetini ve seninle buluşma şevkini (arzusunu) bana lutfetmeni diliyorum."*¹⁶⁹

Allah Teâlâ'nın yüzü, O'nun sâbit zâtî sıfatlarından olup kendisine yaraşır gerçek bir yüzdür. Bunun anlamını sevap olarak tahrîf etmek birkaç bakımdan doğru değildir.¹⁷⁰

1- Bu tahrîf nassın açık anlamına aykırıdır. Nassın açık anlamına aykırı olan tahrîf kanıta ihtiyaç duyar. Oysa bunu gösteren herhangi bir kanıt yoktur.

2- Bu yüz, naslarda Allah-u Teâlâ'ya izâfe (nispet) edilmiş olarak geçmektedir. Allah'a izâfe edilmiş bu yüz:

- Ya kendi başına varlığa sahip olan bir şeydir.
- Ya da kendi başına varlığa sahip olmayan bir şeydir.
- Eğer kendi başına varlığa sahipse yaratılmıştır ve Allah'ın sıfatlarından değildir.

"Allah'ın evi"¹⁷¹ ve "Allah'ın devesi"¹⁷² örneklerinde olduğu gibi. Bu iki kelime (ev ve deve) Allah'a, sadece vâ bir şeyi şereflendirmek ya da mülkün ve yarattığın, mal sahibine ve yaradanına izâfesi kabilinden izâfe (nispet) edilmiştir.

· Yok eğer kendi başına varlığa sahip değilse, Allah'ın sıfatlarındandır ve yaratılmamıştır. Allah'ın ilmi, kudreti, izzeti, kelâmı, eli, gözü ve benzeri örneklerde olduğu gibi. Şüphesiz yüz de bu türden olup Allah'a izâfesi, sıfatın mevsûfa (niteliğin nitelenene) izâfesi (tamlaması) kabilindendir.

3- Sevap yaratılmış olup Allah-u Teâlâ'dan ayırdır. Yüz ise Allah'ın sıfatlarından olup yaratılmamıştır ve O'ndan ayrı değildir. Öyleyse nasıl oluyor da yüz, sevap anlamında tefsîr edilebiliyor?!

4- Bu yüz, naslarda celâl ve ikrâm¹⁷³ ile, kendisine sığınılan bir nûru olmakla¹⁷⁴ ve Allah'ın yaratıklarından gözünün erdiği her şeyi yakan nûrları bulunmakla¹⁷⁵

nitelendirilmiştir. Bütün bu nitelikler, yüz kelimesiyle sevâbın kastedilmesine engeldir. Allah en doğrusunu bilir.

ONBEŞİNCİ BÖLÜM

Allah Azze ve Celle'nin İki Eli¹⁷⁶

Ehl-i Sünnet ve'l- Cemâat'ın görüşüne göre Allah Teâlâ'nın bahşetme ve nimetle açılmış iki eli vardır. Allah'ın iki eli, O'nun sâbit zâtî sıfatlarından olup kendisine yaraşır gerçek iki eldir.¹⁷⁷

Allah'ın iki elinin olduğunu Kitap ve Sünnet kesin olarak göstermektedir.¹⁷⁸

Kitabın kanıtlarından biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur:

"Allah iblise şöyle dedi: Ey İblis! İki elimle yarattığıma (insana) secde etmekten seni alıkoyan nedir?" (Sâd, 75)

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözü ise sünnetin kanıtlarından sadece biridir:

*"Allah'ın eli öyle doludur ki gece gündüz ondan (bağışlar ve nimetler) devamlı akar. Siz, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığından beri (eliyle) infak ettiği (verdiği) şeyleri gördünüz mü? (düşündünüz mü?) Çünkü bütün bu verdikleri bile O'nun sağ elindekileri¹⁷⁹ hiçbir şekilde eksiltememiştir."*¹⁸⁰

Ehl-i Sünnet Allah'ın, yaratıkların ellerine benzemeyen gerçek iki eli olduğu inancında icmâ etmiştir. Bunların anlamını kuvvet, nimet veya benzer şeylerle tahrîf etmek (değiştirmek)¹⁸¹ birkaç bakımdan doğru değildir.¹⁸²

1- Bu tahrîf, sözü hiçbir kanıt olmadan gerçek anlamından mecâzî anlamına çevirmektir.

2- Bu, Allah-u Teâlâ'ya izâfe edilerek kullanıldığı böyle bir sıyakta (söz gelişinde) dilin kesinlikle kabul etmediği bir anlamdır. Çünkü Allah "iki elimle yarattığıma" buyurmuştur. Buna göre bu cümlenin "nimetimle veya kuvvetimle yarattığıma" anlamına gelmesi doğru olmaz.

3- Ellerin Allah'a izâfesi ikil bir kiple (sığayla) geçmiştir. Oysa ne kitap ve sünnette ne de herhangi bir yerde nimet ve kuvvet ikil bir kiple Allah'a izâfe (nispet) edilmiş olarak geçmektedir. Öyleyse el, nasıl olurda nimet veya kuvvet ile açıklanır?!

4- Eğer iki el ile, kuvvet kastedilmiş olsaydı o zaman "Allah iblis'i eliyle yarattı" ve benzeri şeyler söylemek doğru olurdu ki bunları Allah hakkında söylemek olanaksızdır. Eğer böyle söylemek caiz olsaydı, Allah *"İki elimle yarattığıma secde etmene engel olan nedir?" (Sâd, 75)* dediği zaman iblis bunu delil olarak "beni de iki elinle yarattın" diye ileri sürebilirdi.

5- Allah'ın, kendisine izâfe ettiği el, bundan nimet veya kuvvetin kastedilmiş olmasını engelleyen değişik şekillerde geçmektedir. Öyle ki bazen el¹⁸³ ve avuç¹⁸⁴

lafzıyla, bazen Allah Teâlâ'nın kendine yaraşır parmakları¹⁸⁵ olduğunun belirtilmesi şeklinde, bazen de Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözünde olduğu gibi gökleri ve yeri eliyle tutup silkelediği şeklinde geçmektedir: *"Allah bir eliyle gökleri, diğer eliyle de yeri avuçlar sonra da onları silkeler ve 'mülkün sâhibi melik (hükümdar) benim' der."*¹⁸⁶

İşte bütün bu değişik kullanımlar, el ile nimet veya kuwetin kastedilmiş olmasına engeldir.

ONALTINCI BÖLÜM

Allah Teâlâ'nın İki Gözü¹⁸⁷

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşüne göre Allah'ın onlarla baktığı, kendisine yaraşır iki gerçek gözü vardır. Bunlar da Kitap ve Sünnet ile sâbit zâtî sıfatlarındandır.

Allah Teâlâ'nın şu buyruğu kitabın kanıtlarından sadece biridir:¹⁸⁸

"Gemi gözlerimizin önünde akıp gider." (Kamer, 14)

Sünnetten bazı kanıtlar ise Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözleridir:

*"Hiç şüphesiz Rabbinizin bir gözü kör değildir (yâni şaşısı değildir)."*¹⁸⁹

"(Rabbimiz) daralmış, ümitsiz düşmüş halinize bakar (bakar da durmadan güler)."
190

*"Allah'ın örtüsü (perdesi) nûrdur. Onu bir açiverse yüzünün nûrları, yaratıklarından gözünün erdiği (iliştiği) her şeyi yakar."*¹⁹¹

Allah'ın gözleri yaratıkların gözlerine benzemeyen iki gerçek gözdür. Bunların anlamını ilim ve görme olarak tahrîf etmek (değiştirmek) birkaç bakımdan doğru değildir:¹⁹²

1- Bu tahrîf, sözü hiçbir kanıt olmaksızın gerçek anlamından mecâzî anlamına çevirmektir.

2- Naslarda, aşağıdaki şu örneklerde olduğu gibi bu tahrîfi engelleyen ifadeler vardır:

"(Rabbimiz) size bakar."

"... Yüzünün nûrları yaratıklarından gözünün erdiği (iliştiği) her şeyi yakar."

"Şüphesiz Rabbinizin bir gözü kör (şaşısı) değildir."

ONYEDİNCİ BÖLÜM

İki El ve İki Göz Sıfatlarının Geçtiği Nasların Şekilleri¹⁹³

İki el ve iki göz sıfatları, naslarda Allah-u Teâlâ'ya izâfe edilmiş olarak üç şekilde geçer: Tekil, ikil ve çoğul.

El ve gözün tekil olarak geçtiği örneklerden birkaçı Allah Teâlâ'nın şu buyruqlarıdır:

*"Mülk elinde bulunan Allah çok kutludur." (Mülk, 1)*¹⁹⁴

"Benim gözümün önünde yetişesin (büyüyesin) diye..." (Tâhâ, 39)

Çoğul olarak geçtiği örneklerden birkaçı da Allah Teâlâ'nın şu buyruqlarıdır:

"Onlar (müşrikler), ellerimizin yaptıklarından kendileri için yarattığımız hayvanları görmediler mi?" (Yâsîn, 71)

*"Gemi, gözlerimizin önünde akıp gider." (Kamer, 14)*¹⁹⁵

İkil olarak geçtiği örnekler ise şunlardır:

Allah Teâlâ'nın : *"Tam tersine Allah'ın iki eli de apaçıktır." (Mâide, 64)*¹⁹⁶ buyruğu elin,

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in:

*"Kul namaza durduğu zaman Rahmân'ın iki gözü önünde durur."*¹⁹⁷ sözü de gözün ikil olarak geçtiği örneklerdendir.

Bu hadis, "Muhtasarı's-Savâik" adlı eserde, Atâ'şEbû Hureyre kanalıyla Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem'-den herhangi bir kaynak göstermeden, böylece geçmektedir.¹⁹⁸

İki göz sıfatı, Kur'ân'da ikil bir sîgayla geçmemektedir.

İşte, iki el ve iki göz sıfatlarının geçtiği üç şekil bunlardan ibarettir.

Bu üç şekli bağdaştırmak, aralarını bulmak için şunlar söylenebilir:

- Tekil olma, ikil ve çoğul olmağa aykırı değildir. Çünkü muzaaf olan tekil, genellikle ifade ederek el veya göz sıfatlarından ister tek olsun isterse daha çok, Allah hakkında sâbit olan her şeyi kapsamına alır.

- İkil ve çoğul lafızlarla geçen kelimelerin arasını bulma hakkında ise şunlar söylenilebilir:

- "En az çok; ikidir" dersek, gösterdikleri anlamın bir olması nedeniyle gerçekte ikil ile çoğul sîga arasında hiçbir aykırılık kalmaz.

- Yok eğer meşhur olduğu üzere "en az çoğul; üçtür" dersek, o zaman ikisinin arası şöyle bağdaştırılabilir:

Çoğul kipiyle, bu kipin gösterdiği anlam olan üç ve yukarısı kastedilmemiştir. Bu kiple -ki Allah en doğrusunu bilir- ta'zîm (yüceltme, ululama) ve münâsebet yâni muzaafın (tamlayanın) muzaaf-ı ileyle (tamlananla) olan ilişkisi kastedilmiştir. Çünkü burada muzaaf-ı ileyle (tamlanan) -ki bizim anlamında olan "nâ"dır- ile kesinlikle ta'zîm (ululama) kastedilmiştir. Böylece muzaafın, muzaaf-ı ileyle uyması için çoğul kiple gelmesi uygun olmuştur. Çünkü çoğul (kip), tekilden ve ikilden daha çok ta'zîm (ululuk) belirtir. Eğer hem muzaaf hem de muzaaf-ı ileyhten her biri tek başına ululuk bildirirse, doğal olarak bu ikisinin birleşiminden daha da büyük bir ululuk oluşur, meydana çıkar.

ONSEKİZİNCİ BÖLÜM

EHL-i SÜNNET'İN ALLAH SUBHÂNEHU VE TEÂLÂ'NIN KELÂMI (KONUŞMASI) HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ¹⁹⁹

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın üzerinde birleştiği görüşe göre Allah konuşur. Allah'ın konuşması (kelâmı), kendisine yaraşır bir biçimde O'nun hakkında sâbit olan gerçek bir sıfattır.²⁰⁰

Allah Subhânehu dilediği zaman, dilediği gibi, harf ve sesle konuşur.²⁰¹

Allah'ın konuşması, konuşmanın cinsine göre bir zât sıfatı, ayrı ayrı sözler olarak da bir fiil sıfatıdır.

Bütün bu söylenenleri Kitap ve Sünnet açıkça göstermektedir.

Allah Teâlâ'nın şu buğrukları Kitabın kanıtlarından sadece birkaçıdır:

*"Mûsâ belirlediğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca" (A'râf, 143)*²⁰²

"Allah demişti ki: Ey İsa! Şüphesiz seni vefat ettireceğim ve kendime (katıma) yükselteceğim." (Âl-i İmrân, 55)

*"O'na (Mûsâ'ya), Tûr'un sağ tarafından seslendik ve onu, fısıldaşan kimse kadar (kendimize) yaklaştırdık." (Mer'üm, 52)*²⁰³

İlk ayette, konuşmanın Allah'ın dilemesine bağlı olduğunun ve ayrı ayrı sözler olarak sonradan oluştuğunun açık bir ispatı vardır.

İkinci ayette de konuşmanın harfle olduğunun açık bir kanıtı vardır. Çünkü sözün söylenmiş hali (şekli), harfleri içermektedir yâni harflerle mümkün olabilmektedir.

Üçüncü ayette ise konuşmanın sesle olduğu kanıtlanmıştır. Çünkü seslenme ve çağırma ses olmadan asla düşünülemez.

Sünnetin kanıtlarına gelince, Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in şu sözü onların sadece biridir:

*"Allah-u Teâlâ: 'Ey Adem!' der. Âdem de: 'Emir buğur hemen yerine getireyim' diye cevap verir. Bunun üzerine Allah ona sesle şöyle seslenir: 'Allah, soyundan cehenneme gidecekleri seçip çıkarmanı emrediyor'."*²⁰⁴

Allah Subhânehu'nun konuşması (kelâmı) lafız (söz) ve anlam olarak bir bütündür. Yoksa tek başına lafız veya tek başına anlam değildir.

İşte Allah Teâlâ'nın kelâmı (konuşması) hakkında Ehl-i Sünnet'in görüşü budur.²⁰⁵ Bu konuda, Ehl-i Sünnet dışındakilerin görüşlerinin özetini de "Muhtasarı's-Savâikü'l-Mürsele"²⁰⁶ adlı eserden alalım:

1- Kerrâmiyye²⁰⁷'nin Görüşü: Ehl-i Sünnet'in görüşü gibidir. Ancak onlar, öncesi olmayan olayların varlığını ispat etmekten ve bunu söylemekten kaçınmak için "Allah'ın kelâmı vaktiyle yok iken sonra olmuş bir olaydır" demişlerdir.

2- Küllâbiyye²⁰⁸'nin Görüşü: Allah'ın kelâmı; kendi zâtıyla var olan, hayat ve ilim sıfatlarının gerekliliği gibi zâtı için kaçınılmaz olan bir anlamdır. O'nun dilemesine de bağlı değildir. Harfler ve sesler, Allah'ın kelâmının kendisi değil, onun bir hikâyesidir. Allah, kendi zâtıyla var olan bu anlamı göstermek için harfleri ve sesleri yaratmıştır. Allah'ın kelâmı dört anlam belirtir: Emir, nehiy (yasaklama), haber ve istihbâr.

3- Eş'ariyye²⁰⁹'nin Görüşü: Eş'arîlerin görüşü de Küllâbiyye'ninki gibidir. Yalnız Eş'arîler, Küllâbiyye'ye iki şekilde karşı çıkmışlardır:

Birincisi: Kelâmın anlamları hakkındadır ki, Küllâbiyye bunun dört anlam belirttiğini söylerler. Eş'arîler ise kelâmın tek bir anlam belirttiğini söylerler. Onlara göre haber, istihbâr, emir ve nehiyden her biri diğerinin ayıdır. Bunlar kelâmın çeşitleri değil, tersine sıfatlarıdır. Tevrat, İncil ve Kur'ân'ın her biri diğerinin ayıdır. Sadece ibâreleri (ifadeleri) değişmektedir.

İkincisi: Küllâbiyye, harflerin ve seslerin, Allah'ın kelâmının hikâyesi olduğunu söylemişlerdir. Eş'arîler ise harflerin ve seslerin Allah'ın kelâmından ibâret olduğunu yâni kelâmın kendisi olduğunu söylemişlerdir.

4- Sâlimiyye²¹⁰'nin Görüşü: Allah'ın kelâmı, kendi zâtıyla var olan, hayat ve ilim sıfatlarının gerekliliği gibi zâtı için kaçınılmaz olan bir sıfattır. Dilemesine de bağlı değildir. Allah'ın kelâmı, bir kısmının diğer bir kısmını geçmediği, birbirleriyle birleşen harfler ve seslerdir. Örneğin besmeledeki bâ, sîn ve mîm harflerinden her biri aynı anda diğerine bitişiktir. Bununla beraber ezelden beri vardır ve var olacaktır.

5- Cehmiyye²¹¹ ve Mu'tezile²¹²'nin Görüşü: Allah'ın kelâmı, diğer yaratıklar gibi yaratılmış olup, O'nun sıfatlarından değildir. Sonra Cehmiyye'den kimi Allah'ın kesinlikle konuşmadığını söylemiş kimi de konuştuğunu kabul etmekle beraber, bunun yaratılmış olduğunu söylemişlerdir.

6- Aristo²¹³ Taraftarı Son Dönem Filozoflarının²¹⁴ Görüşü: Allah'ın kelâmı, faâl (etkin) akıldan (yaratıcıdan), temiz, erdemli (üstün) ruhlara, her ruhun kapasite ve kabul gücüne göre taşan bir feyizdir. Faâl akıldan, kabul güçlerine göre ruhlara taşan bu feyiz (algı derecesine göre) ruhta birtakım tasavvurlar ve tasdikler (anlaşıp ve meseleler) doğurur. Hayaldeki bu tasavvurlar ve tasdikler güçlenerek düşünülen şeyleri nûrlu şekillere sokar ve kulakların duyacağı sözlerle anlatır.

7- İttihâdiyye'nin (Vahdet-i Vücûtluların)²¹⁵ Görüşü: Varlığın (vücûdun) birliğini, bir olduğunu söyleyen bu gruba göre varlıkta bulunan her kelâm (söz) Allah'ın kelâmıdır. Nitekim onlardan biri²¹⁶ şöyle demiştir:

Varlık âlemindeki her söz, O'nun kelâmıdır.

Bizim için nazmı da, nesri de birdir.²¹⁷

Bu sözlerin hepsi, Kitap, Sünnet ve Aklın gösterdiği kanıtlara aykırıdır. Allah'ın ilim ve hikmet lutfettiği kimse bunu anlar.

FASIL

KUR'ÂN, ALLAH'IN KELÂMIDIR²¹⁸

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşüne göre, Kur'ân, Allah'ın kelâmıdır, indirilmiştir, yaratılmamıştır.²¹⁹ O'ndan başlamıştır ve O'na dönecektir. Allah, Kur'ânla gerçekten konuşmuş, onu Cebrâil'e iletmış, Cebrâil'de onu Muhammed -sallallahu aleyhi ve sellem-'in kalbine indirmiştir.²²⁰ Bütün bu söylenenleri Kitap ve Sünnet kanıtlamaktadır:

Kitap'tan bazı kanıtlar, Allâh-u Teâlâ'nın şu buyruklarıdır:

"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver." (Tevbe, 6). Yâni Kur'ân'ı dinleyinceye kadar.

"Bu mübârek kitabı sana indirdik" (Sâd, 29)

"Onu (Kur'ân-ı), Rûhu'l-Emîn (Cebrâil) uyarıcılardan olası diye, apaçık arap diliyle, senin kalbine indirmiştir." (Şuarâ, 193-195)²²¹

Sünnet'ten bazı kanıtlar da şunlardır:

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-, Mekke'de hac mevsiminde kendisini insanlara sunarken şöyle söylemişti: *"Rabbimin kelâmını (sözünü) bildirebilmem için acaba beni kendi kavmine götürecek bir adam yok mu? Çünkü Kureyş, Rabbim Azze ve Celle'nin kelâmını bildirmemi önledi."*²²²

Yine Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-, el-Berâ b. 'Âzib²²³ -Radiyallâhu anh-'e şöyle demiştir:

*"Yatağına yatacağın zaman (namaz için abdest aldığın gibi abdest al. Sonra sağ yanın üzerine yat ve) şöyle de: Allahım! Nefsimi (canımı) sana teslim ettim, yüzümü sana döndüm, işimi sana havâle ettim ve sırtımı sana dayadım. Ümit ve korku sanadır. Sığınılacak ve dayanılacak, ancak sensin. İndirdiğin kitabına ve gönderdiğin peygamberine iman ettim."*²²⁴

'Amr b. Dînâr²²⁵da şöyle demiştir:

"Yetmiş yıldan beri içinde bulunduğum insanların hep şunu söylediklerini duyarım: 'Allah yaratandır. O'nun dışındaki herşey yaratılmıştır. Yalnız Kur'ân hariç. Çünkü Kur'ân, Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır. O'ndan başlamış ve O'na dönecektir.'"226

"O'ndan başlamıştır" sözünün anlamı şudur: Kur'ânla konuşmaya başlayan Allah'tır. Yâni onunla ilk ve başlangıç olarak konuşan O'dur. Bu sözde, Allah Kur'ân'ı kendi dışında yarattı diyen Cehmiyye'ye cevap (reddiye) vardır.

"O'na dönecektir" sözü ise, iki anlam taşıyabilir:

1- Kur'ânla konuşma sıfatı Allah'a döner. Buna göre Allah'tan başka hiç kimsenin Kur'ânla konuştuğu nitelendirilmesine kalkışılmaz. Çünkü Kur'ânla konuşan Allah'tır. Konuşmak da konuşanın bir sıfatıdır.

2- Bazı eserlerde geldiği gibi Kur'ân Allah-u Teâlâ'ya kaldırılacaktır: *"Muhakkak Kur'ân mushaflardan ve gönüllerden (silinip) kaldırılır."*²²⁷ Bu da -ki Allah en doğrusunu bilir- insanlar Kur'ân ile ameli bırakıp ondan tamamen yüz çevirdikleri zaman olacak, şerefinin korunması için Kur'ân insanlardan Allah'ın katına kaldırılacaktır.²²⁸

Yardım istenecek ancak Allah'tır.

FASIL

Lafız ve Melfûz (Sözün Kendisi ve Söylenilen Şey)

Bu bölümde kelâm,²²⁹ Kur'ân ile ilgilidir. Daha önce Kur'ân'ın, Allah'ın kelâmı olup yaratılmamış olduğu geçmişti. Acaba Kur'ân'ın lafzı yaratılmıştır veya yaratılmamıştır dememiz doğru olur mu? Yoksa bu konuda susmak mı gerekir?

Bu soruya cevap olarak şunlar söylenilebilir:

Bu konuda olumlu ya da olumsuz bir söz genellemesinde bulunmak doğru değildir. Ancak bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmak gerekirse şunlar söylenilir:

- Eğer lafız ile kulun kendi fiili olan telaffuzu, konuşması kastedilmişse, bu yaratılmıştır. Çünkü hem kul, hem de fiili yaratılmıştır.²³⁰

- Yok eğer lafız ile söylenilenin kendi kastedilmişse, bu Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır. Çünkü Allah'ın kelâmı O'nun kendi sıfatlarındandır. Sıfatları da yaratılmamıştır.²³¹

İmam Ahmed'in (Allah kendisine rahmet etsin) şu sözü bu ayrıma işaret etmektedir: "Kim benim Kur'ân'ı telaffuz etmem yaratılmıştır der ve bununla Kur'ân'ı kastederse o Cehmî'dir."²³²

İmam Ahmed'in "bununla Kur'ân'ı kastederse" sözü, o kişinin; bu sözüyle Kur'ân'ı değil de kendi fiili olan telaffuzunu kasdetmesi durumunda Cehmî olmayacağını gösterir.²³³

Allah en doğrusunu bilir.

ONDOKUZUNCU BÖLÜM

TA'TİL DÜŞÜNCESİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE BUNUN KAYNAĞI

Ta'til düşüncesinin kökü, her ne kadar tâbiîn döneminin sonlarında kendini göstermişse de, asıl bir akım olarak bu düşünce, ancak faziletli çağlar olan Sahâbe, Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den sonra yayılmıştır.

Ta'til'den ilk söz eden el-Ca'd b. Dirhem²³⁴ olmuştur. O, "Allah İbrâhim'i dost edinmedi, Mûsâ ile de konuşmadı" dediği için Hişâm b. Abdülmelik'in²³⁵ Irak valisi olan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî²³⁶ tarafından öldürülmüştür. Hâlid, Ca'd'ı bağlı olarak bayram namazının kılındığı yere götürmüş, sonra da halka hitaben şunları söylemiştir: "Ey İnsanlar! Kurbanlarınızı kesiniz. Allah kurbanlarınızı kabul etsin. Ben de Ca'd b. Dirhem'i kurban edeceğim. Çünkü O, Allah'ın İbrâhim'i dost edinmediğini, Mûsâ ile de konuşmadığını ileri sürmektedir." Daha sonra minberden inmiş ve Ca'd'ı kesmiştir.²³⁷ Bu olay, hicrî 119 yılı, kurban bayramında olmuştur.²³⁸

İbn-i u'l-Kayyim²³⁹ (Allah kendisine rahmet etsin) "en-Nûniyye"²⁴⁰ adlı eserinde bu konuda şöyle diyor:

Bundan dolayı Ca'd'ı kurban etti,

Kurbanların kesildiği gün (Hâlid) el-Kasrî.

Çünkü O, demişti ki: İbrahim Allah'ın dostu değildir.

Hayır! Mûsâ'da Allah'ın kendisiyle konuşup O'na yaklaştığı değildir.

Her sünnet sahibi, bu kurbana teşekkür etti.

Senin ecrin Allah'a aittir ey kurban kardeşim!

Sonra bu düşünceyi Ca'd'dan kendisine Cehm b. Safvân²⁴¹ denilen bir adam aldı. "el-Cehmiyyetü'l-Muattıla"²⁴² mezhebi de zaten bu adama nispet edilir. Çünkü bu görüşü O yaymıştır. Cehm'i, hicrî 128 yılında Merv'de Nasr b. Seyyâr'ın²⁴³ güvenlik güçlerinin başı olan Sâlim b. Ahvez²⁴⁴ öldürmüştür.²⁴⁵

İkinci yüz yıl dolaylarında Yunanca ve Rumca kitaplar Arapça'ya çevrildi. Böylece bu düşünce müslümanların başına iyice belâ olmağa ve etki gücünü iyice arttırmaya başladı.²⁴⁶

Üçüncü yüz yıl dolaylarında ise Bişr b. Gıyâs el-Merîsî²⁴⁷ ve yandaşları tarafından Cehmiyye'nin görüşü yayıldı. Alimler Gıyâs ve yandaşlarının kınanması hususunda birleşmiş, çoğu da onların küfrüne ya da sapıklığına hükmetmiştir.

Osmân b. Saîd ed-Dârimî,²⁴⁸ Merîsî'ye reddiye olarak "Nakzu Osmân b. Saîd ale'l-Kâfiri'l-Anîd fî me'fterâ alallâhi mine't-Tevhîd" adında bir kitap yazmıştır. Bilgi ve adaletle bu kitabı okuyan, bu ta'tilcilerin kanıtlarının ne kadar zayıf, hatta ne kadar bâtil (geçersiz)

olduğunu anlar. Râzî,²⁴⁹ Gazzâlî,²⁵⁰ İbn-i Akîl²⁵¹ ve diğerleri gibi son dönem âlimlerinin birçoğunun sözlerindeki te'vîller de Bîşr'in te'vîllerinin aynısıdır.

· Ta'tîl düşüncesinin kaynağı, Yahûdiler, müşrikler, Sâbiîler²⁵² ve filozofların sapıklarıdır. Söylendiğine göre, Ca'd b. Dirhem bu görüşünü Ebân b. Sem'ân²⁵³dan, O da Tâlût²⁵⁴tan, O'da Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-'e bûyû yapan Lebîd b. el-A'sam²⁵⁵ adlı bir Yahûdi'den almıştır.²⁵⁶

Yine söylendiğine göre Ca'd, Sabiîler ve filozoflardan pek çok kimsenin bulunduğu Harrân yöresinde yetişti.²⁵⁷ Kuşkusuz çevrenin insanın inanç ve ahlakında güçlü bir etkisi vardır.

Yukarıda adları geçen sıfat inkarcılarının görüşüne göre Allah'ın subûtî (olumluluk bildiren) sıfatları yoktur. Çünkü onların sanısına göre olumluluk sıfatları, Allah'ın yaratıklarına benzemesini gerektirir. Onlar sadece Allah'ın, selbî (olumsuzluk) veya izâfet belirten veya da ikisinin (olumsuzluk ve izâfet belirten) birleşiminden oluşan sıfatlarını kabul ederler.

- Olumsuzluk Sıfatları, Allah Azze ve Celle'ye yaraşmayan işlerin olmadığını (yâni onların yokluğunu) gösteren sıfatlardır. Örneğin onlara göre "Allah birdir" sözü, hem sayısal bir değerle veya sözle Allah hakkında bir bölünme gerçekleşmesinin hem de O'nun bir ortağı bulunmasının olanaksızlığı anlamındadır.

- İzâfet Sıfatları ise, bunlar Allah'ın sâbit sıfatlarıdır şeklinde, Allah'ın bunlarla nitelendirilemeyeceği sıfatlardır. Fakat bunların başkalarına izâfetine göre Allah bunlarla nitelendirilebilir. Allah Teâlâ hakkında söyledikleri şu söz gibi: Allah, eşyanın O'ndan çıkmasına (vuku bulmasına) göre bir başlangıç ve güçtür. Yoksa O'nun sâbit bir sıfatı olmasına göre -ki bu, başlamak ve güçlü olmaktır- bir başlangıç ve güç değildir.

- Olumsuz ve izâfî sıfatların birleşiminden oluşan sıfatlar da bir bakımdan olumsuz, bir bakımdan da izâfet sıfatıdır. Allah Teâlâ hakkında söyledikleri şu söz gibi: Allah eweldir (öncesi olmayan ildir). Ewel sıfatı, Allah'ın sonradan oluşunun imkansızlığına göre olumsuz, eşyanın O'ndan sonra var oluşuna göre de izâfidir.

Bütün bunlar, sıfat inkarcılarının düşünce ve görüşlerinin kaynağı olduğu halde nasıl oluyor da bir mü'minin veya akıllı başında birinin nefsi, bunları olduğu gibi almayı ve Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve sâlihlerin yolunu²⁵⁸ bırakmayı güzel ve hoş görebiliyor? Anlamak mümkün değil.

YİRMİNCİ BÖLÜM

Allah'ın Sıfatlarını Kabul Edip Etmemesi Konusunda Sıfat İnkarcılarının Metodu (Yolu)

Sıfat inkarcıları, Kitap ve Sünnet'e uygun olup olmadığına bakmadan Allah'ın sıfatlarından akıllarının; ispatını gerekli gördüklerini kabul etme, inkarını gerekli gördüklerini de reddetme konusunda birleşmişlerdir. Onların Allah'ın sıfatlarını kabul etme ya da reddetmelerinin yolu akıldır.

Sonra onlar, aklın kabulünü ya da reddini gerekli görmediği sıfatlarda ayrılığa düşmüşlerdir. Çoğu bu sıfatları kabul etmeyerek bunlara mecâzî anlam vermesi uygun görmüş kimileri de bunlar hakkında hiçbir şey söylemeden bunların ilmini Allah'a bırakmışlar, ancak bunu yaparlarken bunların sıfatlardan herhangi bir şeyi gösterebileceğini (belirtebileceğini) de kabul etmemişlerdir.

Onlar bu yolla, aklî delillerle naklî delillerin arasını bulduklarını ileri sürmüşlerdir. Fakat onlar bu hususta yalan söylemişlerdir. Çünkü aklî ve naklî deliller Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarını ispat etmede ittifak halindedirler. Allah'ın sıfatlarından Kitap ve Sünnet'te gelenlerden hiçbirisi, her ne kadar akıl bunların ayrıntılarını idrak edip kavramaktan âciz kalmış olsa bile kesinlikle akla aykırı değildir.

Bu sıfat inkarcılarının izledikleri metod (yol), Allah'ın haklarında şöyle buyurduğu kimselerin metoduna (yoluna) ne kadar da benzemektedir:

"Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Aslında tâgûtu inkar etmekle emrolundukları halde, yine de onun önünde muhakeme olunmak (onu hakem tutmak) istiyorlar. Oysa şeytan onları büsbütün saptırmak istiyor. Onlara: 'Allah'ın indirdiğine ve Rasûl'e gelin' denildiği zaman, o münafıkların senden içice uzaklaştıklarını görürsün. Elleriyile yaptıkları yüzünden başlarına bir felaket gelince hemen, biz yalnızca iyilik etmek ve arayı bulmak istedik diye yemin ederek sana nasıl gelirler?!" (Nisâ, 60-62)

Sıfat inkarcıları birkaç bakımdan ayette nitelenen kimselere benzerler:

1- Her iki grupta Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in getirdiklerinin hepsini kabul etmedikleri halde O'na indirilene iman ettiklerini ileri sürerler.

2- Bu sıfat inkarcıları, Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarının ispatına ilişkin Kitap ve Sünnet'in getirdiği şeyleri kabule davet edilseler yüz çevirir ve sakınırlar. Tıpkı Allah'ın indirdiğine ve Peygamberin buyruğuna gelin dediği zaman yan çizen, yüz çeviren o münafıklar gibi.

3- Bu sıfat inkarcılarının, onları taklid ettikleri ve peygamberlerin getirdiklerinden üstün tuttıkları tâgûtları vardır. Anlaşmazlık durumunda Kitap ve Sünnet'i değil, onları

hakem tutmak isterler. Tıpkı tâğûtu inkar etmekle emrolundukları halde, yine de onu hakem tutmak isteyen o münafıklar gibi.

4- Bu sıfat inkarcıları izledikleri bu yolla güzel bir iş yapmak ve akıl ile nakli bağdaştırmak istediklerini ileri sürmüşlerdir. Tıpkı sadece iyilik ve uzlaşma istediklerinden dolayı yemin eden o münafıklar gibi.²⁵⁹

Sıfatları iptal eden yâni anlamlarını boşaltan herkes, bâtilı içinde gizlenir, hakkın yanında görünür. Üstelik bâtilını, onlarla süsleyerek gizlediği bâtil davalar ileri sürer. Fakat Allah'ın kendisine ilim, anlayış, hikmet ve iyi niyet bahşettiği kimseyle, ne bâtil karışık gelir ne de yalancı davalar ona gizli kalır.

Yardım istenecek ancak Allah'tır.

FASIL

SIFAT İNKARCILARININ METODUNDAN DOĞAN BÂTİL SONUÇLAR

Sıfat inkarcılarının metodundan şöyle birtakım bâtil sonuçlar doğar:

1- Bu metoda göre Kitap ve Sünnet küfür söylemiş ve açıkça bu küfre insanları davet etmiştir. Çünkü Kitap ve Sünnet, bu inkarcıların ispatını teşbîh ve küfür saydıkları Allah'ın sıfatlarının ispatıyla doludur.

2- Kitap ve Sünnet hakkı açıklamamıştır. Çünkü sıfat inkarcılarına göre hak, bu sıfatları reddetmektir (kabul etmemektir). Kitap ve Sünnet'te ise Allah'ın olgunluk sıfatlarının reddedilmesini (kabul edilmemesini) gösteren ne nassen²⁶⁰ ne de zâhiren²⁶¹ bir hüküm vardır.

İşin garibi, bu akıllı görünüp bilgiçlik taslayanların, bu bâtil iddialarını:²⁶²

"Hiç O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?" (Merjem, 65)

"O'nun hiçbir dengi yoktur." (İhlâs, 4) gibi ayetlerden çıkarmaya çalışmalarıdır.

Aklı başında olan herkes bilir ki, bu tür naslardan kastedilen, Allah Teâlâ'nın kemâlini (mükemmelliğini) ve sıfatlarının benzersizliğini ispatlamaktır. Bunlarla, Allah'ın sıfatlarının olmadığına kastedilmiş olması imkansızdır. Çünkü kuşkusuz bu tür sözlerle, Allah'ın sıfatlarının olmadığını insanlara göstermeye çalışan kimse, ya kasdını gizlemek için sözünü üstü kapalı söylemiştir yahut yalan söylemiştir ya da gerçeği açıklamaktan âciz kalmıştır. Bütün bu işler, Allah'ın ve Rasûlü -*sallallahu aleyhi ve sellem*-'in sözleri hakkında olanaksızdır. Çünkü onların sözleri, anlatım ve kasdetmenin en mükemmel biçimini içermektedir. Bu sözlerle kastedilen, asla kulların haktan sapmalarını ve gerçekleri görmelerini engellemeyi istemek değildir. Allah ve Rasûlü'nün sözlerinde, anlatım ve dilin en iyi biçimde kullanılması bakımından hiçbir eksiklik yoktur.

3- İslama girmede öne geçen ilk muhacirler ve ensâr ile onlara güzelce uyanlar ya bâtili söylemiş ve hakkı gizlemişlerdir ya da bu hususta câhildirler. Çünkü bu sıfat inkarcılarının bâtil saydıkları Allah'ın kemâl (olgunluk) sıfatlarının ispatına ilişkin pek çok nass onlardan tevâtüren nakledilmiştir. Onlar, bu sıfat inkarcılarının hak saydıkları sıfatları reddetmeye ilişkin herhangi bir şeyi bir kez dahi olsun söylememişlerdir. Öyleyse çağların en hayırlısı ve ümmetin en üstünü olan kimseler hakkında bunları söylemek mümkün değildir.

4- Kemâl (olgunluk) sıfatları Allah'tan kaldırılınca O'nun, eksik sıfatlarla nitelendirilmiş olması gerekir. Çünkü dış evrende var olan her şeyin muhakkak bir sıfatının olması gerekir. Eğer ondan kemâl sıfatları kaldırılırsa onun eksik sıfatlarla nitelendirilmiş olması gerekir. Böylece iş dönüp dolaşarak sıfat inkarcılarının tersine döner ve kaçtıkları şerrin içine düşüverirler.

FASIL

Sıfat İnkarcılarının Dayandıkları Şüpheler

Sıfat inkarcıları, birtakım bâtil şüphelere²⁶³ dayanırlar. Bu şüphelerin geçersizliğini, Allah'ın doğru ilim ve sağlıklı anlayış bahşettiği herkes bilir.

Sıfat inkarcılarının genel olarak dayandıkları şüpheler şunlardır:

1- Yalan dâvâ: Kişinin sözüyle ilgili icmâ iddiasında bulunması veya kendi sözünün; gerçeğin ta kendisi olduğunu ve yahut araştırmacıların sözleriyle tam bir uygunluk gösterdiğini ya da hasmının sözünün icmâya aykırı olduğunu vb. şeyleri ileri sürmesi gibi.

2- Fâsid (Bozuk) kıyastan oluşan şüphe: Sıfat inkarcılarının; "Allah'ın sıfatlarını ispat etmenin teşbîhi gerektireceğini, çünkü sıfatların birer âraz²⁶⁴ olduklarını, ârazlarında ancak cisimle var olabileceğini, cisimlerin ise birbirlerine benzediklerini" söylemeleri gibi.

3- Allah-u Teâlâ'ya nispeti doğru olanla olmayan anlamlar arasındaki birtakım ortak kelimelere takılmak: Cisim,²⁶⁵ yer tutma²⁶⁶ ve cihet (yön)²⁶⁷ gibi. Onlar bu mücmel kelimelerin²⁶⁸ Allah'tan nefyini (reddini) mümkün kılmak için Allah'ın sıfatlarını inkara varırlar.

Sonra onlar bu şüpheleri öyle süslü, öyle uzun, öyle garip ibarelerle insanların önüne sürerler ki, câhil kimse; süslere bürünmüş sözler nedeniyle bu şüphelerin gerçek olduğunu sanar. Oysa bu kimse konuyu içice incelemiş olsaydı, bütün bunların kendisi için birer bâtil şüphe olduğunu anlardı. Nitekim bir şiirde şöyle denmiştir:

"Birbiriyle çelişen saçma sapan deliller,

Tıpkı (kırılmağa mahkum) cam gibi aynen.

Gerçek (hak) sanırsın onları sen,

Oysa kırılacaktır elbet,

Her kırılmağa elverişli olan."²⁶⁹

Bu sıfat inkarcılarına birkaç bakımdan cevap vermek mümkündür:

1- Şüphe ve delillerinin çelişikliği: Öyle ki, ispat ettikleri her şeyde, reddettikleriyle ilgili olarak kaçıttıkları şeyin eşini, benzerini getirmeleri gerekir.

2- Sözlerinin çelişiklik ve karışıklığının açıklanması: Öyle ki, sıfat inkarcılarından bir grubun aklın yasak olarak gördüğü bir şeyi, öteki grup, aklın bir gereği olarak görür. Daha buna benzer başka örnekler de vardır. Hatta bunun daha da ötesinde, sıfat inkarcılarından biri, aklın bir gereği olduğunu ileri sürdüğü bir sözün, daha sonra başka bir yerde tersini söyleyebilmektedir.

Sözlerin kendi içindeki çelişikliği, onların bozukluğunu gösteren en güçlü kanıtlardandır.

3- Sıfat inkarcılarının inkarının birtakım bâtil sonuçlar (gerekler) gerektirdiğinin açıklanması. Çünkü sonucun bozukluğu sebebin de bozukluğunu gösterir.

4- Sıfatlar hakkında gelen naslar, te'vîl anlamı taşımaz. Eğer bunlardan bir kısmı te'vîl anlamı taşımış olsa bile bu, açık anlamın kastedilmiş olmasına engel değildir. Böylece sözün açık anlamına yönelme gereği belirlenmiş oldu.

5- Sıfatlarla ilgili bu meselelerin geneli, İslam dininden zorunlu olarak bilindiği gibi bizzat Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-* tarafından getirilmiştir. Bunların te'vîl edilmesi, Karâmita²⁷⁰ ve Bâtıniyye²⁷¹ nin namaz, oruç, hac v.b. ibadetleri te'vîl etmeleriyle aynı konum ve eş değerdedir.²⁷²

6- Kuşku ve şehvetlerden uzak olan sarîh akıl (sağduyu), nasların getirdiği Allah'ın sıfatlarını imkansız görmez. Tersine, her ne kadar naslarda akılların anlamaktan ve etraflica kavramaktan âciz kaldığı bazı ayrıntılar varsa da sağduyu, ayrıntılara girmeden genel olarak Allah'ın kemâl sıfatları olduğunu gösterir.

Sıfat inkarcılarının en büyük düşünürleri, aklın; ilâhî konuların genelinde kesin ilme ulaşmasının mümkün olmadığını itiraf etmişlerdir. Buna göre bu konuları peygamberlik pınarından herhangi bir tahrîfe (değiştirmeye, çarpıtmaya) kaçmadan olduğu gibi alıp kabul etmek gerekir.

Allah en doğrusunu bilir.

YIRMİBİRİNCİ BÖLÜM

TA'TİLCİ VE TEMSİLCİ GRUPLARDAN HER BİRİ TA'TİL VE TEMSİLİ BİR ARADA TOPLAMIŞLARDIR

Ta'tîlci (Muattıl): Cehmiyye, Mu'tezile, Eş'ariyye ve benzerleri gibi Allah'ın isim ya da sıfatlarından herhangi bir şeyi reddedendir.

Temsîlci (Mümessil): İlk Râfızîler ve benzerleri gibi Allah'ı yaratıklarına her bakımdan benzetmek sûretiyle O'nun hakkında sıfatlar saptayandır.

İşin doğrusu her ta'tîlci aynı zamanda temsîlci'dir. Her temsîlci de aynı zamanda ta'tîlci'dir.

· Ta'tîlcilerin ta'tîli açıktır. Temsîli de şöyledir: O, sıfatları ispat etmenin teşbîhi gerektireceğine inandığından dolayı sıfatları ta'tîl etmiştir. İşte bundan kaçmak için sıfatları inkar etmeye başlamıştır. O halde önce temsîl etmiştir sonrada ta'tîl.

· Temsîlciye gelince bunun temsîli açıktır. Ta'tîli de üç bakımdandır:

1- Nassı, gösterdiği anlamdan başka bir anlama çevirmek sûretiyle, onunla sıfatı ispat ettiği nassın kendisini ta'tîl etmiştir. Çünkü nass, Allah'ın yaratıklarına benzediğini değil, kendisine yaraşır sıfatı olduğunu gösterir.

2- Allah'ı yaratıklarına her bakımdan benzettiği zaman "*O'nun benzeri hiçbir şey yoktur*" (Şûrâ, 11), "*O'nun hiçbir dengi yoktur*" (İhlâs, 4) gibi Allah'ın yaratıklarına benzemediğini gösteren her nassı ta'tîl etmiş olur.

3- Allah'ı yaratıklarına benzettiği zaman, her bakımdan mükemmel olan Rabbi, eksik yaratıklara benzeterek Allah için gerekli olan kemâli (mükemmelliği) ta'tîl etmiş olur.

YİRMİİKİNCİ BÖLÜM

SELEFİN KELÂM İLMİNDEN SAKINDIRMASI²⁷³

Kelâm ilmi; kelâmcıların bulup geliştirdikleri, Kitap ve Sünnet'in getirdiklerinden yüz çevirmelerine neden olan yöntemlerle dinin inanç esaslarına ilişkin sonradan uydurdıkları her şeydir.

Şüphe ve kuşkulara neden olduğu için, selefin kelâm ilminden ve kelâmcılardan sakındıran sözleri çeşitlilik göstermektedir:

-Nitekim İmam Ahmed şöyle demiştir:

"Kelâmcı (kelâm ilmiyle uğraşan) asla kurtuluşa ermez."²⁷⁴

- İmam Şâfiî²⁷⁵ ise şöyle demiştir:

"Kelâmcılar hakkındaki hükmüm şudur: Hurma dallarından yapılmış çubuklarla ve terliklerle dövülmeli, sonra da aşiret aşiret, kabile kabile dolaştırılıp: 'İşte Kitap ve Sünnet'i bırakıp da kelâm ilmine yönelenin cezası budur' denilir."^{276 277}

Aslında kelâmcılar, bir yandan Allah'a tevbe etmeleri ve başkalarının onların görüşlerine uymalarını önlemek için, İmam Şâfiî'nin söylediği bu cezaı gerçekten hakettikleridir. Öte yandan da kendilerini, şaşkınlık kapladığından ve şeytan ayarttığından dolayı onlara rahmet ediyor ve acıyıyor. Bununla beraber onları sınıdığı belâdan bizi koruyan Allah'a hamdediyoruz.

Öyleyse onlara iki açıdan bakmaktayız:

· Din açısından bakış: Bu açıdan baktığımız da onları terbiye ediyor ve görüşlerini yaymalarını önüyoruz.

· Kader açısından bakış: Bu açıdan baktığımızda da onlara acıyor, onlar için Allah'tan kurtuluş diliyor ve bizi onların durumundan koruyan Allah'a hamdediyoruz.

Sapıtmalarından en çok korkulan kişiler, kelâm ilmine girip sonuna kadar varamayan yâni bu ilmin içyüzünü tam öğrenemeyenlerdir. Öyle ki, kelâm ilmine hiç girmeyen selâmettedir. Sonuna kadar varıp içyüzünü içice öğrenen de, daha önce bazı büyüklerinin²⁷⁸ de başından geçtiği gibi sırf kelâm ilminin bozukluğunu anladığı için Kitap ve Sünnet'e döner. Asıl tehlike de doğru yoldan çıkıp işin gerçeğini (kelâm ilminin içyüzünü) anlayamayan kimse üzerinde kalır.

Yazar İbn-i Teymiyye (Allah kendisine rahmet etsin) bu fetvâsında (kitabında) kelâmcılardan bu konuyla ilgili olarak konuşanlardan pek çok söz naklettikten sonra şunu söylemiştir: "Gerçi Kitap, Sünnet ve selefin sözleri yanında başka sözlere ihtiyacımız yoktur. Fakat insanların pek çoğu; bazı kelâmcı gruplara mensup oldukları, başkalarına değil sadece onlara iyi niyet besledikleri ve bu konuda başkalarının eremedikleri

gerçeklere onların erdiklerini sandıkları için, getirdikleri her ayetin ardından mutlaka onların sözlerinden bir şey de nakletmeyi gerekli görmüşlerdir."²⁷⁹

Daha sonra şöyle demiştir: "Sözlerini naklettiğimiz kelâmcıların ve başkalarının, bu konu ve başka konularda dediklerinin hepsini söylüyor (kabul ediyor) değiliz. Fakat gerçek onu söyleyen herkesten kabul edilir."²⁸⁰

Yazar (Allah kendisine rahmet etsin) bu sözleri nakletmesindeki amacını, kimden gelirse gelsin hakkın beyânı ve bu gruplara kendi önderlerinin sözlerinden delil getirilmesi olarak açıklamıştır.

Allah en doğrusunu bilir.

YIRMIÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ALLAH'A VE AHİRET GÜNÜNE İMAN KONUSUNDA DOĞRU YOLDAN SAPAN GRUPLAR

Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-'in, sahâbîlerinin ve onlara güzelce (ihsanla) uyan tâbiîn'in yolu, ilim ve amel bakımından dosdoğru yol üzeredir. Bunun böyle olduğunu ilim ve adaletle araştıran herkes bilir. Onlar Allah'a ve ahiret gününe (metafizik konulara) imanı en güzel şekilde gerçekleştirmişler ve bu yolun gerçekten hak bir yol olduğunu ikrar etmişlerdir. Onlar, işlerinde Allah için samimi oldukları gibi O'nun şerîatine (yoluna) de kesinlikle uymuşlardır. Asla şirke, bid'ate, tahrîfe ve yalanlamaya sapsamamışlardır.

Ancak onların yollarından sapanlar üç gruptur: Tahyîl ehli (tahyîlciler), te'vîl ehli (te'vîlciler) ve techîl ehli (techîlciler).

· Tahyîl Ehli (Sembolistler: Hayallendirmeciler, Canlandırmacılar): Bunlar, filozoflar, Bâtînîler ve onların yolundan giden kelâmcılar ve başkalarıdır.

Bunların görüşlerinin gerçeği, Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili konularda peygamberlerin getirdikleri şeylerin, aslında fiilen gerçeği olmayan birtakım semboller (örnekler) ve hayallendirmeler (canlandırmalar) olmasıdır. Bu naslarla kastedilen sadece genelin ve insanların çoğunluğunun bunlardan faydalanmasıdır. Çünkü insanlara "sizin, büyük, güçlü, merhametli, kahredici bir Rabbiniz vardır, önünüzde de dirileceğiniz, dünyadayken yaptığınız işlerin karşılığını göreceğiniz bir gün vardır" vb. şeyler dediği zaman, onlar arzu edilen yol üzerinde dosdoğru olurlar. Onlara göre bu inancın bir gerçeği olmasa bile yine de insanlara yararı vardır.

Sonra bunlar da (tahyîl ehli) yine kendi aralarında Aşırı ve Aşırı Olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılmışlardır:

Aşırı, peygamberlerin Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili işlerin hakikatlerini bilmediklerini, ilahiyat filozoflarından ve evliyâ sandıkları kişilerden bazılarının ise bu hakikatleri bildiklerini ileri sürmüşlerdir. Yine bunlar, filozofların içinde, Allah'ı ve ahiret gününü, insanların en iyi bilenleri peygamberler olduğu halde, peygamberlerden daha iyi bilenlerin bulunduğunu ileri sürmüşlerdir.

Aşırı Olmayanlar ise, peygamberlerin, Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili işlerin hakikatlerini bildiklerini (yâni bunların olmadığını) ancak insanların yararının gözetilmesi için gerçeği olmayan birtakım hayâli canlandırmalarda bulunduklarını ileri sürerler. Bunlar çoğunlukla en büyük ve en önemli konularda peygamberlerin yalanlarını içeren bir yolla insanların yararının gözetilip sağlanabileceği iddiasında bulunmuşlardır.

Buna göre birinci grup (aşırı), Peygamberleri câhillikle, ikinci grup (aşırı olmayanlar) ise hainlik ve yalancılıkla suçlamışlardır.

İşte bu, tahyîlcilerin Allah'a ve ahiret gününe imanla ilgili konulardaki görüşleridir.

Amellere ilişkin görüşlerine gelince: Bunlardan kimi amelleri, herkesin (yapmakla) emredildiği gerçekler olarak kabul eder. Kimileri de amelleri seçkinlerin (hassanın) değil genelin (ammenin) emredildiği birtakım hayâli canlandırmalar ve semboller olarak görür. Nitekim namazı, kendi sırlarını bilmek, orucu kendi sırlarını gizlemek, hacı şeyhlerine sefer etmek (gitmek) v.b. şeklinde te'vîl ederler. Bu sapıklar, İsmâiliyye²⁸¹ ve Bâtîniyye gibi sapık fırkalara mensupturlar.

Bunların görüşlerinin (ve sözlerinin) bozukluğu, duşu, akıl ve şerîat (din) yoluyla zorunlu olarak bilinmektedir. Bizler Allah'ın varlığı ve sıfatlarının mükemmelliğini gösteren sayısız âyetlere (deliller, belgeler, ibretler) tanık olmaktadır. Nitekim bir şiirde şöyle denilmiştir:

Her bir şeyde vardır, O'na bir âyet

O'nun (varlık) ve birliğine eder delâlet.²⁸²

Kâinatta cereyan eden bu düzenli olayların, hikmet sahibi, herşeye güç yetiren ve onları idare eden bir varlık olmadan meydana gelmesi mümkün değildir.

Bütün dinler ahiret gününe iman gereğini söylemiştir. Allah'ın apaçık hikmeti de bunu gerektirir. Ahiret gününe imanı, büyüklük taslayan veya deliden başkası inkar etmez.

Tahvilcilere cevap (reddiye) vermek için fazla bir söze ihtiyaç yoktur. Zaten insanların onlara karşı olan nefretleri açıkça bilinmektedir.

· Te'vîl Ehli (Te'vilciler): Bunlar da Cehmiyye, Mu'tezile ve onların taraftarlarından oluşan kelâmcılardır. Görüşlerinin gerçeği (esası) şudur:

Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-*in bildirdiği sıfat naslarının açık anlamı kastedilmemiştir. Tersine bunlardan asıl kastedilen, peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-*in bildirdiği ancak akıllarıyla düşünüp bulsunlar diye insanlara bıraktığı açık anlamlara aykırı (mecâzî) anlamlardır. Onlar böylece nasların açık anlamlarını, açık anlamlarına aykırı (mecâzî) anlamlara çevirmeye uğraşırlar. Onların bundan amacı, akıllarını sınamak, sözü açık anlamından çevirerek dilin ender görülen şekillerine (şâz) ve garip anlamlarına indirgemek için harcadıkları çabadan dolayı çektikleri zahmetin karşılığında daha çok sevap alacaklarına olan inançlarıdır.

Oysa ki onlar, insanların en çok karışıklığı, en çok çelişkiye düşenleridir. Çünkü onların, te'vîli mümkün olan sözle, olmayan sözü ayırtedecek ve bununla kastedilen asıl anlamı belirleyecek sâbit bir kuralları yoktur.

Sonra onların ileri sürdükleri anlamların çoğu, konuşanın durumundan ve sözünün gelişinden, onun bu anlamı, onların te'vîl ederek belirledikleri anlamda kullanmadığı anlaşılır.

Bunlar kendilerini sünnetin yardımcıları olarak gösterir, Allah'ı eksikliklerden tenzih perdesi arkasına gizlenirler. Oysa ki Allah-u Teâlâ, şüphelerini reddetmek ve delillerini suratlarına çarpmak sûretiyle onların perdelerini yırtmıştır.

Te'vîcileri reddetmek için herkesten çok Şeyhu'l-İslâm (İbn-i Teymiyye) ve başkaları uğraş göstermişlerdir.²⁸³ Çünkü te'vîciler, Sünnet yardımcıları olarak göründüklerinden dolayı doğal olarak insan, başkalarından çok onların sözlerine aldanabilir.

BÖLÜM

Te'vîlcilerin Ahirete ilişkin Naslar Hakkındaki Görüşleri

Onların bu konudaki görüşü, ahiretle ilgili naslara, herhangi bir te'vîle kaçmadan gerçeği üzere olduğu gibi iman etmektir.

Sıfatlara ilişkin naslarda te'vîlcilerin görüşü nasları gerçek anlamlarından, açık anlamlarına aykırı mecâzî anlamlara çevirmek olduğu için tahvîlciler onların üstüne üstüne gitmiş ve onları sıfat naslarında yaptıkları gibi ahiret hakkındaki nasları da te'vîl etmeye zorlamışlardır. Buna karşılık te'vîlciler de onlara şöyle cevap vermişlerdir: "Biz zorunlu olarak biliyoruz ki, Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-*, ahiretin varlığını bildirmiştir. Üstelik biz ahiretin varlığına engel olan şüphenin bozukluğunu da biliyoruz. Buna göre ahiretin varlığını söylemek kaçınılmazdır."

Te'vîlcilerin bu cevâbı, doğru bir cevap ve kesin bir kanıttır. Üstelik bu kanıt içerik olarak, te'vîlcilerin; ahiretle ilgili nasları te'vîl etmedikleri, tahvîlcileri de ahiretin varlığını ve onunla ilgili nasları gerçek anlamlarıyla ispat etmeye ve bunu söylemeye itip zorladıkları için onları savunmak gerektiğini gösterir. Çünkü kanıt bulunduğu, engel ortadan kalktığı zaman, kanıtın gösterdiği gerçek anlamın tespit edilip ortaya konması gerekir.

Ehl-i Sünnet, sıfatların varlığını ve onlarla ilgili nasların gerçek anlamlarıyla kabul edilmesi gereğini söylemeleri için, te'vîlcilere karşı, onların kendi kanıtı olan bu kanıtı kullanarak onlara şöyle demiştir: "Biz zorunlu olarak biliyoruz ki Peygamber *-sallallahu aleyhi ve sellem-*, Allah'ın sıfatları olduğunu bildirmiştir. Üstelik biz Allah'ın sıfatları olmasına engel olan şüphenin bozukluğunu da biliyoruz. Buna göre Allah'ın sıfatları olduğunu söylemek kaçınılmazdır."

Bu doğru bir zorunlu kılma, te'vîlcilerin ondan kaçmalarının mümkün olamayacağı kesin bir kanıttır. Çünkü ahiretle ilgili naslarda sözü gerçek anlamından çevirmeye engel olan kimsenin, ilâhî kitaplarda ahiretle ilgili naslara göre daha çok ve daha önemli olan sıfat naslarında da sözü gerçek anlamından çevirmeye engel olması gerekir. Eğer bunu yapmazsa, çelişkisi ve aklının bozukluğu açıkça ortaya çıkmış olur.

FASIL

· Techîl Ehline²⁸⁴ (Techîlciler: Câhil Görenler) gelince, sünnete ve selefe müntesip olduğunu söyleyenler arasında birçok techîlci vardır.

Bunların görüşlerinin hakîkati şudur: Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in sıfat naslarıyla ilgili bildirdikleri, anlamını peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in bile bilmediği bilinmez şeylerdir. Buna göre peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- sıfatlar hakkında, anlamını bilmediği sözler söylemiştir. Bununla beraber onlara göre akıl, sıfatlar hakkında hüküm vermez. Onların bu sözleri, peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in, ashâbının ve selef imamların sıfatlar hakkında, aklî ve naklî hiçbir ilme sâhip olmamalarını gerektirir ki, bu sözlerin en bâtilidir.

Techîlcilerin sıfat nasları hakkındaki yöntemi; bu nasların lafızlarını, olduğu gibi kabul edip anlamlarını Allah'a havale etmektir (bırakmaktır). Onların kimileri de çelişkiye düşerek şöyle derler: Sıfatlar açık anlamları üzere bırakılır. Ancak bununla beraber bunların açık anlamlarına aykırı olan, yalnız Allah'ın bildiği te'vîlleri (yorumları) de vardır.

Bu söz açık bir çelişkidir. Eğer bu naslarla kastedilen, açık anlamlara aykırı olan te'vîller ise ve bu te'vîlleri de sadece Allah biliyorsa, bunların açık anlamlarında bırakılıp kabul edilmesi nasıl mümkün olabilir ki?!

Şeyh (İbn-i Teymîyye) "el-Aklu ve'n-Nakl" adlı eserinde (c.1, s.121) tefvîzcilerin yöntemiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

"Böylece kendilerinin sünnete ve selefe uyduklarını ileri süren bu tefvîzcilerin (sıfatların anlamlarını Allah'a bırakıp, bunların anlamını yalnız Allah'ın bileceğini söyleyenler) sözlerinin, bid'atçıların ve doğru yoldan sapanların sözlerinden daha kötü olduğu anlaşıldı."²⁸⁵

Techîlcilerin kanıt olarak kullandıkları şüphe; selefın pek çoğunun Allah Teâlâ'nın : *"Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve (kendilerine göre) onu te'vîl etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Halbuki onun te'vîlini Allah'tan başkası bilmez. İlimde yüksek dereceye erişenler ise, 'biz ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" (Âl-i İmrân, 7)* ayetinde Allah lafz-ı celâli üzerinde durmaları olmuştur.

Ayete göre techîlciler, şüphelerini iki önerme üzerine kurmuşlardır:

1- Sıfat ayetleri müteşâbih²⁸⁶ ayetlerdendir.

2- Ayette söz edilen te'vîl, sözü (kelimeyi) açık anlamından, bu anlama aykırı olan anlama çevirmektir.

Buna göre sonuç şu olur: Sıfat ayetlerinin; açık anlamlarına aykırı, yalnız Allah'ın bildiği anlamları vardır.

Techîlcilere birkaç bakımdan cevap (reddiye) verilebilir:

1- Onlara şunu sorarız: Sıfat âyetlerine müteşâbih âyetler derken teşâbüh kelimesiyle neyi kastediyorlar?

- Acaba anlam benzeşikliğini, karışıklığını ve gizli kalışını mı kastediyorlar?

- Yoksa hakikat benzeşikliğini, karışıklığını ve gizli kalışını mı kastediyorlar?

· Eğer ilk anlamı kasdetmişlerse -ki onu kasdetmişlerdir- bu durumda sıfat âyetleri bu gruptan değildir. Çünkü sıfat âyetlerinin anlamı açıktır.

· Yok eğer ikinci anlamı kasdetmişlerse, bu durumda sıfat âyetleri bu ikinci gruptandır. Çünkü sıfat âyetlerinin hakikatini ve niteliğini Allah-u Teâlâ'dan başkası bilemez.

Buna göre sıfat âyetlerinin müteşâbih âyetlerden olduğu şeklinde bir söz genellemesinde bulunmak doğru değildir. Yukarıda da geçtiği gibi bu konuda ayrıntılı bir açıklama yapmak gerekir.

2- Onların "âyette söz edilen te'vîl, sözü açık anlamından, bu anlama aykırı olan anlama çevirmektir" şeklindeki sözleri doğru değildir. Âyetteki te'vîle verilen bu anlam, sonradan ortaya çıkmış yeni bir ıstılah (terim) olup, Kur'ân'ın kendi dilleriyle indiği Arapların ve sahâbenin bile bilmediği bir anlamdır. Onların bildiği şey, te'vîl kelimesinin iki anlama gelebileceğidir:

· Ya tefsîr demektir. Buna göre te'vîl ilim sahipleri tarafından bilinmektedir. Nitekim İbn-i -i Abbas radiyallâhu anhumâ şöyle demiştir:

"Ben onun te'vîlini bilen ilimde yüksek dereceye erişmiş kimselerdenim."²⁸⁷

İşte seleften birçoğunun, geçen âyette "ve'r-râsihûne fi'l-ilmi: ve ilimde yüksek dereceye erişenler" lafzı üzerinde durması (duraklaması) buna bağlıdır.²⁸⁸

· Ya da bir şeyin hakikati, âkıbet ve sonucu demektir. Buna göre Allah'ın kendisiyle ve ahiret günüyle ilgili haber verdiği şeylerin te'vîli bizim için bir bilinmezdir. Çünkü bu te'vîl, hakikat ve nitelik ile ilgilidir. Bu ise bizim için bir bilinmezdir. Nitekim İmâm Mâlik ve diğerlerinin istivâ ve başka sıfatlar hakkında söylediği sözler bu anlamı doğrulamaktadır. İşte seleftin çoğunluğunun, geçen âyette "Allah" lafz-ı celâli üzerinde durmaları (duraklamaları) da buna bağlıdır.^{289 290}

3- Allah, Kur'ân'ı düşünüp anlamak için indirmiştir. Bizi de Kur'ân'ın tamamını düşünüp anlamaya teşvik etmiş, sıfat âyetlerini istisnâ etmemiştir. Bir şeyi düşünüp anlamaya teşvik ise, o şeyin anlamına ulaşmanın mümkün olduğunu gösterir. Yoksa düşünüp anlamaya teşviğin bir anlamı kalmaz. Çünkü anlamına ulaşmanın mümkün

olmadığı bir şeyi düşünüp anlamaya teşvik etmek boş ve anlamsız bir söz olur ki, Allah ve Rasûlü -*sallallahu aleyhi ve sellem*-'in sözleri bundan münezzehtir (uzaktır).

İşte istisnâsız Kur'ân'ın bütün ayetlerini düşünüp anlamaya teşvik, düşünmeyle sıfat ayetlerinin anlamına ulaşmanın mümkün olduğunu gösterir.

İnsanlar içinde bu anlamı anlamaya en yakın olan, Peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*- ve sahâbîleridir. Çünkü hem Kur'ân onların diliyle inmiştir, hem de özellikle dini konuların en önemlisi olan böyle bir konuda düşünüp anlamaya teşvik emrine en hızlı uyan insanlar onlar olmuştur. Nitekim Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî²⁹¹ şöyle demiştir: "Bize Kur'ân okutan Osmân b. Affân,²⁹² Abdullah b. Mes'ûd²⁹³ ve diğerleri: 'Kendilerinin peygamber -*sallallahu aleyhi ve sellem*-den on ayet öğrendikleri zaman onlarda ilim ve amele dâir ne varsa hepsini öğrenmeden başka ayetlere geçmediklerini' bize anlattılar." Devamında Ebû Abdîrrahmân şöyle demiştir:²⁹⁴ "Hem Kur'ân'ı hem de ondaki ilim ve ameli bir arada beraberce öğrendik."²⁹⁵

Bununla beraber onların, dinin en önemli konusu olan sıfat naslarının anlamlarını bilmemeleri nasıl mümkün olabilir ki?!

4- Techîlcilerin sözleri, Allah'ın apaşık kitabı olan Kur'ân'da, onlarla gerçeği açıklamadığı içi boş, sadece hece ve ebced harfleri konumunda olan sözler indirmiş olmasını gerektirir. Bu ise Allah'ın, ondan dolayı kitap indirdiği ve peygamber gönderdiği hikmetine aykırıdır.

BİR UYARI

Yukarıda geçen açıklamalardan te'vîlin üç anlama geldiği anlaşılır:²⁹⁶

1- Tefsîr: Anlamın izah edilmesi ve açıklanması demektir. Bu yâni tefsîr anlamındaki te'vîl, tefsîr âlimlerinin çoğunluğunun kullandığı ıstılahtır (terimdir). Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in İbn-i -i Abbas hakkında söylediği şu söz bu türdendir, yâni bu anlamda kullanılmıştır: *"Allahım! Onu (İbn-i -i Abbas'ı) dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve te'vîli O'na öğret."*²⁹⁷

Zaten gerek sıfat âyetlerinde, gerekse diğer âyetlerde, bu anlam yâni te'vîlin tefsîr anlamında kullanılması, âlimler tarafından bilinen bir şeydir.

2- Bir şeyin varacağı hakikat: Bu, te'vîlin, Kitap ve Sünnet'te bilinen meşhûr anlamıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Onlar sadece onun (Kur'ân'ın) te'vîlini bekliyorlar." (A'râf, 53)

*"Bu hem daha hayırlı hem de te'vîl bakımından daha güzeldir." (Nisâ, 59)*²⁹⁸

Bu anlama göre sıfat âyetlerinin te'vîli, bu âyetlerin özü, içyüzü ve üzerinde olduğu hakikat (gerçek) demektir ki, bunu Allah'tan başkası bilmez.²⁹⁹

3- Sözü açık anlamından, bu anlama aykırı (ters) bir anlama çevirmek: Bu, kelâmcılardan ve diğerlerinden geç dönem âlimlerinin kullandığı ıstılahtır (terimdir).

Bu anlamı taşıyan te'vîl, doğru ve bozuk olmak üzere iki çeşittir:³⁰⁰

· Doğru olan te'vîl, bir delile dayanan te'vîldir. Allah Teâlâ'nın *"Kur'ân okuduğun zaman, kovulmuş (taşlanmış) şeytandan Allah'a sığın."* (Nahl, 98) buyruğunun: "Kur'ân okumak istediğin zaman..." anlamında te'vîl edilmesi gibi.

· Bozuk olan te'vîl ise delilsiz yapılan te'vîldir. Allah'ın arşına istivâsını; arşı istilâ etmesi, elini; kuvveti ve nimeti vb. şeylerle te'vîl etmek gibi.

FASIL

İbn-i -i Abbas -*Radıyallâhu anhumâ*-'nın şöyle dediği rivâyet edilmiştir:

"Kur'ân'ın tefsîri dört çeşittir: Arabin, dili nedeniyle bildiği tefsîr, hiç kimsenin bilmemesinden ötürü mazûr görülemeyeceği tefsîr, âlimlerin bildiği tefsîr ve Allah'tan başkasının bilmediği tefsîrdir ki, bunu bildiğini iddia eden yalan söylemiş olur."³⁰¹

Arabin, dili nedeniyle bildiği tefsîr: Bu, dildeki kelimelerin tefsîridir (açıklamasıdır). "Kur"³⁰², "nemârik",³⁰³ "kehf"³⁰⁴ ve benzeri kelimelerin anlamlarını bilmek gibi.

Hiç kimsenin bilmemesinden ötürü mazûr görülemeyeceği tefsîr: Kulun inanç ya da amelle ilgili yapmakla yükümlü olduğu ayetlerin tefsîridir. İsim ve sıfatlarıyla Allah'ı bilmek, ahiret gününü, tahâret (temizlik), namaz, zekât vb. şeyleri bilmek gibi.

Âlimlerin bildiği tefsîr: Bilgisine ulaşmanın mümkün olduğu hükümlerin, âlimlerden başkasına gizli kalanlarıdır. Ayetlerin inme (nüzûl) sebeplerini, nâsih ve mensûhu, âmm ve hâssı, muhkem ve müteşâbihi vb. şeyleri bilmek gibi.

Allah'tan başkasının bilmediği tefsîr: Bu, Allah'ın kendi nefesine ve ahiret gününe dâir haber verdiği şeylerin hakikatleri ve içyüzleridir. Çünkü bunların anlamını anlarız, ancak gerçek durumlarıyla ilgili hakikati idrak edemeyiz. Örneğin biz, Allah'ın arşına istivâsının anlamını anlarız, ancak istivânın gerçek durumuyla ilgili hakikati olan niteliğini (nasıl olduğunu) bilemeyiz. Yine bunun gibi, Allah'ın cennette bulunduğunu haber verdiği meyvelerin, balın, suyun, sütün ve öteki cennet nimetlerinin anlamını anlarız. Ancak bunların gerçek durumlarıyla ilgili hakikati bilemeyiz.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Yaptıklarınıza karşılık olarak, onlar için hoşlanacakları ne nimetler (mutluluklar) saklandığını hiç kimse bilemez." (Secde, 17)

İbn-i -i Abbas -*Radıyallâhu anhumâ*- da şöyle demiştir:

"İsimleri dışında, cennette bulunan şeylerin (nimetlerin) hiçbirisi dünyada yoktur."³⁰⁵ Yâni cennette bulunan şeylerin dünyada sadece isimleri vardır.

Böylece, Allah'ın isim ve sıfatlarının ve ahiret gününe dâir haber verdiği şeylerin hakikatleri gibi Kur'ân'da te'vilini Allah'tan başkasının bilemeyeceği ayetlerin (sözlerin) bulunduğu anlaşılmış oldu. Bu sözlerin (ayetlerin) anlamları ise bizce bilinmektedir. Yoksa bunları söylemenin hiçbir yararı olmazdı.

Allah en doğrusunu bilir.

YİRMİDÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Sıfat Ayetleri ve Hadisleri Hakkında Kible Ehlinin Bölünmesi

Kible ehliyle anlatılmak istenen kibleye yönelip namaz kılan her müslümandır.

Kible ehli, sıfat ayetleri ve hadisleri hakkında altı gruba bölünmüştür:

- İki grup, sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarıyla alıp kabul ederler.
- İki grup, bunları açık anlamlarına ters (mecâzî) anlamlara çekerler.
- İki grup da bu konuda susarlar.
- Sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarıyla alıp kabul eden iki grup şunlardır:

1- Müşebbihe³⁰⁶ Grubu: Allah'ın sıfatlarını, yaratıkların sıfatları cinsinden görürler. Yâni Allah'ın sıfatlarını, yaratıkların sıfatlarıyla özdeşleştirirler. Onların bu görüşleri bâtil olup, selef tarafından reddedilmiştir.

2- Selef³⁰⁷ Grubu: Bu sıfatları, Allah Azze ve Celle'nin kendisine yaraşan açık anlamlarıyla alıp kabul ederler. Onların bu görüşleri kesinlikle doğrudur. Çünkü Kitap, Sünnet ve akıl, kesin ya da zannî olarak onların görüşlerinin doğruluğunu açık bir biçimde göstermektedir. Nitekim daha önce üçüncü ve dördüncü bölümlerde onların bu görüşlerinin gerekliliği ve doğruluğundan söz edilmişti.

Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup Allah'ı yaratıklarına benzetmiş, ikinci grup ise bunu reddetmiştir.

Eğer teşbîhçi, Allah'ın ilmi (bilmesi), dünya göğüne inmesi ve eli hakkında örneğin "ben bunlardan sadece yaratıklarda da bulunan ilim, inme ve elin ayınsını düşünürüm" derse ona birkaç bakımdan cevap verilebilir:

1- Akıl ve naklin her biri yaratıcının bütün sıfatlarında, yaratıklardan ayrıldığını, onlara benzemediğini gösterir. Yaratıcının sıfatları kendisine yaraşır sıfatlar, yaratılanın sıfatları da kendisine yaraşır sıfatlardır.

Yaratıcının yaratılandan ayrıldığını, ona benzemediğini gösteren naklî kanıtlardan biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur." (Şûrâ, 11)

Aklî kanıtlara gelince, bunlardan biri şöyledir: Bu sözü söyleyen teşbîhçiye şöyle söylenir: Olgunluk, zâtının gereklerinden olan, her bakımdan olgun ve başkalarına olgunluk veren Yaratıcı, nasıl olur da, eksiklik zâtının gereklerinden olan ve kendisini olgunlaştıran ihtiyaç duyan yaratılmışı benzer tutulabilmektedir?!

2- Teşbîhçiye: "Sen Allah'ın, yaratıkların zâtına benzemeyen bir zâtı olduğunu düşünemiyor musun?" denilince "Evet, düşünüyorum" diyecektir. O zaman ona şöyle söylenir: Öyleyse Allah'ın, yaratıkların sıfatlarına benzemeyen sıfatları bulunduğunu da

düşün. Çünkü sıfatlar hakkındaki söz, zât hakkındaki söz gibidir. Bunları birbirinden ayıran, kesinlikle çelişkiye düşer.

3- Ayrıca teşbîhîye şöyle denir: Biz yaratıkların sıfatları içinde isimleri bir, fakat nitelikleri ayrı olan sıfatlar görmekteyiz. Örneğin insanın eli hayvanların eli gibi değildir. Yaratıkların sıfatlarında isim birliği olmasına rağmen nitelik ayrılığı caiz olduğuna göre böyle bir ayrılığın yaradanla yaratılanın sıfatları arasında olması da pekâlâ câiz olmaktadır. Üstelik yaradanla yaratılanın sıfatları arasında ayrılık olması daha önce de geçtiği gibi kaçınılmazdır.

· Sıfat ayet ve hadislerini açık anlamlarına aykırı (ters) (mecâzî) anlamlara çeken iki grup ise, Allah'ın olumlu (subûti) sıfatlarının olmasını veya bazı sıfatlarının saptanmasını inkar edenler ve yahut da sıfatlar olmaksızın sadece halleri (durumları) saptayanlardır. Bu iki grup şunlardır:

1- Cehmiyye'nin te'vîlcileri ve başkaları: Bunlar sıfat naslarını, kendi belirledikleri anlamlara çevirip te'vîl ederler. Eli nimet, istivâyi istilâ anlamlarıyla te'vîl etmek gibi.³⁰⁸

2- İşi Allah'a bırakan tefvîzci techîlciler: Bunlar: "Sıfat naslarından ne kasdettiğini yalnız Allah'ın kendisi bilir. Ancak biz, bu sıfat naslarıyla Allah Teâlâ'nın kendi zâtı dışında hâricî bir sıfatı olduğunu kasdetmediğini biliriz" demişlerdir.

Bu söz kendi içinde çelişiktir. Çünkü onların "biz, bu sıfat naslarıyla Allah'ın kendi zâtı dışında hâricî bir sıfatı olduğunu kasdetmediğini, biliriz" sözü, bunların anlamını Allah'a bırakan tefvîz görüşüyle çelişir. Çünkü tefvîz görüşünün hakîkatî, tefvîzcinin sıfat nasları hakkında olumlu-olumsuz hiçbir hüküm vermemesini gerektirir. Öyleyse bu tefvîzcilerin içine düştüğü çelişki apaçıktır.³⁰⁹

Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup sıfat naslarına, bunların açık anlamlarına aykırı anlamlar vermiştir. İkinci grup ise herhangi bir anlam vermeden bunları Allah'a havale etmiştir (bırakmıştır). Bunu yaparken de, bu naslarla, Allah Azze ve Celle için herhangi bir sıfatın ispatının kastedilmediğini söylemişlerdir.

· Sıfat ayet ve hadisleri hakkında susan iki gruba gelince, bunlar şunlardır:

1- Bir grup, sıfat naslarıyla, Allah'a yaraşır sıfatların ispatı kastedilmiş olabilir de, olmayabilir de, demiştir. Fakîhler (fıkıh âlimleri) ve başkaları arasında böyle düşünenler çoktur.

2- Diğer bir grup ise, kalpleri ve dilleriyle bu tür sözlerin hepsinden yüz çevirmişler ve Kur'ân ve hadis okumak gereğinden başka hiçbir şey söylememişlerdir.

Bu iki grup arasındaki fark: İlk grup olumlu ve olumsuz yönde iki olasılığın da olabileceği hükmünü vermiş, ikinci grup ise bu konuda (ne olumlu ne de olumsuz yönde) hiçbir hüküm vermemiştir. Allah en doğrusunu bilir.

YIRMİBEŞİNCİ BÖLÜM

Bid'atçilerin Ehl-i Sünnet'e Yakıştırdıkları Kötü Lakaplar

Hikmeti gereği Allah-u Teâlâ, her peygamberin karşısına, ellerinden gelen her türlü söz ve işle, tuzak, şüphe ve bâtil dâvâların her türlüünü kullanarak hak yolundan alıkoymaya çalışan suçlu bir düşman güruhu çıkarmıştır ki böylece hak açık-seçik ortaya çıksın, belli olsun ve bâtila üstün gelsin.

Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- ve ashâbı da hak düşmanlarının birçok eziyet, tuzak vb. şüpheleriyle karşı karşıya kalmıştır.

Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve müşriklerden muhakkak birçok eziyet verici (üzücü) sözler işiteceksiniz." (Âl-i İmrân, 186)

Bu zâlim müşrikler, peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'e ve ashâbına büyü, deli, kâhin, yalancı ve benzerleri gibi aşağılayıcı ve alaycı lakaplar takmışlardır.

İlim ve iman erbabı, peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in vârisleri oldukları için, nasıl peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem- ve sahâbîleri, o müşriklerden çeşitli eziyet ve cefalar çekmişlerse, bunlar da kelâmcılardan ve bid'atçilerden onların çektiklerine benzer eziyetler ve cefalar çekmişlerdir. Bu gruptan her biri Ehl-i Sünnet'e, Allah'ın kendilerini uzak kıldığı aşağılayıcı ve alaycı lakaplar taktılar. Ya gerçeği bilmediklerinden kendilerinin doğru, Ehl-i Sünnet'in yanlış yolda olduğunu sandıkları için, ya da kötü niyetten dolayı, görüşlerinin yanlış olduğunu bile bile sırf taassupları yüzünden insanların Ehl-i Sünnet ve yolundan nefret edip uzak kalmalarını sağlamak istedikleri için böyle yapmışlardır.

· Cehmiyye (cehmiyyeciler) ve Muattıla'dan³¹⁰ (ta'tilcilerden) onlara uyanlar, sıfatları ispat etmenin teşbîhi gerektireceğini sandıkları için Ehl-i Sünnet'e "Müşebbihe= Benzeticiler" adını takmışlardır.

· Râfızîler (Revâfız), Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in aile halkını dost edinip sevdikleri gibi Ebû Bekir ve Ömer'i de dost edinip sevdikleri için Ehl-i Sünnet'e "Nevâsib"³¹¹ adını takmışlardır. Râfızîler, Ebû Bekir ve Ömer'i dost edinip seven kimsenin Ehl-i Beyt'e karşı düşmanlık bayrağını diktiğini ileri sürerler. İşte bunun için "berâ olmadan velâ olmaz" yâni Ebû Bekir ve Ömer'den uzaklaşmadıkça Ehl-i Beyt dost edinilip sevilmez demişlerdir.

· Kaderi inkar eden el-Kaderiyyetü'n-Nüfâh³¹² ise kaderi kabul ettikleri için Ehl-i Sünnet'e "Mücbire"³¹³ demişlerdir. Çünkü bunlara göre kaderi kabul etmek bir cebirdir yâni mecbur kılmadır, zorlamadır.

· İmanda istisnâ kabul etmeyen Mürcie'³¹⁴ de Ehl-i Sünnet'i "Şekkâk=Şüpheci" diye adlandırmışlardır. Çünkü onlara göre iman kalbin ikrarıdır. İstisnâ (inşaaallah inanıyorum demek) ise imanda şüphe belirtir. (Bu da onlara göre câiz değildir.)

· Kelâmcılar ve Mantıkçılar ise Ehl-i Sünnet'e değişik lakaplar takmışlardır:

- Haşv kelimesinin bir türevi olan "Haşeviyye"³¹⁵: Haşv, içinde hayrın olmadığı, işe yaramayan şeydir.

- "Nevâbit": Ekinle beraber biten, işe yaramayan otlardır.

- "Âsâ": Vadilerdeki suların taşıdığı çerçöptür.

Çünkü bu kelâmcılar ve mantıkçılar, mantık ilmini iyice kavramayanın bilgide yakîn derecesine ulaşamayacağını ve hatta kendisinde hiçbir hayrın olmadığı ayak takımından biri olacağını ileri sürmüşlerdir.

Gerçekte bunların bilmekle gurur duydukları bu ilim, Şeyhu'l-İslam'ın (Allah kendisine rahmet etsin) da dediği gibi haktan hiçbir şeyin yerini tutmaz. O, "er-Redd ale'l-Mantikiyyîn"³¹⁶ adlı kitabında şöyle der: "Ben daima Yunan mantığının, zekâlinin gereksinim duymadığı ve aptala da yarar sağlamayan bir şey olduğunu bilmişimdir".

YİRMİALTINCI BÖLÜM

İSLAM VE İMAN³¹⁷

· İslam, Arap diline göre boyun eğmek anlamındadır. Dini bir terim olarak ise kulun; Allah'ın emirlerini yapıp yasaklarından kaçınmak sûretiyle, açık ve gizli olarak O'na teslim olması demektir. Buna göre islam, dinin tamamını içerir.

Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Ve ben sizin için din olarak İslam'dan râzı oldum." (Mâide, 3)

"Allah katında din, şüphesiz İslam'dır." (Âl-i İmrân, 19)

"Kim İslam'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki) kendisinden (böyle bir din) asla kabul edilmeyecektir." (Âl-i İmrân, 85)

· İman ise, Arap dilinde tasdik etmek (doğrulamak) anlamındadır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Sen (Ya'kûb) bizi tasdik edecek (bize inanacak) değilsin." (Yûsuf, 17)

Dini bir terim olarak ise iman; söz ve ameli (eylemi) gerektiren kalp ikrarıdır. Buna göre iman; inanç, söz ve ameldir. Kalbin inanması, dilin söylemesi, kalp ve azaların amelidir (eylemidir). Bunların hepsinin imanın içine girdiğinin kanıtları Peygamber - sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sözleridir:

*"İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere inanmandır."*³¹⁸

"İman, yetmiş küsur şubedir (bölümdür). En yüksekî lâ ilâhe illallah sözü, en aşağısı da (insanlara) eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaktır. Hayâ (utanma arlanma) da imandan bir bölümdür."^{319 320}

Bu hadislere göre:

- Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve hayrı ve şerriyle kadere iman, kalbin inanması,
- Lâ ilâhe illallâh sözü, dilin söylemesi,
- Eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak, azaların ameli,
- Hayâ da kalbin amelidir.

Böylece imanın, dinin bütününe içerdiği bilinmiş oldu.³²¹ Öyleyse iman ile islam arasında bir fark yoktur. Yalnız bu, ikisinin ayrı ayrı kullanılması halinde böyledir.³²² Ancak ikisi bir arada kullanıldığı zaman islam, gözüken teslimiyet (bağlılık) olarak açıklanır ki bu da dilin söylemesi ve uzuvların amelidir. Bu islam, inancı kâmil (olgun) olan mü'minden de sâdır olabileceği (çıkabileceği, vuku bulabileceği) gibi, imanı zayıf olan

mü'minden de sâdır olabilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Bedevî Araplar 'iman ettik' dediler. De ki: Siz iman etmediniz, fakat 'İslam olduk' deyin. Henüz iman kalplerinize girmedir (yerleşmedi)." (Hucurât, 14)*³²³

Münafık da görünürde müslüman olarak isimlendirilir. Ancak gerçekte gizli bir kâfirdir.

İman ise, içten teslimiyet olarak açıklanır ki, bu da kalbin ikrarı ve amelidir. Gerçek mü'minden başkasından çıkmaz. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: *"Mü'minler ancak o kimselerdir ki, Allah anıldığı zaman, kalpleri ürperir, kendilerine O'nun ayetleri okunduğu zaman da imanları artar ve yalnız rabblerine dayanıp güvenirler. Namazlarını dosdoğru kılar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden (Allah yolunda) harcarlar. İşte gerçek mü'minler bunlardır." (Enfâl, 2-4)*

Bu anlamıyla iman en yüksek iman olmaktadır ki buna göre her mü'min müslüman olmakta ama her müslüman mü'min olmamaktadır.^{324 325}

FASIL

İMANIN ARTMASI VE EKİLMESİ

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın temel görüşlerinden biri de iman'ın artıp eksilebileceğidir.³²⁶

Kitap ve Sünnet bunu kanıtlamaktadır.

Kitab'ın kanıtlarından biri Allah Teâlâ'nın şu buyruğudur: *"İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye mü'minlerin kalplerine güven indiren O'dur."* (Fetih, 4)³²⁷

Sünnet'in kanıtlarından biri ise Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-'in kadınlar hakkındaki şu sözüdür: *"Sizin gibi akıllı ve dini eksik kimseler kadar sağlam (azimkâr) erkeklerin aklını kolayca çalan birini görmedim."*^{328 329}

Afette iman'ın artabileceğinin, hadiste de eksilebileceğinin ispatı vardır. İman'ın artacağını gösteren her nass, aynı zamanda eksilebileceğini de içerik olarak gösterir. Tersi de böyledir.³³⁰ Çünkü artma ve eksilme birbirinin ayrılmaz gerekleridir ve biri olmadan öteki düşünülemez.

İman'ın artıp eksilmesi sözü sahâbîlerden de gelmiştir.³³¹ Öyle ki onların içinde buna karşı olan hiç kimse bilinmemektedir. Selefin çoğunluğu da bu görüştedir.³³²

Nitekim İbn-i Abdilberr³³³ şöyle demiştir:

"Hadisçilerden ve şehirlerdeki fetvâ sahibi fakihlerden oluşan cemâat iman'ın artıp eksileceği görüşündedirler."³³⁴ Daha sonra İbn-i Abdilberr, iman'ın eksilmesi hususunda ilki bu konuda bir şey söylememek, ikincisi cemâate uymak³³⁵ olmak üzere Mâlik'den iki rivâyet³³⁶ zikretmiştir.

Bu temel görüşe (iman'ın artıp eksilebileceği görüşüne) iki grup karşı çıkmıştır:

1- Gerçek Mürcie: Bunlar iman'ın, kalbin ikrarından ibaret olduğunu söylerler. Kalbin ikrarının da değişiklik ve farklılık göstermediğini yâni hep aynı seviyede kaldığını ileri sürmüşlerdir. Onlara göre iman bakımından kötü (fâsik) ve iyi (âdil), birdir.

2- Mu'tezile ve Haricîlerin Vaîdiyye³³⁷ Kolu: Bunlar, büyük günah işleyenleri iman dairesinden çıkarmışlar, iman ya hepten vardır ya da hepten yoktur demişler ve iman'ın birbirinden üstün olmasını kabul etmemişlerdir.

Nakil (Kitap ve Sünnet) ve akıl bu her iki grubu da reddetmektedir:

Nakil (Kitap ve Sünnet): İman'ın artıp eksileceğini gösteren kanıtların bir kısmı yukarıda geçmişti.

Akla gelince, akıl şöyle der:

· Mürcie'ye deriz ki: "İman; kalbin ikrarından ibaret olup değişiklik göstermez" sözünüzün içerdiği iki önerme de kesin olarak yanlıştır:

Birinci önermede imanı yalnız kalbin ikrarına özgü kılmamız, söz ve amelin de imanın kapsamına girdiğini gösteren Kitap ve Sünnet'e aykırıdır.

"Kalbin ikrarı, değişiklik ve farklılık göstermez" sözünüzle ilgili olan ikinci önerme de, duvarların verilerine aykırıdır. Çünkü herkes bilir ki kalbin ikrarı ancak ilme tâbidir. Kuşkusuz bilgi yollarının değişmesiyle bilgi de değişir. Örneğin bir kişinin haberi, iki kişinin haberinin verdiği ilmi ve doğruluğu vermez. Diğer konularda böyledir. Yine insanın duvarak öğrendiği de, görerek öğrendiğine denk olmaz. Yakînin (kesin olanın) değişik dereceleri vardır. İnsanların yakînde birbirlerinden farklı oldukları bilinen bir gerçektir. Hatta insanın kendisi bazı zaman ve durumlarda, başka zaman ve durumlardan daha çok yakîn sahibi olduğunu farkedebilir.³³⁸

Yine deriz ki: Akıllı bir insan, biri Allah-u Teâlâ'ya farzlarıyla ve nafileleriyle son derece itâatkâr, Allah'ın yasaklarından kaçınan ve bir günaha düşmüş olsa bile hemen bundan vazgeçip tevbeyle koşan bir kişiyle, öteki Allah'ın üzerine farz kıldığı şeyleri zâ'î eden (kaçıran), yasaklarını çiğneyen fakat kendisini küfre düşürecek bir şey de yapmamış kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebilir ki?! (Anlamak mümkün değil.)

· Va'diyye'ye de şöyle deriz: "Büyük günah işleyen imandan çıkar" sözünüz, Kitap ve Sünnet'in bildirdiklerine aykırıdır.

Büyük günah işleyen imandan çıkmadığı anlaşıldığına göre, farzları yapan ve haramlardan kaçınan bir kişiyle, nefsine zulmederek Allah'ın yasakladıklarını yapan ve farz kıldıklarını çiğneyen fakat kendisini küfre düşürecek bir şey de yapmayan kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebiliriz ki?!

Sonra ikinci olarak şunu da söyleyebiliriz: Haydi büyük günah işleyeni imandan çıkardık diyelim. Peki biri muktesid (orta derecede amel işleyen) öteki Allah'ın izniyle hayır işlerinde sâbık (öne geçmek için yarışmış) olan³³⁹ iki kişinin imanlarının bir olduğu hükmünü nasıl verebiliriz?!

FASIL

İMANIN ARTIP EKİLMESİNİN NEDENLERİ

· İmanın Artmasının Nedenleri vardır. Bunların bazıları şunlardır:

1- Allah'ın isim ve sıfatlarını bilmek: Kulun, Allah'ın isim ve sıfatları ve bunların gerekleri ve etkileri hakkındaki bilgisi arttıkça Rabbine karşı imanı, sevgisi ve saygısı da artar.

2- Allah'ın kevnî ve şer'î ayetlerine³⁴⁰ bakarak bunlar üzerinde düşünmek: Kul, bu ayetlere bakıp bunlardaki göz kamaştırıcı kudreti ve açık hikmeti düşündükçe hiç kuşkusuz iman ve yakîni artar.

3- Allah'a ibâdet ve tâat etmek: İman, yapılan işin güzelliğine, cinsine (türüne) ve çokluğuna göre artar. Yapılan iş ne kadar güzel olursa imandaki artış o oranda büyük olur. Amelin güzelliği, samimiyete (ihlasa), kitap ve sünnete uygunluğuna bağlıdır.

Amelin (yapılan işin) cinsine (türüne) gelince, bu şöyle açıklanabilir: Farz, sünnetten daha üstündür. Bazı ibadetler de diğerlerinden daha kuvvetli, daha kesin ve daha üstündür. İbadet ne kadar üstün olursa ona imandaki artış da o oranda büyük olur.

Amelin (yapılan işin) çokluğu ise, iman; amelin çokluğuyla orantılı olarak artar. Çünkü amel imandandır. Kuşkusuz amelin artmasıyla iman da artmaktadır.

4- Allah Azze ve Celle'den korkarak günahlardan vazgeçmek: Günaha iten etken ne kadar güçlü olursa o günahı bırakmakla iman da o kadar artar. Çünkü etkeni güçlü olduğu halde kulun günahı bırakması, imanının kuvvetini ve Allah sevgisini, nefsinin arzusuna üstün tuttuğunu gösterir.³⁴¹

· İmanın Eksilmesinin Sebeplerine gelince, bunlardan bazıları şunlardır:

1- Allah-u Teâlâ'yı, isim ve sıfatlarını bilmemek.

2- Allah'ın kevnî ve şer'î ayetleri ve hükümlerine bakmamak, bunları düşünmemek ve bunlardan yüz çevirmek. Çünkü bunlardan gâfil kalmak, arzu ve şüphelerin kalbi sarmasıyla, mânen kalbin hastalanmasına veya ölmesine yol açar.

3- Günah işlemek: İman; işlenen günahın cinsine (türüne), miktarına (oranına), onu küçümsemeye ve ona iten etkenin kuvvet ve zaıflığına göre eksilir.

Günahın cins (tür) ve miktarı (oranı): Büyük günahlar nedeniyle imanın eksilmesi, küçük günahlar nedeniyle eksilmesinden daha fazla olmaktadır. Örneğin, Allah'ın öldürülmesini yasakladığı birini öldürmek, haram malı almaktan daha fazla iman eksilmesine neden olur. Yine iki günah işlemekten doğacak iman eksikliği, bir günah işlemekten doğacak iman eksikliğinden daha fazladır. Diğer günahlarda böyledir.

Günahı küçümsemek: Kendisine isyan ettiği zâtı (Allah'ı) önemsemeyen, O'ndan az korkan ve işlediği günahı küçümseyen kalpten kaynaklanan günah, Allah-u Teâlâ'ya çok saygılı, O'ndan çok korkan, fakat itâatte kusur eden kalpten kaynaklanan günahdan daha fazla, iman eksilmesine neden olur.

Günaha iten etkenin kuvvet derecesi: Günah etkeni zayıf olan bir kimseden çıkan günah, günah etkeni güçlü olan kimseden çıkan günahdan daha fazla iman eksikliğine neden olur. Bundan dolayıdır ki, hadiste fakirin böbürlenmesi ve yaşlının zina etmesi, zenginın böbürlenmesinden ve gencin zina etmesinden daha büyük günah sayılmıştır. Nitekim:

"Üç kişi vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne onların yüzüne bakar ne de onları temizler (arındırır). Onlar için acı bir azap vardır" diyen Peygamber -sallallahu aleyhi ve sellem-, bunları günaha iten etkenlerin zayıflığı nedeniyle *"zina eden yaşlıyla böbürlenen fakiri"*³⁴² bu üç kişiden saymıştır.³⁴³

4- İbâdet ve tâatı bırakmak: İbadet ve tâat bırakılınca iman azalır. Bununla iman azalması da ibadetin kuvvet derecesine göre değişir. İbadet ne kadar kuvvetli olursa onun terkiyle doğacak iman eksikliği de o kadar çok olur. Öyle ki namazı terketmek gibi belki de imanın tamamen kaybolmasına neden olur.^{344 345}

· Sonra ibadeti bırakmak dolayısıyla imanın eksilmesi de iki çeşittir:

1- (Dünyevî ve Uhrevî) Cezaı Gerektiren Çeşit: Özürsüz namazı terketmek gibi.

2- (Dünyevî ve Uhrevî) Cezaı Gerektirmeyen Çeşit: Bu da ikiye ayrılır:

a- Şer'î veya bedenî bir özürden dolayı farzı bırakmak: Kadının adet günlerinde namazı bırakması gibi.³⁴⁶

b) Müstehab bir ameli bırakmak: Duhâ (kuşluk) namazını³⁴⁷ bırakmak gibi.

Allah en doğrusunu bilir.

FASIL

İMANDA İSTİSNÂ

İmanda istisnâ; "İnşaallah ben mü'minim" demektir. İnsanlar bu konuda üç görüşe ayrılmışlardır:³⁴⁸

1- İstisnânın haram olduğu görüşü: Bu, Mürcie, Cehmiyye ve benzerlerinin görüşüdür. Bunlar şuna dayanırlar: İman, tek bir şey olup insan bunun olup olmadığını kendi başına bilir. İman kalpteki tasdiktir (doğrulamadır). İmanda istisnâ kabulü imanın kuşkulu olduğunu gösterir. İşte bundan dolayı bu görüşün sahipleri, imanda istisnâ edene "şekkâk= şüpheli" adını verirlerdi.³⁴⁹

2- İstisnânın gerekli (vâcib) olduğu görüşü:³⁵⁰ Bunun da iki dayanağı vardır:

a- İman, insanın onunla öldüğü, ölürken taşıdığı imandır. Ölüm anındaki durumuna göre insan ya mü'min olur, ya da kâfir. Bu ise gelecekte olan, şimdiden bilinmeyen bir durumdur. İnsanın şimdiden mü'min veya kâfir olduğunu söylemek câiz değildir.

Küllâbiyye ve başkaları gibi sonra gelenlerden birçoğu bu gerekçeyle dayanmışlardır. Fakat selef içinde bu gerekçeyle dayanarak imanın istisnâ edileceğini söyleyen hiç kimse bilinmemektedir. Ancak onlar şu gerekçeyle dayanarak imanın istisnâ edileceğini söylemişlerdir:

b- Mutlak iman, emredilen her şeyi yapmayı, yasaklanan her şeyi de bırakmayı içerir. İnsan kendisinin mutlaka böyle yaptığını kesin olarak söyleyemez. Şayet söylerse kendini övmüş yâni kendini temize çıkarmış ve kendisinin Allah'tan hakkıyla korkan iyi kimselerden olduğuna tanıklık etmiş olur. Böylece kendisinin cennet ehlinde olduğuna tanıklık etmesi gerekir. Bu ise mümkün değildir.³⁵¹

3- Ayrıntılı Açıklama Görüşü:³⁵²

-Eğer istisnâ, imanın aslının varlığıyla ilgili bir şüpheden dolayı kaynaklanmışsa, bu söylenmesi haram olan bir görüştür, hatta bunun da ötesinde küfrün kendisidir. Çünkü iman kesindir ve şüphe ona aykırıdır.

- Yok eğer istisnâ, kendini övmek yâni kendini temize çıkarmak ve kendisinin söz, eylem ve inanç bakımından gerçek imana erdiği hakkında nefsi lehine tanıklık etme korkusundan kaynaklanmışsa, bu böyle bir sakıncalı duruma düşmekten korkulduğu için söylenmesi gereken bir istisnâ olur.

- Eğer istisnâdan kastedilen, Allah'ın dilemesini belirtmenin veya kalbinde oluşan imanın Allah'ın dilemesiyle oluştuğunu anlatmanın kutsallığını göstermekse, bu caizdir.

İmanı bu şekilde Allah'ın dilemesine bağlamak -yâni kalpte oluşan imanın Allah'ın dilemesiyle oluştuğunu belirtmek- bağlanan şeyin yâni insanın gerçek imana ermesinin

gerçekleşmesine aykırı değildir. Çünkü Kur'ân'da, kesin olarak gerçekleşmiş bazı işlerin, bu amaçla Allah'ın dilemesine bağlanarak ifade edildiği olmuştur.³⁵³ Nitekim Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda, bu açıkça görülmektedir:

"Allah dilerse siz güven içinde (kiminiz) başlarınızı tıraş etmiş ve (kiminiz) kısaltmış olarak, korkmadan Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz." (Fetih, 27)^{354 355}

Böylece istisnâ hakkında mutlak hüküm vermenin doğru olmadığı, aksine yukarıda geçtiği gibi istisnânın nedenlerini açıklamak ve ona göre istisnâyı değerlendirmek gerektiği anlaşılmış oldu. Allah en doğrusunu bilir.

Allah, peygamberimiz Muhammed'e, O'nun ailesi ve ashâbına salât ve selâm eylesin.

Bu kitabın yazımı 1380 hicrî yılı, Zilka'de ayının sekizinde tamamlandı. Nimetiyle iyi işlerin tamamlanacağı Allah'a hamdolsun.

BİBLİYOGRAFYA

və

İNDEKSLER

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm.

Abdullah b. Abdurrahmân el-Bessâm, *Ulemâu Necd Hilâle Sitteti Kurûn*, Mektebetü'n-Nahda, Mekke-i Mükerrreme, 1398h.

Abdullah b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî (öl. 290h.), *es-Sünne*, (thk. Dr. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî), I-II, Remâdî li'n-Neşr, Dammâm, 1416/1995.

Abdullah el-Cudey', Abdullah b. Yûsuf el-Cudey', *el-Akîdetü's-Selefiyye fî Kelâmi Rabbi'l-Berîyye*, Kuveyt, 1408h., Birinci Baskı.

Abdurrahmân Abdülhâlik, *el-Fikru's-Sûfî*, Mektebetü Dâri'l-Fîha, Dimaşk ve Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad, 1414/1994.

————— *Fadâihu's-Sûfiyye*, Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, Kuveyt, ts.

Abdurrahmân Dimaşkîyye, *en-Nakşibendiyye Arz ve Tahlîl*, Dâru Tayyîbe, Riyad, 1409/1988.

Abdurrahmân el-Vekîl, *Hâzihi Hiye's-Sûfiyye*, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1984.

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1412/1992.

————— *el-Lü'lüü ve'l-Mercân fîme't-Tefeka aleyhi's-Şeyhân*, I-II, Mektebetü Dâri'l-Fîha, Dimaşk ve Mektebetü Dâri's-Selâm, Riyad, 1414/1994.

Abdürrezzâk el-Abbâd, Abdürrezzak b. Abdulmuhsin el-Abbâd el-Bedr, *Esbâbu Ziyâdeti'l-Îmân ve Nuksânih*, Mektebetü Dâri'l-Kalem ve'l-Kitâb, Riyad, 1414/1994.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm (öl.211h.), *el-Musannef*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-XII, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

————— *el-Emâlî*, Yazma eser, el-Elbânî'nin Silsiletü'l-Ĥâdîsi's-Sahîha adlı eseri (1/1/80)'den naklen.

Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyn (öl. 360h.), *eş-Şerîa*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403/1983.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl eş-Şeybânî (öl. 241h.), *el-Müsned*, I-VI, Dâru Sâdır, Beyrut, 1398h.; ve (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XX, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1377/1958.

————— *el-Îmân*, (Ebû Bekr el-Hallâl'in (öl. 311h.), Câmi', (Müsned min Mesâil adlı eserin v. 91b-144b/sh: 221-290 arasında, British Museum, Or: 2675).

————— *es-Sünne*, Kâhire, ts.; Mekke 1349h.

————— *ez-Zühd*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403h.

Ahmed Şâkir, Ahmed Muhammed Şâkir (öl.1377/1958), *'Umdetü't-Tefsîr anî'l-Hâfiz İbn-i Kesîr*, Dâru'l-Meârif, Mısır, 1376-1377h.

Alevî es-Sekkâf, Alevî b. Abdülkâdir es-Sekkâf, *Sıfâtullâhi Azze ve Celle el-Vâridetü fi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, Dâru'l-Hicre, Riyad, 1414/1994.

Ali Hasen Ali Abdülhamîd, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn fi Mizâni'l-Ulemâi ve'l-Müerrihîn*, Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.

————— Abdurrahmân b. Nâsır es-Sa'dî'nin (öl.1376h), *et-Tenbîhâtü'l-Vâsıtiyye mine'l-Mebâhisi'l-Münîfe* adlı eserinin tahkiki, Dâru İbn-i i'l-Kayyim, Dammâm, 1409/1989.

————— *Cüzün fihi Akîdetü İbn-i Arabî ve Hayâtuhu ve Mâ Kâlehu'l-Müerrihûn ve'l-Ulemâu fih*, Daru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.

————— *el-Münteka'n-Nefs min Telbîsi İblîs*, Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1410/1990.

Âlûsî, Ebu'l-Berekât Hayruddîn Nu'mân b. Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1317h.), *Cilâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1961.

Âlûsî, Ebu'l-Meâlî Cemâlüddîn Mahmûd Şükrî b. Abdillâh b. Mahmûd el-Âlûsî (öl. 1342h.), *Gâyetü'l-Emânî fi'r-Reddi 'ale'n-Nebhânî*, I-II, Dâru İhyâi's-Sünneti'l-Muhammediyye, İskenderiye, 1391h., İkinci Baskı.

Âlûsî, Ebu's-Senâ Şihâbuddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî (öl. 1270h.), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Atâ' b. Abdüllatîf b. Ahmed, *Fethun mine'l-Azîzi'l-Haffâr bi İsbâti Enne Târike's-Salâti Leyse mine'l-Küffâr*, Mektebetü'l-İlm, Kâhire, 1409h.

Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmûd el-Kâdî Bedrüddîn el-Aynî (öl.855h.), *'Umdetü'l-Kârî fi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, I-XXXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ (öl. 516h.), *Şerhu's-Sünne*, (thk. Züheyr eş-Şâviş ve Şuaıyb el-Arnâvût), I-XVI, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

Beşazîzade, Ahmed b. Hasen b. Sinanüddîn Beşazîzade el-Bosnevî (öl.1098/1687), *el-Usûlü'l-Münîfe li'l-İmâmi Ebî Hanîfe*, (thk. Dr. İlyas Çelebî), (İmam Azam Ebû Hanîfe'nin İtikâdî Görüşleri adıyla Türkçe'ye çeviri ve tahkik, Dr. İlyas Çelebî), Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 114, İstanbul, 1996.

————— *İşârâtü'l-Merâm min İbârâtî'l-İmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1949.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali (öl. 458h.), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

————— *el-Ba'su ve'n-Nüşûr*, (thk. Muhammed Saîd Besûnî Zağlûl), Müessesetü'l-Kütübi's-Selefiyye, Beyrut, 1408h.

————— *el-Esmâ ve's-Sifât*, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1358 h.; ve (thk. 'İmâduddîn Ahmed Haydar), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1415/1994.

————— *el-İtikâdu ve'l-Hidayetü ilâ Sebîli'r-Reşâd*, (thk. Ahmed Âsım el-Kâtib), Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, Beyrut, 1401h.

————— *Ma'rifetü's-Sünen ve'l-Âsâr*, (thk. Seyyid Hasen), I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1991.

————— *Menâkıbu's-Şâfiî*, (thk. es-Seyyid Ahmed Sakr), Dâru't-Türâs, Mısır, 1391h.

————— *Şuabu'l-İmân*, (thk. Muhammed Saîd Zağlûl), I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410 h.; ve Dâru's-Selefiyye Baskısı, Hindistan, ts.

Bezzâr, Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Atekî el-Basrî (öl. 292h.), *el-Müsned* (bk. Heysemî, Keşfu'l-İstâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte).

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm (öl. 256h.), *el-Câmiu's-Sahîh* (İbn-i Hacer'in Fethu'l-Bârî Şerhi ile birlikte).

————— *el-Edebü'l-Müfred*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), el-Matba'atü's-Selefiyye, Kâhire, 1375; ve Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 1417/1997.

————— *et-Târîhu'l-Kebîr*, (thk. Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî), I-IX, Dâru'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Hindistan, 1362-1380h.

————— *Halku E'âli'l-İbâd*, (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, Birinci Baskı, ts.

Ceylânî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Abdullah b. Cenkî Dûst (Dost) el-Ceylî el-Hanbelî (öl.561h.), *el-Günye li Tâlibî Tarîki'l-Hakk Azze ve Celle*, 1956, Üçüncü Baskı.

————— *Tuhfetü'l-Muttakîn ve Sebîlu'l-Ârifîn* (İbn-i u'l-Kayyim'in, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye kitabı vasıtasıyla).

Cüveynî, İmâmu'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdülmelik b. Abdullah el-Cüveynî en-Nisâbûrî (öl.478h.), *el-Burhân fî Usûli'l-Fıkıh*, (thk. Dr. Abdülazîm ed-Dîb), I-II, Kâhire, 1400h.

————— *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 41, İstanbul, ts.

————— *İsbâtu'l-İstivâ ve'l-Fevkiyye* (Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye içinde), I-III, İdâretü't-Tibâ'ati'l-Münîriyye, 1346h., Dağıtım: Mektebetü Taşşîbe, Riyad, Dâru'l-Kelime't-Taşşîbe, Kâhire.

Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Dârekutnî, (öl.385h.), *es-Sünen*, (thk. Mecdî b. Mansûr b. Şeyhid eş-Şûrî), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1417/1996.

————— *en-Nüzûl*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), 1403/1983.

————— *es-Sıfât* (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), 1403/1983.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahmân b. el-Fadl b. Behrâm (öl. 255h.), *es-Sünen*, (thk. Fewâz Ahmed Zemerlî ve Hâlid es-Sebbe' el-Alemî), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1407/1987.

Dârimî, Ebû Saîd Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd et-Temîmî es-Sicistânî (öl. 280h.), *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, (thk. el-Elbânî ve Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1402/1982; ve (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1405h.

————— *er-Reddu alâ Bişri'l-Merîsi'l-Anîd*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Matba'atü Ensâri's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, ts.; ve Matbaa'tü'l-Eşref, Lahor, 1402h.

Deylemî, Şîreveyh b. Şehredâr b. Şîreveyh (öl. 509h.), *Müsnedü'l-Firdevs*, (thk. es-Saîd Zağlûl), I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Ebû 'Ubeyd, el-Kâsim b. Sellâm b. Abdullah (öl. 224h.), *el-İmân*, (thk. el-Elbânî), Matba'atü'l-Umûmiyye, Dimaşk, 1385h.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (öl. 275h.), *es-Sünen*, (thk. İzzet 'Ubeyd ed-De'âs), I-V, Dâru'l-Hadîs, Hims, 1969-1970.

————— *Mesâilu'l-İmâm Ahmed*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit el-Bağdâdî (öl.150/767), *el-Fıkhu'l-Ebsat*, İstanbul, 1989.

————— *el-Âlim ve'l-Müteallim*, İstanbul, 1989.

————— *el-Fıkhü'l-Ekber*, İstanbul, 1989.

————— *el-Vasıyye*, İstanbul, 1989.

————— *Risâletü Ebî Hanîfe ilâ Osmân el-Bettî*, İstanbul, 1989.

Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-Esbehânî (el-İsfahânî) (öl. 430h.), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, I-X, Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1387/1967.

————— *Sıfatü'l-Cenne*, (thk. Ali Rıza b. Abdullah b. Ali Rıza), I-III, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimaşk, 1415/1995.

————— *Zikru Ahbâri Esbehân (İsfahân)*, Matba'atü Birîl, Liyon, 1934.

Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî (öl.307h.), *el-Müsned*, (thk. Hüseyin Selîm Esed), I-XIV, Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, Dimaşk, 1393/1973h.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. el-Ferrâ (öl. 458h.), *İbtâlu't-Te'vîlât li Ahbâri's-Sıfat*, (thk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Hamed el-Hamûd en-Necdî), I-II, Mektebetü Dâri'l-İmâmî'z-Zehabî, Beyân, 1410h.

Ebû Ya'lâ, Muhammed b. Muhammed b. Ebî Ya'lâ el-Hanbelî (öl. 526h.), *Tabakâtü'l-Hanâbile*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-II, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, ts.; ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Ebu'l-Ferec el-Esbehânî (el-İsfahânî), Ali b. el-Hüseyin b. Muhammed el-Kureşî el-Emevî (öl. 356h.), *el-Ğâni*, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Kâhire, 1927-1929.

Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Ali b. İsmâil el-Eş'arî (öl. 330h.), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, (thk. Muhammed Muhiddîn Abdulhamîd), I-II, el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1416/1995.

————— *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne*, (Hammâd b. Muhammed el-Ensârî'nin takdimiyle), Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1409h.

Ebu'l-Kâsim el-Esbehânî (el-İsfahânî), İsmâil b. Muhammed b. el-Fadl et-Teymî (öl.535h.), *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce ve Şerhu Akîdeti Ehli's-Sünne*, (thk. I. cilt Muhammed b. Rebî' b. Hâdî 'Umeyr el-Madhalî, II. cilt Muhammed b. Mahmûd Ebû Ruhaşşim), I-II, Dâru'r-Râye, Riyad, 1411/1990.

Ebû'l-Mansûr el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (öl. 429h.), *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fıraki'n-Nâciye Minhum*, (Mehzepler Arasındaki Farklar adıyla Türkçe'ye çeviri ve dipnot ilavesi, Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları/73, Ankara, 1991.

Ebu's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Haşşân el-Esbehânî (el-İsfahânî) (öl.369h.), *Kitâbu'l-Azame*, (thk. Rızâullâh b. Muhammed el-Mübârekfûrî), I-V, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408h.

ed-Düveş, Mûsâ b. Süleymân, *Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn-i Arabî's-Sûfî*, (İbn-i Teymiyye (öl.729) "Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn-i Arabî fî Da'vâ İmâni Fir'avn"; Abdullatîf b. Abdullah es-Suûdî (öl.736h.) "Fetâvâ's-Suûdî"; Bedrân b. Ahmed el-Halîlî "Netîcetü't-Tevfîk ve'l-'Avn fi'r-Reddi ale'l-Kâilîne bi Sihhati İmâni Fir'avn"; Sa'dullah (veya Sa'duddîn) b. Îsâ b. Emîr Hân (öl.945h.) "Fetvâ Sa'd Efendi fi'l-Fusûs"), Medine-i Münevvere, 1410h.

el-Ahmedî, Abdülilâh b. Selmân b. Sâlim, *el-Mesâil ve'r-Resâilu'l-Merviyye ani'l-İmâmi Ahmed b. Hanbel fi'l-Akîde*, I-II, Dâru Taşyibe, Riyâd, 1412/1991.

el-Buhârî, Alâuddîn Abdülazîz b. Ahmed b. Muhammed (öl. 730h.), *Keşfu'l-Esrâr an (alâ) Usûli'l-Pezdevî*, I-IV, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1394h.

el-Elbânî, Muhammed Nâsiruddîn (öl. 1420/1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha*, I-VI, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1415/1995.

————— *Ahkâmu'l-Cenâiz ve Bidâuhâ*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1412/1992.

————— *Daîfu Süneni Ebî Dâvûd*, (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.

————— *Daîfu Süneni İbn-i Mâce*, (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1998.

————— *Daîfu Süneni'n-Nesai*, (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1990.

————— *Daîfu Süneni't-Tirmizî*, (işrâf ve baskı, Züheyr eş-Şâvîş), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1411/1991.

————— *Daîfu'l-Câmîi's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1410/1990.

————— *Daîfu'l-Edebi'l-Müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*, Dârû's-Sıddîk, el-Cübeyl (Suudi Arabistan), 1414/1994.

————— *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb*, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd, 1421/2000.

————— Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (öl. 224h.) *el-İmân Tahkiki*, el-Matba'atü'l-Umûmiyye, Dimaşk, 1385h.

————— *er-Ravdu'n-Nadîr fî Tertîbi Mu'cemi't-Taberâniyyi's-Sağîr*, Yazma Eser.

————— *Gâyetü'l-Merâm fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Helâli ve'l-Harâm*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1414/1994.

————— *Haccetü'n-Nebî Kemâ Revâhâ Anhu Câbir*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

————— Hâfız Münzirî'nin (öl. 656h.) *Muhtasarı Sahîhi Müslim Tahkiki*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, Ammân ve Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412h.

————— *Hutbetü'l-Hâce Elletî Kâne Rasûlullâhi Sallallâhu aleyhi ve selleme Yuallimuhâ Ashâbehu*, el-Mektebetu'l-İslâmî, Beyrut, 1400h.

————— *Hükmü Târiki's-Salâh*, (neşre hazırlayan, Ali Hasen Abdülhâmîd), Dâru'l-Celâleyn, Riyad, 1412/1992.

————— İbn-i Ebî Şeybe'nin (öl. 235h.) *el-İmân Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

————— İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî'nin (öl. 792h.) *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404/1984.

————— İbn-i Teymîyye'nin (öl. 728h.) *el-Kelîmu't-Ta'vîb Tahkiki*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

————— *İrvâu'l-Galîl fî Tahrîci Ehâdisi Menâri's-Sebîl*, I-IX, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1402/1985.

————— Muhammed el-Gazâlî'nin *Fıkhu's-Sîre Tahkiki*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1987.

————— *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî*, I. Cild, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986; II. Cild, Dâru İbn-i i'l-Kayyim, Dammâm (Suudi Arabistan), 1411h.

————— *Muhtasarı'l-Uluw li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1991.

————— Nevevî'nin (öl. 676h.) *Riyâzu's-Sâlihîn Tahrîci* (thk. Alimlerden oluşan bir topluluk), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1412/1992.

————— *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-III, Mektebu't-Terbiyyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1409h.

————— *Sahîhu Süneni İbn-i Mâce*, I-III, Mektebu't-Terbiyyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1408h.

————— *Sahîhu Süneni'n-Nesâî*, I-III, Mektebu't-Terbiyyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1409h.

————— *Sahîhu Süneni't-Tirmizî*, I-III, Mektebu't-Terbiyyeti'l-Arabî li Düveli'l-Halîc (dağıtım, el-Mektebu'l-İslâmî), 1408h.

————— *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr ve Ziyâdetuh*, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1408/1988.

————— *Sahîhu'l-Edabi'l-Müfred li'l-İmâmi'l-Buhârî*, Dâru's-Siddîk, el-Cübeyl (Suudi Arabistan), 1415/1994.

————— *Sahîhu'l-Kelimi't-Taşşib*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1407/1987.

————— *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb*, I-III Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1409/1988.

————— *Salâtu'l-İdeyn fi'l-Musallâ Hiye's-Sünne*, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1406/1986, ikinci baskı.

————— *Sıfatü Salâti'n-Nebî Sallallâhu aleyhi ve sellem mine't-Tekbîri ile't-Teslîmi Keenneke Terâhâ*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1411/1991.

————— *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa ve Eseruhâ's-Seşşî' fi'l-Ümme*, I-VII, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1412/1992.

————— *Ta'liku't-Tenkîl bimâ fi Te'nîbi'l-Kevserî mine'l-Ebâtîl*, I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1406h.

————— *Tamâmu'l-Minne fi't-Ta'likî alâ Fikhi's-Sünne*, Dâru'r-Râye, Riyad, 1409h.

————— Tebrîzî'nin (öl. 737h.) *Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki*, I-III, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

————— *Zılâlu'l-Cenne fi Tahrîci's-Sünne*, I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1413/1993.

el-Ensârî, Hammâd b. Muhammed, *Ebu'l-Hasen el-Eş'arî ve Akîdetuh*, Medine-i Münewere, 1395/1975.

el-Eşkar, Ömer Süleymân, *el-Esmâu ve's-Sıfât fi Mu'tekadi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, Dâru'n-Nefâis, Ammân, 1413/1993.

el-Guneymân, Abdullah b. Muhammed, *Şerhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî*, I-II, Mektebetü Lîne, Damnahûr, 1413/1993.

————— *Muhtasarü Minhâci's-Sünne*, I-II, Mektebetü Lîne, Damnahûr, 1415h.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî (öl.295 h.), *er-Redd ale'l-Muatila*, 3282 no ile Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye'de kayıtlı olan yazma nüshadan tasvir.

el-Hallâl, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezîd (öl. 311h.), *es-Sünne*, (thk. Dr. Atıyye ez-Zehrânî), I-V, Dâru'r-Râye, Riyad, 1410/1989.

el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit (öl. 463h.), *Târîhu Bağdâd*, I-XVIII, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

————— *Şerefü Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. Muhammed Saîd Hatiboğlu), Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1971; ve Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, Beyrut, ts.

el-Hilâlî, Selîm b. 'Îd, *Nushu'l-Ümme fî Fehmî Ehâdîsi İftirâki Hâzihi'l-Ümme*, Dâru'l-Edhâ, 1409h.

————— *Mühezzebu İctimâi'l-Cuûşî'l-İslâmiyye alâ Gazvi'l-Muattilati ve'l-Cehmiyye*, ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1408/1988.

el-Humejdî, Ebû Bekr, Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ b. Ubejdullah el-Kureşî el-Ësedî el-Mekkî (öl.219h.), *el-Müsne'd*, (thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî), I-II, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, ts. ve Hindistan 1381h.

el-Humeşşis, Muhammed b. Abdurrahmân, *Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, Dâru's-Sumeşşî, Riyad, 1416/1996.

————— *Beşânü Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef*, Dâru'l-Feth, Şârka, 1415/1994.

————— *Menhecu'l-Mâturîdiyye fi'l-Akîde*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1413h.

————— *Tevdîhu Mekâsidi'l-Mustalahâtî'l-İlmiyye fi'r-Risâleti't-Tedmuriyye*, Mektebetü'l-Furkân, 'Ac mân (Birleşik Arap Emirlikleri), 1419/1998.

el-Kafârî, Nâsır b. Abdullah b. Ali, *Usûlü Mezhebi's-Şîati'l-İmâmiyyeti'l-İsney Aşeriyye*, I-III, 2s., 1415/1994.

el-Kevserî, Muhammed Zâhid (öl.1371/1952), *Makâlâtü'l-Kevserî*, (thk. Muhammed Yûsuf), Matba'atü'l-Envâr Baskısı, Kâhire, 1372h.

————— *Tebdîdu'z-Zalâm*, (Dr. Humeşşis'in Beşânü Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef kitabı aracılığıyla).

el-Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali el-Kudâî el-Mısırî eş-Şâfiî (öl. 454h.), *Müsne'dü's-Şihâb*, (thk. Hamdî es-Silefî), I-III, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts.

el-Lâlekâî, Ebu'l-Kâsım Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî (öl. 418h.), *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, (thk. Dr. Ahmed Sa'd Hamdân), I-IX, Dâru Tayyibe, Riyad, ts.

el-Lüheybî, Ahmed b. Avazullah b. Dahîl el-Lüheybî el-Harbî, *el-Mâturîdiyye*, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1413h.

el-Lüheydân, Muhammed b. İbrâhîm, *Tebrietü's-Selef min Tefvizi'l-Halef*, Dâru'l-Himîdî, Riyad, 1413/1992.

el-Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc (öl. 294h.), *Ta'zîmu Kadri's-Salâh*, (thk. Dr. Abdurrahmân b. Abdülcebbâr el-Ferîvâî), I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine-i Münewvere, 1406h.

————— *es-Sünne*, Dâru's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Riyad, ts.

————— *Kıyâmu'l-Leyl ve Kitâbu'l-Vitr*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, ts.

el-Mervezî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Saîd b. İbrâhîm el-Emevî (öl. 292h.), *el-Müsned*, Yazma eser, Medine İslam Üniversitesi kütüphanesi.

el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Muhammed Abdüsselâm, *Mir'âtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti'l-Mesâbîh*, I-IX el-Mektebetü'l-Eseriyye, Pakistan, ts.

el-Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdürrahîm (öl.1353), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi Şerhi Câmiî't-Tirmizî*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

Elmalılı Hamdi Yazır, M.Hamdi Yazır (öl.1942), *Hak Dini Kur'ân Dili*, I-IX, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

er-Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kureşî et-Taberistânî (öl. 606h.), *İtikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, (thk. Dr. Ali Sâmi en-Neşşâr), Mektebetü'n-Nehdati'l-Mısıriyye, Kâhire, 1356/1938.

eş-Şankîlî, Muhammed el-Emîn b. Muhammed el-Muhtâr b. Abdülkâdir el-Cenkî (öl. 1393h.), *Menhec ve Dirâsât li Âyâtî'l-Emâi ve's-Sifât*, (Eşref b. Abdulmaksûd'un el-Kavâidu't-Taşşibât fi'l-Emâi ve's-Sifât adlı kitabının içinde); ve Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1410h.

Eşref b. Abdulmaksûd, Ebû Muhammed Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdürrahîm, *el-Kavâidu't-Taşşibât fi'l-Emâi ve's-Sifât*, Mektebetü Edevî's-Selef, Riyad, 1416/1995.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan b. Cuvân el-Fârisî el-Fesevî (öl. 277h.), *el-Ma'rife ve't-Târîh*, (thk. Dr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1981.

Gazzâlî, Zeynuddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-Şâfiî (öl. 505h.), *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, (Hâfız 'Irâkî'nin (öl.806h.), el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fî Tahrîci Mâfi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr kitabıyla birlikte), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

————— *el-Munkiz mine'd-Dalâl*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

————— *Fayşalu't-Tefrika Beyne'l-İslâm ve'z-Zendeka*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.

————— *Kânûnu't-Te'vîl*, (thk. Ahmed Şemsuddîn), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1997.

————— *Mışkâtü'l-Envâr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.

————— *Tehâfütü'l-Felâsife*, (thk. Süleymân Dünva), Dâru'l-Meârif, Mısır, ts.
Gökberk, Macit, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996.

Haddâd, Ebû Abdillâh Mahmud b. Muhammed el-Haddâd, *Tahrîcu Ehâdisi İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, I-VII, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408/1987.

Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamduveyh en-Nisâbü'rî (öl. 405h.), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (Zehebî'nin Telhîsu'l-Müstedrek'i ile birlikte), (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

Harizmî, Ebu'l-Müeyyed Muhammed b. Mahmûd el-Harizmî (öl.665h.), *Câmiu'l-Mesânîd* (*Câmiu Mesânîdi'l-İmâmi'l-A'zam*), I-II, Dâiretü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Hattâbî el-Bustî (öl.388h.), *Meâlimu's-Sünen*, (thk. Ahmed Şâkir ve Muhammed Hâmid el-Fakî), I-VIII, Matba'atü Ensârî's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, 1379/1948-49.

Herevî, Ebû İsmâîl Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Ensârî el-Herevî (öl. 481h.), *Zemmu'l-Kelâm*, Yazma eser, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi; ve Ankara İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi.

Herrâs, Muhammed Halîl (öl.1975 m.), *İbn-i Huzeyme'nin et-Tevhîd ve İsbâtı Sifâti'r-Rabbi Azze ve Celle adlı kitabına yaptığı Tahkik*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1398h.

————— *el-Akîdetü'l-Vâsıtye ve Şerhi*, (çev. M. Beşir Ervarsoy), Guraba Yayınları, İstanbul, 2000.

————— *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtye*, (thk. Alevî Abdülkâdir es-Sekkâf), Dâru'l-Hicre, Riyad, 1414/1993.

Heşemî, Ebu'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Ebî Bekr (öl. 807h.), *Keşfu'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr ale'l-Kütübi's-Sitte*, (thk. Habîburrahmân el-A'zamî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1405/1985.

————— *Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn*, (thk. Abdulkuddûs b. Muhammed Nezîr), I-IX, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1413/1992.

————— *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1408/1988.

'Irakî, Ebu'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahîm b. el-Hüseyn b. Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. İbrâhîm el-'Irakî (öl. 806h.), *el-Muğnî an Hamli'l-Ësfâr fi'l-Ësfâr fî Tahrîci Mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr*, Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmi'd-Dîn adlı eserinin Zeylinde, IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İşıcık, Yusuf, *Kur'ânı Anlamada Temel Bir Problem TE'VÎL*, Esra Yayınları, İstanbul, 1997.

İbn-i 'Useymîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sâlih b. Muhammed b. Useymîn el-Vüheybî et-Temîmî (öl.1421/2001), *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye*, (thr. Sa'd b. Fewâz es-Sumeyl), I-II, Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1415h.

————— *Akîdetü Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1411h.

————— *el-Kavâidü'l-Müslâ fî Sıfâtillâhi ve Esmâihî'l-Hüsnâ*, (thk. Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm), Mektebetü's-Sünne, Kâhire, 1414/1994.

————— *el-Kavlu'l-Müfîd alâ Kitâbi't-Tevhîd*, (thr. Dr. Süleymân b. Abdullah Ebâ'l-Hayl ve Dr. Hâlid b. Ali el-Müşeykîh), I-III, Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1418/1997.

————— *el-Mecmû's-Semîn min Fetâva's-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn*, (Cem' ve Tertîb: Fehd b. Nâsir es-Süleymân), Dâru'l-Vatan, Riyad, 1411h.

————— *el-Usûl min İlmi'l-Usûl*, (Min Resâilî'd-Da'veti's-Selefiyye'nin içinde, 2/307-373), Cem'iyetü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ed-Dâhiyye (Kuveyt), 1418/1997.

————— *Hükmü Târîki's-Salâh*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1411h.

————— *Likâu'l-Bâbi'l-Meftûh*, I-X, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1414/1994.

————— *Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd*, (thk. Eşref b. Abdulmaksûd b. Abdurrahîm), Mektebetü'l-İmâmî'l-Buhârî, el-İsmâiliyye (Mısır), 1412/1992.

————— *Takrîbu't-Tedmuriyye*, Dâru'l-Vatan, Riyad, 1412h.

İbn-i Abdilberr, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî (öl. 463h.), *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, (thk. Ali Muhammed Muawaz ve Âdil Ahmed Abdülmevcûd), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.

————— *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih*, (thk. Ebu'l-Ëşbâl ez-Züheyrî), I-II, Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1419/1998.

————— *el-İntikâ' fî Fedâilî's-Selâseti'l-Ëimmeti'l-Fukahâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

————— *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Ësânîd*, (thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî ve Muhammed b. Abdülkebîr el-Bekrî), I-XVIII, Matba'atü Fudâle, 1402/1982.

İbn-i Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Abdilhâdî el-Hanbelî el-Makdisî (öl. 744h), *es-Sârimu'l-Menkî fi'r-Reddi ale's-Subkî*, (dnp. İsmâîl b. Muhammed el-Ënsârî), Mektebetü İbn-i Teymîyye, Kâhire, ts.; ve *er-Riâsetü'l-Âmme li İdârâtî'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ*, Riyad, 1403h.

————— *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıbi Şeyhi'l-İslâm İbn-i Teymîyye*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.

İbn-i Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dimaşkî el-Hanefî (öl. 1252h), *Reddü'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, I-V, Bulak, 1272h.; ve (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muawaz), I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

İbn-i Adıyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adıyy el-Cürcânî (öl. 365h.), *el-Kâmil fi Duâî'r-Ricâl*, (thk. Kurul), I-VII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1405/1985.

İbn-i Arabî, Muhıiddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Muhammed et-Tâî (öl. 638h.), *Fusûsu'l-Hikem*, (nşr. Ebu'l-Alâ Afîfî), I-II, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, ts.; ve *Fusûsu'l-Hikem*, (çev. M. Nuri Gençosman), İstanbul, 1971.

————— *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, (nşr. Osmân Yahyâ), I-V, Kâhire, 1972.

İbn-i Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Hamdân el-'Ukberî el-Hanbelî (öl. 387h.), *el-İbâne an Şerâti'l-Fırkatî'n-Nâciye ve Mücânebeti'l-Fırakî'l-Mezmûme (el-İbânetü'-Kübrâ)*, (thk. Dr. Rıza Mu'tî), Dâru'r-Râye, Riyad, 1409h.

İbn-i Dirbâs, Ebu'l-Kâsım Abdülmelik b. İsbâ b. Dirbâs el-Mısırî eş-Şâfiî (öl. 659h.), *Risâletün fi'z-Zebbi an Ebi'l-Haseni'l-Ëş'arî*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsir el-Fakîhî), Medine-i Münewere, 1404/1984.

İbn-i Ebî Âsım, Ebû Bekr Amr b. İbn-i Ebî Âsım ed-Dahhâk b. Muhalled eş-Şeybânî (öl. 287h.), *es-Sünne*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Ëlbânî), I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1413/1993.

İbn-i Ebî Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtım Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî (öl. 327h.), *İlelû'l-Hadîs*, I-II, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, ts.; ve Beyrut 1405/1985.

————— *Aslu's-Sünne ve İtikâdu'd-Dîn*, Sa'dî el-Hâşimî'nin Ebû Zür'atü'r-Râzî ve Cuhûduhu fi's-Sünne adlı eseriyle birlikte Medine İslam Üniversitesi tarafından basılmıştır. ts.

————— *Kitâbu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1975.

————— *Âdâbu's-Şâfiî ve Menâkıbuh*, (thk. Abdulğani Abdülhâlık), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn-i Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (öl.235h.), *el-Musannef*, (thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhin), I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1416/1995.

————— *el-İmân*, (thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1403/1983.

İbn-i Ebî Şeybe, Ebû Ca'fer Muhammed b. Osmân b. Ebî Şeybe el-'Absî el-Kûfî (öl.297h.), *el-Arşu ve Mâ Verede Fih*, Yazma, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, No: 559; ve (thk. Muhammed Hamed el-Hamûd), Mektebetü'l-Muallâ, Kuveyt, 1406/1986.

İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî, Ebu'l-Hasen Ali b. Alâuddîn Ali b. Şemsuddîn ed-Dimaşkî (öl. 792h.), *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, (thk. el-Elbânî ve bir cemâat), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1404/1983; ve (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî ve Şuaıyb el-Arnâvût), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412/1991.

İbn-i Hacer el-Hevtemî (el-Hevsemî'de denir), Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Mekkî eş-Şâfiî (öl. 974h.), *el-Fetâva'l-Hadîsiyye*, Mısır, 1329h.

————— *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-Azam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân*, (Menâkıbu İmâm-ı Azam adıyla Türkçe'ye çeviri ve dipnot ilavesi, Ahmed Karadut), Akçağ Yayınları, Ankara, 1983; ve (thk. eş-Şeyh Halîl el-Mîs), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

İbn-i Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî (öl. 852h.), *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavaz), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1995.

————— *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (dipnot, Abdülazîz b. Abdullah b. Bâz), I-XIII, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1986.

————— *ed-Dürrü'l-Kâmine fî A'yâni'l-Mieti's-Sâmine*, I-IV, Dâru'l-Cil, Beyrut, ts.

————— *el-Kâfu's-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, (Tefsîru'l-Keşşâf'ın Sonunda), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

————— *Hedyu's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1986.

————— *Lisânu'l-Mîzân*, I-VII, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kâhire, Birinci Baskı, ts.

————— *Takrîbu't-Tehzîb*, (thk. Ebu'l-Eşbâl Sağır Ahmed Şâğıf el-Pâkistânî), Dâru'l-Âsime, Riyad, 1416h.

————— *Tehzîbu't-Tehzîb*, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1415/1994.

————— *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfiyyi'l-Kebîr*, (thk. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs b. Kutb), I-IV, Müessesetü Kurtuba, Mekke, 1416/1995.

————— *Zevâidu Müsnedi'l-Bezzâr alâ Müsnedi Ahmed ve'l-Kütübi's-Sitte*, Yazma, Medine İslam Üniversitesi Kütüphanesi, No: 816.

İbn-i Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsuddîn Ahmed b. Muhammed (öl. 681h.), *Vefayâtu'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, (thk. Dr. İhsân Abbâs), I-VIII, Dâru Sâdır, Beyrut, 1978.

İbn-i Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî el-Endelûsî (öl.456h.), *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât ve mâ li Külli Vâhidin mine'l-Aded*, (thk. Seyyid Hasen), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.

————— *el-Faslu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*, (thk. Dr. Muhammed İbrâhîm Nasr ve Abdurrahmân Umeÿre), I-V, Dâru Ukâz, 1402h.; ve Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1395h.

İbn-i Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî (öl. 354h.), *el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîmi ve'l-Envâi min Gayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve lâ Subûti Cerhin fî Nakilihâ*, (Emîr Alâuddîn Ali b. Belbân el-Fârisî'nin (öl.739h.), el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hibbân tertibiyle), (thk., Şuaÿb el-Arnâvût), I-XVIII, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.

————— *Ravdatu'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fudalâ'*, (thk. Muhammed Abdürrezzâk Hamza ve Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1397h.

İbn-i Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himÿerî (öl.218h.), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, (thk. Mustafa es-Sakkâ ve Arkadaşları), I-IV, Dâru'l-Künûzi'l-Edebiyye Kâhire, 1955.

İbn-i Huzeÿme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeÿme es-Sülemî en-Nisâbü'rî (öl. 311h.), *es-Sahîh*, (thk. Dr. Muhammed Mustafa el-A'zamî), I-IV, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1395/1975.

————— *et-Tevhîd ve İsbâtu Sifâti'r-Rabbi Azze ve Celle*, (thk. Muhammed Halîl Herrâs), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1403h.; ve (thk. Dr. Abdülazîz b. İbrâhîm eş-Şehvân), Dâru'r-Rüşd, Riyad, 1408h.

İbn-i Kâdı Şehbe, Takıyuddîn Ebû Bekr b. Ahmed (öl. 851h.), *Tabakâtü's-Sâfiyye*, (thk. Dr. el-Hâfız Abdülalîm Hân), Haydarâbad, 1398/1978.

İbn-i Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî ed-Dimaşkî (öl. 774h.), *Tefsîrul-Kur'ânî'l-Azîm*, I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1408/1988.

————— *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (thk. 5 kişiden oluşan bir heyet), I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn-i Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (öl. 620h.), *İsbâtü Sıfatî'l-Uluw*, (thk. Bedru'l-Bedr), ed-Dâru's-Selefiyye, Kuveyt, 1406h.

İbn-i Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim ed-Dîneverî (öl. 276h.), *Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân*, (Şerh ve neşir es-Sevîd Ahmed Sakr), el-Mektebetü'l-İlmiyye, Kâhire, 1954.

————— *eş-Şî'ri ve's-Suarâ*, (thk. Ahmed Şâkir), Kâhire, 1966.

İbn-i Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (öl. 275h.), *es-Sünen*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-II, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn-i Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrîkî el-Mısırî (öl. 711h.), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, Beyrut, 1410/1990.

İbn-i Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende (öl.395h.), *el-İmân*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1407/1987.

————— *er-Reddu ale'l-Cehmiyye*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine-i Münewvere, 1414/1994.

————— *et-Tevhîd*, (thk. Dr. Ali b. Muhammed b. Nâsır el-Fakîhî), I-III, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1413, Birinci Baskı.

İbn-i Receb, Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Şihâbuddîn el-Bağdâdî (öl. 795h.), *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, (thk. Şuayb el-Arnâvût ve İbrâhim Bâcis), I-II, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1413/1993.

————— *el-Kavâidu'l-Fıkhiyye*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.

————— *ez-Zeylu alâ Tabakâti'l-Hanâbile*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1953.

İbn-i Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî (öl. 230h.), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

İbn-i Tağriberdî, Ebû'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf b. Tağriberdî (öl. 874h.), *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, I-XVI, Kâhire, 1929-1956.

İbn-i Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî (öl. 728h.), *Mecmûu'l-Fetâvâ*, (Cem' ve Tertîb: Abdurrahmân b. Muhammed b. Kâsım el-Âsımî en-Necdî el-Hanbelî) I-XXXVII, Dâru 'Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1412/1991.

————— *Câmiu'r-Resâil*, (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), el-Mecmûatü'l-Ülâ, Dâru'l-Medenî, Cidde, 1389/1969; el-Mecmûatü's-Sâniye, 1405/1984.

————— *Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl*, (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), I-XI, el-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi Baskısı, Riyad, 1403/1983.

————— *el-Akîdetü'l-Vâsıyye*, (İbn-i 'Useymîn'in Şerhi ile birlikte), (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 3/129-159).

————— *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*, (thk. Şerîf Muhammed Fuâd Hezzâ'), Mektebetü Hirâ, Mekke, 1411/1991; ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 5/5-121).

————— *el-Îmân*, (dnp. Kurul), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1991. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 7/4-461).

————— *el-Îmânu'l-Evsat*, Mektebetü'l-Furkân ve Mektebetü'l-Îmân, şs. ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 7/461-641).

————— *er-Redd ale'l-Mantikiyyîn*, İdâretü Tercemâni's-Sünne, Lahor /Pakistan, 1396/1976. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 9/82-254).

————— *er-Reddü'l-Akvam alâ mâ fî Fusûsi'l-Hikem*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/362-451).

————— *er-Risâletü'l-Arşıyye*, (er-Resâilu'l-Kübrâ'nın içinde), Mektebetü Muhammed Ali Subeyh ve Çocukları, Mısır, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 6/545-584).

————— *er-Risâletü't-Tedmuriyye*, (Fâlih b. Mehdî Âl-i Mehdî'nin et-Tuhfetü'l-Mehdiyye adlı Şerhi ile birlikte), I-II, Medine İslam Üniversitesi Baskısı, 1413h. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 3/1-128).

————— *Hakikatü Mezhebi'l-İttihâdiyyîn ev Vahdeti'l-Vücûd*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/134-285).

————— *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebeviyye*, (thk. Dr. Muhammed Reşâd Sâlim), I-IX, Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kâhire, 1409/1989.

————— *Nakdu'l-Mantık*, (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakî), Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 9/5-81).

————— *Risâletün fi'r-Reddi alâ Fusûsi'l-Hikem*, (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 2/121-133, ayrıca bk. 11/239-242).

————— *Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn-i Arabî fî Da'vâ İmânî Fir'avn*, (ed-Düveş'in Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn-i Arabî's-Sûfî adlı kitabının içinde, sh: 53-68).

————— *Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl*, el-Mektubu'l-İslâmî, Beyrut, Birinci Baskı, ts. (Mecmûu'l-Fetâvâ içinde, 5/321-585).

————— *Şerhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1415/1995.

İbn-i Vaddâh, Ebû Abdillâh Muhammed b. Vaddâh b. Bezî' el-Mervânî el-Kurtubî (öl. 287h.), *el-Bidâu ve'n-Nehyu Anhâ*, (thk Muhammed Ahmed Dehmân), Dâru'l-Basâir, Dimaşk, 1400 h.; ve Dâru'r-Râidi'l-Arabî, Beyrut, 1402h.

İbn-i u'l-İmâd, Ebu'l-Felâh Abdülhaşş b. el-İmâd el-Hanbelî (öl. 1089h.), *Şezerâtü'z-Zehab fî Ahbâri men Zeheb*, I-VIII, Dâru'l-Mesîre, Beyrut, 1399h.

İbn-i u'l-Cârûd, Abdullah b. Alî (öl.307h.), *el-Müntekâ mine's-Süneni'l-Müsnede an Rasûlillâh*, (thk. es-Seşşid Abdullah Hâşim el-Yemânî), Kâhire, 1382/1963.

İbn-i Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâluddîn Abdurrahmân b. Ali b. el-Cevzî (öl.597h.), *Menâkıbu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, (thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Mektebetü'l-Hâncî, Mısır, 1399/1979.

————— *el-İlelû'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, (thk. Halîl el-Mîs), I-II, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

————— *Telbîsu İblîs*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

İbn-i u'l-Esîr, İzzuddîn Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (öl. 630h.), *el-Kâmil fi't-Târîh*, I-XIII, Dâru Sâdir, Beyrut, 1385/1965.

İbn-i u'l-Esîr, Mecdüddîn Ebu's-Saadât el-Mübârek b. Muhammed (öl. 606h.), *Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl*, (thk. Abdülkâdir el-Arnâvût), I-XI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1403h.

İbn-i u'l-Kayyim, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr ez-Zer'î ed-Dimaşkî (öl. 751h.), *Zâdü'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*, (thk. Şuaıyb el-Arnâvût ve Abdülkâdir el-Arnâvût), I-V, Müessesetü'-Risâle, Beyrut, 1412/1992.

————— *Bedâiu'l-Fevâid*, (thk. Ahmed Abdüsselâm), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1414/1994.

————— *el-Kasîdetü'n-Nûniyye*, (Dr. Muhammed Halîl Herrâs'ın Şerhi ile birlikte), Mektebetü İbn-i Teymiyye, Kâhire, 1407h.

————— *es-Savâiku'l-Mürsele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, (thk. Ali b. Muhammed ed-Dahîlullah), I-III, Dâru'l-Âsime, Riyad, 1408h.

————— *et-Tefsîru'l-Kayyîm*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

————— *İctimâu'l-Cuŷŷi'l-İslâmiyye alâ Gazvi'l-Muattilati ve'l-Cehmiyye*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.

————— *Kitâbu's-Salâh ve Hükmü Târikihâ*, (thk. Muhammed Nizâmuddîn el-Futeyyih), Mektebetü Dâri't-Türâs, Medine-i Münewvere, 1412/1992.

————— *Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İŷŷâke Na'budu ve İŷŷâke Nestaîn*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî, I-III, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1392h.

————— *Tehziibu's-Sünen li Ebî Dâvûd*, (thk. Muhammed Hâmid el-Fakî), I-VIII, Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Kâhire, 1368.

İbn-i u'l-Mevsilî, Muhammed b. Mûsa el-Mevsilî, *Muhtasarü's-Savâiki'l-Mürsele ale'l-Cehmiyyeti ve'l-Muattila*, Dâru'n-Nedveti'l-Cedîde, Beyrut, 1405/1985; ve (thk. Seŷŷid İbrâhîm), I-II, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1412/1992.

İbn-i u's-Sünnî, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. İshâk ed-Dîneverî eŷ-Şâfiî (öl.364h.), *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, (thk.Ebû Muhammed Abdurrahmân Kevser el-Berunî), Dâru'l-Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye, Cidde ve Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, ts.

İsmâil Paŷa, İsmâil b. Muhammed Emîn Bâbanzade el-Bağdâdî (öl. 1339h.), *Hediyyetü'l-Ârifîn Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*, I-II, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1951; ve Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, ts.

Kâsimî, Muhammed Cemâluddîn el-Kâsimî (öl.1914 m.), *Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile*, Kâhire, 1321h.

Kerderî, Hâfızuddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâh el-Kerderî el-Harizmî el-Bezzâzî (öl.809h.), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981; ve Meclisu Dâireti'l-Meârifi'n-Nizâmiyye baskısı, Haydarâbâd, ts.

Keŷmîrî, Muhammed Enver b. Muazzam Şâh el-Keŷmîrî (öl. 1352/1933), *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî*, I-V, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî el-Fâsî (öl.1345h.), *Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir*, Fas, 1328h.; ve Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1400h.

Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1988.

Kummî, Sa'd b. Abdillâh Ebî Halef el-Eŷ'arî el-Kummî (öl.301h.), *Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak*, (nşr. Dr. Muhammed Cevâd Meŷkûr), Tahran, 1963.

Muvaffak el-Mekkî, Muvaffakuddîn b. Ahmed el-Mekkî el-Harizmî (öl. 568h.), *Menâkıbu Ebî Hanîfe*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1401/1981; ve Meclisu Dâireti'l-Meârifî'n-Nizâmîyye baskısı, Haydarâbâd, ts.

Münzirî, Zekiyyuddîn Ebû Muhammed Abdülazîm b. Abdulkaviyy b. Abdullah b. Selâme b. Sa'd el-Münzirî eş-Şâmî (öl. 656h.), *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadîsi's-Şerîf*, (thk. Mustafa Muhammed Amâre), I-IV, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1401h.; ve Dâru't-Türâs, Kâhire, ts.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (öl. 261h.), *Sahîhu Müslim*, (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî), I-III, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1374h.

Neccâr, Muhammed b. Abdülazîz en-Neccâr, *Diyyâu's-Sâlik ilâ Evdahi'l-Mesâlik*, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuaıyb b. Ali b. Bahr b. Sinân b. Dînâr (öl. 303h.), *es-Sünen, (el-Müctebâ)*, (Suıütî'nin (öl. 911h.) Zehru'r-Rubâ ale'l-Müctebâ Şerhi ve Sindî'nin (öl. 1138h.) Hâşîyesiyle birlikte), I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1348/1930.

————— *Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle*, (thk. Dr. Fârûk Hamâde), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1406h.

Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasen b. Mûsâ en-Nevbahtî (öl.?), *Fıraku's-Şîa*, (nşr. Seyyid Muhammed Sâdık), Necef, 1355/1936.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref (öl. 676h.), *el-Minhâc fî Şerhi Sahîhi Müslim İbn-i i'l-Haccâc*, I-XVIII, Dâru'r-Reıyân li't-Türâs, Kâhire, 1407/1987.

Ömerî, Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *es-Sîretü'n-Nebeviyyetü's-Sahîha*, I-II, Mektebetü'l-İlim ve'l-Hikem, Medine-i Münewere, 1413/1993.

Öz, Mustafa, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları, No: 49, İstanbul, 1992.

Pezdevî, Ebu'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn (öl. 493h.), *Usûlu'd-Dîn*, (thk. Dr. Hans Peterlans), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, İsâ el-Bâbî ve ortakları, Kâhire, 1388h.

Rızâ b. Na'sân Mu'tî, *Alâkatü'l-İsbâti ve't-Tefvîz bi Sıfâti Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru'l-Hicre, Riyâd, 1416/1995.

Sâbûnî, Ebû Osmân İsmâil b. Abdurrahmân es-Sâbûnî (öl.449h.), *Akîdetü's-Selef Ashâbi'l-Hadîs*, (thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr), Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, Medine-i Münewere, 1415/1994.

Sadreddîn Konevî, Muhammed b. İshâk (öl.673h.), *Vasiyyet-Nâme*, Yazma eser, Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, No: 21810, İstanbul.

Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aşbek b. Abdullah es-Safedî (öl. 764h.), *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, I-XXII, Dâru'n-Neşr Franz Seteiner Werlag, Almanya (Wiesbaden), 1394h.; ve Cem'iyyetü'l-Müsteşrikîne'l-İlmâniyye, Beyrut, 1962-1983.

Sehmî, Hamza b. Yûsuf es-Sehmî (öl. 427h.), *Târîhu Curcân*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1401h.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Horasânî (öl. 562h.), *el-Ensâb*, (thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî), I-XII, Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Meârifî'l-Osmâniyye, Haydarâbâd, 1382/1962; ve Beyrut, 1980.

Siddîk Hasen Hân, Muhammed Siddîk b. Hasen Hân el-Hüseynî el-Buhârî el-Kanûcî (öl.1307h.), *Katfu's-Semer fî Beyâni Akîdeti Ehli'l-Eser*, (thk. Dr. Âsım b. Muhammed b. Abdullah el-Karîşî), Şirketü's-Şarki'l-İvâsât, Ammân, 1404/1984.

Subkî, Tâcuddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî (öl. 771h.), *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ*, (thk. Abdülfettâh el-Hulv ve Mahmûd et-Tannâhî), I-X, Matba'atü İsmâ el-Bâbî'l-Halebî, Kâhire, 1383, (1964-1976).

Suḡūtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed (öl. 911h.), *ed-Dürü'l-Mensûr fî't-Tefsîri bi'l-Me'sûr*, I-VI, Dâru'l-Kütübü'l-İlmîyye, Beyrut, 1411/1990.

————— *Buğyetü'l-Vuât fî Tabakâti'l-Luğaviyyîn ve'n-Nühât*, (thk. Muhammed Ebu'l-Fadl), Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1399h.

————— *el-Câmiu'l-Kebîr (Cem'u'l-Cevâmi')*, el-Heḡ'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb Baskısı, Kâhire, ts.

————— *el-Câmiu's-Sağîr min Ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*, Mustafa el-Halebî Baskısı, Kâhire, 1358/1939.

————— *el-Ezhârü'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*, (thk. Abdulazîz el-Gumârî), Dâru't-Te'lîf, Kâhire, ts.

————— *Katfu'l-Ezhârü'l-Mütenâsire fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtire*, (thk. Halîl Muhîiddîn el-Mîs), el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1405/1985.

Süleymân et-Temîmî, Muhammed b. Abdülvehhâb (öl.1206h.), *Kitâbu't-Tevhîd*, (Abdurrahmân b. Nâsır b. Sa'dî'nin (öl. 1376h.) Kitâbu'l-Kavli's-Sedîd fî Mekâsidi't-Tevhîd Kitabıyla birlikte), (thk. Dr. el-Murtezâ ez-Zeyn Ahmed), Mecmûatü't-Tühafi'n-Nefâisi'd-Devliyye, Riyâd, 1416/1996.

Şâdî es-Seḡyid Ahmed Abdullah, *"Tezkîru'l-Müslimîn bi Tercemeti's-Şeyh İbn-i 'Useymîn"*, Mecelletü't-Tevhîd, s. 11 (Özel Sayı) (Mısır/Kâhire Zilkâ'de 1421).

Şâfiî, Muhammed b. İdrîs (öl. 204h.), *er-Risâle*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

————— *el-Müsned*, (tertîb: Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ), I-II, Kâhire, 1950.

————— *el-Ümm*, (thk. Muhammed Zührî en-Neccâr), I-VIII, Dâru'l-Mâ'rife, Beyrut, 1393/1973.

Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm (öl. 548h.), *el-Milel ve'n-Nihal*, (thk. Ebû Abdillâh es-Saîd el-Mendûh), I-II, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut, 1415/1994.

Şemsu'l-Hakk el-Azîm Âbâdî, Ebu't-Taayyib Muhammed, *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, I-XIV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1410/1990.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdullah es-San'ânî eş-Şevkânî (öl. 1250h.), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti fî İlmi't-Tefsîr*, I-V, Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1412/1991.

————— *Neşlu'l-Evtâr Şerhu'l-Münteka'l-Ahbâr*, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed (öl. 360h.), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), I-XXV, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, İkinci Baskı, ts.

————— *el-Mu'cemu'l-Evsat*, (thk. Târik b. 'Ivazullâh b. Muhammed ve Abdulmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî), I-X, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, 1415/1995.

————— *el-Mu'cemu's-Sâğîr* (er-Ravdu'd-Dânî ile'l-Mu'cemi's-Sağîr li't-Taberânî), (thk. Muhammed Şükür Mahmûd el-Hâcc), I-II, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut ve Dâru Ammâr, Ammân, 1405/1985.

————— *Müsnedü's-Şâmiyyîn*, (thk. Hamdî Abdülmecîd es-Silefî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl.310h.), *Câmiu'l-Beyân an (fî) Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I-XII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992; ve (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-XVI, Dâru'l-Meârif, Mısır, ts., İkinci Baskı.

————— *Târîhu'l-Ümm ve'l-Mülûk*, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1991.

————— *Tehzîbu'l-Âsâr*, (thk. Mahmûd Şâkir), Matba'atü'l-Medenî, Kâhire, ts.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme (öl. 321h.), *el-Akîdetü't-Tahâviyye*, (İbn-i Ebî'l-'İzz el-Hanefî'nin Şerhi ile birlikte).

————— *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, (thk. Şuaıyb el-Arnâvût), I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1415/1994.

Takiyuddîn el-Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali (öl. 832h.), *el-'Ikdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn adlı eserin İbn-i Arabî'nin hal tercemesinden bahseden bölümü (2/160-199)*, (thk. Fuâd Seıyid), Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, Mısır, 1385h.. Bu bölüm Ali Hasen Abdülhamîd tarafından "Cüzün fîhi Akîdetü İbn-i Arabî ve Haıyâtuhu ve Mâ Kâlehu'l-Müerrihûn ve'l-Ulemâu fih" adıyla ayrı bir risâle olarak ıayımlanmıştır. Dâru İbn-i i'l-Cevzî, Dammâm, 1413/1992.

Taıyâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd (öl. 204h.), *el-Müsned*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (öl. 279h.), *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

'Ukaylî, Muhammed b. Amr el-'Ukaylî el-Mekkî (öl.322h.), *ed-Duafâu'l-Kebîr*, (thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1404/1984.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisâbûrî (öl.468h.), *el-Vasîl*, Yazma eser, el-Elbânî'nin Silsiletü'l-İhâdisi'd-Daîfe adlı eseri (3/93)'den naklen.

Velîd b. Ahmed el-Hüseyn, Ebû Abdillâh ez-Zübeyrî, *"Nübze an Hayâtî's-Şeyh Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn"*, Mecelletü'l-Hikme, sy. 2 (İngiltere/Leeds 16.2.1994).

Vüheıybî, Muhammed b. Abdullâh b. Ali el-Vübeıybî, *Nevâkıdu'l-İmânî'l-İ'tikâdiyye ve Davâbitu't-Tekfîr İnde's-Selef*, I-II, Dâru'l-Müslim, Riıad, 1416/1996.

Yılmaz, H. Kâmil, *Anahatlarııla Tasavıuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1997.

Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaızâ Muhammed b. Muhammed ez-Zebîdî (öl. 1205h.), *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakîn bi Şerhi Esrâri İhyâi Ulûmi'd-Dîn*, I-X, Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.; ve Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

————— *Laktu'l-Leâli'l-Mütenâsire*, (thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ'), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Zehabî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaıymaz et-Türkmânî (öl. 748h.), *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, (thk. Ali Muhammed el-Becâvî), I-IV, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.

————— *el-'İber fî Haberî Men /aber*, (thk. I, IV ve V. ciltler Salâhuddîn el-Müncid, II ve III. ciltler E. Fuâd es-Seıyid), I-V, Dâiretü'l-Matbûât ve'n-Neşr, Kuveıyt, 1960-1969.

————— *el-Kâşîf fî Ma'rifeti Men lehu Rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte*, (thk. Muhammed Awwâme ve Ahmed Muhammed el-Hatîb), I-II, Dâru'l-Kıble li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye ve Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Cidde, 1413/1992.

————— *el-Müntekâ min Minhâci's-Sünne*, Kâhire, 1374, (Şiilik ve Mâhiyeti adıyla Türkçe'ye çeviri, Cemaleddin Sancar), İstanbul, 1986.

————— *el-Uluw li'l-Aliyyi'l-Gaffâr fî Sahîhi'l-Ahbâri ve Sakîmihâ*, (thk. Dr. Abdurrahmân Muhammed Osmân), el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine-i Münewere, 1388/1968.

————— *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (thk. Şuaıyb el-Arnâvût ve Hüseyin el-Esed), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1412/1992.

————— *Târîhu'l-İslâm*, (thk. Şuaıyb el-Arnâvût ve Dr. Beşşâr Awwâd Ma'rûf), I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1408/1988.

————— *Telhîsu'l-Müstedrek*, Hâkim'in (öl. 405) el-Müstedrek ale's-Sahîhaın Zeylinde, (thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ'), I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1411/1990.

————— *Tezkiretü'l-Huffâz*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Zirikî, Haıruddîn (öl. 1396h.), *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Şşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâ mine'l-Arabi ve'l-Musta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XIII, Dâru'l-İlmi li'l-Melâıyîn, Beyrut, 1980.

Zıyâ el-Makdisî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed b. Abdurrahmân b. İsmâîl b. Mansûr es-Sa'dî ed-Dimaşkî el-Hanbelî (öl.643h.), *el-Ehâdisu'l-Muhtâre*, (thk. Abdülmelik Düheıyş), ıs., 1412h., Birinci Baskı.

Zuhaıılî, Vehbe, *Usûlu'l-Fikhi'l-İslâmî*, I-II, Dâru'l-Fıkr, Dimaşk, 1406/1986.

1. 2. (SAHİH HADİS): "Hutbetü'l-Hâce" ismiyle meşhur olan bu duâı, cuma hutbelerinde vesâir konuşmalarında okuyan Rasûlullah -sallallahu aleıhi ve sellem- bizzat sahâbîlerine de öğretmiştir.

Hadisin ilk bölümünü (1), *Ahmed* (1/392, 393, 432); *Ebû Dâvûd* (No: 2188); *Tirmizî* (No: 1105); *Nesâî* (3/104-105); (6/89) ve *"Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle"* (No: 488); *İbn-i Mâce* (No: 1892); *Dârimî* (No: 2202); *Tayâlisî "el-Müsned"* (No: 1557); *Abdürrezzâk "el-Musannef"* (No: 10449); *Bezzâr "el-Müsned"* (*Keşfu'l-Estâr*, 1/314); *Ebû Ya'lâ "el-Müsned"* (No: 5233, 5234, 5257); *İbn-i u'l-Cârûd "el-Müntekâ"* (No: 679); *Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr"* (No: 1-3); *Taberânî "el-Mu'cemu'l-Kebîr"* (10/No: 10079, 10080, 10499); *İbn-i u's-Sünnî "Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle"* (No: 599); *Hâkim "el-Müstedrek"* (No: 2744); *Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ"* (3/214-215); (7/141, 146) ve *Beğavî "Şerhu's-Sünne"* (No: 2268) Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anhî'den, *Ebû Ya'lâ "el-Müsned"* (No: 7221) ve *Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ"* (bk. *Mizzî, Tuhfetü'l-Eşrâf*, 6/472, No: 9148) Ebû Mûsâ el-Eş'arî

radiyallâhu anh'den, *Ahmed* (1/302, 350); *Müslim* (*Şerhu'n-Nevevî*, 6/156-158); *Nesâî* (6/89-90); *İbn-i Mâce* (No: 1893) ve *Tahâvî* "*Şerhu Müşkili'l-Âsâr*" (No: 4) Abdullah b. Abbâs radiyallâhu anhumâ'dan, *Tahâvî* "*Şerhu Müşkili'l-Âsâr*" (No:5) ve *Beḥakî* "*es-Sünenü'l-Kübrâ*" (3/215) Nübeḫt b. Şerîṭ radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir.

Hadisin ikinci bölümünü (2) ise, *Ahmed* (3/319, 371); *Müslim* (*Şerhu'n-Nevevî*, 6/153-156); *Nesâî* (3/188-189) ve *Beḥakî* "*es-Sünenü'l-Kübrâ*" (3/214) Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Bu lafız Nesâî'nin lafzıdır. Hadisi, Ahmed bir rivâyetinde (3/371) ve Müslim "sözlerin en doğrusu" lafzı yerine "sözlerin en hayırlısı" lafızıyla rivâyet etmişlerdir. Ahmed'in diğer bir rivâyeti ise (3/319) "sözlerin en güzeli" şeklindedir. Ayrıca hadisi Müslim "ve sonradan uydurulup dine sokulan her iş bir bid'attir" lafzı yerine "ve her bid'at bir sapıklıktır" lafızıyla rivâyet etmiş ve hadisin sonunda "her sapıklık ta ateştedir" lafzını zikretmemiştir.

Hadisi bu beş sahâbî dışında ayrıca Âişe radiyallâhu anhâ ile Sehl b. Sa'd radiyallâhu anh merfû' olarak, Tâbiîn'den İbn-i Şihâb ez-Zührî ise mürsel olarak rivâyet etmişlerdir.

Hadis sahihtir. Ünlü hadis âlimi Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî -Allah kendisine rahmet etsin- hadisin bütün bu rivâyetlerini ayrıntılı bir şekilde topladığı "Hutbetü'l-Hâce" adında ufak bir kitap derlemiştir. İsteyenler bu kitaba bakabilirler. Ayrıca bk. *el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 409); *Mişkâtü'l-Mesâbiḥ Tahkiki* (No: 3149, 5860).

3. *İbn-i Ebi'l-İzz, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 69.

4. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Hadisin geniş tahriri için bk. 318 nolu dipnot.*

5. *İbn-i Ebi'l-İzz, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 69.

1. (SAHİH HADİS): *Hadisin geniş tahriri için bk. 307 nolu dipnotun 2. hadisi.*

2. *Ali Hasen Abdülhamîd, el-Münteka'n-Nefs min Telbîsi İblîs*, sh: 41.

3. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Hadisin geniş tahriri için bk. 307 nolu dipnotun 1. hadisi.*

1. (SAHİH HADİS): *Hadisin geniş tahriri için bk. 307 nolu dipnotun 2. hadisi.*

2. (HASEN HADİS): *Hadisin geniş tahriri için bk. 307 nolu dipnotun 3. hadisi.*

3. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/137).

4. (SAHİH HADİS): *Ahmed* (4/198, 204, 205); *Buhârî* (No: 7353); *Müslim* (No: 1716); *Ebû Dâvûd* (No: 3574); *Nesâî* "*es-Sünenü'l-Kübrâ*" (bk. *Tufhetü'l-Şerâf*, 8/158, No: 10748); *İbn-i Mâce* (No: 2314); *Şâfiî* "*er-Risâle*" (sh: 494, No: 1509) ve "*el-Müsneḍ*" (2/139); *Tahâvî* "*Şerhu Müşkili'l-Âsâr*" (No: 51, 753); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 5061); *Dârekutnî* (No: 4432, 4434); *Beḥakî* "*es-Sünenü'l-Kübrâ*" (10/118-119); *el-Hatîb el-*

Bağdâdî "Târîhu Bağdâd" (4/235-236); İbn-i Abdilberr "Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih" (No: 1662) ve Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 2509) 'Amr b. el-Âs radiyallahu anh'den. Ahmed (4/204-205); Buhârî (No: 7352); Müslim (No: 1716); Tirmizî No: 1326); Ebû Dâvûd (No: 3574); Nesâî (8/223-224) ve "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Ûsrâf (8/158, No: 10748); İbn-i Mâce (No:2314); Şâfiî "el-Müsned" (2/176-177); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No:5060); Dârekutnî (No: 4418, 4433); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (10/119); el-Hatîb el-Bağdâdî "Târîhu Bağdâd" (4/236); İbn-i Abdilberr "Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih" (No: 1663, 1664, 1665) ve Beğavî "Şerhu's-Sünne" (10/115) Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1056); İrvâu'l-Galîl (No: 2598); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 493); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No: 3732); Riyâzu's-Sâlihîn Tahkiki (No: 1865); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 515, 797 nolu dipnot).

1. Dr. Ömer Süleymân el-Ûskar, *el-Esmâ ve's-Sifât fî Mu'tekadi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa*, sh: 28.

1. İbn-i Ebî'l-İzz, *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 69.

2. Biz halen üzerinde çalıştığımız İsim ve Sifat Tevhidinde Temel Kurallar adlı kitabımızda bu konu hakkında daha geniş bilgi vereceğiz inşaallah.

3. İbn-i ul-Kayyim, *Medâricu's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyâke Na'budu ve İyyâke Nestaîn* (1/24-25); *et-Tefsîru'l-Kayyim* (sh: 24). Ayrıca bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (17/107-108); *Medâricu's-Sâlikîn* (3/449-450); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 89.

4. Haşevîlik ve Haşeviyye için bk. 315 nolu dipnot.

5. Son zamanlarda bu konu hakkında yazılmış birkaç kitabı ne yazık ki müşâhede etmekteyiz.

1. Bk. *Makâlâtü'l-Kevserî* (sh: 126, 301, 307, 325, 327, 332, 336); *Ta'likâtü'l-Kevserî alâ Kitâbi'l-Esmâi ve's-Sifât* (Beyhakî'nin *el-Esmâ ve's-Sifât* kitabına düştüğü dipnotlar) (sh: 352, 356, 407, 419). Ayrıca bk. Dr. Humeypis, *Beyânü Muhâlefeti'l-Kevserî li İ'tikâdi's-Selef* (sh: 63-64).

2. Bk. *Kevserî*, *Kitâbu Tebdîdi'z-Zalâm* (sh: 5, 15, 45, 55, 112, 151, 154, 171). Ayrıca bk. Dr. Humeypis, *A.g.e.* (sh: 64).

3. Hakkında bilgi için bk. 40 nolu dipnot.

1. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn* (1/106-109, 133-134).

2. *el-Fark Beyne'l-Firak ve Beyânü'l-Firaki'n-Nâciye Minhum* (sh: 169-172). Ayrıca bk. (sh: 48-53).

3. *el-Milel ve'n-Nihal* (1/76). Ayrıca bk. (1/135-137).

4. İmam Zehebî *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (10/553)'de, Şiîler'in bu zâta Mü'minu't-Tâk?! lakâbını verdiklerini söyler. Şiî kaynaklarda da lakâbı "Şeytânü't-Tâk" değil "Mü'minu't-Tâk"'tır. Bk. *Kummî, Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak* (sh: 88); *Nevbahtî, Fıraku's-Sîa* (sh: 78).

5. *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (sh: 64-66, 67, 97).

1. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (3/184-185).

2. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 288.

1. *el-Milel ve'n-Nihal* (1/75-76).

2. *İ'tikâdâtü Fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn* (sh: 16).

3. *Ekâvîlu's-Sikât fî Te'vîli'l-İsmâi ve's-Sıfât* (sh: 64).

4. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Hadisin tam metni ve geniş tahriri için bk. 160 ve 161 nolu dipnotlar.*

1. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 154, *Mecmûu'l-Fetâvâ* 5/110-111).

2. (SAHİH HADİS): *Hadisin tam metni ve geniş tahriri için bk. 79 ve 184 nolu dipnotlar.*

3. Allah Teâlâ'nın her gece dünya göğüne inmesi hususuyla ilgili rivâyetler hakkında geniş bilgi için kitabımızın 13. bölümüne bakılabilir.

4. (SAHİH ESER): *Eserin geniş tahriri için bk. 65 nolu dipnot.*

5. *Câmiu't-Tirmizî* (3/50-51). Ayrıca bk. (5/234, 377).

6. (SAHİH ESER): *İbn-i Ebî Hâtim, Aslu's-Sünne ve İ'tikâdu'd-Dîn* (sh: 25); *el-Lâlekâî, Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa* (No: 321, 939); *İbû Osmân es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef Ashâbi'l-Hadîs* (sh: 118-119, No: 167); *Zehebî, el-Uluw li'l-Aliyyi'l-Gaffâr* (sh: 139 *el-Lâlekâî'den rivâyetten*). el-Elbânî eserin isnâdının sahih olduğunu söyler. Bk. *Muhtasarü'l-Uluw li'l-Aliyyi'l-Gaffâr* (sh: 206-207, No: 256).

1. *el-Fıkhü'l-Ekber* (sh: 59).

1. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 118.

2. *Şerhu'l-Fıkhü'l-Ekber* (sh: 15).

3. Bid'at ehlinin Ehl-i Sünnet'e yakıştırdığı diğer kötü lakaplar için bk. *el-Lâlekâî, A.g.e.* (1/176-182); *İbû Osmân es-Sâbûnî, A.g.e.* (sh: 116-120).

4. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî), sh: 188.

5. *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (4/6).

1. (SAHİH ESER): *Eserin geniş tahriri için bk. 55 nolu dipnot.*

2. (SAHİH ESER): Eserin geniş tahriri için bk. 58 nolu dipnot.

3. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/26-27).

4. *Ekâvîlu's-Sikât fî Te'vîli'l-Esmâi ve's-Sıfât* (sh: 134).

1. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye* (sh: 107-108).

1. *Likâu'l-Bâbi'l-Meftûh* (6/21-22, 294 nolu soru ve cevabı).

2. *A.g.e.* (10/38-39, 436 nolu soru ve cevabı).

3. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/53-54), (2/372).

4. *A.g.e.* (2/376).

1. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (4/149).

1. *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs* (sh: 8).

2. (SAHİH HADİS): *Ahmed* (2/258, 295, 302, 303, 388, 461, 492); *Buhârî "el-Edebu'l-Müfred"* (No: 218); *Ebû Dâvûd* (No: 4811); *Tirmizî* (No: 1954); *Tayâlisî "el-Müsne'd"* (No: 2491); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 3407)*; *Beḥakî "es-Sünenü'l-Kübrâ"* (6/182); *Beḡavî "Şerhu's-Sünne"* (No: 3610) ve diğerleri Ebu Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (No: 416); *Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred* (No:160); *Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr* (No: 6601, 7719); *Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb* (No: 959); *Mişkâtü'l-Mesâbiḥ Tahkiki* (No: 3025).

Hadis ayrıca, Ebû Saîd el-Hudrî, el-Eṣ'as b. Kaṣs ve en-Nu'mân b. Beṣîr radiyallâhu anhum'den buna yakın lafızlarla rivâyet edilmiştir. Bk. *el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr* (No:6541); *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (1/2/776, No: 416), (2/272); *Sahîhu't-Terğîb* (No: 957, 962).

3. Hâfız İbn-i Receb'in "*el-Kavâidu'l-Fikhiyye*" kitabının önsözündeki sözlerinden.

1. İbn-i Teymîyye hakkında daha fazla bilgi almak isteyenler Guraba Yayınları tarafından yayımlanan Prof. Dr. Halîl Herrâs'ın *el-Akîdetü'l-Vâsitiyye ve Şerhi* adlı eserinin (15-25) sayfaları arasına bakabilirler.

1. İbn-i Teymîyye'ye yöneltilen eleştiriler ve bunlara verilen cevaplar hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler Murâd Şükrî'nin *Def'u's-Şubehi'l-Gaviyye an Şeyhi'l-İslâm İbn-i Teymîyye* adlı eserine bakabilirler.

2. 4/1496-1497, No: 1175.

1. Fitne, musibet, sıkıntı, çile, belâ vb. anlamlara gelir.

2. Mahmûd Şükrî Âlûsî'nin, *Gâyetü'l-Emânî fi'r-Reddi 'ale'n-Nebhânî* adlı eseri (2/182)'den özetlenerek aktarılmıştır.

1. *el-Ukûdu'd-Dürriyye min Menâkıbı Şeḫhi'l-İslâm İbn-i Teymiyye* (sh: 214-218).

1. 14/4-5.

1. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Velîd b. Ahmed el-Hüseyn, "Nübze an Haḫâti's-Şeḫ Muhammed b. Sâlih el-'Useymîn", *Mecelletü'l-Hikme*, sy.2 (İngiltere/Leeds 16.2.1994), sh: 23-26.

2. İbn-i 'Useymîn'in delil ölçüsünde Şeḫu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'ye muhalefet ettiği bazı meseleler için bk. A.g.e., sh: 31-32.

1. Okutulan diğer metinler için bk. A.g.e., sh: 3.

2. Diğer eserleri için bk. A.g.e., sh: 36-38.

1. Hadisin tam metni ileride gelecektir. Bk. sh: 43.

2. Söz konusu bid'at, inanç ve din alanındaki her türlü yeniliktir.

3. (SAHİH HADİS): Ahmed (4/126-127); Ebû Dâvûd (No: 4607); Tirmizî (No: 2676); İbn-i Mâce (No:42); Dârimî (No: 95); Taberânî "el-Mu'cemu'l-Kebîr" (18/No: 617, 618, 619, 622, 623, 624, 642); Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 46-47); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 5); Hâkim "el-Müstedrek" (No: 329, 330, 331, 332, 333); İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne" (No: 26-34, 54-59); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 102); el-Lâlekâî "Usûlu'l-İtikâd" (No: 81); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (6/541); Mervezî "es-Sünne" (No: 69-72); Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Evliyâ" (5/220) (10/115) ve diğerleri 'Irbâd b. Sâriye radiyallâhu anh'den.

Hadisin sahih olduğu pek çok âlim tarafından ifade edilmiştir. Bk. Tirmizî (5/44); İbn-i Hibbân (1/180); Hâkim (1/175); Beğavî (1/205); İbn-i Teymiyye "Mecmû'u'l-Fetâvâ" (4/399, 400; 6/328, 329; 20/309, 573-583; 21/319; 22/225, 234, 540; 23/133-135; 24/208, 209; 28/493; 31/37; 35/22-32); "İktidâ'u's-Sirâti'l-Mustakîm" (2/278); Zehebî "et-Telhîs" (bk. el-Müstedrek, 1/175); İbn-i Receb "Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem" (2/109); Suyûtî "el-Câmiu's-Sağîr" (bk. Sahîhu'l-Câmi', No: 2549) ve diğerleri. Ayrıca bk. el-Elbânî, Zilâlu'l-Cenne (No: 26-34, 54-59); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No: 165); İrvâu'l-Galîl (No: 2455); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 2549); Şerhu'l-Akâidet-i-Tahâviyye Tahkiki (sh: 383, 501 nolu dipnot ve sh: 485, 715 nolu dipnot); Şuaib el-Arnâvût, el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hibbân Tahkiki (1/179, 2 nolu dipnot).

4. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ey Peygamber! Biz seni, gerçekten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı, Allah'ın izniyle (Allah'a çağırarak) bir davetçi ve (etrafına) nûr saçan bir kandil olarak gönderdik." (Ahzâb, 45-46).

5. (SAHİH HADİS): Ahmed (4/126); İbn-i Mâce (No: 43); Hâkim (No: 331); Taberânî "el-Kebîr" (18/No: 642); İbn-i Ebî Âsım (No: 48, 49); el-Lâlekâî (No: 79) ve diğerleri 'Irbâd b. Sâriye radiyallâhu anh'den. Hadisin sahih olduğu pek çok âlim tarafından belirtilmiştir. Bk. Hâkim (1/176); İbn-i Teymiyye "el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ" (sh: 28,

Mecmû'ul-Fetâvâ 5/7); İbn-i Receb "Câmiu'l-Ulûm" (2/110); Suṣṣûtî "el-Câmiu's-Sağîr" (bk. Sahîhu'l-Câmi', No: 4369) ve diğerleri. Ayrıca bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 937); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 4369); Zilâlu'l-Cenne (No: 48, 49); Sahîhu Süneni İbn-i Mâce (No: 41). Abdülkâdir el-Arnavût ise hadise "hasen" demiştir. Bk. Câmiu'l-Usûl (1/293).

6. Meşhur sahâbî. Ebû Zerr künyesidir. Yaşgın olan görüşe göre tam ismi Cündüb b. Cünâde b. Kaş b. 'Amr b. Müleyl el-Gifârî'dir. İslam dinine ilk giren sahâbîlerden olup, Medîne'ye hicreti gecikmiş, bu nedenle Bedir savaşına katılamamıştır. Hakkındaki menkıbeler ve faziletine dair rivâyetler pek çoktur. Örneğin Buhârî, Müslim ve diğerlerinin İbn-i -i Abbas radiyallâhu anhumâ'dan Ebû Zerr'in islama girmesiyle ilgili rivâyet ettikleri o uzun hadiste Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem O'na: "Kavmine dön ve sana benim emrim gelinceye kadar sen onlara (islami) haber ver" buyurdu. Ebu Zerr, bunun üzerine: "Nefsim elinde olan Allah'a yemin ederim ki, ben bu şehâdet kelimesini Mekkelilerin ortasında muhakkak haykıracağım" dedi. Hemen sonrasında çıkıp mescide (Ka'be'ye) geldi ve en yüksek sesiyle: "Eşhedü En Lâ İlâhe İllallâh ve Enne Muhammeden Rasûlullah (Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna tanıklık ederim)" diye haykırdı. Bunun üzerine orada bulunan müşrik topluluğu kalkıp onun üzerine yürüdüler ve onu yere yatırıncaya dek dövdüler. Bu sırada Hz. Abbâs geldi ve O'nun üstüne kapanıp: "Yazıklar olsun sizlere! Bu zâtın Gifâr kabilesinden olduğunu ve tüccarlarınızın yolunun Şam'a giderken Gifâr üzerinden geçtiğini bilmiyor musunuz?" dedi de Ebû Zerr'i onlardan kurtardı. Sonra ertesi gün Ebû Zerr yine bir önceki gün yaptığı gibi (Ka'be'de) bağırdı. Kureşliler yine kendisine saldırıp onu dövdüler. Hz. Abbâs, Ebû Zerr'in üstüne kapanarak (onu onlardan kurtardı). Bk. *el-Lü'lüü ve'l-Mercân (NO: 1607)*. Sahâbenin en zâhid ve takvâ sâhiplerinden biri olan Ebû Zerr radiyallâhu anh, fakirlere olan şefkat ve merhameti ve onlara karşı olan cömertliğiyle bilinir. Hicretin 32'nci yılında, Hz. Osmân'ın hilafeti döneminde Rebze'de vefat etmiştir. Cenaze namazını Abdullah b. Mes'ûd radiyallahu anh kıldırmıştır. Peygamber'den 281 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 12 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 2 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 19 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. Bk. *İbn-i Hazm, Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 47, No: 15); İbn-i Abdilberr, el-İstî'âb (4/216-218); Zehebi Tezkiretü'l-Huffâz (1/17-19); Siyeru A'lâmi' n-Nübelâ (2/46-78); İbn-i Hacer, el-İsâbe (7/105-109); Tehzîbu't-Tehzîb (1/80-81); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 1143)*.

7. (SAHİH ESER): *Ahmed (5/153, 162); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 65); Taberânî "el-Kebrî" (No: 1647); Bezzâr "el-Müsned" (No: 147); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 479) ve diğerleri*. Eserin isnâdı Heşemî'nin de dediği gibi sahihtir. O şöyle demiştir: "Eseri Ahmed ve Taberânî rivâyet etmiştir. Taberânî'nin râvileri, Muhammed b. Abdullah b. Yezîd el-Mukrî dışında Sahîh'in râvileridir. Muhammed b. Abdullah ise güvenilirdir. Ahmed'in isnâdında ise ismini vermediği râviler (yâni İmam Ahmed'in kendi şeyhleri) vardır." Daha

sonra Heşsemî eseri Ebu'd-Derdâ radiyallâhu anh' den rivâyet ettikten sonra şöyle demiştir: "Eseri Taberânî rivâyet etmiş olup senedindeki râviler Sahîh'in râvileridir." *Mecmau'z-Zevâid* (8/264-265). Heşsemî'nin söz konusu ettiği Muhammed b. Abdullah b. Yezîd el-Mukrî hakkında Hâfız İbn-i Hacer "güvenilir olup onuncu tabakadandır ve h. 256 yılında vefat etmiştir" demiştir. *Takrîbu't-Tehzib* (sh: 866). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (9/245).

Ayrıca eserin isnâdının sahih olduğunu Şuaıyb el-Arnâvut da belirtmiştir. Bk. *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hibbân Tahkiki* (1/267, 1 nolu dipnot).

8. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): Hadisi bu lafızla yani "insanların en hayırlısı" lafzıyla *Ahmed* (1/378, 417, 434, 438, 442); *Buhârî* (No: 2652, 3651, 6429, 6658); *Müslim* (No: 2533); *Tirmizî* (No: 3859); *İbn-i Mâce* (No: 2362); *Nesâî "el-Kübrâ"* (bk. *Tuhfetü'l-Ûşrâf* 7/92); *Tayâlisî "el-Müsned"* (No: 299); *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 1466, 1467); *Taberânî "el-Kebîr"* (No: 10338); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 4328, 7222, 7228)*; *Ebû Nuaım "el-Hilâe"* (2/78) ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den, *Tirmizî* (No: 2221, 2302); *Taberânî* (18/ No: 526, 584, 585); *Hâkim* (No: 5988); *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 1470, 1471, 1472) ve diğerleri İmrân b. el-Husaın radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir.

Hadisi ayrıca "sizin en hayırlınız" lafzıyla *Buhârî* (No: 2651, 6428, 6695); *Müslim* (No: 2535); *Nesâî* (7/17-18); *Taberânî* (18/No: 581) ve diğerleri İmrân b. el-Husaın radiyallâhu anh'den, *Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr"* (No: 2462) ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den; "ümmetimin en hayırlısı" veya "bu ümmetin en hayırlısı" lafzıyla *Buhârî* (No: 3650); *Müslim* (No: 2537); *Ebû Dâvûd* (No: 4657); *Tirmizî* (No: 2222); *Taberânî* (18/No: 527, 528, 529, 580, 583); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 6729)*; *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 1468, 1469); *Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr"* (No: 2463) ve diğerleri İmrân b. el-Husaın radiyallâhu anh'den, *Müslim* (No: 2533); *Taberânî* (No: 10337); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 7223, 7227)* ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Hadis, bu iki sahâbî dışında Ebû Hureyre (*Ahmed* 2/228, 410, 479; *Müslim* No: 2534; *Tayâlisî "el-Müsned"* No: 2550; *Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr"* No: 2468 ve diğerleri) Ömer b. el-Hattâb (*Tirmizî* No: 2303; *İbn-i Mâce* No: 2363; *Bezzâr "el-Müsned"* No: 2764; *Tahâvî (a.g.e.)* No: 2461; *Taberânî "es-Sağîr"* No: 352 ve diğerleri) en-Nu'mân b. Beşîr (*Ahmed* 4/267, 276, 277; *Bezzâr "el-Müsned"* (No: 2767); *Tahâvî (a.g.e.)* No: 2467; *Ebû Nuaım "el-Hilâe"* No: 2/78, 4/125; *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* No: 1477 ve diğerleri) Bureyde el-Ûslemî (*Ahmed* 5/350, 357; *İbn-i Ebî Âsım* No: 1473, 1474; *Ebû Nuaım "el-Hilâe"* 2/78 ve diğerleri) Âişe (*İbn-i Ebî Âsım* No: 1475 ve diğerleri) ve daha başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. Hâfız İbn-i Hacer *el-İsâbe* adlı eserinin önsözünde (1/165) *Suyûtî Katful-Ûzhârî'l-Mütenâsire* (No: 108) ve *Kettânî Nazmu'l-Mütenâsir* (No: 240) adlı eserlerinde bu hadisin mütevâtir

olduğunu söylemişlerdir. *Hadisin ayrıntılı metni ve tahriri için bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha* (No: 699, 700, 1839, 1840, 1841); *Zilâlul-Cenne* (No: 1466-1479); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 3288; 3293, 3293, 3295, 3301); *er-Ravdu'n-Nadîr* (No: 247); *Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki* (No: 3767); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 469, 670 nolu dipnot).

9. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn-i 'Useymîn, *Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd* (sh: 20-38). İmam Pezdevî bu konuda şunları söylemektedir: "İlim; tevhid ve sıfatlar ilmi, kanunlar ve hükümler ilmi olmak üzere iki kısımdır. İlk kısımda (tevhid ve sıfatlar ilminde) asıl olan Kitap ve Sünnet'e sınıksız sarılmak, hevâ ve bid'atten uzak kalarak kaçınmak ve Sünnet ve Cemâat'in (yani Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in) yoluna bağlı kalmaktır. İşte hem bizim kendilerine yetiştirdiğimiz âlimlerimiz bu yol üzereydiler, hem de bizim selefimiz Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed ve onların ashâbının geneli bu yol üzereydiler. Ebû Hanîfe (Allah kendisinden râzı olsun) bu konuda el-Fıkhü'l-Ekber adlı kitabı yazmış ve onda (Allah'ın) sıfatlarının ispatı yanında, hayrın ve şerrin takdirinin Allah'tan olduğunu ispatını anlatmıştır." *Usûlü'l-Pezdevî* (sh: 3); *Alâuddîn el-Buhârî, Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (1/7-8).

İşte İmam Pezdevî'nin de belirttiği gibi Allah'ın isim ve sıfatları hakkında Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının yolu budur. Mu'tezile ve başka gruplardan bu konu ve diğer başka konularda Ebû Hanîfe'nin izinden gittiklerini ileri sürenlere gelince, onların bu iddiası asla doğru değildir. el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin şârihi ve aynı zamanda Hanefî mezhebine mensup olan İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Ebû Hanîfe'nin "Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Çünkü Allah "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ, 5) buyuruyor. Allah'ın arşı da yedi kat semânın üstündedir. Yine aynı şekilde: 'O, arşın üzerindedir, fakat arş gökte midir yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur. Çünkü o Allah'ın gökte olduğunu inkâr etmiştir. Allah'ın gökte olduğunu inkar eden de kâfir olmuştur. Başkası ise şöyle bir ziyâdede bulunmuştur: Çünkü Allah illiyyûn'ın en üstündedir, en yukarıdadır. O'ndan yukarıdan istenir, aşağıdan değil" sözünü aktardıktan sonra bu noktaya şöyle diyerek işaret etmektedir: "Ebû Hanîfe'nin yoluna (mezhebine) intisap edenlerden bunu inkar edenlere aldırılmaz. İnanırları şeylerin çoğunda Ebû Hanîfe'ye muhâlif olan Mu'tezile ve başka gruplar, kendilerini O'na nispet etmişlerdir. İnanırları şeylerin bir kısmında Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'e muhalefet edenler de, kendilerini bazen bu imamlara nispet edebilmişlerdir. Ebû Yûsuf'un, Allah'ın arşın üzerinde olduğunu inkar eden Bişr el-Merîsî'den tevbe etmesini istemesine yönelik kıssası meşhurdur. Bunu Abdurrahmân b. Ebî Hâtim ve diğerleri rivâyet etmiştir." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 288). İbn-i Ebi'l-'İzz'in işaret ettiği bu kıssa şöyledir: Beşşâr b. Mûsa el-Haffâf şöyle demiştir: "Bişr b. el-Velîd el-Kindî, Kadı Ebû Yûsuf'a geldi ve ona: "Sen beni kelâmla ilgili konuşmaktan menediyorsun ama Bişr el-Merîsî ve Ali el-Ahval (bu konu hakkında) ileri geri konuşup duruyorlar!" dedi. Ebû

Yûsuf'ta: "Peki ne diyorlar" dedi. O da: "Allah her yerdedir, diyorlar" dedi. Ebû Yûsuf'ta: "Hadi gidin de onları bana getirin" dedi. Bunun üzerine Bîşr b. el-Velîd kalktı. Bunun hemen peşinden Alî el-Ahval ve başka bir Şeyh (Ebû Yûsuf'un) huzuruna getirildi. Ebû Yûsuf şeyhe baktı ve şöyle dedi: "Eğer sende edepli ve uslu bir yan olmasaydı muhakkak senin bir yerlerini içice açtırdım." Daha sonra Ebû Yûsuf şeyhin hapsedilmesini emretti. Ali el-Ahval ise dövüldü ve (sokaklarda ibret olsun diye) gezdirildi." Bu kıssayı İbn-i Ebî'l-İzz'in de dediği gibi İbn-i Ebî Hâtim, el-Hasen b. Alî b. Mihrân yoluyla Beşşâr b. Mûsâ el-Haffâf'dan rivâyet etmiştir. İbn-i Teymîyye, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 93, *Mecmû'el-Fetâvâ* 5/54) adlı eserinde bunun Ebû Yûsuf'tan meşhur olduğunu ve İbn-i Ebî Hâtim ve başkaları tarafından zikredildiğini söyler. İmam Zehebi'de *el-Uluw li'l-Âliyyi'l-Gaffâr* adlı kitabında (bk. *Muhtasarul-Uluw*, No: 158) kıssayı İbn-i Ebî Hâtim rivâyetinden nakletmiştir. Rivâyet, isnâdındaki Beşşâr b. Mûsâ nedeniyle zayıftır. Hâfız İbn-i Hacer *Takribu't-Tehzîb* (sh: 167)'de Beşşâr hakkında "zayıf, hatası çok, hadisi de çok (bazı nüshalarda hadiste gevşek)" demiştir. el-Elbânî'de *Muhtasarul-Uluw*'da aynı nedenden ötürü rivâyetin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bk. sh: 155.

10. Bütün bunların tanımları az ileride gelecektir. Bk. sh: 54 ve sonrası.

11. Nitekim İmam Ebû Hanîfe bu konuda şunları söylemektedir:

"Allah yaratılmışların sıfatlarıyla nitelenemez. Gazabı ve Rızası, O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarından (sadece) iki sıfattır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşü budur. Allah gazab eder (kızar) ve râzı olur. 'O'nun gazabı cezalandırması, rızası da sevabıdır' denilemez. Biz onu kendisini nitelediği gibi niteleriz. O birdir, hiçbir şey muhtaç değildir. Doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun dengi hiç kimse yoktur. Hayy (diri), kayyûm, kâdir, duyan, gören, bilen O'dur." *el-Fıkhul-Ebsat* (sh: 52-53).

"Biz Allah-u Teâlâ'yı, kendisini kitabında tanıttığı şekilde bütün sıfatlarıyla hakkıyla biliriz." *el-Fıkhul-Ekber* (sh: 62).

"Hiç kimsenin Allah'ın zâtı hakkında (kendinden) bir şey söylememesi gerekir. Ancak Allah'ı, kendini tanıttığı şeylerle tanımlayabilir. O'nun hakkında kendi görüşüyle bir şey söyleyemez. Âlemlerin Rabbi olan Allah (şânına lâpık olmayan vasıflardan) yücedir, kutsaldır (uzaktır)." Bk. *Beyazîzade "İşârâtü'l-Merâm min İbârâtü'l-İmâm"* (sh: 149); *"el-Uşûlü'l-Münîfe li'l-İmâmi Ebî Hanîfe"* (sh: 45). Ayrıca bk. *Hâşiyetü Es'ad Efendi* (sh: 28); *Hâşiyetü Şehîd Alî* (16 B).

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır." *el-Fıkhul-Ekber* (sh: 59).

"Hiç kimsenin Allah'ın zâtı hakkında (kendi görüşüyle) bir şey söylemeye hakkı yoktur. Tersine O'nu, kendisini nitelediği şeylerle nitelemelidir." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 313).

"Hiç kimsenin Allah'ın zâtı hakkında birşey söylememesi gerekir. Tersine O'nu, kendisini tanımladığı şeylerle tanımlamalıdır. Alemlerin Rabbi Allah Tebâreke ve Teâlâ hakkında kendi görüşüyle hiçbir şey söylememelidir." *Âlûsî "Cilâu'l-Ayneyn fi Muhâkemeti'l-Ahmedeyn" (sh: 368).*

12. *Cisim hakkında geniş bilgi için bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*

13. *Yer tutma hakkında geniş bilgi için bk. 266 nolu dipnot.*

14. *Yön (cihet) hakkındaki geniş bilgi için bk. 9. bölüm sh: 89 ve 92 nolu dipnot.*

15. *İlhadin diğer şekilleri bu bölümün sonunda gelecektir. Bk. sh: 60-61.*

16. Bu beşit, Necâşî'nin Aclân oğulları kabilesini hicvettiği (yerdığı) kasidenin sadece iki beşitidir. Necâşî'nin ismi Kaş b. 'Amr b. Mâlik el-Hârisî'dir. Meşhûr şâirlerden olup, Ramazan ayında içki içtiğinden dolayı Hz. Ali tarafından kendisine önce 80 sopa vurulmuş daha sonra bu mübarek ayda çocuklar bile oruç tutarken O'nun içki içmeye cüret etmesinden ötürü kendisine 20 sopa daha fazladan vurulmuştur. O, bunun üzerine Şam'a kaçarak Hz. Muâviye'ye sığınmış ve Hz. Ali'yi şiirle kötülemeye, O'nu yermeye başlamıştır. *Bk. İbn-i Kuteybe, eş-Şi'ri ve's-Suarâ (1/329); İbn-i Hacer, el-İsâbe (6/378-388).*

17. Şâir burada, hıyâneti ve hardal tanesi kadar zulmü olumsuz yapmış, kabilede böyle bir şeyin olmadığını söylemiştir. Çünkü hıyânet ve zulüm birer eksikliklerdir.

18. Duvarın zulmetme yeteneği yoktur. Yeteneksizliğinden dolayı zulmetmemesi, duvar için övgü getirecek bir şey değildir.

19. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Şüphesiz ki Allah zerre kadar zulmetmez (haksızlık etmez)." (Nisâ, 40).

"Hiç kimseye kıl paçı kadar zulmedilmez (haksızlık edilmez)." (Nisâ, 49).

"Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler." (Yûnus, 44).

"Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez". (Kehf, 49).

"Rabbin kullara zulmedici değildir." (Fussilet, 46).

Allah hakkında zulüm sıfatının reddi için ayrıca *bk. Bakara 272, 279, 281; Âl-i İmrân 25, 117, 161, 182; Nisâ 77, 124; En'âm 160; Enfâl 51; Tevbe 70; Yûnus 47, 54; Hûd 101; Nahl 33, 111, 118; İsrâ 71; Mer'ûm 60; Enbiyâ 47; Hacc 10; Mü'minûn 62; Ankebût 40; Rûm 9; Yâsîn 54; Zümer 69; Zuhuruf 76; Câsiye 22; Ahkâf 19; Kâf 29.*

Allah'ın âdil olduğunu gösteren adalet sıfatı, Kur'ân'da doğrudan kullanılmamıştır. Ancak O'nun zulmedici olmadığı yukarıda da zikredildiği gibi pek çok ayette belirtilerek Allah'ın âdil olduğu vurgulanmıştır. Bununla beraber Allah'ın âdil

olduğunu Sünnet ve akıl da açıkça göstermektedir. Akıl bunu nasıl gösterdiğine dâir herhangi bir açıklama yapmaya gerek yoktur. Sünnet ise Allah'ın âdil olduğunu gösteren, O'nun adalet sıfatıyla niteli olduğunu belirten pek çok delille doludur. Bunlardan birinde bir adam, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in mal dağıtımını haksız bularak Peygamber'e: 'Muhakkak ki bu mal dağıtımında (paylaşımında) adaletli davranmadı' deyince Peygamber ona şöyle cevap verdi: "Eğer Allah ve Rasûlü âdil olmayacaksa kim âdil olacak ki!?" *Buhârî (No: 3150), Müslim (No: 1062) ve diğerleri İbn-i Mes'ûd radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 1370); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 3500).*

20. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Andolsun biz, gökleri, yeri ve ikisi arasında bulunanları altı günde yarattık. Bize hiçbir yorgunluk çökmedi." (Kâf, 38).

Allah'ın kuvvetli olduğunu gösteren kuvvet sıfatı Kur'ân'da doğrudan kullanıldığı gibi, Allah'ın isimlerinden birinin el-Kaviyy (gerçek güç ve kuvvet sahibi) olduğu da pek çok âyette açıkça belirtilmiştir.

Allah hakkında kuvvet sıfatının kullanıldığı ayetler şunlardır:

"Şüphesiz rızık veren, gerçek güç ve kuvvet sahibi olan ancak Allah'tır." (Zâriyât, 58). *Ayrıca bk. Bakara 165; Kehf 39; Fussilet 15; Tekvîr 20.*

Allah'ın isimlerinden birinin el-Kaviyy olduğunu belirten ayetler de şunlardır:

"Hiç şüphesiz Allah kuvvetlidir, azizdir (gâliptir)." (Hacc, 40). *Ayrıca bk. Enfâl 52; Hûd 66; Hacc 74; Gâfir (Mü'min) 22; Şûrâ 19; Hadîd 25; Mücâdele 21; Ahzâb 25.*

21. *Tahrîf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıyye (1/86-87).*

Uyarı: Dikkat edilecek olursa yazar te'vîl kelimesini kullanmamış bunun yerine özellikle tahrîf kelimesini kullanmıştır. O, bu hususta İbn-i Teymîyye ve diğer selef âlimlerin yolunu izlemiştir. Şeyhu'l-İslam İbn-i Teymîyye'de değişik eserlerinde te'vîl kelimesi yerine tahrîf kelimesini kullanmıştır. *(Bu kullanım için bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 61; el-Akîdetü'l-Vâsıyye, İbn-i 'Useymîn şerhi ile birlikte 1/86).* Oysa kelâmcıların çoğu tahrîf kelimesi yerine te'vîl kelimesini kullanırlar. Örneğin onlar Allah'ın sıfatlarından bahsederlerken bunların herhangi bir te'vîle kaçmaksızın saptanması gereğinden söz ederler. Yazar İbn-i 'Useymîn kelâmcıların tahrîf kelimesi yerine te'vîl kelimesini kullandıklarını söyledikten sonra İbn-i Teymîyye'nin onların aksine te'vîl kelimesi yerine tahrîf kelimesini kullanmasını şu dört şeye bağlamıştır:

1- Bizzat Kur'ân'ın kendisi tahrîf kelimesini kullanmıştır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Yahûdilerden bir kısmı kelimeleri yerlerinden değiştirirler (tahrîf ederler)." (Nisâ, 46). (Ayrıca bk. Bakara 75; Mâide 13, 41).

Hiç kuşkusuz Kur'ân'ın kullandığı ta'bîr, diğerlerine göre tercihe daha şâvandır. Çünkü Kur'ân, anlamı en açık şekilde göstermektedir.

2- Tahrîf kelimesi, durumu en açık şekilde gösterdiği gibi adaletle en yakın olanıdır. Çünkü delilsiz olarak te'vîl edilen bir şeyi, müewel (te'vîl edilmiş) olarak isimlendirmek adaletten değildir (sayılmaz). Aksine âdil olan, delilsiz olarak te'vîl edilen şeyi hakkettiği şeyle nitelememizdir ki, bu onun muharref yâni tahrîf edilmiş olmasıdır.

3- Delilsiz te'vîl bâtıldır. Ondan uzaklaşmak gerektiği gibi insanları ondan sakındırmak gerekir. Bu nedenle bu hususta tahrîf kelimesini kullanmak insanları sakındırma yönüyle daha açık bir ifadedir. Çünkü tahrîfi hiç kimse kabul etmez. Te'vîl kelimesi ise daha yumuşak bir kelime olup, her nefis tarafından (kolayca) kabul edilir. Üstelik anlam olarak ayrıntılı açıklamaya da müsaittir. Tahrîf kelimesine gelince, doğrudan (bir şeye) 'bu tahrîftir' dediğimizde insan ondan sakınır. Durum böyle olunca, selefın yoluna muhalefet edenler hakkında tahrîf kelimesini kullanmak, te'vîl kelimesini kullanmaktan daha uygun ve yakışıktır.

4- Te'vîl'in hepsi kınanmış değildir. Çünkü Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem (İbn-i-i Abbas) hakkında şöyle demiştir: "Allahım! O'nu dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve O'na te'vîli öğret". Allah-u Teâlâ'da şöyle buyurmuştur: "Onun (müteşâbihlerinin) te'vîlini Allah'tan ve ilimde yüksek dereceye erişenlerden başkası bilmez." (Âl-i İmrân, 7). Allah te'vîli bildikleri için onları övmüştür.

Te'vîlin hepsi kınanmış değildir. Çünkü te'vîlin; tefsîr, bir şeyin varacağı hakikat ve sözü açık anlamından, bu anlama aykırı bir anlama çevirmek gibi değişik anlamları vardır." *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıyye 1/87-88. Te'vîlin geldiği anlamlar için bk. sh: 223.*

22. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun eli; kudreti veya nimetidir, denilemez. Zira bu takdirde sıfat iptal edilmiş olur. Bu, Kaderiyye ve Mu'tezile'nin görüşüdür." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah gazap eder ve râzı olur. O'nun gazabı; cezalandırması, rızası da; sevabıdır, denemez." *el-Fıkhü'l-Ebsat, sh: 52.*

Meşhur tefsîr âlimi ve Bağdât'taki Hanefîlerin imamı Âlûsî, İmam Ebû Hanîfe'nin ve diğer imamların te'vîl hakkındaki görüşlerini açıklarken şunları söylemektedir: "Senin de bildiğin gibi, büyük âlimlerin ve İslâm'ın ileri gelenlerinin çoğunun yolu teşbîh (benzetme) ve tecsîmi (cisimlendirmeyi) reddetmeyle birlikte mutlak olarak te'vîlden kaçınmaktır. İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik, İmam Ahmed, İmam Şâfiî, Muhammed b. el-Hasen, Sa'd b. Muâz

el-Mervezî, Abdullah b. el-Mübârek, Süfyan es-Sevrî'nin arkadaşı Ebu Muâz b. Süleyman, İshâk b. Râhûye, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Tirmizî ve Ebû Dâvûd... bu büyük âlimlerdendir." *Rûhu'l-Meânî* (6/156).

23. *Ta'tîl* hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye* (1/91-92). *Ta'tîl ve tahrîf* arasındaki fark için bk. *A.g.e.* (1/92-93).

24. Cehm b. Safvân'a (ölm. 128 h.) (bk. 85 nolu dipnot) uydukları için bu isimle isimlendirilmiştir. Cehm b. Safvân, Allah'ın sıfatlarını inkar etmiş ve Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söylemiştir. Ayrıca kader konusunda Cebriyye'nin görüşlerini savunarak kulun iradesini inkar etmiş, imanı sadece bilmekten ibâret görmüş, cennet ve cehennem fânî (gelip geçici) olduğunu söylemiş, Allah'ın ilminin hâdis (sonradan olma) olduğunu ileri sürmüş ve daha bunlara benzer pek çok sapık görüşü savunmuştur. Bk. *Ebu'l-Hasen el-Û'arî, Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (1/338-340); *Ebu'l-Mansûr el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak* (sh: 156); *Şehristânî, el-Milel ve'n-Nihal* (1/61-63); *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/20), (7/143-146, el-Îmânu'l-Kebîr), (7/543-544, el-Îmânu'l-Evsat); *Zehebî, Siyer* (6/26-27); *Mizânu'l-İtidâl* (1/426); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 522-524).

25. Ehl-i Sünnet'in büyük imamlarından biri olan Ebu'l-Hasen Alî b. İsmâil b. İshâk b. Sâlim el-Û'arî el-Yemânî el-Basrî'ye uyanlar anlamındadır. Ebu'l-Hasen el-Û'arî, meşhûr sahâbî Ebû Musâ el-Û'arî'nin (Abdullah b. Kayş b. Haddâr) soyundandır. Döneminde kelâmcıların imamı olan Ebu'l-Hasen el-Û'arî, i'tikâdi konularda önceleri Mu'tezile mezhebine mensuptu. Bu 40 yıl kadar böyle devam etti. Ancak daha sonra bu görüşten vazgeçmiş ve Ehl-i Sünnet'in yolunu benimsemiştir. Bununla da yetinmeyerek Ehl-i Sünnet'in Mu'tezile'ye karşı en büyük savunucularından olmuştur. O, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, *es-Sıfat ve er-Reddu ale'l-Mücessime* gibi pek çok eser yazmıştır. Hicri 324 yılında, 330 da denmiştir, Bağdat'ta vefat etmiştir. Bk. *Zehebî, Siyer* (15/85-90); *Subkî, Tabakâtü's-Şâfiyye* (3/347-444); *İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye* (1/119-200); *İbn-i Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire* (3/259); *İbn-i u'l-Îmâd, Şezerâtü'z-Zeheb* (2/303-305).

Ancak Ebu'l-Hasen el-Û'arî'ye uyanların büyük bir bölümü O'nun bu son durumunu göz önüne almamışlar ve bazı i'tikâdi meselelerde O'nun yolundan ayrılmışlardır. Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî ve Ebû Hâmid el-Gazzâlî bunların başında gelir. Amelin imandan olmadığını ileri sürerek imanda Mürcie'nin, Allah'ın sıfatlarını te'vîl ederek de esmâ ve sıfatta te'vîlcilerin yolunu izlemişlerdir. Allah'ın kelâmı konusunda ise iki şey dışında Küllâbiyye'nin görüşünü benimsemişlerdir (bk. 18 bölüm sh: 149). Oysa Ebu'l-Hasen el-Û'arî onların bu görüşlerinden uzaktır. Bunun en güzel kanıtı O'nun bu görüşlere cevap olarak yazdığı *el-İbâne an Usûli'd-Diyâne* adlı eseridir. Bu eseri ömrünün sonlarına doğru yazmıştır. O bu eserinde iman, esmâ ve sıfatlarla ilgili görüşlerini açıklamış ve Ehl-i Sünnet dışındaki sapık gruplara cevap vermiştir. Örneğin O'nun bu konular hakkındaki görüşlerini gösteren birkaç söz şöyledir:

"İman; söz ve ameldir, artar ve eksilir." (sh: 59).

"Allah arşına istivâ etmiştir." (sh: 53).

"Allah'ın niteliği bilinmeyen yüzü, iki eli ve gözü vardır." sh: (53-54).

"Allah'ın kelâmı yaratılmış değildir. Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu söyleyen kimse kâfirin ta kendisidir" (sh: 56).

"Allah Azze ve Celle'nin kendilerini peygamberi sallallâhu aleyhi ve sellem'e arkadaşlık etmeleri için seçtiği selefi sevmeyi din olarak görür, Allah'ın onları övdüğü şeylerle onları över ve hepsini dost ediniz." (sh: 59). Bu konuda daha geniş bilgi almak isteyenler ilgili kitaba müracaat edebilirler.

Yine O, Makâlâtü'l-İslâmiyyûn adlı eserinde, Ashâbu'l-Hadîs ve Ehl-i Sünnet'in görüşlerini aktardıktan sonra şöyle demiştir: "Görüşleriyle ilgili zikrettiğimiz her şeyi söylüyor ve yol olarak ona yöneliyoruz." (1/350). Ashâbu'l-Hadîs ve Ehl-i Sünnet'in görüşleri hakkında söylediği şeyler için bk. (1/345-350).

İmam Ebu'l-Hasen el-Ëş'arî ve i'tikadı hakkında daha geniş bilgi için bk. *Şehristânî, el-Milel (1/66-75); İbn-i Dirbâs'ın Risâletün fi'z-Zebbi an Ebi'l-Haseni'l-Ëş'arî adlı risâlesi, İbn-i Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (4/72), (6/310, 359, 471), (12, 165-166), (16/471); İbn-i u'l-Kayyim, el-Kasîdetü'n-Nûniyye (sh: 312, Herrâs'ın şerhi ile birlikte); Hammâd el-Ënsârî'nin Ebu'l-Hasen el-Ëş'arî ve Akîdetuhu adlı risâlesi; el-Ëlbânî, Muhtasarü'l-Uluw (sh: 236-243); İbn-i 'Useymîn, el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 80-86).*

26. Aslen Horosanlı olan Ca'd b. Dirhem, Süveyd b. Gafele'nin kölesi olup, Dimaşk'ta (Şam'da) bulunmuştur. Allah'ın sıfatlarını ilk inkar edenlerden olup bu konuda ilk kez söz ve görüş ortaya atanlardandır. Kendisi Kur'ân'ın yaratılmış olduğu ve Allah'ın gerçek anlamda konuşmadığı görüşünü ortaya attığı zaman, Umeyye oğulları peşine takılmış, O da Kûfe'ye kaçırmıştır. Orada Cehm b. Safvân ile karşılaşır. Bu görüşlerini O'na da öğretir. Ancak Kûfe emiri olan Abdullah el-Kasrî kendisini tutuklatıp, h. 124 yılı Kurban Bayramı gününde Vâsit şehrinde öldürür. Bk. *el-Lâlekâî (3/378-385); Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/20-21); Minhâcu's-Sünne (2/192, 251), (5/392); İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/364-365, 10/21); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (4/238); Siyer (5/433); Mîzânu'l-İ'tidâl (1/399); İbn-i Hacer, Lisânu'l-Mîzân (2/105); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Ëlbânî, sh: 522); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 58-60).*

Ca'd b. Dirhem'in öldürölme hadisesine ileride değineceğiz. Bk. 19. bölüm sh: 175-176 ve 237 nolu dipnot.

27. Tekvîf hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. *İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsiyye (1/97-102); el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 36); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26).*

28. İmam Ebû Hanîfe, Allah'ın sıfatlarının niteliği (keşfiyeti, nasıllığı) hakkında akıl yürüterek yorum yapmayı kesinlikle yasaklamıştır. O bu konuda şunları söylemektedir:

"Allah'ın gazabı ve rızası, O'nun keşfiyeti bilinmeyen sıfatlarından (sadece) iki sıfattır." *el-Fıkhü'l-Ebsat, sh: 52.*

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis gibi sıfatlar O'nun keşfiyetsiz (niteliği bilinmeyen) sıfatlarındandır". *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah, niteliği bilinmeksizin iner." *Bk. 162 nolu dipnot.*

29. *Temsîl hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Şerhu'l-Akâdeti'l-Vâsitiyye (1/102-111); el-Kavâidu'l-Müslâ (sh: 35); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26, 34).*

30. *Teşbîh hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 34).*

31. *Temsîl ve teşbîh arasındaki fark için ayrıca bk. Şerhu'l-Akâdeti'l-Vâsitiyye (1/111-113); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 34).*

32. *Temsîl ve teşbîh ile tekvîf arasındaki fark için ayrıca bk. Şerhu'l-Akâdeti'l-Vâsitiyye (1/102, 112); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 26).*

33. Yani her mükeyyif, mümessil değildir.

34. İmam Ebû Hanîfe yaratılmışı yaradana benzetmeyi kesin ifadelerle yasaklamıştır. O, şöyle demiştir:

"Allah yarattığı şeylerden hiçbir şeye benzemediği gibi yaratıklarından hiçbir şey de O'na benzemez. O isimleri ve sıfatlarıyla daima var olmuş ve var olacaktır." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 58.*

35. Kaynaklarda Ubeydullah b. Yahyâ el-Buhturî olarak geçmektedir. Meşhur şâir Ebû Ubâbe Velîd b. Ubeyd b. Yahyâ b. Ubeydu't-Tâî el-Buhturî'nin torunu. Asrında şâirlerin lideriydi. *Bk. Zehebî, Siyer (13/487); İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/81).*

36. Asrın şâiri Ebu't-Taşşib Ahmed b. Hüseyin b. Hasen el-Cu'fî el-Küfî. Büyük edebiyatçı. Peygamberlik iddiasında bulunduğu için, Mütenebbî ismiyle şöhret bulmuştur. Pek çok şirk ve bâtıl içeren şiirleri ve sözleri vardır. Tevbe edip bu iddiasından vazgeçtiği de söylenir?! Şiirlerinden oluşan dîvânı arap âleminde nam salmıştır. Hicri 354 yılı Ramazan ayında ölmüştür. *Bk. Zehebî, Siyer (16/199-201).*

37. *Dîvânu Ebi't-Taşşib el-Mütenebbî bi Şerhi Ebi'l-Bekâ el-'Ukberî (2/379).* "Ve nasıl istersen" yerine "veya nasıl istersen" olarak geçmektedir.

38. İmam Ebû Hanîfe yaradana yaratılmışı benzetmeyi kesin ifadelerle yasaklamıştır. O, şöyle demiştir:

"Allah'ın sıfatlarının hepsi, yaratıklarının sıfatlarından farklıdır. O bilir, fakat bizim bilmemiz gibi değildir. O güç yetirir, fakat bizim güç yetirmemiz gibi değildir. O görür, fakat bizim görmemiz gibi değildir. O işitir, fakat bizim işitmemiz gibi değildir. O konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değildir." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah yaratılmışlara benzemez." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk.el-Elbânî, sh: 117).*

"Allah'ın eli onların elleri üzerindedir, ancak bu, yarattıklarının elleri gibi değildir, bir organ da değildir. O ellerin yaratıcısıdır. O'nun yüzü yarattıklarının yüzü gibi değildir. O bütün yüzlerin yaratıcısıdır. O'nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. Bütün nefislerin yaratıcısı O'dur. "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O işitendir, görendir." (Şûrâ, 11)" *el-Fıkhü'l-Ebsat, sh: 52-53.*

39. Râfıza mezhebine mensup demektir. Bunlar Şiîler'in aşırıları olup Ebû Bekir ve Ömer'in halifeliğini kabul ettiği için Zeyd b. Ali b. el-Hüseyn'i terketmişler ve daha önce dedesinden yardım esirgedikleri gibi Kûfe'de yardım O'ndan da esirgemişlerdir. Böylece onlara Râfıza (veya Revâfız) adı verildi. Bunlar Zeydiyye, İmâmiyye ve Keşânîyye olmak üzere üç gruba ayrılmışlardır. Bu her üç grupta ayrıca pek çok gruba ayrılmıştır. Bazı âlimler tarafından Râfıza kelimesi Şia anlamında kullanılmıştır. Şiîler akaid meselelerinde çok azı Ehl-i Sünnet'e olmak üzere, bir kısmı Müşebbihe'ye, çoğu da Mu'tezile'ye uyar. Şia birçok gruba ayrılır. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyûn (1/88-136); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 26-53); İbn-i Hazm, el-Faslu fi'l-Mileli ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal (4/157-158); el-Milel ve'n-Nihal (1/106-146); Dr. Nâsır b. Abdullah el-Kafârî, Usûlu Mezhebi's-Şiâti'l-İmâmiyyeti'l-İsne' Aşeriyye (1/107-109). Ayrıca bk. İbn-i Teymiyye, Minhâcu's-Sünneti'n-Nebewiyyeti fi Nakdi Kelâmi's-Şiâti ve'l-Kaderiyye; Zehebî, el-Müntekâ; Abdullah el-Guneymân, Muhtasarü Minhâci's-Sünne adlı kitaplar.*

40. Hişâm b. el-Hakem, Ebû Muhammed el-Kûfî. Kûfeli olan Hişâm b. el-Hakem kelâmcılığı ve münazaracılığı ile tanınmıştır. Devrinde İmâmiyye'nin reisi sayıldığı gibi İmâmiyye'nin bir kolu olan Hişâmiyye'nin kurucusudur. Hicri 190 yılında vefat etmiştir. İmâmet hakkındaki görüşlerine, Allah'ı cisimlendirme ve yarattıklarına özellikle de insana benzetmek gibi pek çok sapıklık eklemiştir. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyûn (1/133-134); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 48-51); Siyer (10/543-544); Lisânu'l-Mîzân (6/194); Zirikî, el-A'lâm (9/82).*

41. İlhâd hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (1/119).*

42. Allah'ın isimlerinde ilhâd için ayrıca bk. *A.g.e. (1/119-124); el-Kavâidü'l-Müslâ (sh: 26).*

43. Allah'ın ayetlerinde ilhâd için ayrıca bk. *A.g.e. (1/124-126).*

44. Geri zekalılar sözü yazar İbn-i 'Useymîn'in kendi sözü değildir. O, bu sözü İbn-i Teymiyye'den almıştır. Bunu da şöyle ifâde etmiştir: "Şerhu'l-İslâm şöyle der: 'Bu sözü,

bazı geri zekalılar söylemiştir". *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye* (1/95). Bu sözü gerçekten de İbn-i Tevmiyye kullanmıştır. O, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* adlı eserinde (sh: 31) (*Mecmû'u'l-Fetâvâ'da* 5/8) şöyle demiştir: "Nitekim Selefin büyüklüğünü takdir edememiş, hatta Allah'ı, Rasûlünü ve O'na iman edenleri emredildiği üzere hakıyla tanımamış bazı geri zekalılar: 'Selefin yolu daha sağlıklı, halefin yolu ise ilim ve hikmet bakımından daha üstündür!' diyorlar." İbn-i Tevmiyye'nin bu sözün sahiplerine verdiği doçurucu ve yeterli cevaplar için bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/156-164).

Not: Ağbiyâ kelimesi ğabî kelimesinin çoğuludur. /abî ise Türkçe'de, anlayışı kıt, akılsız, geri zekalı, câhil ve kalın kafalı gibi anlamlara gelir. Biz parça bütünlüğüne daha uygun gördüğümüz için geri zekalı kelimesini kullandık.

45. Bu bozuk şüpheler için 20 bölümün 2. faslına bakın. Sh: 191.

46. Ruhlarda bu duşu yaratılıştan vardır.

47. (SAHİH HADİS): *Ahmed* (4/402, 419); *Buhârî* (No: 4205, 6610); *Müslim* (No: 2704); *İbn-i Huzeyme* (No: 2563); *İbn-i Ebî Âsım* (No: 818, 819) ve diğçerleri değışik ancak birbirine yakın lafızlarla Ebû Mûsâ el-Ëş'arî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 7864); *Mışkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki* (No: 2303); *Zılâlu'l-Cenne* (No: 818, 819).

48. Bk. 19. bölüm sh: 182-185.

49. Büyük âlim ve pek çok fennin sâhibi Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. el-Hüseyn el-Kureşî el-Bekrî et-Taberistânî. Usûl, kelâm ve tefsir âlimi olup zekilerin, hakîmlerin ve musanniflerin büyüğüdür. Fahreddîn er-Râzi olarak meşhurdur. H. 544 yılında dünyaya gelmiştir. Çok fazla olan eserleri, Kur'ân ve Sünnet ile bağdaşması asla mümkün olmayan pek çok sapıklık, bid'at, hurâfe ve sihirle doludur. Ancak ömrünün sonlarına doğıru tüm bu görüşlerinden vazgeçip kelâm ilmini bırakmış ve ölürken yaptığı vasiyette kendisinin selef yolu ve yöntemini benimsediğini itiraf etmiştir. Hicri 606 yılı, Ramazan ayında 62 yaşındayken vefat etmiştir. et-Tefsîru'l-Kebîr (veya Mefâtîhu'l-Gayb), es-Sırru'l-Mektûm fi's-Sihri ve Muhâtabeti'n-Nucûm gibi pek çok eseri vardır. Bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/62, 72; 5/294, 561-563; 6/273-288; 13/181; 16/213; 17/247); *Zehebî, Târîhu'l-İslâm* (18/1/232-244); *Siyer* (21/500-501); *Mîzânu'l-İtidâl* (3/340); *İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye* (13/61-62); *İbn-i Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân* (4/248-252); *Subkî, Tabakâtü's-Şâfiyye* (5/33-40); *İbn-i Hacer, Lisânu'l-Mîzân* (4/426).

50. Yâni hüküm veremez hale gelir. Çünkü aklın alanı hem dardır, hem de sınırlıdır.

51. Fahreddîn er-Râzi bu beşitleri Aksâmu'l-Lezzât adlı eserinde zikretmiştir. O'ndan da İbn-i Tevmiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/73, 5/10) ve İbn-i Kesîr, *el-Bidâye* (13/61-62)'de nakletmişlerdir. Ayrıca bk. *Vefayâtü'l-A'yân* (4/250); *Tabakâtü's-Şâfiyye* (5/40).

52. Fahreddîn er-Râzî bu vasiyeti, ömrünün sonlarına doğru öğrencisi İbrâhim b. Ebî Bekr el-Ësbehânî'ye yapmıştır. *Bk. İbn-i Tevmiyye, Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (1/160); Mecmû'u'l-Fetâvâ, (4/72-73, 5/111); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (18/1/244); Siyer (21/501); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuûşî'l-İslâmiyye (sh: 194-195); Subkî, Tabakâtu's-Sâfiyye (5/40); İbn-i Kâdî Şehbe, Tabakâtu's-Sâfiyye (2/82-83); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Ëlbânî, sh: 208-209).*

53. Hadis ilminin en büyük otoritesi, müslümanların imamı, hadisçilerin biricik örneği, müctehidlerin hucceti Muhammed b. Ebî'l-Hasen İsmâil b. İbrâhim b. el-Muğîre b. Berdizbeh b. Bezizbih. Künyesi; Ebû Abdillâh, nisbesi el-Cu'fî el-Buhârî'dir. Allah'ın kitabından sonra en sağlam kitap olan el-Câmiu's-Sahîh'in ve daha pek çok eserin sahibi. Hicri 13 Şevvâl 194 (milâdi 810) yılında, cuma günü cuma namazından sonra Buhâra'da dünyaya geldi. İlim ve takvâ üzere 62 yıl hayat sürdü. Hakkında söylenen sadece şu iki söz O'nun ilim ve takvâsını ispatlamaya yeter:

İmam Müslim, O'na sorduğu bir sorunun cevabını aldıktan sonra şöyle der: "Sana ancak kıskanç olan dil uzatır. Tanıklık ederim ki dünyada senin bir benzerin yoktur." *İbn-i Hacer, Hedü, sh: 509.*

İnsanlara namaz kıldırıldığı bir gün bir eşek arısı tarafından tam 17 kere sokulur, buna rağmen namazını kesmemiş, namazını bitirince insanlara: "Namazda beni rahatsız eden şey ne idi, bakın?" diye sormuş. Bir de bakmışlar ki 17 ayrı yerden eşek arısı O'nu sokmuş ve yerleri şişmişti. Ama O, bu durumda bile namazını kesmemişti. *Hedü, sh:505.*

İmam Buhârî'nin i'tikâdı, Ehl-i Sünnet'in i'tikâdıdır. Bununda ötesinde O, Ehl-i Sünnet'in en büyük imamlarından olmuştur. İman konusundaki şu sözleri O'nun Ehl-i Sünnet yoluna ne kadar bağlı olduğunu açık bir göstergesidir:

"İman söz ve ameldir, artar ve eksilir." *el-Câmiu's-Sahîh (Fethu'l-Bârî, 1/60); Hedü (sh: 516); Tehzîbu't-Tehzîb (9/43).*

"İman; söz ve ameldir diyenden başkasından hadis yazmadım." *Hedü (sh: 503).* Buhârî'nin iman konusundaki görüşleri hakkında daha geniş bilgi için 332 nolu dipnota bakılabilir.

Hayatı boyunca pek çok sürgün, iftira sıkıntı ve çileye uğrayan İmam Buhârî h. 256 yılının cumartesi günü Ramazan bayramı gecesı yatsı namazından sonra vefat etmiş ve Semerkand'ın bir kazası olan Hartenk'te defnedilmiştir. Sahîh'i yanında el-Ëdebu'l-Müfred, et-Târîhu'l-Kebîr, et-Târîhu's-Sağîr, Esmâu's-Sahâbe, Kitâbu'l-Künâ gibi pek çok eserin sahibidir. İmam Buhârî ve eserleri hakkında ayrıntılı bilgi almak isteyenler İmam Buhârî'nin Hayatı ve Hadis İlmindeki Yeri adlı kitabımıza bakabilirler. Ayrıca *bk. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz (2/555-557); Siyer (12/391-471); İbn-i Hacer, Hedü (sh: 501-518); Tehzîbu't-Tehzîb (9/39-45); İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (2/134-136).*

54. Nuaşm b. Hammâd b. Muâviye b. el-Hâris el-Huzâî, Ebû Abdillâh el-Mervezî. Mısır'da ikamet etmiştir. Fıkıh âlimi olup ferâiz (miras hukuku) konularını iyi bilirdi. Hadisle ilgili ilk müsne'di toplamıştır. Cehmiyye'ye cevap vermek hususunda şiddetliydi. Şöyle derdi: "Önceleri Cehmî biriydim. Bunun için onların sözlerini iyi bilirim. Hadis talep etmeye başlayınca onların yolunun ta'til olduğunu bildim." H. 228 yılında vefat etmiştir. *Bk. Zehebî, Tezkiretü'l-Huffâz (2/418-420); Siyer (10/595-612). Mîzânü'l-İtidâl (4/267-270); İbn-i Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb (10/409-413); İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (2/67).*

55. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No: 936); İbn-i Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 153, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/110, 263); Zehebî, el-Uluw li'l-Âliyyi'l-Gaffâr (sh: 126); Siyer (10/610).* el-Elbânî, *Muhtasarü'l-Uluw'da* eserin isnâdının sahih olduğunu söylemiştir. *Bk. sh: 184.*

56. Yâni Allah'a cisim izâfe etmek, O'nun bir cisim olduğunu söylemek. Tecsîm sözü kelâmcıların sonradan uydurmuş oldukları mücmel lafızlardandır. Ne kitap ve sünnette geçmektedir ne de sahâbe, tâbiîn ve din imamlarından biri tarafından bu anlamıyla bilinmektedir. *Bk. İbn-i Teymiyye Mecmûu'l-Fetâvâ (3/306, 5/305, 419-438, 6/102-104); Minhâcu's-Sünne (2/135). Ayrıca bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*

57. Nitekim Molla Aliyyu'l-Kârî bu noktaya özellikle işaret etmiş ve kendisi gibi Hanefî olan İmam Konevî'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "Bu nedenle selef âlimlerinin çoğu şöyle söylemişlerdir: Cehmiyye'nin alâmeti, Ehl-i Sünnet'e müşebbih (benzetici)ler) adını takmalarıdır. İsim ve sıfatlardan herhangi bir şeyi reddedenlerden hiçbir kimse yoktur ki bunları ispat edene müşebbih adını takmasın. Hatta Abdülcebbar, Zemahşerî gibi bazı tefsîr âlimleri ve bu ikisi dışındaki diğer Mu'tezilî ve Râfizî âlimler, sıfatlardan herhangi bir şeyi ispat edene, yahut Allah'ın zâtını görmenin mümkün olduğunu söyleyen âlimlere "müşebbih" adını verirler. Halbuki Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'in cumhurunun nezdindeki meşhur olan görüş onların; Allah'ın yaratıklara benzemesini reddetmek sûretiyle, Allah'ın sıfatlarını reddetmeyi kasdetmedikleri, aksine bununla, imamın da doçurucu bir anlatımla anlattığı gibi Allah'ın isimlerinde, sıfatlarında ve fiillerinde yarattığı şeylerden hiçbirine benzemediğini kasdettikleri yolundadır." *Molla Aliyyu'l-Kârî, Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber, sh: 15.*

İmam Tirmizî'de bu hususta "Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Rahmân onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez" hadisini zikrettikten sonra şöyle demiştir: "İlim ehlinde pek çok kimse bu hadis ve sıfatlarla ilgili buna benzeyen diğer rivâyetler hakkında ve Allah Teâlâ'nın her gece dünya göğüne inmesi hususunda gelen rivâyetler hakkında şöyle demişlerdir: 'Bu sıfatlar hakkında gelen rivâyetler kesinlikle sâbittir. Bunlara olduğu gibi inanılır ve haklarında hiçbir vehme düşülmez. Bunların nasıl olduğu konusunda da hiçbir şey söylenilemez. Bunun gibi Mâlik, Süfyan b. Uyye ve Abdullah b. el-Mübârek'in bu hadisler hakkında "onları nitelendirmeden (olduğu gibi) alıp kabul

ediniz" dedikleri, rivâyet edilmiştir. İşte Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın ilim ehlinin görüşü de böyledir. Cehmiyye ise bu rivâyetleri inkâr ederek 'bunlar birer teşbihtir' demişlerdir." *Câmiu't-Tirmizî* (3/50-51). Ayrıca bk. (5/234, 377). Bid'atçıların Ehl-i Sünnet'e yakıştırdıkları diğer kötü lakaplar için bk. 25. bölüm sh: 233.

58. Üstelik selef, Allah'ın isim ve sıfatları hususunda yapılabilecek teşbîh ve tescîmi küfür saymıştır:

İmam Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Kim Allah'ı insana özgü anlamlardan (sıfatlardan) bir anlam (sıfat) ile tanımlanırsa, muhakkak küfre düşmüş olur. Bu gerçeği gören bir ibret alır da artık kâfirlerin dediklerine benzer bir sözü söylemekten kaçınır. Bunu yapınca da Allah Teâlâ'nın sıfatlarında beşer sıfatları gibi olmadığını anlar." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 188).

İshâk b. Râhûye'de şöyle demiştir: "Kim Allah'ı nitelerken, O'nun sıfatlarını, yarattığı şeylerden birinin sıfatına benzetirse, o Azîm olan Allah'ı inkâr etmiş olur." *el-Lâlekkâî* (No: 937); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 118); *Molla Aliyü'l-Kârî, Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber* (sh: 15). el-Elbânî ilgili yerde, bu rivâyet hakkında bir şey söylememiştir. Dr. Abdullah et-Türkî ve Şuaıyb el-Arnâvût'da el-Elbânî gibi ilgili kitaba yaptıkları tahkikte bu rivâyet hakkında bir şey söylememişlerdir. (Bk. 1/85).

Nuaym b. Hammâd el-Huzâ'î ise şöyle demiştir: "Allah'ı yaratıklarına benzeten kâfir olur. Allah'ın kendisini nitelendirdiği şeyleri inkâr eden de kâfir olur. Ne Allah'ın kendisini nitelendirdiği ne de Rasûl'ünün O'nu nitelendirdiği hiçbir şey teşbîh değildir." *Tahrîci daha önce 55 nolu dipnotta geçmişti.*

59. Dimaşk (Şam) ehlinin müftüsü, Ebû Abdillâh b. Ebî Müslim el-Hüzelî. Fıkıhçı ve hafız. Kendisi şöyle derdi: "İlim talebi yolunda bütün yer yüzünü dolaştım." Zührî ise hakkında: "Âlimler üçtür" dedikten sonra onlardan biri olarak Mekhûl'u saymıştır. Mekhûl h. 113 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tezkiretü'l-Huffâz* (1/107-108); *Siyer* (5/155-160); *Mizânü'l-İtidâl* (4/177-178); *Tehzîbu't-Tehzîb* (10/259-261).

60. Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Abdillâh b. Şihâb el-Kureşî ez-Zührî. H. 50 yılında doğdu. İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan iki hadis işitti. İbn-i u'l-Müseyyib'le sekiz yıl beraber kaldı. Hakkında Ömer b. Abdülazîz: "Allah'a ilimden daha üstün bir şeyle ibâdet (kulluk) etmedin" demiştir. Zehebî hakkında söylenen menkıbe ve haberlerin 40 yaprak tuttuğunu söyler. H. 124 yılında vefat etmiştir. Bk. *Tezkiretü'l-Huffâz* (1/108-113); *Siyer* (5/326-350); *Mizânü'l-İtidâl* (4/40); *Tehzîbu't-Tehzîb* (9/385-388); *Şezerâtü'z-Zehab* (1/162).

61. Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir b. 'Amr b. el-Hâris, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Medenî. Büyük fıkıh ve hadis âlimi. Dâru'l-Hicre (Medine) ve Mâlikî mezhebinin imâmı. Nâfî', Zührî, İbn-i ü'l-Münkedir, Abdullâh b. Dînâr ve daha pek çok ulu tâbiînden hadis

rivâyet etmiş, kendisinden de İbn-i u'l-Mübârek, Saîd el-Kattân, İbn-i Mehdî ve İbn-i Vehb gibi sayısız âlim hadis rivâyet etmiştir. İmam Şâfiî O'nun için: "Mâlik Allah'ın halkına bir huccetidir" demiştir. Buhârî ise en sahih isnâdın, Mâlik'in Nâfi'den, O'nun da İbn-i Ömer'den rivâyet ettiği isnâd olduğunu söyler. İmam Mâlik el-Muvatta' adlı meşhur hadis kitabının müellifidir. İmam Şâfiî el-Muvatta' hakkında: "Yerüzünde (hadis alanında) Mâlik'in Muvatta'ından daha doğru bir kitap yoktur" demiştir. İmam Mâlik h. 179 yılında 86 (89'da denmiştir) yaşındayken Medine'de vefat etmiş ve (Cennet-i) Bâki'ye defnedilmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (1/207-213); Siyer (8/48-135); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/180); Tehzibu't-Tehzib (10/5-8); Şezerâtü'z-Zeheb (2/12-15).*

62. Süfyan b. Saîd b. Mesrûk b. Habîb, Ebû Abdullah es-Sevrî el-Kûfî. Hadis hâfizlarının imamı, zamanındaki bildiğiyle amel eden âlimlerin efendisi. Şu'be, İbn-i Maîn ve bir cemâat O'nun için: "Hadiste mü'minlerin emiri" demiş, Şu'be b. el-Haccâc hakkında ayrıca "Süfyan benden daha hâfizdır", İbn-i u'l-Mübârek ise "1100 şeyhten hadis yazdım. Onların içinde Süfyan'dan daha iyisini görmedim" demiştir. H. 161 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (1/203-207); Siyer (7/229-279); Tehzibu't-Tehzib (4/101-104); Şezerâtü'z-Zeheb (1/250-251).*

63. Leys b. Sa'd b. Abdurrahmân, Ebû'l-Hâris el-Fehmî el-Mısırî. Mısır dışarının şeyhi, âlimi ve başkanı. Asrının meşhur fıkıh âlimi. Hakkında İmam Şâfiî: "Mâlik'den daha fakihdir, ancak ashâbı O'nu kalkındırmamıştır", İbn-i Vehb ise: "Eğer Leys ve Mâlik olmasa sapıtmıştık" demişlerdir. H. 175 yılında 81 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (1/224-226); Siyer (8/136-163); Mîzânul-İ'tidâl (3/423), Tehzibu't-Tehzib (8/401-405); Şezerâtü'z-Zeheb (1/285).*

64. Abdurrahmân b. 'Amr b. Muhammed (Yuhmed), Ebû 'Amr el-Ëvzâî ed-Dimaşkî. Şeyhu'l-İslâm ve Şam ehlinin imamı. H. 88 yılında sahâbe hayattayken doğdu. İbadete çok düşkündü. Geceyi; namaz, Kur'ân ve çokça göz yaşı dökerek ağlamaıyla ihya ederdi. Hakkında Hâkim: "Ëvzâî, genel olarak asrının, özel olarak da Şam ehlinin imamıdır" demiştir. Kendisinden cemâat rivâyet etmiştir. H. 157 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (1/178-183); Siyer (7/107-134); Mîzânul-İ'tidâl (2/580); Tehzibu't-Tehzib (6/215-218); Şezerâtü'z-Zeheb (1/241-242).*

65. (SAHİH ESER): *Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh (3/51); el-Hallâl, es-Sünne (No: 313); el-Lâlekâî (No: 875); İbn-i Abdilberr, Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih (No: 1801, 1802); Zehebî, el-Uluw (bk. Muhtasar, No: 123, 126, 134, 137). Eser sahihtir. Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 76, 129, Mecmû'u'l-Fetâvâ 5/39); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâul-Cuûşil-İslâmiyye (sh: 77); İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî (13/418); el-Ëlbânî, Muhtasaru'l-Uluw (sh: 138, 139, 142, 143).*

66. Hadisin metni ve tahriri 13. bölümde gelecek. *Bk. sh: 124 ve 160 nolu dipnot.*

67. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed, Ebû Abdillâh ez-Zühîlî eş-Şeybânî el-Mervezî sonra el-Bağdâdî. Büyük hadis ve fıkıh âlimi. Asrında müslümanların efendisi. Hanbelî mezhebinin imamı. H. 164 yılında dünyaya geldi. İmam Mâlik'in öldüğü yıl olan 179 yılında henüz 15 yaşındayken ilim tahsil etmeye başladı. Kısa sürede tefsir, hadis, fıkıh ve diğer islamî ilimlerde şöhret oldu. Hakkında İmam Şâfiî: "Bağdât'tan çıktığımda geride Ahmed b. Hanbel'den daha faziletli, daha bilgili ve daha fakih birini bırakmamıştım" İbn-i u'l-Medînî ise "Allah bu dini riddet günü Ebû Bekir es-Siddîk ile, mihnet günü de (Kur'ân yaratılmıştır dendiği fitne günleri) Ahmed b. Hanbel ile desteklemiştir" demişlerdir. Sünnete olan düşkünlüğü ve bağlılığı nedeniyle İmâmü's-Sünne (Sünnet'in imamı) ismiyle şereflendirilen İmam Ahmed çok zâhid, vera' ve takva sahibi kişiliğiyle meşhurdur. O'nun zühdü, takvası ve kerametleriyle ilgili anlatılan ve yazılan menkıbeler bir hayli fazladır. İçerdiği rivâyetlerin çokluğu nedeniyle, müsnedler içinde en fazla rivâyeti içeren "el-Müsned" adlı o muhteşem eserin müellifidir. Ölümünden sonra oğlu Abdullah tarafından yapılan bazı ilave rivâyetlerle bugün mevcut olan halini almıştır. İmam Ahmed h. 241 yılında 77 yaşındayken Bağdât'ta vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (2/431-432); Siyer (11/177-358, el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/340-358) Tehzîbu't-Tehzîb (1/66-68), Şezerâtü'z-Zeheb (2/96-98).*

68. *Bk. İbn-i u'l-Kayyim, es-Savâiku'l-Mürsele (1/265); İbn-i u'l-Mevsilî, Muhtasarü's-Savâik (2/251); İbn-i Cevzî, Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 156); Zehebî, Târîhu'l-İslâm (İmam Ahmed'in hal tercemesi No: 27); İbn-i 'Useymîn, Şerhu Lüm'atü'l-İtikâd (sh: 35).*

69. Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî el-Kûfî. Fıkıh ve hadis âlimi. Ebû Hanîfe'nin arkadaşı ve öğrencisi. Ebû Hanîfe'den fıkıh ilmi tahsil etmiş, Mâlik'ten hadis dinlemiş, İmam Şâfiî'ye hocalık yapmıştır. İmam Şâfiî hakkında: "O'ndan bir deve yükü hadis yazdım. O'ndan zekaca daha üstün ilim dolu biriyle münazara etmedim. Eğer Kur'ân Muhammed b. el-Hasen'in diliyle indi demek isteseydim, dili fasih kullanımından dolayı bunu derdim" demiştir. el-Âsâr, el-Muvatta' ve'l-Hucce alâ Ehli'l-Medîne gibi eserleri vardır. H. 189 yılında Rey'de vefat etmiştir. *Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (2/172-182); Siyer (9/134-136); Mîzânu'l-İtidâl (3/513); Lisânu'l-Mîzân (5/121); Şezerâtü'z-Zeheb (1/321).*

70. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No: 740); Zehebî, el-Uluw (sh: 113); İbn-i Kudâme, İsbâtu Sıfatü'l-Uluw (No: 82); İbn-i Teymiyye; Mecmûu'l-Fetâvâ (4/4-5; 5/50, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 89).* Eser sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarü'l-Uluw (sh: 159).*

71. Başka bir ifâdeyle Allah'ın zâtıyla yüksekte, yukarıda, gökte olması, arşına istivâ etmiş olması.

İmam Ebû Hanîfe'nin, Allah'ın zâtıyla uluvu hakkında pek çok sözü vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

"Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Yine aynı şekilde: 'O, arş(ının) üzerindedir, fakat arş gökte midir, yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur." *el-Fıkhü'l-İbsat, sh: 45*. Bu sözün diğer bir rivâyeti de şöyledir: "Her kim: 'Rabbim gökte mi yoksa yerde midir? bilmiyorum' derse kâfir olmuştur. Çünkü Allah "Rahmân arşa istivâ etti" (Tâhâ, 5) buyuruyor. Allah'ın arşı da yedi kat semânın üstündedir. Yine aynı şekilde: 'O, arşın üzerindedir, fakat arş gökte midir yoksa yerde midir? bilmiyorum' diyen kimse de kâfir olmuştur. Çünkü o Allah'ın gökte olduğunu inkar etmiştir. Allah'ın gökte olduğunu inkar eden de kâfir olmuştur: "Çünkü Allah illiyûn'ın en üstündedir, en yukarısındadır. O'ndan yukarıdan istenir, aşağıdan değil." *İbn-i Kudâme, el-Uluw (sh. 116); İbn-i Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 86-87, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/48); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar sh: 136, No: 118); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuûşî'l-İslâmiyye (sh: 74); İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 288)*.

"Allah-u Teâlâ'dan birşey istenirken, yukarıdan istenir, aşağıdan değil. Çünkü aşağı hiçbir şeyde Rubûbiyyet ve Ulûhiyyetin sıfatlarından değildir. Nitekim hadiste de şöyle rivâyet edilmiştir: "Bir adam siyah câriyesini Peygamber'e getirerek şöyle dedi: 'Bir mü'mine câriyeyi âzat etmek üzerime vâcib oldu. Bunu bana yeterli görür müsün?' Peygamber de câriyeye: 'Sen mü'mine misin?' diye sordu. O da 'evet' deyince bu defa Peygamber: 'Peki Allah nerede?' diye sordu. O da göğe işâret etti. Bunun üzerine Peygamber adama: 'Onu âzat et, çünkü o mü'minedir, buyurdu.'" *el-Fıkhü'l-İbsat, sh: 47-48*.

"Biz Allah'ın ihtiyaç olmaksızın arş üzerine istivâ ve istikrar ettiğini ikrar ederiz. O ihtiyaç olmaksızın arşı da başkalarını da muhafaza eder." *el-Vasiyye, sh: 73*.

"Her kim Allah Azze ve Celle'nin (zâtıyla) gökte olduğunu inkar ederse muhakkak kâfir olmuştur." *el-Uluw (Muhtasar sh: 137, No: 119)*.

72. Allah'ın zâtıyla yüksekte, yukarıda olduğunu gösteren üç ismi vardır. Bunlar el-Aliyy, el-A'lâ ve el-Müteâl'dir. Bunların üçü de Kur'ân'da zikredilmiştir:

el-Aliyy için bk. (Bakara 255; Nisâ 34; Hacc 62; Lokmân 30; Sebe 23; Gâfir (Mü'min) 12; Sûrâ, 51)

el-A'lâ için bk. (Nâziât 24; el-A'lâ 1, Leyl 20).

el-Müteâl için bk. (Ra'd, 9)

Ayrıca Kur'ân'da Allah'ın yüksekte, yukarıda olduğunu gösteren el-Uluw sıfatı vardır ki, "Teâlâ" şeklinde ifâde edilmiştir. Bunun için bk. (En'âm 100; A'râf 190; Yûnus 18; Nahl 1, 3; İsrâ 43; Tâhâ 114; Mü'minûn 92, 116; Neml 63; Kassas 68; Rûm 40; Zümer 67; Cin 3).

73. Allah'ın üstte olduğunu gösteren "el-Fevkiyye" sıfatı için ayrıca bk. (*En'âm 18, 61, 65; Fetih 10; Hâkka 17*).

74. Ayrıca bk. (*A'râf 54; Yûnus 3; Ra'd 2; Furkân 59; Secde 4; Hadîd 4*).

75. Ayrıca bk. (*Mülk, 17*).

76. (ZAYIF HADİS): Ev'âl (dağ keçisinin tekesi) hadisinden bir bölüm. *Ahmed (1/206, 207); Ebû Dâvûd (No: 4723, 4724, 4725); Tirmizî (No: 3320); İbn-i Mâce (No: 193); Hâkim (No: 3428) ve diğerleri* el-Abbâs b. Abdulmuttalib radiyallâhu anh'den. Hadis sened yönünden zayıftır. Bk. *el-Elbânî, Silsiletü'l-Əhâdisi'd-Daife (No: 1247); Zılâlu'l-Cenne (No:577); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh.277,294 nolu dipnot); Dr. Abdullah et-Türkî ve Şuaıyb el-Arnâvût, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (2/365, 3 nolu dipnot)*.

Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den gelen ve hükmen merfû' olan başka bir hadis vardır. Hadisin metni şöyledir: "Arş suyun üstünde, Allah da arşın üstündedir. Allah sizin ne üzere olduğunuzu bilir." *Taberânî, el-Kebîr (No: 8987); el-Lâlekâî (No: 659); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No:81); er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî (No: 73, 90, 105); İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd (No: 149, 150); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No: 48); Beyhakî, el-Əsmâ ve's-Sıfât (sh: 401, diğer baskıda 2/145) ve diğerleri* İbn-i Mes'ûd'dan.

Hadisin senedi hasendir. İbn-i Teymiyye, *el-Akîdetü'l-Vâsitiyye (2/41)*'de hadisın hasen olduğunu söylemiştir. İbn-i u'l-Kayyim de *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 160)* adlı eserinde hadisın isnâdını tashih etmiştir. O'nun bu tashihine İbn-i Hacer işaret etmiş ve hadisi İbn-i Ebî Âsım'ın es-Sünne adlı eserinde tahrir ettiğini söylemiştir. (Bk. *Fethu'l-Bârî 3/413*). Ayrıca Zehebî *el-Uluw*'da isnâdına sahih derken, Heysemî *Mecmau'z-Zevâid*'de (1/86): "Ricâli (râvileri) Sahîh'in ricâlidir" demiştir. *el-Elbânî*'de bu senedin cevpid (iyi) olduğunu belirtmiştir. (Bk. *Muhtasaru'l-Uluw sh: 104*). Selîm el-Hilâlî ise senede mevkûf olarak hasen demiştir. (Bk. *İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye, thk. Selîm el-Hilâlî, sh: 76, 30 nolu dipnot*).

77. (SAHİH HADİS): *Buhârî (No: 3344, 3610, 4351, 4667, 5058, 6163, 6931, 6933, 7432, 7562); Müslim (No: 1063); Ebû Dâvûd (No: 4764); Nesâî (5/87); İbn-i Kudâme, İsbâtu Sıfatı'l-Uluw (No:23); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No:7); Beyhakî, el-Əsmâ ve's-Sıfât (sh: 420, diğer baskıda 2/163) ve diğerleri* Ebû Saîd el-Hudrî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Muhtasaru'l-Uluw (sh: 84, No: 7); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No:2645); İrvâu'l-Galîl (No: 864); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 514)*.

78. Ayrıca bk. (*Âl-i İmrân 55; Secde 5; Gâfir (Mü'min) 36-37*).

79. (SAHİH HADİS): *Ahmed (3/33, 418, 431, 538, 541); Buhârî (No: 7340 muallak olarak fakat cezim sigasıyla); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No: 11) ve diğerleri* "Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle (alıp) kabul etmesin.

Zaten Allah'a iyi şeyden (helalden) başkası da yükselmez (çıkamaz). Aynen sizden birinizin tayını özenle büyüttüğü (yetiştirdiği) gibi, sahibi için onu büyütür de nihayet dağ gibi olur" lafızıyla Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis bu lafızla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, İrvâ'u'l-Galîl (No:886); Muhtasarı'l-Uluw (sh: 86, No: 11); Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (1/332, 6 nolu dipnot).*

Hadis bu lafız dışında "Hiç kimse iyi bir şeyden (helalden) sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez... (hadisin geri kalan kısmı için 184 nolu dipnota bak)" lafızıyla da rivâyet edilmiştir. *Ahmed (2/331, 418, 419, 431, 538, 541); Buhârî (No: 1410); Müslim (No: 1014); Tirmizî (No: 661, 662); Nesâî (5/56-58); İbn-i Mâce (No: 1842) ve diğerleri Ebû Hureyre'den. Hadis bu lafızla da sahihtir. Bk. el-Elbânî, İrvâ'u'l-Galîl (3/393-395); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (1/431-432); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr No: 5600, 6152); Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No:705); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 539).*

80. (SAHİH HADİS): *Mâlik (1/155, No: 82); Ahmed (2/257, 312, 486); Buhârî (No: 555, 3223, 7429, 7486); Müslim (No: 632); Nesâî (1/240-241); İbn-i Huzeyme, es-Sahîh (No: 321, 322); et-Tevhîd (No: 118, 381); Beyhakî, el-İsmâ (sh: 425, diğer baskıda 2/166); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 92); İbn-i Kudâme, el-Uluw (No: 51); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar, No: 3) ve diğerleri Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı'l-Uluw (sh: 83, No: 3); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 285, 315 nolu dipnot); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No: 626); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 8019); Zılâlu'l-Cenne (Ebû Saîd el-Hudrî'den, No: 491, 504).*

81. (SAHİH HADİS): *Ahmed (4/395, 401, 405); Müslim (No: 179); İbn-i Mâce (No: 195, 196); Dârimî, er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 173); Beyhakî, el-İsmâ (sh: 402, diğer baskıda 1/295); Âcurrî, eş-Şerîa (sh: 304); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 266); İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd (No: 51); Beğavî, Şerhu's-Sünne (No: 91); İbn-i Mende, et-Tevhîd (No: 778); Tayâlisî, el-Müsned (No: 491); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar, No: 12) ve diğerleri Ebû Mûsa el-İş'arî radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı'l-Uluw (sh: 86, No: 12); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 120, 52 nolu dipnot; sh: 197, 171 nolu dipnot; sh: 220, 183 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1860); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 85); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No: 91). (Hadisin tam metni için bk. 175 nolu dipnot).*

82. Ayrıca bk. (Tâhâ 4; Secde 2; Zümer 1; Gâfir (Mü'min) 2; Fussilet 2, 42; Duhân 1-5; Câsiye 2; Ahkâf 2).

83. Hadisin tam metni ve tahriri ileride gelecektir. Bk. 13. bölüm sh: 124 ve 160 nolu dipnot.

84. (SAHİH ESER): *Beḥakî, el-Ḥsmâ* (sh: 408, diğer baskıda 2/150); *Zehebî, el-Uluw* (sh: 100); *Tezkiretül-Huffâz* (1/181-182); *Siḡer* (8/402); *İbn-i u'l-Kaḡḡim, İctimâu'l-Cuḡḡşî'l-İslâmiyye* (sh: 72) ve diğerleri.

Eserin isnâdını, İbn-i Teḡmiyye *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*'da (sh: 75, *Mecmûu'l-Fetâvâ* 5/39), İbn-i u'l-Kaḡḡim hocasına uyararak *İctimâu'l-Cuḡḡşî'l-İslâmiyye*'de (sh: 69, 72) ve Zehebî *Tezkiretül-Huffâz*'da (1/182) tashih etmişlerdir. İbn-i Hacer *Fethu'l-Bârî*'de (13/417) "eseri Beḡhakî'nin ceḡḡid (ıy) bir senedle tahric ettiğini" söylemiştir. el-Elbânî'de *Muhtasarul-Uluw*'da (sh: 138) "râvileri güvenilir imamlardır" demiştir.

85. Cehm b. Safvân, Ebû Muhriz er-Râsibî es-Semerkindî. Sapık, bid'atçı ve Cehmiyye'nin başı. Tirmiz'de yetişen Cehm, sonra Belh'e gider ve burada Mukâtil b. Süleymân'ın (öl. 150h.) mescidinde onunla birlikte namaz kılar. İkisi münazaralarda bulunurlar. Tirmiz şehrine sürülür. Bundan sonra da kendisi el-Hâris b. Süreyç ile birlikte Benî Umeyye'den olan sultana karşı isyan çıkarır. Söylenildiğine göre kendisini Selm b. Ahvez, Allah'ın Mûsâ'yla konuştuğunu inkar ettiği için İsfahan'da h. 128 yılında öldürür. Merv ya da Horasân'da öldürüldüğü de söylenir. *Bk. Taberî, Târîhu't-Taberî* (4/292 ve sonrası); *Cemâluddîn el-Kâsimî, Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile* (sh: 14-18); *İbn-i Kesîr, el-Bidâye* (10/28 ve sonrası); *Zehebî, Siḡer* (6/26-27); *Mizânul-İtidâl* (1/426); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, *Hadiscilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar* (sh: 61). (Cehm'in sapık görüşleri için 24 nolu dipnota, öldürülme hadisesinin ayrıntısı için 19. bölüm sh: 177'ye bakın.)

86. (SAHİH HADİS): Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'ın rivâyet ettiği meşhur Vedâ Haccı hadisinden bir bölüm. *Ahmed* (3/313, 371, işaret lafzı zikredilmeden); *Müslim* (No:1218); *Ebû Dâvûd* (No: 1905); *İbn-i Mâce* (No: 3074); *Dârimî* (No: 1850); *İbn-i u'l-Cârûd, el-Müntekâ* (No:469); *Beḡhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ* (5/8); *İbn-i Huzeyme, es-Sahîh* (No:2809); *Zehebî, el-Uluw* (Muhtasar No: 2) ve diğerleri. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi Müslim* (sh: 186-188); *Muhtasaru'l-Uluw* (sh: 83); *İrvâu'l-Galîl* (4/201-209, No: 1017); *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (2/783-787, No:2555); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 287, 319 nolu dipnot); *Haccetü'n-Nebiyi Kemâ Revâhâ anhu Câbir radiyallâhu anhu adlı kitapçık*.

87. İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî, Allah'ın yaratıklarına uluwunu ve O'nun kullarının üstünde olduğunu gösteren Kur'ân ve Sünnet naslarının değişik şekillerde geldiğini ve bunların yaklaşık yirmi başlık altında incelenebileceğini belirttikten sonra bu konudaki nasları onsekiz başlık altında kanıtlarıyla beraber uzun uzadıya anlatmıştır. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 285-288). İsteyenler oradan bakabilirler. Ayrıca *bk. Şerhu Lüm'âtü'l-İtikâd* (sh: 65-69).

88. Haremeyn'in İmamı, Abdülmelik b. Abdullah b. Yûsuf b. Abdullah b. Yûsuf b. Muhammed, Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî en-Nisâbûrî. Büyük imam ve Şâfiîlerin hocası.

"Nihâyetü'l-Matlab fi'l-Mezheb", "el-İrşâd fi'l-Mezheb", "er-Risâletü'n-Nizâmiyye fi'l-Ahkâmî'l-İslâmiyye" gibi pek çok eserin sahibi. H. 419 yılında doğan Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, h. 478 yılında vefat etmiştir. Önceleri kelâmcıların metodunu benimsemiş daha sonra ise Ehl-i Sünnet'in yoluna dönmüştür. Bununla da yetinmeyip kelâmcılara karşı Ehl-i Sünnet'in büyük savunucularından olmuş ve onlara red mahiyetinde "er-Risâletü'n-Nizâmiyye", "İsbâtü'l-İstivâ ve'l-Fevkiyye" gibi birçok eser yazmıştır. Kelâm ilmini bıraktığını gösteren pek çok söz kendisinden nakledilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

"Ey Ashabımız! Kelâm ilmiyle uğraşmayın. Eğer ben, kelâmın beni nereye ulaştıracağını önceden bilmiş olsaydım, onunla uğraşmazdım."

Ölüm anında da şöyle demiştir: "Derin bir denize dalmış, meğer islam ehlini ve ilimlerini terketmişim, beni menettikleri konulara dalmışım. Şimdi eğer Rabbim bana rahmetiyle yetişmezse benim halim nice olur. Bakın şimdi ben anamın i'tikâdı üzere ölüyorum."

Yine ölüm anında şöyle demiştir: "Sünnete aykırı her sözden döndüğümde dâir tanıklık ediniz. Muhakkak ben, Nisâbûr'un yaşlılarının öldüğü şey (i'tikâd) üzere ölüyorum."

Bk. İbn-i Hallikân, Vefayâtü'l-A'yan (3/167-170); İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/17, 18, 71, 73, 88); (5/100, 101, 103); (6/52); (12/368); (16/91); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 33, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/11); Zehebî, Siyer (18/468-477); el-Uluw (Muhtasar, sh: 275-277); İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (12/136-137); İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (3/358-362).

89. Cüveynî, bu sözünü kelâm ilmiyle uğraştığı dönemde söylemiş, kıssada da anlatıldığı gibi daha sonra bu konuda şaşkına dönmüştür. O, Allah'ın arşına istivâ ettiğini, hayatının son dönemlerinde yazdığı "er-Risâletü'n-Nizâmiyye" (bk. sh: 32-34) ve "İsbâtü'l-İstivâ ve'l-Fevkiyye" (bk. Mecmûatü'r-Resâili'l-Münîriyye, 1/170-187) adlı eserlerinde kesin ifadelerle anlatmıştır. el-Elbânî'de bu noktaya özellikle işaret etmektedir. *Bk. Muhtasarü'l-Uluw, sh: 277. Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (4/61).*

90. Muhammed b. Ebî Ali el-Hasen b. Muhammed b. Abdullah, Ebû Ca'fer el-Hemedânî. H. 440 yılından sonra dünyaya gelen Hemedânî, ilim tahsili için pek çok seyahate çıkmıştır. İmam Zehebî hakkında "eser (rivâyet) ehlinde olup sûfilerin büyüklerindendi" demiştir. Zâhid kişiliğiyle bilinen Ebû Ca'fer el-Hemedânî hakkında İbn-i Teymiyye "ârif şeyh" demiştir. H. 531 yılında vefat etmiştir. *Bk. İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/44); Zehebî, el-İlber fî Haberi Men Gaber (4/85); Siyer (20/101-102); İbn-i Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûki Mısra ve'l-Kâhire (5/260); İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (4/97).*

91. (SAHİH ESER): *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (4/44, 61); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar, No: 337); Siyer (18/475, 477); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye*

(sh: 174); *Subkî, Tabakâtü's-Şâfiyye* (5/190). Eserin isnâdı sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Muhtasarü'l-Uluw*, sh: 277.

92. Cihet, yâni yön, taraf, bir cismin etrafından başladığı düşünölen uzantılar. *Cihet* konusu hakkında ayrıca bk. *İbn-i Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/41-42); (5/262-266, 298-307); (6/38-40); (7/663-664); (17/326-327); *el-Elbânî, Muhtasarü'l-Uluw* (sh: 68-70); *İbn-i 'Useymin, el-Kavâidü'l-Müslâ* (sh: 40).

93. İmam, âlim, zâhid, ârif ve biricik örneğ, Şeyhu'l-İslâm ve evliyânın önderi Ebû Muhammed Muhiddîn Abdülkâdir b. Ebî Sâlih Abdullah b. Cenkî Dûst (Dost) el-Ceylî el-Hanbelî. Bağdât'ın şeyhi olan Abdülkâdir el-Ceylânî, Taberistan'ın gerisinde kalan Ceylân bölgesinde h. 471 yılında doğdu. Hayatını ilim ve ibadetle geçirdi. Zühdü ve takvasıyla ilgili anlatılanlar sayılamayacak kadar çoktur. Hakkında 'İzzuddîn b. Abdüsselâm: "Şeyh Abdülkâdir kadar kerâmetleri mütevâtir olan hiç kimseyi bilmiyorum" demıştır. Ehl-i Sünnet i'tikâdına sınıksı bağı olan Şeyh Abdülkâdir, meşhur Hanbelî âlim İbn-i Kudâme'nin de hocasıdır. "el-Günye", "Tuhfetü'l-Muttakîn ve Sebîlu'l-Ârifin" gibi eserleri vardır. Sözleri çok hikmetli ve güzeldir. Ancak kendisine bazı yalan sözler isnâd edilmiştir. H. 561 yılında vefat etmiştir. Bk. *el-İber* (4/175); *Siyer* (20/439-451); *İbn-i Receb, Zeylû Tabakâti'l-Hanâbile* (1/290-310); *en-Nucûmu'z-Zâhire* (5/371); *Şezerâtü'z-Zeheb* (4/119-202).

94. *el-Günye* (sh: 56). Ayrıca bk. *İbn-i Teymiyye, el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh:129, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 5/85-86); *Zehebî, el-Uluw* (Muhtasar, sh: 284, No: 348); *İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye* (sh: 175).

Şeyh Abdülkâdir el-Ceylânî'nin sözünün konuyla ilgili bölümü şöyledir: "Yaratıcıyı ayet ve delillerle bilmeye gelince, kişi bilmeli ve kesin olarak inanmalı ki Allah; birdir, yegânedir (tektir)... Allah, yükseklik yönünde (yukarı tarafta) arşına istivâ edendir, mülkü kapsayandır. İlmi, eşyayı (çepeçevre) kuşatandır: "O'na ancak güzel söz yükselir (çıkır). Onu da sâlih amel yükseltir" (Fâtır, 10), "Allah, gökten yere (kadar) her işi (yaratma işini) düzenleyip yönetir. Sonra (bütün bu işler) sizin sayageldiklerinize göre bin yıl tutan bir günde O'na çıkar" (Secde, 5). Allah'ı her yerde olmakla nitelemek câiz değildir. Aksine Allah; gökte, arşa istivâ etmiştir, denmesi gerekir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Rahmân arşa istivâ etti." (Tâhâ, 5)..." Daha sonra bu konuda birtakım ayet ve hadisleri zikrettikten sonra da şunları söyler: "İstivâ sıfatını herhangi bir te'vîle kaçırmaksızın (olduğu gibi) kullanmak gerekir. Öyle ki bu istivâ, arşa yapılan zât istivâsıdır. Ne Mücessime ve Kerrâmiyye'nin dediği gibi (arşın üzerine) oturmak ve (onunla doğrudan) temas etmek yâni (ona doğrudan) değmek anlamındadır, ne Eş'ariyye'nin dediği gibi kadrinin ve sıfatlarının yüceliği ve yüksekliği anlamındadır ne de Mu'tezile'nin dediği gibi (arşı) istilâ etmek ve (ona) galebe çalmak anlamındadır. Çünkü Kur'ân ve Sünnet nasları, istivâ sözüyle bunları kasdetmemiştir. Aksine onlardan aktarılan istivâ sıfatının doğrudan kendi anlamına hamledilmesidir. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in eşi Ümmü Seleme

radiyallâhu anhâ'nın Allah'ın "Rahmân arşa istivâ etti" buyruğu hakkında şöyle dediği rivâyet edilmiştir: 'İstivânın niteliği akıl ile bilinemez. (Anlamı ise) bir bilinmez değildir. Ona inanmak gerekli (farz), onu inkar etmek ise küfürdür'... O'nun niteliği bilinmeksizin Arş'ın üzerinde olması Allah'ın her peygambere indirdiği her kitapta söylenegelmiştir." *sh: 56-57.*

Tuhfetü'l-Muttakîn ve Sebîlu'l-Ârifîn adlı kitabında da, mezheblerin Allah Azze ve Celle'nin Sıfatları Hakkında İhtilâfa Düşmeleri Bölümü altında istivâ konusunda selefe muhalefet eden grupların görüşlerine yer verdikten sonra şöyle demiştir: "Bu onların bir hatasıdır. Çünkü Allah Teâlâ zâtıyla Arş'a istivâ etmiştir." (*Bk. İctimâu'l-Cuûşî'l-İslâmiyye, sh: 175*).

İmâm Âlûsî, *Cilâu'l-'Ayneyn fî Muhakemeti'l-Ahmedeyn* adlı kitabında, Abdulkâdir el-Ceylânî'nin el-Günve kitabındaki bu sözlerine yer verdikten sonra şunları söylemiştir: "Bazı Halefî âlimlerin "el-Günve" kitabından bu konuyu (bölümü) çıkarmakla ilgili yaptıklarına asla i'tibâr edilmez. Çünkü bu akîdenin O'ndan -ki sırrı kutsal kılınsın- nakli ileri gelen pek çok müellifin kitaplarında yaygın bir şekilde bulunmaktadır." *sh: 402.*

95. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"O, zâtıyla yüksek olandır, çok büyüktür (uludur)." (Bakara 255; Şûrâ 4).

"Öyleyse büyük (ulu) Rabbinin adını tesbih et." (Vâkıa 74, 96; Hâkka, 52).

"Çünkü o, büyük (ulu) Allah'a iman etmezdi." (Hâkka, 33).

96. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Oysa ki Allah, kafirleri çepeçevre kuşatandır." (Bakara, 19).

"Muhakkak ki Allah, her şeyi ilmiyle çepeçevre kuşatmıştır." (Talâk, 12).

Allah'ın "Muhîr= kuşatıcı, kuşatan" ismi için ayrıca *bk. (Âl-i İmrân 120; Nisâ 108, 126; Enfâl 47; Hûd 92; Fussilet 54; Burûc 20).*

Allah'ın kuşatma sıfatı için de ayrıca *bk. (İsrâ, 60, 91; Fetih 21; Cin 28).*

97. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Kıyamet günü yer yüzü bütünüyle O'nun avucundadır, gökler de sağında (sağ elinde) dürülmüş olacaktır." (Zümer, 67).

98. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"İşte o gün (kıyamet günü) göğü, kitap sayfasını (yazılı kağıt tomarını) durer gibi dureriz." (Enbiyâ, 104).

99. Ayrıca bk. (Bakara 22, 164; En'âm 99; Enfâl 11; R'ad 17; İbrahim 32; Hicr 22; Nahl 10, 65; Kehf 45; Tâhâ 53; Hacc 5, 63) ve diğer pek çok âyet. Bk. el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm maddesi, sh: 857.

100. Sekizinci bölümün sonlarında geçen (En'âm, 3) ve (Zuhuf, 84) âyetlerini kast ediyor. Bk. sh: 88.

101. Arapçada "fî" harf-i cerri, "alâ" anlamında kullanılabilmektedir. Zira dil bilimcilerine göre "fî" harf-i cerri'nin altı anlamı olup bunlardan biri de "üstte olmak, yukarıda olmak" anlamına gelen " " (el-isti'lâ') anlamıdır. Ayrıntılı bilgi için bk. Muhammed b. Abdülazîz en-Neccâr, Diyâu's-Sâlik ilâ Evdahi'l-Mesâlik (2/288-289).

102. Bir başka yerde de Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "(Firavûn şöyle dedi): Sizi hurma dallarına asacağım" (Tâhâ, 71). Yani hurma dallarının üzerine asacağım, içine değil.

103. Bu konuda bilgi için ayrıca bk. İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/121-152, 518-527); (17/374-381); İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî (13/416-413); İbn-i 'Useymin, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (1/373-386); (2/77-89); Şerhu Lum'atü'l-İ'tikâd (sh: 61-65, 69).

104. Ayrıca bk. (Necm, 6).

105. Ayrıca bk. (Fussilet, 11).

106. Ayrıca bk. (Fetih, 29); (Hûd, 44); (Mü'minûn, 28); (Zuhuf, 13 âyetinin ikinci bölümü).

107. Ayrıca bk. (A'râf, 54); (Yûnus, 3); (Ra'd, 2); (Furkân, 59); (Secde, 4); (Hadîd, 4).

108. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hârûn b. Yezîd el-Bağdâdî el-Hanbelî. el-Hallâl ismiyle meşhurdur. Büyük âlim, hâfız, fakîh, Hanbelîler'in şeyhi ve âlimi. H. 234 yılında doğan el-Hallâl pek çok şehire ilim tahsili için giderek İmam Ahmed'in sözlerini ve fetvâlarını toplamıştır. "el-Câmi' fi'l-Fık", "el-İlel", "es-Sünne" gibi eserleri vardır. Ebû Bekr b. Şehreşâr hakkında "hepimiz (fıkıhta) Ebû Bekr el-Hallâl'a tâbiyiz. İmam Ahmed'in ilmini toplama hususunda hiç kimse O'nu geçememiştir" demiştir. H. 311 yılında vefat etmiştir. Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (3/785-786); Siyer (14/297-298); Târîhu Bağdâd (5/112-113); en-Nucûmu'z-Zâhire (3/209); Şezerâtü'z-Zehab (2/261).

109. Sahâbî Katâde b. en-Nu'mân b. Zeyd b. Âmir b. Sevâd b. Ka'b, Ebû Amr ya da Ebû Ömer veyahut Ebû Abdillâh el-Ensârî ez-Zaferî el-Bedrî. Anneden sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî'nin kardeşi olur. Anneleri Enîse binti Kaş en-Neccâriyye'dir. Sahâbî Katâde b. en-Nu'mân radiyallâhu anh Bedir'e katılmış ve rivâyete göre çarpışma esnasında isâbet alan gözü (diğer bir rivâyette ise göz bebeği) yanağına (başka bir rivâyette ise yanak yumrusuna) düşmüştür. Bunun üzerine sahâbîler düşen gözünü kesmek istediler. Ancak bir kısmı Peygambere giderek onunla istişâre yapalım, dediler. Böylece Katâde radiyallâhu anh, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e getirilir. Allah Rasûlü O'nun gözünü tutup

kaldırarak olması gereken yere koyar ve daha sonra elinin ayasıyla gözünü hafifçe bastırarak: "Allahım! O'nu güzele büründür" der. O günden sonra artık bu gözü, sağlam olan diğer gözünden daha iyi görmüştür. Hatta kendisi bile hangi gözünün isâbet aldığını ayırtedemediği gibi kendisini görenlerde hangi gözünün isâbet aldığını bilememişlerdir. Bu olayın Uhud savaşında meydana geldiği de rivâyet edilmiştir. Bu hadiseden dolayı kendisine "zü'l-ayneyn=iki göz sâhibi" denmiştir. H. 23 yılında Hz. Ömer'in halifeliği sırasında 65 yaşındayken Medine'de vefât etmiş ve bizzat Ömer radiyallâhu anh tarafından defnedilmiştir. Peygamber'den 7 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 183, No:231); el-İstîâb (3/338-340); Siyer (2/331-333); el-İsâbe (5/317-319); Tehzîbu't-Tehzîb (8/310-311); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 798).*

110. (SAHİH HADİS): Zehebî *el-Uluw*'da (sh: 52) rivâyet etmiş ve "râvileri güvenilir olup Ebû Bekr el-Hallâl tarafından, es-Sünne adlı kitabında rivâyet edilmiştir" demiştir. Ayrıca İbn-i u'l-Kaşşim *İctimâu'l-Cuyûş'i'l-İslâmiyye* adlı eserinde (sh: 54) hadisi zikrettikten sonra "isnâdının Buhârî'nin şartına göre sahih olduğunu" söylemiştir. *el-Elbânî'de Muhtasarı'l-Uluw*'da isnâdının sahih olduğunu belirtmiştir. *Bk (sh: 98, No:38).*

Hadis ayrıca "Allah sevdiği şeyleri yaratmayı bitirince Arş'a istivâ etti..." lafzıyla da İbn-i -i Abbas, İbn-i Mes'ûd ve başka sahâbîler tarafından rivâyet edilmiştir. Hadisi bu lafzıyla *Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (1/240-242, No:607); İbn-i Mende, Kitâbu't-Tevhîd (3/93-94, No: 486) ve diğerleri (Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sifât; İbn-i Asâkir, Târîhu Medîneti Dimaşk) tarafından rivâyet edilmiştir. Bk. Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîri'l-Me'sûr (1/94-98).*

111. *el-Günve (sh: 57). Bk. 94 nolu dipnot.*

112. Nass olarak (nassen): yâni sözün, başka bir anlamı taşıma olasılığı olmadan sadece bir anlamı göstermesi. *Bk. Muhammed el-Emîn eş-Şankîti, Menhec ve Dirâsât li Âyâtî-l-Esmâi ve's-Sifât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79-80).*

113. Zâhir olarak (zâhiren): Sözün iki ya da daha çok anlamı taşıyabilmesi. Bu durumda iki olasılık söz konusudur: 1- Ya iki anlamdan biri diğerinden daha zâhirdir (açıktır). 2- Ya da her ikisi de birbirine eşittir, denktir. Eğer iki olasılıktan biri yâni iki anlamdan biri ötekinden daha açıksa bu durumda daha açık olan bu anlama zâhir denilir. Karşıtına ise "muhtemel mercûh" denilir. Sözü başka bir anlama çeken sahih bir kanıt olmadığı sürece, söze zâhir (açık) anlamını yüklemek gerekir. *Bk. Muhammed el-Emîn eş-Şankîti, Menhec ve Dirâsât li Âyâtî-l-Esmâi ve's-Sifât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79-80)*

114. Molla Aliyü'l-Kârî İmam Mâlik'in bu sözünü naklettikten sonra şöyle demiştir: "Bunu büyük imamımız Ebû Hanîfe'de tercih etmiştir. Yine bunun gibi el, göz, yüz ve benzeri ilâhî sıfatlarla ilgili gelen müteşâbih ayet ve hadisleri de bu şekilde alıp kabul etmiştir. Buna göre bütün (ilâhî) sıfatların anlamları bilinmekte, nitelikleri ise akıl ile

bilinememektedir. Öyle ki, niteliği akledebilmek, zâtın niteliği ve mahiyetiyle (hakîkatiyle) ilgili ilmin bir bölümüdür. Bu bir bilinmez olunca, onlar için (ilâhî) sıfatların niteliği akıl ile nasıl bilinebilsin ki?! O halde bu konuda hataya düşmekten insanı koruyacak yararlı kesin doğru, kişinin Allah'ı; hem Allah'ın kendisini tanımladığı gibi hem de Rasûlünün O'nu tanımladığı gibi ne herhangi bir tahrîf ve ta'tîle, ne de herhangi bir tekvîf ve temsîle kaçmaksızın olduğu gibi tanımlamasıdır. Öyle ki, Allah'a ait olan isim ve sıfatları saptayarak kabul eder ve O'nun yaratıklara, yaratıklarının da O'na benzemesini reddeder. Böylece (ilâhî) isim ve sıfatlarla ilgili kabûlün, teşbîhten münezze (uzak ve arınmış) olduğu gibi reddinde ta'tîlden münezze olmuş olur. İstivânın hakikatini inkar eden herkes muattıl olur. Yine istivâyı yaratıkların birbirlerine olan istivâsına benzeten kimse de müşebbih olur. Her kimde (Allah'ın) istivâsının benzeri hiçbir şey yoktur derse, o muvahhiddir (tevhid ehlidir), münezzehtir (Allah'ı eksiklik ve kusur içeren sıfatlardan arındırandır)." *Mirkâtü'l-Mefâtîh Şerhu Mişkâtî'l-Mesâbîh (8/251); Şerhu'l-Emâlî (sh: 31).*

115. (SAHİH ESER): *İbn-i Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluw (No:104); Ebû Nuaym, Hilvetü'l-Evliyâ (6/325-326); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 33); el-Lâlekâî (No:664); Ebû Osmân es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef (No: 24-26); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (sh: 408, diğer baskıda 2/150-151); el-İ'tikâd (sh: 71-116); İbn-i Abdilberr, et-Temhîd (7/151); Beğavî, Şerhu's-Sünne (1/171 senedsiz muallak olarak fakat cezim sigasıyla); Zehebî, el-Uluw (sh:141-142); Siyer (8/100, 101) ve diğerleri.*

Eser sahihtir. Bk. *İbn-i Teymiyye, el-İklîl (sh: 50); Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl (sh: 140, Mecmû'u'l-Fetâvâ 5/365); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 79, Mecmû'u'l-Fetâvâ 5/40); Zehebî, el-Uluw (sh: 142); el-Ulûm (sh: 104); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuûşî'l-İslâmiyye (sh:75); İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî (13/417, Beyhakî'nin ceppid bir senedle tahrir ettiğini söylüyor); el-Elbânî, Muhtasarü'l-Uluw (sh: 141-142); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 281, 302 nolu dipnot).*

Eser, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme radiyallahu anhâ'dan hem mevkûf hem de merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Ancak İbn-i Teymiyye *Mecmû'u'l-Fetâvâ*'da (5/365) şöyle demektedir: "Bu cevap Ümmü Seleme radiyallâhu anhâ'dan hem mevkûf hem de merfû' olarak rivâyet edilmiştir. Ancak senedi güvenilebilecek sened değildir".

el-Elbânî'de *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'de merfû' rivâyet hakkında: "Sahih değildir. Doğrusu bunun Mâlik ya da Ümmü Seleme'nin sözü olmasıdır. İlki (Mâlik'in sözü olması) daha meşhurdur" demiştir. (sh: 381, 302 nolu dipnot).

Eser Ümmü Seleme'nin sözü olarak el-Lâlekâî tarafından *Şerhu Usûli's-Sünne*'de (No: 663) rivâyet edilmiştir. Ancak senedinde Muhammed b. Eşres es-Sülemî vardır ki, kendisi hadis rivâyetinde itham edilmiştir. Bk. *Zehebî, Mizânü'l-İtidâl (3/485); İbn-i Hacer, Lisânu'l-Mîzân (5/84).* İbn-i Hacer, eseri Ümmü Seleme'nin sözü olarak rivâyet ettikten sonra bir şey söylememiştir. Bk. *Fethu'l-Bârî (13/417).*

116. Rebî'a b. Ebî Abdîrrahmân Ferrûh, Ebû Osmân et-Teymî el-Kureşî el-Medenî. Meşhur fıkıh âlimi ve Medine müftüsü. Fıkıh ilmindeki büyük konumundan dolayı kendisine "Rebî'atü'r-Reş" denmiştir. Hakkında İmam Mâlik: "Rebî'a öldü öleli fıkıhın tadı kaçtı", el-Hatîb el-Bağdâdî ise: "Fıkıhçı, âlim, fıkıh ve hadis hâfızıydı" demiştir. H. 136 yılında (133 de denmiştir) vefat etmiştir. Bâcî ise 142 yılında öldü demiştir. Doğru olan 136 yılıdır. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/157-160); Siyer (6/89-96); Tehzîbu't-Tehzîb (3/230-231); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 322); Şezerâtü'z-Zeheb (1/194).*

117. (SAHİH ESER): *el-Lâlekâî (No:665); İbn-i Kudâme, İsbâtu Sıfati'l-Uluw (No: 74); Beyhakî, el-İsmâ ve's-Sıfât (sh: 408-409, diğer baskıda 2/151); Zehebî, el-Uluw (sh: 98); Tezkiretü'l-Huffâz (1/158, senedsiz) ve diğerleri.* İbn-i Teymiyye *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ'da (sh: 78, Mecmû'u'l-Fetâvâ 5/60)* eseri el-Hallâl'in hepsi güvenilir imamlardan oluşan senedle rivâyet ettiğini söyleyerek tashih etmiştir. *Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/365)*'de ise bu cevabın Mâlik'in şeyhi Rebî'a'dan sâbit olduğunu söylemiştir. İbn-i u'l-Kayyim, *İctimâu'l-Cuûşî'l-İslâmiyye (sh: 70)*'de, Hâfız İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bârî (13/417)*'de eseri zikrettikten sonra herhangi bir şey söylememişlerdir. el-Elbânî'de *Muhtasarü'l-Uluw'da (sh: 132, No: 111)* eserin senedinin sahih olduğunu söylemiştir.

118. Niteliğin bilinebilmesinin yolları için bk. 7. bölümün sonu, sh: 79.

119. Cisim: İki veya daha fazla cevherden meydana gelen şey, kütle. Mu'tezile'ye göre ise üç boyutu olan şey. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (2/4 ve sonrası). Allah'ın cisim olup olmadığı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (3/306), (5/419-438); Minhâcu's-Sünne (2/135).*

Cismin tanımında geçen cevher ise; boşlukta bizzat yer tutan ve varlığını bizzat hissettiren şey. Asıl madde. Karşılığı: Araz. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (2/6 ve sonrası); Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/213-215, 278, 305, 307); (6/102-104); (17/342-343); Abdulkerîm b. Murâd el-İserî, Teshîlu'l-Mantık (sh: 26).*

120. Mücmel Söz: Söyleyen tarafından tefsir ve izah olunmadıkça anlamı tam olarak anlaşılamayan kapalı söz. *Bk. Cüveynî, el-Burhân (1/424); Muhammed el-Emîn eş-Şankî, Menhec ve Dirâsât li Âyâtî'l-İsmâî ve's-Sıfât (sh: 22, diğer baskıda sh: 79); Vehbe Zuhaflî, Usûlu'l-Fıkhi'l-İslâmî (1/340); İbn-i 'Useymîn, el-Usûl min İlmi'l-Usûl (2/341).*

121. Yâni kendi kendine var olup, ayakta durandır; bağımsızdır, müstakildir.

122. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Göğün ve yerin O'nun buyruğu ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) kanıtlarındandır." (Rûm, 25).

123. Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye, istivânın istilâ olarak açıklanmasını 12 bakımdan yanlış bulmuştur. *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/144-149). Ayrıca bk. İbn-i u'l-Kayyim, İctimâ'u'l-Cuyûşî'l-İslâmiyye (sh: 78-82); İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/376-381).*

124. Yâni ağaçlar, dağlar, denizler vb. şeyler gibi.

125. Sonra istilâ (istilâ etmek) kelimesi çoğu zaman, birine üstün gelmeye çalışmak, onu yenmeye uğraşmaktan sonra söz konusu olur. Oysa Allah-u Teâlâ'yı hiç kimse yenemez, hiç kimse O'na üstün gelemmez. O şöyle buyurmuştur:

"De ki: O Allah birdir. Allah sameddir" (İhlâs, 1-2). (Samed: Hiçbir şeye muhtaç olmayan, aksine her şey kendisine muhtaç olan, demektir).

"Hiç şüphesiz Allah, çok kuvvetlidir, çok üstündür." (Hac, 74).

"Hiç şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir (güç yetirendir)." (Bakara, 20).

Nüfeyl b. Habîb, sadece Allah'ın mutlak gâlib olduğunu, Allah'ın fil ashâbına indirdiği intikamını dağın tepesinden seyrederken şöyle ifâde etmiştir:

"Kaçış nereye? Peşinizden gelen ilahtır (tanrıdır).

Dudağı yarık Ebrehe'de gâlib değil mağlûbtur." *Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (1/443); İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (4/713). Ayrıca bk. İbn-i u'l-Kayyim, İctimâ'u'l-Cuyûşî'l-İslâmiyye (sh: 78); İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/377).*

126. Şâirin:

"Bîsr, Irak'ı istilâ etti,

Kılıcsız ve (veya) dökülen kan olmaksızın."

sözüne gelince, bir kere bu beyitin bir senedi olmadığı gibi, onu kimin söylediği ve ondan da bu beyiti kimin veya kimlerin naklettiği bilinmemektedir. İbn-i Teymîyye bu hususta şunları söylemektedir: "Bunun Arap şiiri olduğuna dâir sahih bir nakil yoktur. Dil imamlarından pek çoğu onu inkar etmiş ve dilde bilinmeyen uydurma bir beyit olduğunu söylemişlerdir. Bilindiği üzere, eğer Resûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in bir hadisi delil olarak ileri sürülecek olsa, muhakkak onun sahih olması gerekir. O halde isnâdı bile bilinmeyen ve dil imamlarının inkar ettiği bir şiirin ne hükmü (bağlayıcılığı) olabilir ki?! Ebu'l-Muzaffer'in "el-İfsâh" adlı kitabında naklettiği gibi Halîl'den şöyle nakledilmiştir: "Halîl'e: 'Dilde "istevâ"nın "İstevlâ" anlamına geldiğine hiç rastladın mı?' diye sorulması üzerine şöyle dedi: "Bu hem Arapların bilmediği bir şeydir hem de dillerinde böyle bir şey câiz değildir." Halîl durumundan da bilindiği üzere dilde imamdır. O halde istivâya (dilde) bilinmeyen bir anlamın yüklenmesi, bâtil bir anlam yüklemedir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/146).*

İbn-i u'l-Kaqqım *İctimâul-Cuûşî'l-İslâmiyye* adlı eserinde, şiirlerinde istivâyı kendi gerçek anlamında kullanan pek çok şâirin şiirlerine yer vermiştir. (sh: 197-202) İstevenler oradan bakabilirler.

Bir de, istivânın istilâ anlamında kullanıldığı bu beyitin ne zaman söylendiği çok önemlidir. Eğer şâir bunu Arap dilinin değişime uğradığı dönem ve sonrasında söylemişse, bu beyit asla delil olamaz. Çünkü Arapça, fethedilen yerlerin genişlemesi ve Arap olmayanların Arap olanlarla kaynaşması sonucunda değişime uğramış ve o eski saf halini kaybederek diğer dillerden etkilenir olmuştur. Bütün bunlar bize, bu beyitin Arap dilinin değişime uğramasından sonra söylenmiş olabileceği ihtimâlinin yüksek olduğunu göstermektedir. Allah en doğrusunu bilir. *Daha geniş bilgi için bk. Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıyye (1/378-379).*

127. Bu dört şeyi, İbn-i Tevmiyye burdakine yakın ancak biraz daha farklı ifâdelerle etrafıca anlatmıştır. Bk. *Mecmû'ul-Fetâvâ (6/360-361)*. Ayrıca bk. *İbn-i u'l-Kaqqım, es-Savâiku'l-Mürsele (1/289-292); İctimâul-Cuûşî'l-İslâmiyye (sh: 78-82); el-Kasîdetü'n-Nûniyye (Dr. Herrâs'ın Şerhi ile birlikte 1/307-308); İbn-i u'l-Mevsilî, Muhtasarı's-Savâik (1/47-49, diğer baskıda 1/43-46).*

128. İmam Tahâvî, Ebû Hanîfe'nin arş ve kürsü hakkındaki inancını şu sözlerle ifade etmiştir: "Arş ve kürsü haktır. Allah'ın Arş'a da daha aşağısındaki şeylere de ihtiyacı yoktur. Allah herşeyi ve bunun üzerindeki Arş'ı kuşatmıştır. Kendisini kuşatmaktan ise yaratıklarını âciz bırakmıştır." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 277, 280).*

129. Ayrıca bk. (Neml, 38, 41, 42).

130. Allah'ın Arş'a istivâ ettiğini belirten âyetlerden daha önce söz etmiştik. Allah'ın Arş'ından söz eden diğer âyetler şunlardır: (Tevbe 129; Hûd 7; İsrâ 42; Enbiyâ 22; Mü'minûn 86, 116; Neml 26; Zümer 75; Gâfir (Mü'min) 7, 15; Zuhur 82; Hâkka 17; Tekvîr 20; Burûc 15).

131. (SAHİH HADİS): *Ahmed (5/178, 179); Bezzâr (No:160); Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ (bk. Tuhfetü'l-Şerâf 9/180); İbn-i Ebî Şeybe, Kitâbu'l-Arş (No: 58); Ebû Ş-Şeyh, Kitâbu'l-Azame (No: 206, 220, 252, 259); İbn-i Cerîr, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (3/12, No: 5795); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 361); Ebû Nuaym, Hilvetü'l-Evliyâ (1/166-168); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sıfât (2/149); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No:105); İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317) ve diğerleri birbirini destekleyen değişik yollarla Ebû Zerr radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 109); Muhtasarı'l-Uluw (sh: 130, No: 105); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 280, 300 nolu dipnot).**

el-Elbânî, bu hadis dışında kürsünün sıfatıyla ilgili Peygamber sallallâhu alehî ve sellem'den merfû' olarak başka bir hadisin sahih olmadığını söylüyor. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (1/1/226)*.

132. Elimizdeki üç farklı baskıda da bu şekilde yâni Ebû Hâtim ve İbn-i Hibbân şeklindedir. Oysa yazar İbn-i 'Useymîn'in İbn-i Teymîyye'nin er-Risâletü'l-Arşîyye adlı eserinden naklettiği bu söz, ilgili kitapta bizim yukarıda belirttiğimiz şekilde yâni Ebû Hâtim b. Hibbân şeklindedir. Bu hata ya yazar İbn-i 'Useymîn'in anlık bir dalgınlığından kaynaklanmıştır ya da baskı hatasından kaynaklanmıştır. Hatanın, baskı hatasından kaynaklanmış olma ihtimali şu iki sebepten dolayı çok yüksektir:

1- Her iki âlimin künyesi de Ebû Hâtim'dir. İlki Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir b. Dâvûd b. Mihrân, Ebû Hâtim er-Râzî el-Hanzalî el-Gatafânî'dir ki h. 277 yılında vefat etmiştir. İkincisi ise Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz, Ebû Hâtim et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî es-Sicistânî'dir ki O da h. 354 yılında vefat etmiştir. Künyedeki bu isim benzerliği hataya neden olmuş olabilir.

2- İbn-i 'Useymîn, İbn-i Teymîyye'den yaptığı bu nakilde hadisin Sahîh'de rivâyet edildiğini söylemiştir. Ebû Hâtim er-Râzî'nin böyle bir eseri yoktur. Söz konusu bu eser İbn-i Hibbân'ın olup Sahîhu İbn-i Hibbân adıyla meşhurdur. Asıl adı ise el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâi min Gayri Vucûdi Kat'in fî Senedihâ ve Lâ Subûti Cerhin fî Nakilihâ'dır. Esere bu isim bizzat müellifin kendisi tarafından verilmiştir. Şimdi eğer hata İbn-i 'Useymîn'den kaynaklanmış olsaydı cümlenin "Revâhu Ebû Hâtim ve 'bnu Hibbân fî Sahîhayhimâ...= yâni hadisi Ebû Hâtim ve İbn-i Hibbân Sahîh'lerinde... rivâyet etmişlerdir" şeklinde olması gerekirdi. Oysa cümle "hadisi Ebû Hâtim ve İbn-i Hibbân Sahîh'inde... rivâyet etmişlerdir" şeklindedir. Buna göre ortada iki âlim ve tek bir kitap vardır. Bu ise hem anlam bakımından hem de Arapça dil kuralları bakımından mümkün değildir. Üstelik bildiğimiz kadarıyla bu hadisi Ebû Hâtim herhangi bir eserinde rivâyet etmemiştir. Hadisi İbn-i Hibbân Sahîh'inde rivâyet etmiştir. *Bk. el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn-i Hibbân, No: 361*.

133. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muâz b. Ma'bed, Ebû Hâtim et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî es-Sicistânî. Afganistan'daki Bust şehrinde h. 270 yılından sonra dünyaya geldi. Pek çok şehre ilim yolculuğu yaptı. Ebû-Ya'lâ el-Mevsilî, İbn-i Kuteybe ve İbn-i Huzeyme gibi âlimlerden ders aldı. Kendisinden İbn-i Mende, Ebû Abdillâh el-Hâkim ve daha pek çok âlim hadis rivâyet etti. İbn-i Hibbân "et-Tekâsîm ve'l-Envâ'" adlı kitabında 2000 şeyhten daha fazlasından hadis yazdığını söyler. el-Hatîb hakkında: "İbn-i Hibbân güvenilir, seçkin ve anlayışlı biriydi" demektedir. Sahîhu İbn-i Hibbân adıyla meşhur olmuş el-Müsnedü's-Sahîh ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ'... adlı eseri yanında es-Sikât, Ma'rifetü'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn ve'd-Duafâi ve'l-Metrûkîn, Meşâhîru Ulemâi'l-Emâr, Ravdatü'l-'Ukalâ' ve Nüzhetü'l-Fudalâ' gibi birçok eserin

sâhibidir. H. 354 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (3/920-924); Siyer (16/92-104); Mîzânul-İtidâl (3/506-508); Lisânu'l-Mîzân (5/112-115); Şezerâtü'z-Zeheb (3/16).*

134. *er-Risâletü'l-Arşîyye (sh: 13, Mecmûu'l-Fetâvâ 6/556).*

Arş ve Kürsü hakkında daha geniş bilgi için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (6/545-585); Şerhu Lüm'atü'l-İtikâd (sh: 63-64).

135. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

"Andolsun biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bırakıverdik, sonra O, yine eski hâline (sağlığına) döndü." (Sâd, 34).

136. Kur'ân-ı Kerim'de Allah'ın kürsüsünden sadece bir yerde söz edilmektedir. O da Kur'ân'ın en büyük ayeti olan Ayetü'l-Kürsî'dir. Allah orada şöyle buyurmuştur:

"O'nun kürsüsü gökleri ve yeri kuşatmıştır." (Bakara, 255).

137. Büyük sahâbî, Abdullah b. el-Abbâs b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf b. Kusaş b. Kilâb b. Mürre, Ebu'l-Abbâs el-Kureşî el-Hâşimî el-Mekkî. Peygamber Sallâllâhu aleyhi ve sellem'in amcası el-Abbâs b. Abdülmuttalib'in oğlu. Peygamber O'nun hakkında "Allahım! O'nu dinde fakîh (anlayışlı) kıl ve te'vîli O'na öğret" (*tahriri için 297 nolu dipnota bak*) diye dua etmiştir. Derin ilminden dolayı deniz, mürekkep ve Kur'ân'ın tercümanı gibi isimlerle şereflendirilmiştir. Hz. Ömer hakkında: "Eğer İbn-i -i Abbas, islamin ilk yıllarındaki yaşımıza yetişseydi bizden hiç kimse O'nu geçemezdi" demiştir. Hz. Ali tarafından Basra'ya vâli olarak atanmış ve bu görevine Hz. Ali şehid edilene kadar devam etmiştir. İbn-i -i Abbas sahâbenin Peygamber'den çok hadis rivâyet edenlerinden olup sahâbenin Abdullah ismini taşıyan dört fıkıhçısından da biridir. Allah'ın kitabını sahâbenin en iyi bilenlerinden olan İbn-i -i Abbas h. 68 yılında Tâif'te vefat etmiştir. Peygamber'den 1660 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 75 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 120 hadisnin rivâyetinde, Müslim ise 9 hadisnin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh 40, No: 5); el-İstîâb (3/66-71); Tezkiretül-Huffâz (1/40-41); Siyer (3/331-359); el-İsâbe (4/121-131); Tehzîbu't-Tehzîb (5/245-248); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 518).*

138. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamduvayh b. Nuaym b. el-Hakem, Ebû Abdillâh b. el-Beyhî' ed-Dabbî en-Nîsâbûrî eş-Şâfiî. Büyük hadîs âlimi ve hâfız. H. 321 yılında Nîsâbûr'da dünyaya geldi. İlim tahsili için yolculuklar yaptı. Yaklaşık 2000 şeyhten hadis dinledi. Kendisinden hocası Dârekutnî ve Beyhakî gibi pek çok âlim hadis rivâyet etti. Hakkında Zehebî: "Büyük hâfız ve hadisçilerin imamı" derken, el-Hatîb Ebû Bekr "Ebû Abdillâh Hâkim güvenilir biriydi, ancak teşeyyü'e (Hz. Ali'yi, Hz. Osmân'dan üstün görmek) meyylederdi" demiştir. el-Müstedrek ale's-Sahîha'nın, Kitâbu'l-Erbâin ve Ma'rifetü Ulûmî'l-Hadîs gibi pek çok eser yazmıştır. Hz. 403 yılında vefat etmiştir. *Bk.*

Tezkiretü'l-Huffâz (3/1039-1045); Siyer (17/162-177); Mîzânu'l-İtidâl (3/608); Lisânul-Mîzân (5/232-233); Şezerâtü'z-Zeheb (3/176).

139. Müslim b. el-Haccâc b. Müslim b. Verd, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî en Nîsâbü'rî. Büyük imam, hâfız ve Buhârî'nin Sahîh'inden sonra en sağlam hadis kitabı olan Sahîh'in sâhibi. H. 204 yılında doğan İmam Müslim, 218 yılında henüz 14 yaşındayken hadis dinlemeye başlamıştır. İmam Ahmed, İshâk b. Râhûye ve Dârimî gibi pek çok âlimden hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Tirmizî, İbn-i Huzeyme ve Abdurrahmân b. Ebî Hâtim gibi bir çok âlim hadis rivâyet etmiştir. Kendisi hocaları içinde en çok Buhârî'den etkilendiğini söyler. Hâfız Ebû Ali en-Nîsâbü'rî: "Gök kubbe altında Müslim'in kitabından daha sahih bir kitap yoktur" demiştir. Zehebî bu söze "herhalde kendisine Sahîh-i Buhârî ulaşmasa gerek" kaydını düşmüştür. Hakkında Muhammed b. Beşşâr: "Dünyânın (hadis) hafızları dördttür: Rey'de Ebû Zür'a, Nisâbü'r'da Müslim, Semerkand'da Abdullah ed-Dârimî ve Buhâra'da Muhammed b. İsmâîl" derken İshâk el-Kevsec O'na: "Allah seni müslümanlar için bâki kıldığı sürece hayırdan yoksun kalmayız" demiştir. İmam Müslim, Sahîh'inin dışında Kitâbu'l-Akrân, Kitâbu'l-İfrâd ve Kitâbu'l-İlâl gibi daha pek çok eserin sahibidir. H. 261 yılında 53 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (2/588-590); Siyer (12/557-580); Tehzîbu't-Tehzîb (10/114-116); Şezerâtü'z-Zeheb (2/144-145).*

140. (MEFKÛF OLARAK SAHİH): Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 586, 1020, 1021); İbn-i Ebî Şeybe, Kitâbu'l-Arş (No: 61); Ebu's-Şeyh, Kitâbu'l-Azame (No: 196, 216, 217); İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 107, No: 248); Hâkim (No: 3116, bu hadis Buhârî ve Müslim'in şartına göre sahih olup ikisi tarafından rivâyet edilmemiştir demiş, Zehebî'de O'na katılmıştır); Dârekutnî, Kitâbu'n-Nüzûl (No: 36, 37); el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (9/251); Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (No: 5789); Dârimî, er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 67, 71, 73); İbn-i Mende, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 15); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 12404); İbn-i Cevzî, el-İlâlü'l-Mütenâhiye (1/22); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No:45); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sifât (sh: 404, diğer baskıda 2/148); İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (1/317) ve diğerleri. Hadis mevkûf olarak yâni İbn-i -i Abbas'ın kendi sözü olarak sahihtir. *Bk. Darekutnî, Kitâbu'n-Nüzûl (sh: 49-50); Hâkim, el-Müstedrek (2/310); Zehebî, (bk. el-Müstedrek 2/310); el-Uluw (bk. Muhtasar sh: 102, No: 45); İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (1/317); Heysemî, Mecmau'z-Zevâid (6/323); İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 279); Ahmed Şâkir, Umdetu't-Tefsîr (2/162).*

el-Elbânî bu mevkûf rivâyet hakkında "isnâdı sahih, râvileri de güvenilir" demiştir. *Bk. Muhtasaru'l-Uluw (sh: 102); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 279, 299 nolu dipnot).* Merfû' rivâyetin ise zayıf olduğunu belirtmiştir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe (No: 906); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 279, 299 nolu dipnot).*

Hadis ayrıca Ebû Mûsa el-Eş'arî'den de mevkûf olarak rivâyet edilmiştir. Bunun da isnâdı sahihtir. *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 588, 1022); Taberî, Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân (No: 5790); İbn-i Ebî Şeybe, Kitâbu'l-Arş (No: 60); Ebu's-Şeyh, Kitâbu'l-Azame (No: 347); Beyhakî, el-Esmâ (sh: 404, diğer baskıda 2/148); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar No: 85) ve diğerleri.* el-Elbânî, isnâdının mevkûf olarak sahih olduğunu söyler. *Bk. Muhtasaru'l-Uluw (sh: 124); Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe (2/306-307).*

141. Bunu Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân*'da (No: 5788, 5789), O'ndan da İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*'de (1/317) Mutarrif Ş Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre Ş Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn-i -i Abbas'dan rivâyet etmişlerdir. Ancak rivâyet isnâdındaki Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre el-Huzâî el-Kummî nedeniyle tartışmalıdır. Hakkında İmam Zehebî, *Mîzânu'l-İtidâl* (1/417) ve *el-Kâşif* (1/296) adlı eserlerinde: "Sadûktur" demiş, Hâfız İbn-i Hacer'de *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 201)'de: "Sadûk olsa da yanılır" demiştir. Zehebî daha sonra: "İbn-i Mende dedi ki: Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre, Saîd b. Cübeyr'den rivâyetinde kuvvetli değildir" dedikten sonra Kürsü'nün ilim olduğunu belirten rivâyetin isnâdını aktarmış ve şöyle demiştir: "İbn-i Mende dedi ki: Bu konuda ona mutâbaat olunmaz" *Mîzânu'l-İtidâl* (1/417). Ayrıca bk. *İbn-i Hacer, Tehzîbu't-Tehzîb* (2/97-98).

Sonra gerek Zehebî gerekse İbn-i Kesîr'in, Kürsü'nün ilim olduğunu gösteren bu rivâyetin hemen ardından, Ammâr ed-Dühenî Ş Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn-i -i Abbas'dan Kürsü'nün iki ayağın bulunduğu yer olduğunu gösteren rivâyete yer vermeleri, ikisinin de bununla Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'nin yaptığı rivâyeti illetli duruma düşürmek istediklerini göstermektedir. Çünkü Ammâr ed-Dühenî, Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'den daha tercihe şâyan bir râvidir. *Bk. Mîzanu'l-İtidâl (1/417-418); Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (1/317); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/11).*

Ahmed Şâkir'de '*Umdetu't-Tefsîr* (2/162)' de Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre'nin, Kürsü'nün ilim olduğuna dâir İbn-i -i Abbas'dan yaptığı rivâyet hakkında şöyle demektedir: "İsnâdı ceppiddir. Ancak şu var ki o şâz bir rivâyettir. Üstelik İbn-i -i Abbas'tan sahih olarak sâbit olan rivâyete de aykırıdır." Ahmed Şâkir daha sonra İbn-i -i Abbas'ın Kürsü'yü iki ayağın konulduğu yer diye tefsir ettiğine dâir rivâyeti ile ilgili olarak şunları söylemektedir: "İşte İbn-i -i Abbas'dan sahih olarak sâbit olan budur. Kürsü'nün ilim diye te'vîl edildiği şekilde O'ndan nakledilen önceki rivâyet ise şâz bir rivâyettir. Arap dilinden buna bir delil getirmek de mümkün değildir. Bundan dolayı Ebû Mansûr el-Ezherî, İbn-i -i Abbas'dan gelen sahih rivâyeti tercih etmiş ve şöyle demiştir: "Bu rivâyetin sahih olduğu hususunda ilim ehli ittifak etmiştir. Kürsü'nün ilim olduğunu O'ndan rivâyet eden kimse (bu sıfatı) iptal etmiş olur."

el-Elbânî ise Kürsü'nün ilim olduğuna dâir İbn-i -i Abbas'dan yapılan rivâyet hakkında şunları söylemiştir: "Bu rivâyetin İbn-i -i Abbas'a isnâdı sahih değildir. Çünkü isnâd Ca'fer b. Ebi'l-Muğîre Ş Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn-i -i Abbas'dan rivâyet edilmiştir.

Bunu da İbn-i Cerîr rivâyet etmiştir. İbn-i Mende, Ca'fer b. Ebi'l-Muġ re hakkında: "İbn-i Ebi'l-Muġ re, İbn-i C be r'den rivâyetinde kuwetli deġildir" demiştir." *Silsilet l- h d si's-Sahîha* (1/1/226).

Son olarak bu bahsi İbn-i Ebi'l- zz el-Hane f nin şu sözleriyle bitirmeyi uygun buluyoruz: "Allah'ın K rs 'sının ilmi olduġu söylenmiştir. Bu İbn-i Abbas'a nispet edilir. Oysa O'ndan mahf z olan daha önce geřtiġi gibi İbn-i Eb  ş be'nin rivâyet ettiġi (K rs 'n n iki ayaġın konuġu yer olduġunu gösteren) rivâyettir. Bunun dışında bir şey söyleyenin salt zandan başka hiçbir delili yoktur. Açık olan bir şey varsa o da bu gibi sözlerin yerilmiş kelâma (geçirilmiş) bir kılıf olmasıdır." *şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Ğlbânî, sh. 280).

142. Hasen b. Ebi'l-Hasen Yesâr, Eb  Sa id el-Basrî. Sahâbî Zeyd b. Sâbit'in azatlı kölesi. Osmân, Talha, Zeyd ve İbn-i  mer gibi pek çok sah b yi görmüş ve onlardan hadis rivâyet etmiştir. Medine'de yetişen Hasen 'l-Basrî Hz. Osmân'ın hilafetinde Kur'ân'ı ezberlemiş ve birçok kez O'nun hutbelerini dinlemiştir. Hz. Osmân şehid edildiġi zaman 14 yaşındaydı. Kendisinden Katâde,  yy b es-Sehtiy n , İbn-i Avn ve Sâbit el-B n n  gibi pek çok t b in b y ġ  hadis rivâyet etmiştir. Hudud boylarında sah beyle birlikte cihad etmiş, ilme, sâlih amele ve takvaya çok önem vermiştir. Hakkında Hişâm b. Hass n: "Zamanındaki insanların en cesuru ydu" derken Eb  'Amr b. el-Al ': "Hasen ve Haccâc'dan daha fasîh (güzel konuşan) birini görmedim" demiştir. H. 110 yılında 88 yaşındayken vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz* (1/71-72); *Siyer* (4/563-588); *Tehz but-Tehzîb* (2/243-248); *şezerâtü'z-Zeheb* (1/136).

143. Bunu İbn-i Cerîr, *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*'da (No: 5796), O'ndan da İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur' n l-Azîm*'de (1/318) C ve bir ř ed-Dahhâk yoluyla Hasen 'l-Basrî'den rivâyet etmişlerdir. Eser isnâdındaki bu iki râvi dolayısıyla zaıftır. C ve bir b. Sa id el-özü hakkında İmam Zehebî: "O'nu terkettiler" derken Hâfız İbn-i Hacer: "da fun cidden= çok zaıf" demiştir. *Bk. el-Kâşif* (1/298); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 205). Ayrıca bk. *Mîzânu'l- tid l* (1/427); *Tehzîbu't-Tehzîb* (2/112-113).

ed-Dahhâk b. Muz him el-Hilâlî hakkında ise Hâfız İbn-i Hacer: "Sad k olup irsâli çok" demiştir. *Bk. Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 459). Ayrıca bk. *Mîzânu'l- tid l* (2/325-326); *el-Kâşif* (1/509); *Tehzîbu't-Tehzîb* (4/417-418).

Ayrıca Hâfız İbn-i Hacer, Al  b. el-Medînî'nin C ve bir'in ed-Dahhâk'tan rivâyeti hakkında şunu s ylediġini nakletmektedir: "C ve bir ed-Dahhâk'tan çok fazla rivâyette bulunmuş ve O'ndan pek çok münker şey rivâyet etmiştir" *Tehzîbu't-Tehzîb* (2/113).

Sonuç olarak Hasen 'l-Basrî'den, K rs 'n n arş oduġuna dair yapılan rivâyet sened bakımından zaıf olduġu gibi sahih olan diġer rivâyetlere de aykırıdır. Kurtubî bu konuda şunları söylemiştir: "Bu kesinlikle (insanı) hoşnut edici deġildir. Öyle ki hadisler K rs 'n n

yaratılmış olup Arş'ın önünde olduğunu ve Arş'ın ondan daha büyük olduğunu göstermektedir." *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân (3/180-181)*.

el-Elbânî'de Kürsü'nün kendi gerçek anlamı dışında herhangi bir şeyle tefsirine dâir bütün rivâyetlerin zayıf olduğunu belirtmektedir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (1/1/226)*.

144. İsmâil b. Ömer b. Kesîr, Ebu'l-Fidâ el-Kureşî el-Busravî ed-Dimaşkî. H. 701 yılında (700 de denmiştir) Şam yakınlarındaki Busrâ'ya bağlı Micdel (veya Mecdel) köyünde dünyaya geldi. Burhâneddîn el-Fezârî, Kâsım b. Asâkir, İbn-i er-Reb'î ve İbn-i Teymîyye gibi devrinin pek çok ünlü âliminden fıkıh, tefsir ve hadis öğrendi. Hocası İbn-i Teymîyye'den çok fazla istifâde etmiştir. Öğrencileri arasında büyük hadis âlimi İbn-i Hacer, İbn-i Hiccî ve Hâfız Ebu'l-Mehâsin el-Huseynî gibi o devrin meşhur âlimleri bulunmaktadır. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, el-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Târîh, İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs gibi daha pek çok eseri vardır. Hakkında İbn-i Hacer: "Daha hayattayken eserleri ülkelerde elden ele dolaşmaya başladı. Ölümünden sonra da insanlar ilminden faydalandılar" demiştir. H. 774 yılında 74 yaşındayken Şam'da vefat etmiştir. *Bk. İbn-i Hacer, ed-Dürerü'l-Kâmine (1/373-374); İbn-i Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire (11/123-124); Suyûtî, Zeylu Tezkireti'l-Huffâz (sh: 361-362); İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (6/231); Ziriklî, el-A'lâm (1/320)*.

145. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/318)*. Ayrıca *bk. el-Bidâye (1/11)*. İbn-i Kesîr'in bu rivâyet hakkındaki sözünün tam metni şöyledir: "Ancak sahih olan şudur ki Kürsü Arş'tan başkadır ve Arş, Kürsü'den daha büyüktür. Nitekim hadis ve haberler bunu göstermektedir. İbn-i Cerîr, Abdullah b. Halîfe'nin Ömer'den bu konuda rivâyet ettiği hadise dayanmaktadır. Buna göre bu hadisin sıhhatinde şüphe vardır. Allah en doğrusunu bilir."

İbn-i Kesîr'in söz konusu ettiği bu hadisin metni şöyledir: Rasûlullah sallallâhu alehî ve sellem'e bir kadın gelerek: 'Allah'ın beni cennete koymasına için dua buğur' dedi. Rasûlullah sallallâhu alehî ve sellem Rabbini ta'zîm ettikten (yücelttikten) sonra şöyle buğurdular: "Allah'ın Kürsü'sü (bazı rivâyetlerde: Arş'ı) gökleri ve yeri kuşatmıştır. [Muhakkak Allah Kürsü'nün üstüne oturur da ondan (bazı rivâyetlerde: Arş'tan) dört parmak bile fazlalık (yâni boş bir yer) kalmaz]. Kürsü'nün (bazı rivâyetlerde: Arş'ın) yeni yapılmış bir deve palanının (semerinin), binicisinin ağırlığı nedeniyle gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." Hadisi muhtelif lafızlarla *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No:574); Bezzâr, el-Müsned (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317; Mecmau'z-Zevâid 1/84; İbn-i Hacer, Zevâidü'l-Müsned K19/1); Ebû Ya'lâ, el-Müsned (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317); Taberî, Câmiu'l-Beyân (No: 5798); İbn-i Huzeyme, et Tevhîd (sh: 106); Taberânî, es-Sünne (bk. Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm 1/317); Ebu's-Şeyh, Kitâbu'l-Azame (No: 193); Dârekutnî, es-Sifât (sh: 48-49, No:35); Ziyâ el-Makdisî, el-Ehâdisu'l-Muhtâre (1/59) ve diğerleri Ebû İshâk es-Sebî'î Ş Abdullah b. Halîfe Ş Ömer b. el-Hattâb yoluyla merfû' olarak Peygamber sallallâhu alehî ve sellem'den, Dârimî, er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî (sh:*

74); *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 593); el-Hakîm et-Tirmizî, er-Redd ale'l-Muattıla (K105/B); Taberî, Câmiu'l-Beyân (No: 5797, 5799); el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (8/52); İbn-i Cevzî, el-'elü'l-Mütenâhiye (1/4) ve diğerleri* Ebû İshâk es-Sebî'î Ş Abdullah b. Halîfe yoluyla mürsel olarak Peygamber'den, *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 585)* Ebû İshâk es-Sebî'î Ş Abdullah b. Halîfe yoluyla mevkûf olarak Hz. Ömer'den rivâyet etmişlerdir.

Hadis hem senedindeki hem de metnindeki ihtilaf nedeniyle muztaribtir. İbn-i Cevzî şöyle demiştir: "Bu, Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sahih olarak gelmemiş bir hadistir. İsnâdı da çok muztaribtir. Öyle ki Abdullah b. Halîfe hadisi, bazen Hz. Ömer yoluyla merfû' olarak Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den, bazen mevkûf olarak Hz. Ömer'in kendi sözünden bazen de bizzat kendisi kanalından mürsel olarak Peygamber'den rivâyet eder. Yine hadis bazen: "Ondan (Kürsü veya Arş'tan) dört parmaklık fazlalıktan başka (boş bir yer) kalmaz" lafzıyla bazen de: "Ondan dört parmak bile fazlalık kalmaz" lafzıyla gelir. Bütün bunlar râvilerden kaynaklanan karıştırmalardır ki, bunların hiçbirine itimat edilmez." *el-'İlel'ü'l-Mütenâhiye (1/5-6)*.

İbn-i Kesîr ise şunları söyler: "Bunu, Hâfız el-Bezzâr meşhur Müsned'inde, Abd b. Humejd ve İbn-i Cerîr tefsirlerinde, Taberânî ve İbn-i Ebî Âsım es-Sünne kitaplarında ve Hâfız ez-Ziyâ (el-Makdisî) "el-Muhtâr" adlı kitabında Ebû İshâk es-Sebî'î, O da Abdullah b. Halîfe hadisinden rivâyet etmişlerdir. Ancak bu Abdullah b. Halîfe, o meşhur olan (Abdullah b. Halîfe el- 'Anberî) değildir. Üstelik O'nun Hz. Ömer'den hadis işitmiş olması hususunda da şüphe vardır. Sonra bazıları bunu Hz. Ömer'den mevkûf olarak bazıları da (Abdullah b. Halîfe'den) mürsel olarak rivâyet etmiş, bazıları hadisin metnine garip ilâveler yaparken bazıları da bu ilâveleri metinden düşürmüşlerdir. Bundan daha garibi de Cübeyr b. Mut'im'in Arş'ın sıfatı hakkında rivâyet etmiş olduğu hadistir ki bunu Ebû Dâvûd Sünen'inde (bk. No: 4726) rivâyet etmiştir. Allah en doğrusunu bilir." (1/317-318).

Hadisi bazen merfû', bazen mevkûf bazen de mürsel olarak rivâyet eden Abdullah b. Halîfe'nin tam ismi Abdullah b. Halîfe el-Hemdânî el-Kûfî olup kendisini İbn-i Hibbân dışında hiç kimse tevsîk etmemiştir. Hakkında Zehebî: "Neredeysen bilinmeyecekti" ve İbn-i Kesîr: "Ancak bu Abdullah b. Halîfe, o meşhur olan (Abdullah b. Halîfe el-'Anberî) değildir. Üstelik O'nun Hz. Ömer'den hadis işitmiş olması hususunda da şüphe vardır" derlerken Hâfız İbn-i Hacer: "Makbûl, ikinci tabakadan" demiştir. *Bk. Mîzânu'l-İtidâl (2/414); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/317); el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/9); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 503). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (5/177)*.

İbn-i Hacer'in Abdullah b. Halîfe hakkındaki "makbûl" sözü, O'na mütâbaat edildiği zaman makbûl anlamındadır. Burada ise O'na mütâbaat edilmemiştir.

İbn-i Huzeyme bu hadis hakkında şunları söyler: "Bu haber bizim şartımızdan değildir. Çünkü onun isnâdı muttasıl değildir. Biz ilmin bu türünde munkatî' mürsellerle ihticac ediyor değiliz." *et-Tevhîd (sh: 106)*.

İmam Zehebî'de şöyle demiştir: "Gıcırdama lafzının sıfatlarla kesinlikle hiçbir ilgisi yoktur. Aksine o tıpkı, Sa'd'ın ölümünden dolayı Arş'ın titreşip sallanması, kıyamet gününde göğün çatlayıp parılması ve bunlara benzer şeyler gibidir. Gıcırdama'yı, Allah Azze ve Celle'ye âit bir sıfat saymaktan Allah'a sığınırız. Sonra gıcırdama lafzı sâbit bir nâstân da gelmemiştir." *el-Uluw li'l-Âliyyi'l-Gaffâr (sh: 39)*.

Sonuç olarak hadis münkerdir. Bk. İbn-i Huzeyme, *et-Tevhîd (sh: 106)*; İbn-i Cevzî, *el-İlâlu'l-Mütenâhiye (1/5-6)*; Zehebî, *el-Uluw li'l-Âliyyi'l-Gaffâr (sh: 39)*; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (1/317)*; *el-Bidâye ve'n-Nihâye (1/9)*; *Suyûtî, ed-Dürü'l-Mensûr (1/580)*; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr (1/301)*; Ahmed Şâkir, *Câmiu'l-Beyân'a yaptığı tahkik (5/400)*; *el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe (2/256-257, No: 866), (2/306-307, No: 906)*; *Zılâlu'l-Cenne (1/252, No: 574)*; *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (1/1/226)*; Dr. Ali Nâsır el-Fakîhî, *Dârekutnî'nin "es-Sifât" kitabına yaptığı tahkik (sh: 49, 1 nolu dipnot)*; Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî, *Ebu's-Şeyh'in "Kitâbu'l-Azame" kitabına yaptığı tahkik (2/548-550, 6 nolu dipnot)*; Dr. Muhammed b. Saîd el-Kahtânî, *Abdullah b. Ahmed'in "es-Sünne" kitabına yaptığı tahkik (1/301, 585 nolu hadisin dipnotu), (1/305, 593 nolu hadisin dipnotu)*.

Kürsü veya Arş'ın gıcırdaması hakkında, Hz. Ömer dışında Ebû Mûsâ el-Ûş'arî, Cübeyr b. Mut'im ve diğer sahâbîler tarafından rivâyet edilen başka hadisler de vardır. Bunlardan iki tanesi şöyledir:

· "Kürsü iki ayağın konulduğu yerdir. Kürsü'nün, palanın (semerin) gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." *Bunu, Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 588)*; Ebû Ca'fer İbn-i Ebî Şeybe, *el-Arşu ve Mâ Verede Fih (K114/1-2)*; Taberî, *Câmiu'l-Beyân (No: 5790)*; Ebu's-Şeyh, *Kitâbu'l-Azame (No: 245)*; İbn-i Mende, *er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 46, No: 17)*; Beyhakî, *el-Esmâ ve's-Sifât (sh: 404, diğer baskıda 2/148)*; Zehebî, *el-Uluw li'l-Âliyyi'l-Gaffâr (sh: 84)* ve diğerleri 'Umâre b. 'Umeyr et-Teymî el-Kûfî yoluyla mevkûf olarak Ebû Mûsâ el-Ûş'arî radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. 'Umâre b. 'Umeyr hakkında İbn-i Hacer: "Sikatün seb't" demiştir. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 713)*. Ancak 'Umâre b. 'Umeyr'in Ebû Mûsâ el-Ûş'arî'den hadis işittiği bilinmemektedir. Aksine 'Umâre, Ebû Mûsâ'dan, Ebû Mûsâ'nın oğlu İbrâhim b. Ebî Mûsâ el-Ûş'arî vâsitasıyla rivâyet etmektedir. Bk. Zehebî, *el-Kâşif (2/54)*; İbn-i Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb (7/356)*. Buna göre hadis, senedindeki inkitâdan (kopukluktan) dolayı za'ıftır. Bk. Zehebî, *el-Uluw (sh: 84)*; *Suyûtî, ed-Dürü'l-Mensûr (1/580)*; Ahmed Şâkir, *Câmiu'l-Beyân'a yaptığı tahkik (5/398)*; *el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe (2/306-307, No: 906)*; *Muhtasaru'l-Uluw (sh: 124)*; Dr.

Muhammed b. Saîd el-Kahtânî, Abdullah b. Ahmed'in "es-Sünne" kitabına yaptığı tahkik (1/302-303, 588 nolu hadis in dipnotu).

· "Yazıklar olsun sana! Allah'tan kullarından herhangi birine şefa'at etmesi istenilemez. Allah'ın şânı bundan daha yücedir. Yazıklar olsun sana! Sen Allah'ın (büyüklüğünün ve yüceliğinin) ne olduğunu bilir misin? Muhakkak O'nun Arş'ı göklerinin (bazı rivâyetlerde: ve yerlerinin) üstündedir. (Allah'ın Arş'ı) aynen şöyledir: (Rasûlullah bu sırada) parmaklarıyla işaret ederek (şöyle dedi): Tıpkı bir kubbe gibidir. Ve o Arş'ın bir (deve) palanının (semerinin) binicisinin (ağırlığı) nedeniyle gıcırdaması gibi bir gıcırdaması vardır." Bunu, *Ebû Dâvûd* (No: 4726); *Dârimî, er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî* (sh: 105); *er-Redd ale'l-Cehmiyye* (sh: 24); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 575, 576); *Ebû Ca'fer b. Ebî Şeybe, el-Arşu ve Mâ Verede Fih* (K108/B); *İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd* (sh: 103-104); *Acurrî, eş-Şerîa* (sh: 293); *Taberânî, el-Kebîr* (2/No: 1547); *Ebu's-Şeyh, Kitâbu'l-Azame* (No: 198); *Dârekutnî, es-Sifât* (sh: 50-51, No: 38); *İbn-i Mende, et-Tevhîd* (sh: 188, No: 643); *el-Lâlekâî* (No: 656); *Beḥakî, el-İsmâ ve's-Sifât* (sh: 417-418, diğer baskıda 2/159); *Beḡavî, Şerhu's-Sünne* (1/175-176, No: 92); *Zehebî, el-Uluw* (sh: 37-39) ve diğerleri Cübeyr b. Muhammed Ş Muhammed b. Cübeyr Ş Cübeyr b. Mut'im yoluyla merfû' olarak Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet etmişlerdir. Hadisin isnâdı Muhammed b. İshâk b. Yesâr ve Cübeyr b. Muhammed nedeniyle zaıftır. Muhammed b. İshâk müdellistir. Bu isnâdda olduğu gibi tahdîs sigasını tasrih etmediği sürece kendisiyle ihticâc edilmez. Hakkında İbn-i Hacer şöyle der: "Sadûk olup tedlîs yapar. Teşeyyü' ve kadercilikle suçlanmıştır." *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 825).

Cübeyr b. Muhammed ise İbn-i Hacer'in dediğine göre makbûldür. *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 195). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (2/58). İbn-i Hacer'in "makbûl" sözü, Cübeyr b. Muhammed'e mütâbaat edildiği zaman makbûl anlamındadır. Burada ise O'na mütâbaat edilmemiştir.

Sonuç olarak hadis zaıftır. Bk. *Zehebî, el-Uluw* (sh: 39); *İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (1/317-318); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (1/8-9); *el-İbânî, Zilâlu'l-Cenne* (No: 575, 576); *Daîfu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 6137); *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe* (No: 2639); *Mişkâtü'l-Mesâbiḥ Tahkiki* (No: 5727); *Daîfu Süneni Ebî Dâvûd* (No: 1017); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 278, 295 nolu dipnot); Dr. Ali Nâsır el-Fakîhî, *Dârekutnî'nin "es-Sifât" kitabına yaptığı tahkik* (sh: 51, 5 nolu dipnot); Dr. Ahmed Sa'd Hamdân, *el-Lâlekâî'nin "Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne" kitabına yaptığı tahkik* (4/395, 1 nolu dipnot); Rızâullah b. Muhammed el-Mübârekfûrî, *Ebu's-Şeyh'in "Kitâbu'l-Azame" kitabına yaptığı tahkik* (2/556-557, 1 nolu dipnot); Hamdî Abdülmecîd es-Silefî, *Taberânî'nin "el-Mu'cemu'l-Kebîr" kitabına yaptığı tahkik* (2/128, 1547 nolu hadis in dipnotu); Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin *et-Türkî ve Şuaḡb el-Arnâvût, İbn-i Ebi'l-İzz'in "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye" kitabına yaptıkları tahkik* (2/365, 5 nolu dipnot).

Arş'ın veya Kürsü'nün gıcırdaması hakkındaki diğer hadis ve eserler için bk. *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne* (1/300-307); *Əbu's-Şeyh, Kitâbu'l-Azame* (2/543-666); *Beğavî, Şerhu's-Sünne* (1/175-180); *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (16/434-439); *İbn-i u'l-Kayyim, Tehzîbu's-Sünen* (7/95-117); *İbn-i Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* (1/317-318); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (1/7-12); *Suyûtî, ed-Dürrü'l-Mensûr* (1/580-581); *Şemsu'l-Hakk el-Azîm Âbâdî, Avnu'l-Ma'bûd* (13/8-25).

el-Elbânî Arş'ın gıcırdaması hakkında Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den merfû' bir hadisin sahih olmadığını söylüyor. Bk. *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe* (2/307); *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha* (1/1/226). Bir başka yerde Arş'ın gıcırdaması hakkında sahih bir hadisin olmadığını söyler. Bk. *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (3/1596, 5 nolu dipnot); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 278, 295 nolu dipnot). Bir başka yerde ise Arş'ın gıcırdaması hakkında sâbit bir nassın gelmediğini söyler. Bk. *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe* (2/257).

Hâfiz İbn-i Âsâkir'in gıcırdama hadisini, sened ve metin yönünden ayrıntılı bir şekilde incelediği "*Beğânu'Vucûhi't-Tahlîl fi Hadîsi'l-Etîl*" adında bir cüzü vardır. Bu konuya ilgi duyanlar oradan bakabilirler.

Bu konu hakkında son olarak şunu söylemek isterim: İbn-i Teymiyye (bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ*, 16/435-439) ve öğrencisi İbn-i u'l-Kayyim'in (bk. *Tehzîbu's-Sünen* 7/95-117) Arş'ın gıcırdamasıyla ilgili hadisleri sahih kabul etmeleri bazıları tarafından eleştiri konusu yapılmıştır. Evet İbn-i Teymiyye'nin Arş'ın gıcırdaması hadislerini sahih gördüğü, hatta bu gıcırdamanın Arş'ın azametini anlatan bir ifâde olduğunu belirttiği doğrudur. Yine İbn-i u'l-Kayyim'in gıcırdama hadisine yöneltilen eleştirilere cevap verirken konuşma üslûbuyla bu hadisi tashih etmeye çalıştığı da bir gerçektir. Biz bu eleştiriği yapanlardan, bu iki âlimin yukarıda belirttiğimiz yerlerdeki sözlerini içice okuyup anlamalarını, bu yerlerden nakiller yaparlarken de onların sözlerini olduğu gibi aktarmalarını istiyoruz. Aksi takdirde yaptıkları işin ilmî ve objektif olmayacağı kesindir. Allah en doğrusunu bilir.

146. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/102-112, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* sh: 146-155), (5/495-516); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/400-418), (2/44, 45, 79).

147. Ayrıca bk. (Bakara 153, 194, 249; Nisa 108; Mâide 12; Enfâl 12, 46, 66; Tevbe 36, 40; Nahl 128; Şuarâ 15, 62; Ankebût 69; Muhammed 35; Mücâdele 7).

148. (ZAYIF HADİS): *Taberânî, el-Kebîr, el-Evsat* (bk. *Heşsemî, Mecmau'z-Zevâid*, 1/60); *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (1/305); *Əbû Nuaym, Hilvetü'l-Evliya* (6/124); *Beğhakî, el-Esmâ* (2/172); *el-Erbaûne's-Sügrâ* (No: 25); *İbn-i Receb, Nûru'l-İktibâs* (No: 54); *Suyûtî, el-Câmiu's-Sağîr* (1/49) ve diğerleri 'Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu anh'den. Hadis bu lafızla zayıftır. Bk. *Əbû Nuaym, Hilvetü'l-Evliya* (6/124); *İbn-i Receb, Nûru'l-İktibâs* (No:

54); *Heşemî, Mecmau'z-Zevâid (1/60)*; *Suyutî, el-Câmiu's-Sağîr (1/49)*; *el-Elbânî, Daîfu'l-Câmiî's-Sağîr (No: 1002)*; *Silsiletü'l-Ėhâdisi'd-Daîfe (No: 2589)*.

Ancak hadis, Abdullah b. Muâviye el-Gâdirî radiyallâhu anh'den: "Nefsin tezkiyesi (temizlenmesi, iyiliği) nerede olursa olsun Allah'ın onunla beraber olduğunu bilmesidir" lafzıyla sahih bir senedle gelmiştir. Hadisi bu lafızla *İbn-i Ebî Âsım, el-Âhâd ve'l-Mesânî (No: 1062)*; *Taberânî, el-Mu'cemu's-Sağîr (No:555)*; *Beḡhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (4/95)*; *Fesevî, el-Ma'rife ve't-Târîḥ (1/269)* ve diğerkleri rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, *Silsiletü'l-Ėhâdisi's-Sahîḥa (No: 1046)* adlı eserinde hadisin isnâdının sahih olduğunu söylemiştir.

149. Büyük sahâbî, Abdullah b. Osmân b. 'Âmir b. 'Amr b. Ka'b b. Sa'd b. Teym b. Mürre el-Kureşî et-Teymî, Ebû Bekr b. Ebî Kuhâfe. Allah Rasûlü'nün ilk halifesi, en büyük dostu (es-Siddîku'l-Ėkber) ve hanımları içinde en çok sevdiği Hz. Âişe'nin babası. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem ile peygamberliği öncesi de dost olan Ebû Bekr radiyallâhu anh, Hz Peygamber'e peygamberlik geldikten sonra bu arkadaşlıkla yetinmeyerek O'na ve getirdiği İslam dinine hemen iman ederek ilk müslûmanlardan olma şerefine nâil olmuştur. Peygamberle beraber Mekke'de pek çok çileye maruz kalmış, mirac hâdisesinde müşrikler Allah Rasûlüyle alay ederken O, "eğer Muhammed dediye doğrudur" diyerek Peygamber'e sadakatini göstermiştir. Medine'ye hicret esnasında Peygamber'e refâkat etmiş ve Allah Teâlâ'nın şu methine mazhar olmuştur: "Hani, kâfirler onu, iki kişiden biri olarak (Ebû Bekr ile birlikte Mekke'den) çıkarmışlardı; hani o ikisi mağaradaydı; o, arkadaşına, üzölme, çünkü Allah bizimle beraberdir, diyordu." (Tevbe, 40). Peygamber'de Sevr mağarasındaki bu olayı şöyle anlatmıştır:

"Ey Ebâ Bekr! Üçüncüleri Allah olan iki kimseyi ne sanıyorsun?" (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1540*). Atîk (cehennem ateşinden âzad olmuş) ismiyle de isimlendirilen Ebû Bekr radiyallâhu anh'ın faziletleri sayılmayacak kadar çoktur. Birkaçı şöyledir:

Ebû Saîd el-Hudrî, Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini söyler: "Muhakkak ki, hem arkadaşlığı hem de malı hususunda insanların bana en cömerti Ebû Bekr'dir. Ümmetimden eğer kendime bir can dostu edinecek olsaydım, muhakkak Ebu Bekr'i can dostu edinirdim. Ancak İslam kardeşliği hâriç. Mescidde Ebû Bekr'in kapısından başka hiç bir (ufak) kapı bırakılmasın." (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1541*).

Amr b. el-'Âs, Peygamber'e şöyle dediğini söylemiştir: 'Ey Allah Rasûlü! Ashâb içinde size en sevimli kimdir?' diye sordum. O "Âişe'dir!" buyurdu. Ben: 'Erkeklerden kimdir' dedim. Rasûlullah: "Âişe'nin babası!" buyurdu. (*A.g.e. No: 1542*).

Cübeyr b. Mut'im'de şöyle rivâyet etmiştir: Bir kadın Peygamber'e: 'Ya ben gelir de seni bulamazsam?' diye sordu. Allah Rasûlü: "Şayet beni bulamazsan Ebû Bekr'e müracaat et" diye cevap verdi. (*A.g.e. No: 1543*).

Peygamber'den yaşça daha küçük olan Ebû Bekr radiyallâhu anh, 2 yıldan biraz fazla (20 ayda denmiştir) halifelik yaptıktan sonra, Ümmet-i Muhammed'in imanından daha fazla bir imanla h. 13 yılında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem gibi 63 yaşındayken Medine'de vefat etmiştir. Cenazesini Hz. Ömer kıldırması ve Peygamber Mescidi'nde Peygamber'in hemen yanı başına defnedilmiştir. Peygamber'den 142 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 57, No: 30); el-İstî'âb (4/177-178); Tezkiretül-Huffâz (1/2-5); Târîhu'l-İslâm (2/97 ve sonrası); el-İsâbe (4/144-150); Tehzîbu't-Tehzîb (5/279-281); Takrîbu't-Tehzîb (sh. 526).*

150. (SAHİH HADİS): *Ahmed (1/4); Buhârî (No: 3653, 3922, 4663); Müslim (No: 2381); Tirmizî (No: 3096); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 1225) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla Ebû Bekr radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (2/488); Muhtasar Sahîhi Müslim (No: 1621); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 7814); Fıkhu's-Sîre Tahkiki (sh: 172, 1 nolu dipnot).*

151. Mütlevâtî: Hem lafzı hem de anlamı bir olan ve değişik müsemmalarda kullanılan isimlere verilen ad. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/59, 65, 77); (5/105, 204); Fâlih b. Mehdî Âl-i Mehdî, et-Tuhfetü'l-Mehdiyye Şerhu'r-Risâleti't-Tedmuriyye (sh: 209); Dr. Muhammed b. Halîfe et-Temîmî, Mu'tekadu Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa fî Tevhîdi'l-İsmâi ve's-Sifât (sh: 118-119); Dr. el-Humeşşis, Tevdîhu Mekâsidi'l-Mustalahâtî'l-İlmiyye fî'r-Risâleti't-Tedmuriyye (sh: 20-21).*

152. Allah'ın kendisine yakın olan (el-mukarrebûn) şahıslara hulûl ettiğini (nüfûz etmek, girmek, iki şeyin bir şeymiş gibi birleşmesi) ileri süren sapık fırka. Onlara göre kim nefsini tâatla terbiye eder, dünya lezzetleri ve şehvetlerine sabrederse, Allah'a yakın olanların (el-mukarrebûn) makamına yükselir. Sonra o, beşeriyet sıfatlarından temizleninceye kadar, saflaşmaya ve saflaşmış olanların derecesinde yükselmeye devam edecektir. Kendisinde beşeriyetten bir parça kalmadığı takdirde, İsâ b. Merjem'e hulûl eden Allah'ın ruhu, ona da hulûl eder!? O zaman, istediği gibi olan şeyden başkasını dilemez ve fiillerinin tamamı, Allah Teâlâ'nın fiili olur, sonunda da Allah'la birleşerek, Allah olur!

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin taksimine göre Hulûliyye; Sebeiyye, Beşâniyye, Cenâhiyye, Hattâbiyye, Şuraş'ıyye, Nemîriyye, Rizâmiyye, Mukannaiyye, Hulmâniyye, Hallâciyye ve 'Azâfira olmak üzere 11 gruptur. Hulûliyye aynı zamanda müşebbihenin aşırılarıdır. Şiîlerin aşırıları da Allah'ın imamlara hulûl ettiğini ileri sürerler. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/81-82); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 198-205); el-Milel ve'n-Nihal (1/78).*

Bu sapık grubun başını çeken kişi el-Hallâc ismiyle meşhûr olan Ebu'l-Mugîs (Ebû Abdillâh) el-Hüseyn b. Mansûr b. Mahmî el-Fârisî el-Beydâvî es-Sûfî adlı malum zındıktır. Rivâyet edildiğine göre, el-Hallâc, bir gün Cüneyd'e uğramış ve ona, "Ene'l-Hakk= Ben Hakım yâni Ben Allah'ım" demiştir. Bunun üzerine Cüneyd, "Sen Hak'la berabersin; şimdi

kim bilir (kanınla) hangi kütüğü (darağacını) lekeleyeceksin?" cevabını vermiştir. Böylece Cüneyd'in, el-Hallâc hakkında söyledikleri gerçekleşmiş ve h. 309 yılında Bağdât'ta Halife Ca'fer el-Muktedirbillâh'ın emriyle öldürülmüştür. Rivâyetlere göre kendisine önce bin kırbaç vurulmuş, sonra elleri ve ayakları kesilerek darağacına asılmıştır. 3 gün darağacında asılı kaldıktan sonra oradan indirilerek cesedi yakılmış ve külleri Dicle'ye atılmıştır.

el-Hallâc'ın, kendisine uyanlara yazdığı mektupları ele geçirenler, bu mektuplarda, şu başlığı kullandığını söylemişlerdir: "Her şekle bürünen Rablerin Rabbinden, kulu filan kimse...". Yine onlar, ona uyanların kendisine yazdıkları yazıları ele geçirdiler ve içlerinde şunu gördüler: "Ey zâtların zâtı ve şehvetlerin gayesinin son bulunduğu nokta! Senin her devirde bir şekil içinde görünen ve zamanımızda da el-Hüseyn b. Mansûr'un şeklinde görünen olduğuna tanıklık ederiz. Senden amân diler ve senin rahmetini niyâz ederiz, ey gaybları bilen!" Ebû Abdîrahmân es-Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye adlı eserinde (bk. sh: 307-308), tarikat şeyhlerinin pek çoğunun el-Hallâc'ı tarîkatten ve sofilikten çıkardıklarını söylemektedir. Ebu'l-Kâsım el-Kuşeyrî ise Risâle'sinde O'nu tarikat şeyhleri olarak saydığı şeyhler arasında zikretmemiştir. Zaten müslümanların imamları içinde ne âlimlerden ne de mu'teber tarikat şeyhlerinden hiç kimsenin O'nu hayırla andığı bilinmemektedir. Küfür ve şirk içeren pek çok söz ve şiirin sahibidir. Bunlar terceme kitaplarında uzun uzadıya anlatılır. Biz bunların bir kaçını 215 nolu dipnotta zikrettik. *Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 202-204); Mecmûu'l-Fetâvâ (2/480-487); el-'İber (2/138-144); Siyer (14/313-354); Mîzânü'l-İtidâl (1/548); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/129, 141-154; 12/113); Lisânü'l-Mîzân (2/314-315); Şezerâtü'z-Zeheb (2/253-257). Ayrıca İttihâdiyye'nin görüşleri için bk. 215 nolu dipnot.*

153. (ZAYIF HADİS): *Tahrir ve tahkiki daha önce geçmişti. Bk. 148 nolu dipnot.*

154. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (5/226-245); İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/404-405), (2/79-84).*

155. Nitekim bu söze benzer başka bir sözde Ebû Hanîfe'den nakledilmiştir. O şöyle demiştir:

"Kendisine 'kulluk ettiğin ilahın nerededir?' diye soran kadına: 'Allah Subhânehu ve Teâlâ göktedir, yerde değil' cevabını verdi. Bunun üzerine adamın biri: 'Peki, Allah'ın: "O sizinle beraberdir" (Hadîd, 4) buyruğuna ne dersin?' deyince O: 'Bu, senin bir kimseyle mektup yazıp 'ben seninle beraberim' demen gibidir. Halbuki sen onun yanında değilsin' yanıtını verdi." *Beyhakî, el-İsmâ ve's-Sıfât (sh: 429), (2/170); Zehebî, el-Uluw (Muhtasar, sh: 135, No: 177); İbn-i u'l-Kayyim, İctimâu'l-Cuyûşi'l-İslâmiyye (sh: 73).*

156. (SAHİH HADİS): *Mâlik (1/173, No:4); Ahmed (2/6, 29, 34-35, 36, 53, 66, 72, 99, 141, 144); Buhârî (No: 406, 753, 1213, 6111); Müslim (No: 547); Nesâî (2/51); İbn-i*

Mâce (No: 731); Dârimî (No: 1397); Beyhakî, el-İsmâ ve's-Sifât (sh: 465, diğer baskıda 2/212) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. Bk. el-İlbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 753); Sahîhu't-Terğîb (1/186-188, No: 276-279); Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 228).

157. *Bu konuda ayrıca bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/46).*

158. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn-i Teymîyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/321-582); İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/13-19); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 58).*

159. Meşhur sahâbî, sahâbenin hâfızı, Ashâb-ı Suffe'nin önderi Ebû Hureyre ed-Devsî el-Yemânî. İsminde ve babasının isminde ihtilaf edilmiştir. Abdurrahmân b. Sahr âlimlerin çoğunluğunun tercihidir. Ebû Hureyre künyesidir. Anlamı kedilerin babası demektir. Kedileri çok sevdiğinden kendisine bu künye verilmiştir. Nakledildiğine göre bizzat Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kendisine: "Yâ Ebâ Hırr!" demiştir. (*Ahmed 2/335; Beyhakî, Delâilu'n-Nübüvve 6/11; İbn-i Adiyy, el-Kâmil 3/1068. Ayrıca bk. Tirmizî, No:3840*). İslama girdiği tarihte ihtilaf edilmiştir. Yaygın olan görüşe göre Hayber'in fethedildiği yıl olan h. 7. yılın Muharrem ayında 30 yaşını biraz aşmışken Peygamber'i görmüş ve müslüman olmuştur. Daha önce müslüman olduğu da söylenmiştir. Kendisinden pek çok sahâbî ve tâbiî hadis rivâyet etmiştir. Sahâbenin en çok hadis rivâyet edenidir. Peygamber'den 5374 hadis rivâyet etmiştir. Bunlardan 326 hadisi Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 93 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 98 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. O, bu olayı şöyle anlatır: "Ebû Hureyre Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den çok hadis rivâyet ediyor, diyorsunuz. (Eğer yalan söylediysem beni de, bana yalan isnâd eden de hesâba çekeceğini) vadeden Allah'tır. Ben yoksul bir kimse idim. Muhâcirler çarşı pazarda alış verişle, Ensâr ise malları üzerinde meşgûl olurken ben de karın tokluğuna Rasûlullah'tan ayrılmaz, O'na hizmet ederdim. Bir gün Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle buğurduğunu işittim: "Sözlerimi bitirinceye kadar kim elbisesini yıkar, sonra da toplarsa, benden işittiği hiçbir şeyi unutmaz." Bunun üzerine ben de üstümdeki elbiseyi hemencecik (oraya) yııdım. Rasûlullah'ı hak din ile gönderen Allah'a yemin olsun ki, (bundan sonra) O'ndan işittiğim hiçbir şeyi (bir daha) unutmadım." (*el-Lü'lûü ve'l-Mercân, No:1621*). Hakkında Buhârî: "İlim ehlinde 800 kişi kadar kendisinden hadis rivâyet etmiştir. Çağında hadis rivâyet edenlerin ezberi en iyi olanıydı" derken Hâkim de: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in sahâbîleri içinde en çok hadis ezberleyen ve O'na en çok bağlı olanıydı. Onunla karın tokluğuna arkadaşlık yaptı. Öyle ki eli, Rasûlullah'ın eliyle birlikteydi ve Rasûlullah vefat edinceye kadar nereye giderse o da onunla birlikte giderdi. İşte bu yüzden rivâyet ettiği hadisler çok oldu" demiştir. H. 57 yılında (58 ve 59 da denmiştir) 78 yaşındayken Akîk denilen yerde vefat etmiş ve cenazesi Velîd b. 'Ukbe b. Ebî Süfyan'ın kıldırıldığı cenâze namazından sonra Medine'de defnedilmiştir. *Bk. İsmâ'u's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh:*

37, No:1); *el-İstî'âb* (4/332-335); *Tezkiretü'l-Huffâz* (1/32-37); *Siyer* (2/578-632); *el-İsâbe* (7/348-362); *Tehzîbu't-Tehzîb* (12/237-240); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh. 1218).

160. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Mâlik* (1/187, No: 30); *Ahmed* (2/264, 265, 267, 282, 419, 487, 504); *Buhârî* (No: 1145, 6321, 7494); *Müslim* (No: 758); *Ebû Dâvûd* (No: 1315, 4733); *Tirmizî* (No:446, 3498); *Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ* (bk. *Tuhfetü'l-Ûsrâf* 10/99); *Amelu'l-Yevmi ve'l-Leyle* (No: 487); *İbn-i Mâce* (No: 1366); *Dârimî* (No:1478, 1479); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No:920); *Ebû Nuaym, Ahbâru Esbehân* (2/254); *Dârekutnî, Kitâbu'n-Nüzûl* (No:13-25, 51); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 492-499); *Âcurrî, eş-Şerîa* (sh: 308-309); *İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd* (sh: 126, 127, 129); *Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye* (No: 125); *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne* (No: 153, 154); *el-Lâlekâî* (No: 745); *İbn-i Nasr, Kıyâmu'l-Leyl* (sh: 35); *Zehebî, el-Uluw* (No:78) ve diğerleri *Ebû Hureyre*'den. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne* (No: 492-503); *İrvâu'l-Galîl* (No: 450); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 8165-8168); *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (No: 596); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 389); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 222, 185 nolu dipnot); *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (No: 1223).

161. Yazarın belirttiği gibi yaklaşık 28 sahâbînin rivâyet ettiği bu hadis mütevâtir hadistir. Buna pek çok âlim işaret etmiştir. Bk. *Dârekutnî'nin Kitâbu'n-Nüzûl* adlı eseri; *İbn-i Abdilberr, et-Tevhîd* (7/128); *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/322), (6/234-235); *Zehebî, el-Uluw* (sh: 73, 79, Muhtasar sh: 110, 116); *Aynî, 'Umdetu'l-Kârî* (6/211); *İbn-i Abdilhâdî, es-Sârimu'l-Menkî* (sh: 304); *Suyûtî, el-Ezhârü'l-Mütenâsire* (sh: 124); *Muhammed el-Kettânî, Nazmu'l-Mütenâsir mine'l-Hadîsi'l-Mütevâtir* (sh: 178-179); *el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl* (No: 450); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 222, 185 nolu dipnot); *Zılâlu'l-Cenne* (1/216-222).

162. Nitekim *Ebû Hanîfe'ye*, Allah'ın dünya göğüne nasıl indiği hakkında soru sorulduğunda: "Allah niteliği bilinmeksizin nüzûl eder (iner)" cevabını vermiştir. *es-Sâbûnî, Akîdetü's-Selef ve Ashâbi'l-Hadîs* (sh: 42, 59); *Bayhakî, el-Ûsmâ ve's-Sifât* (sh: 456, 572, diğer baskıda 2/200, el-Ûsmâ'nın muhakkıki *Kevserî* bu konuda susmuştur); *İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. *el-Elbânî, sh: 223*); *Âlûsî, Cilâu'l-Ayneyn* (sh: 353); *Molla Aliyyu'l-Kârî, Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* (sh: 38); *İbn-i Abdilhâdî, es-Sârimu'l-Menkî* (sh: 304).

163. *İbn-i Teymiyye* bunun altı bakımdan doğru olmadığını söylemektedir. Bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/415-418). Ayrıca bk. *İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (2/15-16).

164. Bu konuda ayrıca bk. *İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (2/15-17).

165. Yâni hem yüksekte olduğunu, hem de dünya göğüne indiğini söylemiştir.

166. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (2/427-434); *İbn-i 'Useymin, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye* (1/283-291), *Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd* (sh: 48-49).

167. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarından." *el-Fıkhü'l-Ekber*, sh: 59.

"O'nun nefsi yarattıklarının nefsi gibi değildir. Bütün nefislerin yaratıcısı O'dur. 'O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O iştir, görendir.'" (Şûrâ, 11)" *el-Fıkhü'l-Ebsat*, sh: 53.

168. Ayrıca bk. (*Bakara* 115, 272; *En'âm* 52; *Ra'd* 22; *Kehf* 28; *Kasas* 88; *Rûm* 38, 39; *İnsân* 9; *Levl* 20).

169. (HASEN HADİS): *Ahmed* (5/191); *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr* (No: 4803, 4932); *Müsnedü's-Şâmiyyîn* (No: 1481, 2013); *Hâkim* (No: 1900); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 426) ve diğerleri. Zeyd b. Sâbit radiyallâhu anh hadisinden bir bölüm. Hadis hakkında Hâkim: "İsnâdı sahih olup Buhârî ve Müslim tarafından tahrir edilmemiştir" demiş, Zehebî ise ona katılmayarak "zaıf" demiştir. Bk. *el-Müstedrek* (1/697-698). Heysemî ise *Mecmau'z-Zevâid* (10/113)'de: "Taberânî'nin bir senedindeki râvilerin tevsik edildiklerini" söylemiştir. *el-Elbânî* hadisi tashih etmiştir. Bk. *Sahîhu't-Terğîb* (1/346, No: 657); *Zılâlu'l-Cenne* (1/185, No: 426).

Hadisi ayrıca Ammâr b. Yâsir ve Fadâle b. 'Ubeyd rivâyet etmişlerdir. Bunlar da sahihtir. Hadisi Ammâr'dan, *Ahmed* (4/264); *Nesâî* (3/54-55); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No:424, 425) ve diğerleri rivâyet etmiştir. *Senedi sahihtir*. Bk. *el-Elbânî, el-Kelimu't-Taıyib Tahkiki* (No: 105); *Sahîhu'l-Kelimi't-Taıyib* (No: 87); *Sahîhu Süneni'n-Nesâî* (1/281); *Zılâlu'l-Cenne* (No: 424, 425); *Mışkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki* (No: 2497); *Abdülkâdir el-Arnâvût, el-Kelimu't-Taıyib Tahkiki* (No: 104). Hadisi Fadâle b. 'Ubeyd'den ise *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 427) rivâyet etmiştir. Bunun da senedi sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne* (No: 427).

170. Bu konuda ayrıca bk. *İbn-i 'Useymin, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye* (1/287-288).

171. Bk. (*İbrâhim*, 37).

172. Bk. (*A'râf* 73; *Hûd* 64; *Şems* 13).

173. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Ancak celâl ve ikrâm sâhibi Rabbinin yüzü bâki kalacaktır." (*Rahmân*, 28).

174. (ZAYIF HADİS): Hadis uzuncadır. Konumuzla ilgili bölümü şöyledir: "Allahım! Gücümün zaıflığını, çaremin azlığını ve halk nazarında hor ve hakîr görülüşümü sana yakınıyorum.... Ben, karanlıkları aydınlatan, dünya ve ahiret işlerini düzelten yüzünün nûruna sığınyorum..." Peygamber'in bu duaı, çağrısının kabul edilmediği ve eziyete uğradığı Tâif'ten dönüşü sırasında yaptığı rivâyet edilmiştir. *İbn-i İshâk, Sîret-i İbn-i*

Hişâm (1/419-421 senedsiz); Taberî, et-Târîh (1/554); Taberânî, el-Kebîr (25/346); İbn-i u'l-Esîr, el-Kâmil (2/187); İbn-i Kesîr, el-Bidâye (2/134); İbn-i u'l-Kayyim, Zâdü'l-Meâd (1/98-99 senedsiz) ve diğerleri Abdullah b. Ca'fer radiyallâhu anh'den. Ancak hadisin senedi zaıftır. Hadisin zaıflığına, Heşemî Mecmau'z-Zevâid (6/35)'de; el-Elbânî Fıkhu's-Sîre Tahkiki (sh: 134)'de; Dr. Ekrem Ziya el-Ömerî, es-Sîretü'n-Nebeviyyetü's-Sahîha (1/188)'de; Hamdî es-Silefî, el-Mücemu'l-Kebîre yaptığı tahkikte (25/346, 8 nolu dipnot); Şuaıyb el-Arnâvût ve Abdülkâdir el-Arnâvût Zâdü'l-Meâd 'e yaptıkları tahkikte (1/99) işaret etmişlerdir.

175. (SAHİH HADİS): Hadisin baş tarafı 8. bölüm sh: 84'de geçmişti. Yukarıdaki bölümü ise 16. bölüm sh: 141'de gelmektedir. Hadisin tam metni şöyledir: "Kuşkusuz Allah Azze ve Celle uyumaz. Zaten uyuması da gerekmez. Mîzânî (diğer bir rivaayette adaleti) indirir ve kaldırır. Gündüzün amelinden önce gecenin ameli, gecenin amelinden önce de gündüzün ameli O'na yükseltir (kaldırılır). O'nun örtüsü (perdesi) nûrdur (Ebû Bekr radiyallâhu anh'ın rivâyetinde perdesi ateştir). Onu bir açıverse yüzünün nûrları, yaratıklarından gözünün erdiği (iliştigi) her şeyi yakar kavurur." *Hadisin geniş tahriri için 81 nolu dipnota bakın.*

176. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (6/362-373); İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/291-308), Şerhu Lüm'atü'l-İtikâd (sh: 49-51).*

177. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"O'nun Kur'ân'da zikrettiği gibi eli, yüzü ve nefsi vardır. Allah'ın kitabında zikretmiş olduğu yüz, el ve nefis O'nun niteliği bilinmeyen sıfatlarından." *el-Fıkhu'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah'ın eli onların elleri üzerindedir, ancak bu yaratıkların elleri gibi değildir, bir uzuv (organ) da değildir. O ellerin yaratıcısıdır... "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur. O, işitendir, görendir." (Şûrâ, 11)". *el-Fıkhu'l-Ebsat, sh: 52-53.*

178. *Allah'ın elinin tekil, ikil ve çoğul sîgalarla geçtiği yerler için bk. 17. bölüm sh: 143.*

179. Allah'ın her iki eli de sağdır. Bu İbn-i Huzeyme (bk. *et-Tevhîd, 1/159, 197*); İmam Ahmed (bk. *Ebu Ya'lâ, Tabakâtu'l-Hanâbile 1/313*); Beyhakî (bk. *el-Esmâ ve's-Sıfât, 2/55-56*); İbn-i Teymiyye (bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ 6/397-400*); el-Elbânî (bk. *Mecelletü'l-Asâle Sayı: 4, sh: 68; Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha, No:49, 3136*) ve daha başka âlimlerin görüşüdür. Dârimî (bk. *er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî, sh: 155*); Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (bk. *İbtâlu't-Te'vilât sh: 176*); Süleymân et-Temîmî (bk. *Kitâbu't-Tevhîd, sh: 193*); Sıddîk Hasen Hân (bk. *Katfu's-Semer, sh: 66*); Muhammed Halîl Herrâs (bk. *İbn-i Huzeyme'nin, Kitâbu't-Tevhîd adlı eserine yaptığı ta'lîk, sh: 66*); Abdullah el-Guneymân (bk. *Şerhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî, 1/306, 313-314*) gibi âlimler ise, Allah'ın iki elinden biri sağ el

diğeri sol eldir, görüşünü benimsemişlerdir. Bizim tercih ettiğimiz görüş ilk görüştür. Bu görüşün delillerinden bazıları şunlardır:

1- "Kıyamet günü yer yüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağ elinde dörümüş olacaktır." (Zümer, 67).

2- "Muhakkak âdil olanlar (kıyamet günü) Rahmân Azze ve Celle'nin sağında nûrdan minberler üzerinde olacaklardır. Rahmân'ın her iki eli de sağdır." *Ahmed (2/160); Müslim (No:1827); Nesâî (8/221-222) ve diğerleri* İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1207); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 1953).*

3- "Allah Teâlâ ilk olarak kalemi yaratmış ve onu sağ eliyle alıp tutmuştur. O'nun her iki eli de sağdır." *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No:106); Âcurrî, eş-Şerîa (sh: 175) ve diğerleri* İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 3136); Zılâlu'l-Cenne (1/49, No: 106).* Hadis, Allah'ın sağ eli zikredilmeden: "Muhakkak Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Allah kaleme: 'Yaz' dedi. Kalem de: 'Ey Rabbim! Ne yazayım?' dedi. Allah da: '(Kıyamete kadar) olacak (diğer bir rivâyetle takdir edilmiş) her şeyi yaz diye cevap verdi" lafızıyla da rivâyet edilmiştir. *Bunu Ahmed (5/317); Ebû Dâvûd (No:2155, 3319); Tirmizî (No: 3319); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 102, 103, 104, 105, 107) ve diğerleri* 'Ubâde b. es-Sâmit radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Hadis bu lafızla da sahihtir. *Bk. Tirmizî, es-Sünen (5/395); el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/48-50); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No:94).* Hadis ayrıca: "Allah Teâlâ'nın ilk yarattığı şey kalemdir. Ona (yazmasını) emretmiş o da olacak her şeyi yazmıştır" lafızıyla da rivâyet edilmiştir. *Bunu İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 108)* İbn-i -i Abbas radiyallâhu anhumâ'dan rivâyet etmiştir. Bu da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/50); Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 133).*

4- "Allah, Âdem'i yaratıp ona kendi ruhundan üfürdüğü zaman, her iki eli de kapalı olduğu halde Âdem'e: 'Hangisini dersen seç al, Ey Âdem!' dedi. Âdem de: 'Rabbimin sağ elini seçtim. Zaten O'nun her iki eli de mübârek sağ elidir' dedi. Daha sonra onu açınca içinde Âdem ve zürriyeti olduğu ve onlardan her bir insanın ömrünün orada yazılı olduğu ortaya çıktı." *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 206); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No:6167); Hâkim (No: 214, 215); Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sifât (2/56 veya sh: 324) ve diğerleri* Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Ayrıca hadisi *Tirmizî (No:3076)* Ebû Hureyre'den farklı bir lafızla rivâyet etmiştir. Hadis sahihtir. Hâkim, hadis sahih olup, Müslim'in şartına göredir demiş, Zehebî de O'na katılmıştır. *Bk. el-Müstedrek (1/132-133).* el-Elbânî'de hadisin isnâdının hasen olduğunu söylemiştir. *Bk. Zılâlu'l-Cenne (1/91).*

5- "Allah'ın sağ eli dopdoludur. O'nu hiçbir şey eksiltemez. Gece gündüz ondan (bağışlar ve nimetler) devamlı akar. Siz, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığından beri infak ettiği (verdiği) şeyleri gördünüz mü? Çünkü bütün bu verdikleri bile O'nun sağ elindekileri

hiçbir şekilde eksiltememiştir." *Müslim* (No: 993); *İbn-i Mâce* (No: 197); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 780) bu lafızla, *Tirmizî* (No: 3045): "Rahmân'ın sağ eli dopdoludur..." lafzıyla Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 525); *Zılâlu'l-Cenne* (1/348). *Hadisin diğer rivâyetleri için bir sonraki dipnota (180 nolu) bakın.*

Allah'ın sağ eliyle ilgili daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler ayrıca şu kaynaklara bakabilirler. *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (6/397-400); *Alevî es-Sekkâf, Sıfâtullâhi Azze ve Celle* (sh: 276-283).

180. (SAHİH HADİS): *Ahmed* (2/242, 283, 313, 500); *Buhârî* (No: 4684, 5352, 7411, 7419, 7496); *Müslim* (No: 993); *Tirmizî* (No: 3045); *İbn-i Mâce* (No: 197); *İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd* (No: 90); *İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne* (No: 780); *Beḥakî, el-ʿsmâ ve's-Sıfât* (sh: 329, diğer baskıda 2/60-61) ve diğerleri Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis daha önce geçtiği gibi, *Müslim, İbn-i Mâce ve İbn-i Ebî Âsım* tarafından: "Allah'ın sağ eli öyle doludur ki" lafzıyla, *Tirmizî* tarafından ise: "Rahmân'ın sağ eli öyle doludur ki" lafzıyla rivâyet edilmiştir. Sonuç olarak hadis bütün bu lafızlarla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 8066); *Mişkâtü'l-Mesâbiḥ Tahkiki* (No: 92); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 525); *Zılâlu'l-Cenne* (1/348).

181. İmam Ebû Hanîfe'de bu noktaya özellikle dikkat çekmiştir. O şöyle demiştir:

"Allah'ın elinden maksat kudretidir veya nimetidir, denilemez. Çünkü bu durumda Allah'ın sıfatlarını iptal etme söz konusu olur. Bu ise Mu'tezile ve Kaderiyye'nin görüşüdür. Ancak Allah'ın eli O'nun niteliği bilinmeyen sıfatıdır." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

182. Bu konuda ayrıca bk. *İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ* (6/363-373); *İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/304-308).

183. El lafzıyla ilgili ayet ve hadislerin bir bölümü daha önce geçmişti. Üstelik İbn-i Teymiyye, Sünnet'te bununla ilgili hadislerin mütavâtir derecesine ulaştığını söylemektedir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ* (6/363).

184. Avuç (keff) lafzı sahih hadislerde geçmektedir. Bunlardan birkaçı şunlardır:

1- "Hiç kimse iyi (helal) bir şeyden sadaka vermiş olmasın ki Allah onu sağ eliyle alıp kabul etmesin. Bu bir hurma bile olsa. Zaten Allah iyiden (helalden) başkasını da kabul etmez. Aynen sizden birinizin tağını veya deve yavrusunu özenle büyüttüğü (yetiştirdiği) gibi sadaka Rahmân'ın avucunda büyür (çoğalır). Nihayet dağ gibi veya dağdan daha büyük olur." *Buhârî* (No: 1410); *Müslim* (No: 1014) ve diğerleri Ebû Hureyre'den. Bu Müslim'in lafzıdır. Hadis sahihtir. *Ayrıntılı tahrir ve tahkiki için bk. 79 nolu dipnot.*

2- "Rabbimi (uykuda) en güzel sûrette gördüm... Ve Rabbimin avucunu, iki omuzumun (kürek kemiğimin) arasına koyduğunu gördüm. Öyle ki gönlümde (kalbimde) O'nun parmak uçlarının (diğer bir rivâyetle elinin) soğukluğunu hissettim." *Ahmed (5/243); Tirmizî (No: 3235); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 465-471) ve diğerleri* Muâz b. Cebel ve bir grup sahâbeden rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/203-205).*

185. Parmak (İsba' çoğulu Esâbi') lafzı sahih hadislerde geçmektedir. Bazıları şunlardır:

1- "Âdemoğullarının kalplerinin hepsi Rahman'ın parmaklarından iki parmak arasında tek bir kalp gibidir. Onları dilediği gibi çevirir." *Ahmed (2/168, 173); Müslim (No: 2654); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 222) ve diğerleri* Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'tan. Hadis bu lafızla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehadîs's-Sahîha (No: 1689); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1851); Zılâlu'l-Cenne (1/100, No:222); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 89).* Hadisi ayrıca: "Muhakkak kalpler Rahmân'ın (başka bir rivâyetle Allah'ın) parmaklarından iki parmak arasındadır. Onları çevirir" lafızıyla *Ahmed (6/182, 251, 302, 315); Tirmizî (No: 2140); İbn-i Mâce (No: 3834); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 225) ve diğerleri* Enes b. Mâlik'den rivâyet etmişlerdir. Hâdis bu lafızla da sahihtir. *Bk. Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No:1685); Zılâlu'l-Cenne (1/101, No: 225); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 102).* Hadisi bu iki sahâbî dışında en-Newâs b. Sem'ân (*İbn-i Mâce No: 199, İbn-i Ebî Âsım No:219*); Ümmü Seleme (*Tirmizî No: 3522, İbn-i Ebî Âsım No: 223*); Âişe (*İbn-i Ebî Âsım No:224*); Câbir b. Abdullah (*Hâkim No: 3140*); Ebû Hureyre (*İbn-i Ebî Âsım No: 229*); Nuaym b. Hammâr (*İbn-i Ebî Âsım No: 221*); Sebre b. el-Fâkih (*İbn-i Ebî Âsım, No: 220*) ve daha başka sahâbîler de rivâyet etmişlerdir. Bunlar da sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/98-103).*

2- "Yahûdi bir adam Peygamber sallallâhu alehi ve sellem'e gelir ve şöyle der: "Ey Muhammed! (Başka bir rivâyetle Ey Eba'l-Kâsım!) Kuşkusuz Allah kıyamet günü gökleri bir parmağına, yedi kat yeri bir parmağına, dağları bir parmağına, ağaçları bir parmağına ve yaratıkları bir parmağına alır, sonra şöyle der: 'Bugün melik (padişah) benim'. Bunun üzerine Rasûlullah (bir rivâyetle Yahûdi'nin bu sözünü beğendiği ve tasdik ettiği için) ön dişleri görünecek şekilde gülümsemiş sonra da: "Onlar Allah'ı hakıyla takdir edemediler. Oysa kıyamet günü yerüzü bütünüyle O'nun avucundadır, göklerde sağ elinde dürülmüş olacaktır." (Zümer, 67) âyetini okumuştur." *Ahmed (1/457); Buhârî (No: 4811, 7414, 7415, 7451, 7513); Müslim (No: 2786, 2788); Tirmizî (No: 3238, 3239); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 541-544) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/238-240); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5524).*

186. (SAHİH HADİS): Hadis kaynaklarda şöyle yer almaktadır: "Kıyâmet günü Allah yeri avucuna alır, gökleri de sağ elinde durer (katlar) sonra da şöyle der: 'Mülkün sâhibi

melik (hükümdar) benim! Hani yer yüzünün hükümdarları nerede?" *Ahmed (2/374); Buhârî (No: 4812, 6519, 7382, 7413); Müslim (No: 2787); İbn-i Mâce (No: 192); Dârimî (No: 2799); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 548, 549); Ebû Ya'lâ, el-Müsned (No: 5850); Âcurrî, eş-Şerîa (sh: 320); İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd (No: 92, 93, 94); Beyhakî, el-İsmâ ve's-Sıfât (sh: 323-324, diğer baskıda 2/54) ve diğerleri Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/241-242, No: 548, 549); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5522); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 8125). Ayrıca hadisi; Ahmed (2/72); Müslim (No: 2788); Ebû Dâvûd (No: 4732); İbn-i Ebî Âsım (No: 547); Beyhakî, el-İsmâ ve's-Sıfât (sh: 323, diğer baskıda 2/55) ve diğerleri biraz daha farklı bir lafızla İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan rivâyet etmişlerdir. Bunun da senedi sahihtir. Bk. el-Elbânî, Zılâlu'l-Cenne (1/241, No:547); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No:8125).*

187. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/308-322).

188. Allah'ın gözünün tekil, ikil ve çoğul kiple geçtiği yerler için bk. 17. bölüm sh:143.

189. (SAHİH HADİS): Hadisin tam metni şöyledir: "Hiçbir peygamber gönderilmiş olmasın ki (diğer bir rivâyetle Allah hiçbir peygamber göndermiş olmasın ki) o ümmetini, bir gözü kör (şası) olan yalancı Deccâl'e karşı uyarılmış olmasın. Dikkat edin gerçek şu ki, Deccâl'in bir gözü kördür (şasıdır). Şüphesiz Rabbiniz kör (şası) değildir. Deccâl'in iki gözü arasında kâfir yazılıdır." Müslim'de hadisin devamında şöyle bir ek vardır: "Sonra onu heceleyerek söyledi: KFR (yâni kâfir); onu her müslüman okur." *Buhârî (No: 7131, 7408); Müslim (No: 2933); Tirmizî (No: 2245); Ebû Dâvûd (No: 4316); Tayâlisî (No: 1963) ve diğerleri Enes b. Mâlik radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 500, 762 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 3402, 5578, 5789).*

Deccâl'in bir gözünün şası olmasıyla ilgili hadisler Enes b.Mâlik dışında, Huzeife, İbn-i Ömer, Ebû Hureyre, İbn-i -i Abbas, Ebû Umâme el-Bâhilî, en-Newâs b. Sem'ân, 'Ubadê b. es-Sâmit, Sefîne, Semure ve daha başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 1606, 2459, 2495, 2636, 3400, 3401, 3402, 5577); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5470, 5472, 5485); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 2044, 2047); Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 1193, 1863).

Uyarı: Hadislerin genelinde Deccâl'in sağ gözünün kör (şası) olduğu belirtilmektedir. Sol gözünün şası olduğunu belirten hadisler de vardır. Sağ gözünün şası olduğunu belirten hadisler sened bakımından daha sağlamdır. Onlardan birinde Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: "Allah size gizli kalmaz. Şüphesiz Allah'ın bir gözü kör (şası) değildir -bu sırada eliyle gözüne işaret etti- Ancak Mesîh Deccâl'in sağ gözü kördür (şasıdır). Sanki gözü pörsümüştür bir üzüm tanesi gibidir." *Ahmed (2/37, 131); Buhârî (No: 3407, ayrıca bk.*

3439, 3441, 5902, 6999, 7026, 7128); Müslim (No: 169); Ebû Dâvûd (No: 4757); Tirmizî (No: 2235, 2241); İbn-i Ebî Şeybe (No: 37445); Beğavî, Şerhu's-Sünne (No: 4255, 4256) ve diğerleri İbn-i Ömer radiyallâhu anhumâ'dan. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 500, 760 nolu dipnot); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 5577); Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki (No: 5470).

Dikkat edilecek olursa Deccâl'in sağ gözünün kör (şaşı) olduğuna dair bu rivâyeti Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. İbn-i Abdilberr, Hâfız İbn-i Hacer, el-Elbânî ve İbn-i 'Useymîn bu neden başta olmak üzere birkaç nedenden ötürü Deccâl'in sağ gözünün kör (şaşı) olduğuna dair rivâyetleri Deccâl'in sol gözünün kör (şaşı) olduğuna dair rivâyetlere tercih etmişlerdir. Bu iki görüş dışında başka şeyler de söylenmiştir. Bk. Fethu'l-Bârî (13/104-105); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 500, 760 nolu dipnot); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (1/312-313).

190. (HASEN HADİS): Ahmed (4/12); İbn-i Mâce (No: 181); Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 469); Âcurrî, es-Şerîa (sh: 279-280); Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (No: 452); İbn-i Ebî Âsım, es-Sünne (No: 554); Dârekutnî, es-Sifât (No: 30); Deylemî, Müsnedü'l-Firdevs (No: 3890); Taçâlisî, el-Müsned (No: 1092); Beyhaki, el-İsmâ ve's-Sifât (2/221); el-Lâlekâî (No: 722) ve diğerleri Vekî' b. Hudus veya ('Udus) yoluyla amcası meşhur sahâbî Ebû Rezîn el-'Ukaylî (Lakî b. Âmir b. Sabire) radiyallâhu anh'den merfû' olarak.

Abdullah b. Ahmed, Zevâidu'l-Müsned (4/13), es-Sünne (No: 1120); İbn-i Huzeyme et-Tevhîd (sh: 122-125) ve diğerleri Delhem O da babası el-İsved b. Âmir yoluyla amcası mezkur sahâbî Lakî b. Âmir radiyallahu anh'den merfû' olarak.

Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr (No: 477) Delhem, babası el-İsved b. Âmir, O da Âsım b. Lakî yoluyla mürsel olarak sahâbî Lakî b. Âmir radiyallâhu anh'den.

İbn-i Huzeyme, et-Tevhîd (sh: 153); İbn-i Adıyy, el-Kâmil fi'd-Duafâ (3/924) ve el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd (13/44) Atâ b. Yesâr yoluyla mü'minlerin annesi Âişe radiyallâhu anhâ'dan merfû' olarak.

Hadis her ne kadar bazı muhakkıklar tarafından zayıf sayılmışsa da, rivâyetlerin bütün yolları birlikte değerlendirildiğinde, hadisin hasen hadis olduğu görülebilmektedir. Bu noktayı el-Elbânî *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha* (6/2/736, No:2810) adlı eserinde özellikle belirtmiştir. Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye'de *el-Akîdetü'l-Vâsitiyye* (2/26, İbn-i 'Useymîn Şerhi ile birlikte) adlı eserinde hadis için "hasen hadis" demiştir. Hadisi zayıf görenler, hadisin bütün yollarını toplayarak sened kritiği yapmadıkları gibi el-Elbânî'nin kendisinden döndüğü, hadis ile ilgili eski hükmüne dayanmışlardır. Oysa ki el-Elbânî, bu hadisi ilk olarak zayıf gördüğünü ancak daha sonraları hadis ile ilgili daha başka yollara -ki özellikle ikisinin üzerinde durmuştur- rastladığını, cerh ve ta'dîl kurallarına göre de doğal olarak hadisi hasen kıldığını, ilgili kitabın (6/2/732-739) sayfalarında uzun uzadıya anlatmıştır.

Yazar İbn-i 'Useymîn ise *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye*'ye yaptığı şerhte hadisi hayret etmek (el-'aceb) sıfatının ispatı için delil olarak kullanmıştır. Tıpkı yukarıdaki metinde aynı hadisin diğer bir bölümüyle gülmek sıfatını ispat etmek için yaptığı gibi. Bu, O'nun hadisi sahih kabul ettiğinin açık bir göstergesidir. Çünkü yazarın, inancı ispat hususunda sahih delillere gösterdiği hassâsiyet bilinmektedir.

el-Elbânî'nin hadis hakkındaki eski görüşü için bk. *Daîfu'l-Câmi's-Sağîr* (No:3585); *Zilâlu'l-Cenne* (No: 459, 554); *et-Ta'lik ale't-Tenkîl* (2/347); *Daîfu Süneni İbn-i Mâce* (No:31). Hadis hakkında daha ayrıntılı bilgi için *el-Akîdetü'l-Vâsıtıyye* ile ilgili yaptığım çeviri ve tahkik çalışmama bakılabilir.

191. *Hadisin tam metni için 175 nolu dipnota, tahriri için ise 81 nolu dipnota bakın.*

192. *Bu konuda ayrıca bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/321-322).*

193. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/299-303, 316-321).*

194. *Ayrıca bk. (Âl-i İmrân 26, 73; Mâide 64; Mü'minûn 88; Yâsîn 83; Fetih 10; Hadîd 29).*

195. *Ayrıca bk. (Hûd 37; Mü'minûn 27; Tûr 48).*

196. *Ayrıca bk. (Sâd, 75).*

197. (ZAYIF HADİS): *'Ukaflî, ed-Duafâu'l-Kebîr* (sh: 24); *Bezzâr, el-Müsned* (No: 553, *Keşfu'l-Estâr*); *el-Vâhidî, el-Vasît* (3/86/1) ve diğerleri Ebû Hureyre radiyallâhu anh'den. Ayrıca *Bezzâr, el-Müsned* (No: 552, *Keşfu'l-Estâr*) Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'den. Münzirî *et-Terğîb ve't-Terhîb* (1/191) ve Heysemî *Mecmau'z-Zevâid* (2/80) adlı eserlerinde hadisin zayıf olduğunu söylemişlerdir. el-Elbânî'de *Silsiletü'l-Ehâdisi'd-Daîfe* (No: 1024) ve *Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb*'de (No:289) hadis hakkında "çok zayıf (daîf cidden)" demiştir.

198. *Bk. İbn-i u'l-Mevsilî, Muhtasarı's-Savâiki'l-Mürsele* (2/398). *Ayrıca bk. İbn-i u'l-Kayyim, es-Savâiku'l-Mürsele* (2/39, No: 256). İbn-i u'l-Kayyim hadisi naklettikten sonra herhangi bir şey söylememiştir. İbn-i 'Useymîn bu hadisi *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye* (1/313-314) adlı eserinde zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Ancak hadis zayıftır. Allah'ın iki gözü olduğuna dair inancımız, sahih hadis olan Deccâl hadisine dayanmaktadır. Çünkü Deccâl hadisi, onu içice düşünen kimse için açıktır."

199. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ* (6/166-184); (12/5-600); *İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 168-188); *Molla Aliyyu'l-Kârî, Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber* (sh: 23-31); *İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye* (1/418-423, 2/34-37); *Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd* (sh: 70-76).

200. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Allah kendi kelâmıyla konuşur. Kelâm O'nun ezelde sıfatıdır." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah konuşur, fakat bizim konuşmamız gibi değil." *el-Fıkhü'l-Ekber sh: 59.*

"Kim Kur'ân'ı işitir de onun beşer (insan) sözü olduğuna inanırsa o kâfir olmuştur. Allah böylesini kınamış, aıplamış ve: "Onu cehenneme atacağım" (Müddessir, 26) diyerek onu cehennemle tehdit etmiştir. Allah, Kur'ân için: "Bu, beşer sözünden başka bir şey değil" (Müddessir, 25) diyeni cehennem ile tehdit edince biz bilmiş ve kesin olarak anlamış oluyoruz ki, Kur'ân beşerin yaratıcısının sözüdür ve asla insan sözüne benzemez." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 168).*

201. Nitekim asrında Bağdât'taki Hanefîler'in imamı olan Âlûsî bu konuda şunları söylemektedir: "Muhakkıklardan (araştırmacılardan) Mâturîdî, Eş'ârî ve diğerleri gibi din imamlarının (önderlerinin) sözünün vardıgı son nokta, beraberinde te'vîli gerektirmeyecek derecede çokluğa ulaşmış nasların gösterdiği gibi, Mûsâ aleyhi's-selâm Allah Teâlâ'nın kelâmını harf ve ses ile işitmiştir. Bunun karşısında, onun bunun söylediği sözler uygunsuz ve yâkışksız sözlerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "O'na (Mûsâ'ya) Tûr'un sağ tarafından seslendik." (Mer'ûm, 52), "Hani Rabbin Mûsâ'ya... diye seslenmişti." (Şuarâ, 10), "Vâdinin sağ kıyısından (Mûsâ'ya) şöyle seslenildi..." (Kasas, 30), "Kutsal vâdi Tuvâ'da Rabbi O'na (Mûsâ'ya) şöyle seslenmişti." (Nâziât, 16). Dilin ve hadislerin gereğine uygun olan, seslenmenin (nidânın) sesle açıklanmasıdır. Üstelik Allah Teâlâ'nın sesle konuştuğunun ispatı, sayılmayacak kadar çok hadiste ve sınırsız haberde geçmektedir." *Rûhu'l-Meânî (1/17).*

202. İmam Ebû Hanîfe Allah'ın Mûsâ aleyhi's-selâm ile gerçekten konuştuğunu ikrar etmektedir. O şöyle der:

"Allah'ın Kur'ân'da belirttiği Mûsâ ve diğer peygamberlerden, Firavun ve İblis'ten bahsettiği hususların hepsi Allah Teâlâ'nın onlardan haber verdiği kelâmıdır (sözleridir)." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah'ın 'Allah Mûsâ ile gerçekten konuştu' (Nisâ, 164) âyetinde söylediği gibi Mûsâ Allah'ın kelâmını işitti. Şüphesiz Allah, Mûsa ile konuşmadan önce de mütekellim (konuşucu) idi." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

"Allah Mûsâ ile ezeldaki sıfatı olan kelâmıyla konuşmuştur." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 59.*

"Biz Allah'ın Mûsâ ile konuştuğunu da bir iman, tasdik ve teslimiyet olarak söylüyoruz." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, (thk. el-Elbânî, sh: 293).*

203. Kur'ân'da daha pek çok âyette Allah'ın dilediği zaman, dilediği gibi, harf ve sesle konuştuğu bildirilmiştir. Bunlardan bazıları şunlardır: (*Bakara 118, 174, 253; Âl-i İmrân 77; Nisâ 87, 122, 164; Mâide 116; En'âm 34, 115; A'râf 22, 137, 143, 144, 158;*

Enfâl 7; Tevbe 40; Yûnus 19, 33, 64, 82, 96; Hûd 110, 119; Kehf 52, 109; Tâhâ 11, 129; Mü'minûn 108; Şuarâ 10; Neml 8; Kasas 30, 46, 62, 65, 74; Lokmân 27; Secde 13; Yâsîn 58; Saffât 104; Gâfir (Mü'min) 6; Fussilet 45, 47; Şûrâ 14, 24, 51; Tahrîm 12; Nâziât 16).

204. (SAHİH HADİS): Hadis, kutsi hadis olup birbirine yakın değişik lafızlarla rivâyet edilmiştir. Hadisin geri kalan bölümü şöyledir: "...Âdem der ki: 'Ey Rabbim! Cehenneme gidecek topluluk neyin nesidir?' Allah buğurur ki: 'Her bin kişiden 999 kişi. İşte (her) geberin karnındaki düşüreceği ve çocukların saçlarının ağaracağı (yaşlanacağı) zaman o zamandır: "İnsaları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değildirler; fakat Allah'ın azabı pek şiddetlidir." (Hacc, 2).

Rasûlullah'ın bu cevâbı insanlara (sahâbîlere) çok ağır geldi. Öyle ki yüzlerinin (çehresi) değişti. Şöyle dediler: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Hangimiz o tek kişi olacak ki?' Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle cevap verdiler: 'Ye'cûc ve Me'cûc'den 999 kişi ve sizden bir kişi'."

Ahmed (2/166, 3/32-33); Buhârî (No: 3348, 4741, 6530, 7483); Müslim (No: 222) ve diğerleri Ebû Saîd el-Hudrî radiyallâhu anh'den.

Buhârî (No: 6529) Ebû Hureyre'den.

Ahmed (4/432, 435); Tirmizî (No: 3168, 3169) ve diğerleri 'İmrân b. el-Husayn radiyallâhu anh'den.

Ahmed (1/388) ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anh'den.

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 1426); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 103); Sahîhu'l-Câmî's-Sagîr (No: 8142); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No:5541).*

205. Ayrıca *bk. İbn-i Teymiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (12/173, Altıncı Görüş); İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 169, Dokuzuncu Görüş); Molla Aliyyu'l-Kârî, Şerhu'l-Fikhi'l-Ekber (sh: 33, Dokuzuncu görüş, İbn-i Ebi'l-'İzz'den naklen).*

206. *İbn-i u'l-Mevsilî, Muhtasarı's-Savâiki'l-Mürsele (2/472-476, diğer baskıda 2/286-298).* İbn-i Teymiyye, bu konuda Ehl-i Sünnet'te dahil olmak üzere yedi ya da daha fazla görüş olduğunu belirttikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır. *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (12/163-176).* İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî ise bu konuda, sonuncusu Ehl-i Sünnet'in görüşü olmak üzere dokuz görüş olduğunu belirttikten sonra bunları sırasıyla açıklamıştır. *Bk. Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 168-169).* Molla Aliyyu'l-Kârî'de İmam Ebû Hanîfe'nin *el-Fikhu'l-Ekber* adlı kitabına yaptığı şerhte (*bk. sh: 32-33*) Tahâvî'nin şârihi dedi ki diyerek bu konudaki dokuz görüşü hiçbir değişiklik yapmadan olduğu gibi İbn-i Ebi'l-'İzz'den nakletmiştir.

207. Reisleri Muhammed b. Kerrâm'a uydukları için kendilerine bu ad verilmiştir. Kerrâmiyye'nin kurucusu bu bid'atçının tam ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. Kerrâm es-Sicistânî'dir. Hâkim'in naklettiğine göre Nisâbûr'da 8 yıl hapis yattıktan sonra h. 255 yılında Beḥtû'l-Makdis'te ölmüştür. *Bk. Tezkiretû'l-Huffâz (2/106); Siyer (11/523-524); Mîzânü'l-İtidâl (4/21); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/22-23); Lisânü'l-Mîzân (5/353-356); en-Nucûmu'z-Zâhire (3/24).*

Görüşlerine gelince, Kerrâmiyye sıfatlar hususunda hem teşbîhçi hem de tecsîmcidirler. İman konusunda da Mürciedirler. Onlara göre Allah bir cisimdir; sınırı, sonu ve yönü vardır, sonradan olanların yeridir ve arşına temas etmektedir. Yine onlara göre iman, sadece dil ile ikrar ve tasdik etmektir, kalbin bu konuda hiçbir fonksiyonu yoktur. Bunlar kalple tanıyıp bilmenin, daha doğrusu dille tasdik etmek dışında herhangi bir şeyin iman olabileceğini inkar etmişlerdir. O halde onlara göre iman, kalbin tasdiği ve uzuvların amelinden soyutlanmış olup sadece dilin kelimeyi tevhidi söylemesidir. Allah'ın kelâmı hususunda ise şunları söylemişlerdir: Allah-u Teâlâ, ancak ihtiyârî (istek ve kudretine bağlı) sıfatlarla nitelendirilebilir. Buna göre Allah meşîet ve kudretiyle konuşur. Ancak öncesi olmayan olayların imkansızlığından dolayı Allah'ın meşîet ve kudretiyle ezelde konuşmuş olması imkansızdır. Çünkü Allah, vaktiyle yok iken sonradan meşîet ve kudretiyle konuşmaya başlamıştır. Tıpkı vaktiyle yok iken sonradan meşîet ve kudretiyle istediğini yapmaya başladığı gibi. Bu sapık grup kendi içinde 12 fırkaya kadar ayrılmıştır. Bunların özellikle 6'sı meşhur olup asıldılar. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/223); el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 160-168); el-Milel ve'n-Nihal (1/78-83); Mecmûu'l-Fetâvâ (6/325-329); (7/140-142, 584); (12/172-173); (13/154).*

208. Bunlar Ebu Muhammed Abdullâh b. Saîd b. Küllâb el-Kattâ el-Basrî'nin taraftarlarıdır. Bu yüzden kendilerine Küllâbiyye adı verilmiştir. İbn-i Küllâb, hasmını beyânı ve belâğatıyla kendi tarafına çekmeyi çok iyi becerdiği için "Küllâb" lakabıyla anılmıştır. Döneminde Basra'daki kelâmcıların başıydı. Dâvûd ez-Zâhirî ve Hâris el-Muhâsibî gibi âlimlere kelâm dersleri vermiştir. Hristiyanlıktan etkilendiği bu nedenle de bazı görüşlerini Hristiyanlıktan aldığı söylenir. Kur'ân'ın kadîm olduğunu söyleyen ilk kişi olarak bilinir. "es-Sifât", "Halku Ef'âlî'l-İbâd" ve "Kitâbu'r-Redd ale'l-Mu'tezile" gibi kitapları vardır. H. 240 yılından sonra vefât etmiştir. *Bk. Siyer (11/174-175); Subkî, Tabakâtü's-Şâfiyye (2/299-300); Lisânü'l-Mîzân (3/290-291).*

Görüşlerine gelince Küllâbiyye'ye göre, Allah'ın sıfatları ne Allah'ın kendisidir ne de O'ndan başkasıdır. Allah'ın isimleri O'nun sıfatlarıdır. Zât sıfatlarıyla fiil sıfatları arasında bir fark yoktur. Ayrıca onların bir kısmı Allah'ın kelâmının (Kur'ân'ın) Allah'ın kendisi olduğunu söylemişlerdir. Bunu Kur'ân yaratılmıştır diyen Mu'tezile'ye karşı söylemişler ancak hataya başka bir hatayla karşılık vermişlerdir. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/249-*

253); (2/225-226); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (5/317-320); (6/324-325, 520); (7/134-140); (12/165-166, 301, 367); (13/131).

209. *Bk. 25 nolu dipnot.*

210. Hallâc-ı Mansûr'un (ölm. 309 h.) hulûl görüşünü benimseyen Ebû Abdillâh (Ebu'l-Hasen'de denmiştir) Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Sâlim el-Basrî'ye uyanlar. İbn-i Sâlim, kitaplarında tasavufu hadis ve kelâmı karıştıran mutasavvıflardandır. Döneminde sûfîlerin şeyhi olarak anılan Ahmed b. Muhammed, Sehl et-Tusterî'nin talebesidir. Ebû Saîd en-Nekkâş ve Hâfız Ebû Nuaym ile görüşmüştür. Ancak Ebû Nuaym kendisinden hiçbir şey rivâyet etmemiştir. Hicri 350 yılında 90 yaşına yaklaşmışken ölmüştür. *Bk. Ebû Abdîrrahman es-Sülemî, Tabakâtü's-Sûfiyye (sh: 414-416); Ebû Nuaym, Hilvetü'l-Evliyâ (10/378-379); Zehebî, Siyer (16/272-273); eş-Şa'rânî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ (1/136); İbn-i u'l-'İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (3/36).*

Görüşlerine gelince, Sâlimiyye, teşbîh ve hulûl gibi sapık görüşleri benimsemiş bir gruptur. Bunu hocalarından alıp daha da ilerletmişlerdir. Allah'ın kelâmı hususunda genelde İbn-i Küllâb'ın yolunu izlemişlerdir.

Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 202, 264); Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/662); (10/361); (12/166-167); (12/367-368). Hulûl görüşü için bk. 152 nolu dipnot.

211. *Bk. 24 ve 85 nolu dipnotlar.*

212. Hasenü'l-Basrî'nin (ölm. 110 h.) öğrencilerinden Vâsıl b. Atâ' el-Gazzâl, Ebû Huzeife el-Mahzûmî'nin hocasını terk ederek kurduğu akâid mezhebine mensup olanlar. Kaderiyye diye de anılırlar. Başlarda Ebû Hâşim Abdullah b. Muhammed b. el-Hanefiyye'nin derslerine devam eden Vâsıl b. Atâ' daha sonra Hasenü'l-Basrî'nin derslerine devam etmiştir. Sessiz kişiliği ve çok uzun boynuyla bilinen Vâsıl b. Atâ' günah işleyen kimse hakkında "fâsık, ne mü'min ne de kâfir" dediği için kendisini Hasenü'l-Basrî meclisinden kovmuştur. Kendisine 'Amr b. 'Ubey'de katılarak Hasenü'l-Basrî'nin derslerinden çekilmişlerdir. Böylece kendilerine "çekilenler, ayrılanlar" anlamındaki "mu'tezile" ismi verilmiştir. Vâsıl b. Atâ'nın "Kitâbu'l-Menzile Beyne'l-Menzileteyn" adlı bir kitabı vardır. H. 131 yılında ölmüştür. *Bk. el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 85-87); Târîhu'l-İslâm (5/310); Siyer (5/464-465); Mîzânu'l-İ'tidâl (4/329); Lisânu'l-Mîzân (6/214); en-Nucûmu'z-Zâhire (1/313); Şezerâtü'z-Zeheb (1/182).*

İnanç alanındaki görüşlerine gelince bunlar beş esasta (usûl-i hamse) toplanır:

1- el-Menzile beyne'l-Menzileteyn (iki yer arasında bir yer): Büyük günah işleyen (bazıları fâsık kimse de demiştir) kimse, dünyada iman ile küfür arasında bir yerdedir.

2- et-Tevhîd: Kadîm, Allah Teâlâ'nın zâtına nispet edilen en önemli sıfat olup ondan başka müstakil ve kadîm sıfatlar O'na nispet edilemez. Buna göre onlar Cehmiyye gibi Allah'ın sıfatlarını inkar etmişlerdir.

3- el-Adl: Kul kendi fiillerini (eylemlerini) kendine ait müstakil bir irade ile yapar; yâni kendi fiilini kendi yaratır. Allah'ın bunda herhangi bir dahli ve etkisi yoktur. Aksi takdirde Allah'ın insanları cezalandırması zulüm olurdu. Buna göre onlar kader konusunda Kaderiyye'dirler.

4- el-Va'd ve'l-Va'id: Mü'minlerin mükâfatlandırılması (va'd), fâsığın da cezalandırılması (va'id) Allah'a vâciptir.

5- el-Emru bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyu ani'l-Münker: İyiliği emretmek, kötülükten vazgeçirmeye çalışmak farzdır.

Bu beş esas dışında, Kur'ân'ın yaratılmış olduğu, mü'minlerin kıyamet günü Rablerini göremeyecekleri ve aklın nakilden önde ve üstün olduğu gibi pek çok sapık fikre sahiptirler. Mu'tezile kendi içinde 20 gruba ayrılmıştır. İnançlarının aslı günümüze kadar gelmiştir. Bk. *Makâlâtü'l-İslamiyyîn* (1/235-338); *el-Fark Beyne'l-Fırak* (sh: 82-147); *el-Milel ve'n-Nihal* (1/35-60); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (7/223, 242, 257, 258, 262, 481-504, 670-679); (12/163-164); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tâhaviyye* (thk. el-Elbânî, sh: 521-522); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye* (2/71-74).

213. Aristoteles (doğum 384, ölm. 322), Selânik yakınlarında Stageiros'ta doğdu. Eski bir hekim ailesinden gelen babası Nikhomakhos, Makedonya kralı Amyntas'ın özel hekimi ve yakın dostu imiş. Aristoteles daha 19 yaşındayken Atina'ya gelip Platon'un Akademia'sına girdi. Platon'un ölümüne kadar hiç ayrılmadan burada kaldı. Akademia'da kısa zamanda kendini göstererek öğretmen durumuna geçti. Daha Akademia'da çalışırken yayımladığı yapıtlarıyla adını duyurdu. Platon'un ölümünden sonra Aristoteles, dostu Atraneus Kralı Hermeias'ın yanına Troas bölgesinde Assos'a (Edremit körfezinde, bugünkü Behramköy'ün bulunduğu yer) gitti. Sonra da kralın yeğeni ile evlendi. 343 yılında Makedonya Kralı Philips, kendisini oğlu İskender'i yetiştirmek üzere sarayına çağırdı. İskender'in eğitimi ile Aristoteles aşağı yukarı 3 yıl uğraştı. Babasının İskender'e yönetimde ve orduda görevler vermesi üzerine, Aristoteles de memleketi Stageiros'a gelip burada birkaç yılını bilimsel çalışmalarla geçirdi. İskender'in Asya seferine çıkması üzerine de Atina'ya gidip burada kendi okulunu kurdu. Bu okul, bilimsel ilgilerinin çok yarınlılığı, öğretimdeki disiplini, planlı araştırma ve çalışmalarıyla az zamanda Akademia'yı gölgede bırakmış, ilk çağın bundan sonraki bu gibi bilim ocaklarına örnek olmuştur. Okul, Apollan Lykeios'a adanmış bir gymnasium'da kurulduğu için Lykeion adını almıştır. Aristoteles, felsefî konuşma ve tartışmaları, Platon gibi oturarak değil de bir yukarı bir aşağı gezinerek yaptığı için bu okula Peripatos (Gezinenler, Yürüyenler) adı da verilir. Aristoteles, okulunun başında hiç aralıksız 12 yıl bulunmuştur (335-323). Ama İskender'in

ölümünden sonra Atina'da Makedonya'ya karşı kımıldamalar başlayınca, Makedonya sarayı ile olan yakın ilgileri dolaşısıyla güç durumda kaldı. Nitekim hemen dinsizlikle suçlandırılmış, Sokrates'in başına gelene uğramamak için, Khalkis'e gitmiş, burada bir yıl sonra bir mide hastalığından 322 yılında 62 yaşında iken ölmüştür. *Prof. Macit Gökberk, Felsefe Tarihi (sh: 74-75).*

Şeyhu'l-İslam İbn-i Teymiyye Aristo hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Onların ittifak etmiş oldukları üzere Aristo, Yahûdi ve Hristiyanların Rûmî takvimin başlangıcı saydıkları Makedonyalı Philips'in oğlu İskender'in veziriydi ve İsâ'dan 300 yıl önce yaşamıştı." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (4/160-161). Ayrıca bk. Minhâcu's-Sünne (1/410).*

"Aristo, Makedonyalı Philips'in oğlu İskender'in veziriydi. Makedonya, meşşâîn (pürüyenler, gezinenler) olarak isimlendirilen bu Yunanlı filozofların adası olup artık bugün harap olmuş veya su altında kalmıştır." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (17/332). Ayrıca bk. (11/570).*

"Mantık sanatının (ilminin) kurucusu Aristo'nun ta kendisidir. Âdemoğlundan, kendisinden sonra gelenler bu hususta onun yolundan gitmişlerdir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (9/45). Ayrıca bk. (9/229).*

"... Mantık kitabı Yunanlı Aristo'ya âittir ki, bid'atçı filozof Sâbiîler'den Aristo'ya uyanlar O'na 'ilk öğretmen' adını verirler. Çünkü Aristo, onların mantık, doğa ve doğa üstü (metafizik) konulardan öğrendikleri öğreti ve kuralları koymuştur." *A.g.e. (9-265)*

"Aristo ve O'na uyanlar, ilâhiyatla ilgili (doğa üstü, metafizik) konularda Yahûdi ve Hristiyanlardan çok daha fazla câhildirler. Doğayla ilgili konularda ise Aristo'nun söylediklerinin çoğu iyidir. Mantığa gelince, onun hakkında söyledikleri ilâhiyat alanında söylediklerinden daha hayırlıdır." *A.g.e. (9/205).*

"Aristo ve O'na uyanlar, Allah'ı bilip tanıma konusunda herhangi bir ilme sâhip değildirler. Kaldı ki puta tapan arap müşriklerin bile bu hususta sâhip oldukları ilim onlarınkinden daha hayırlıdır." *A.g.e. (9/134).*

"Aristo, 'meşşâîn' olarak isimlendirilen bu öğretilerin sahiplerinin ilk öğretmenidir. Meşşâîler, Aristo'nun ortaya koyduğu bu Yunan mantığının ve ona tâbi olan doğa ve ilâhî mantığın sâhipleridirler." *Kitâbu'r-Reddi ale'l-Mantıkıyyîn, sh: 332.*

"Âlemin kadîm olduğuna inananlardan meşhur olan husus, onların, bu âlem için bir Yaratıcı'nın olmadığını da söylemeleridir. Böylece onlar, Yaratıcı olan Allah'ı inkar etmektedirler. Makâlât konusuyla meşgul olanlar belirtirler ki, felsefeciler için âlemin kadîm olduğunu söyleyen ilk kimse, felsefî öğretileri mantıkî, tabîî ve ilâhî olmak üzere kuran Aristo'dur." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/539).*

"Bu ise Aristo ve O'na uyanların söylediği feleğin kadîm oluşu görüşünü benimseyen filozofların sözlerini çürütmektedir." *A.g.e.(6/331). Ayrıca bk. (6/333-334) ve Minhâcu's-Sünne (7/351).*

214. Bunlarla, Meşşâî ekole mensup Kindî (ölm. 533h.), Fârâbî (ölm.339h.) ve İbn-i Sînâ (ölm.428h.) gibi doğulu, İbn-i Bâcce (veya Bâce) (ölm.533h.) ve İbn-i Rüşd (ölm. 594 h.) gibi batılı İslam Filozofları?! kastedilir. Meşşâîlik'in kelime anlamı yürüyücülük, gezinticilik (peripatetizm) demektir. Terim olarak ise genelde Aristo felsefesinin benimsenmesi, özelde İslam Aristoculuğu?! anlamına gelir. Aristo düşüncesini benimseyen İslam Filozoflarına?! Meşşâîler (Meşşâîn: Yürüyenler, Gezinenler) denir. *Meşşâîlik için bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (2/86); (11/571); (17/339).*

Bu Filozoflar, Allah'ın subûtî (olumluluk) sıfatları, Allah'ın ilmi, âlemin hudûsu (sonradan oluşu) ve cesetlerin haşrı gibi konularda sapıklığa hatta küfre düşerek Ehl-i Sünnet'e muhalefet etmişlerdir. İmam Gazzâlî, Fârâbî ve İbn-i Sînâ'nın felsefesine 20 madde halinde Tehâfütü'l-Felâsife adlı eserinde cevap vermiştir. 20 madde halinde incelediği 20 meseleden 17'sini sapıklık, 3 tanesini de küfür saymıştır. Gazzâlî felsefecileri, cesetlerin dirilmesini ve Allah'ın cüz'iyâtı (ayrıntısı) bileceğini inkar ve âlemin ezeli (kıdem-i âlem) olduğunu iddia etmeleri nedeniyle tekfir etmiştir. *Bk. A.g.e. (sh. 74-109, 192-203, 268 vd.); el-Munkiz mine'd-Dalâl (sh: 36-37).* Gazzâlî'nin bu üç mesele hakkında özellikle Fârâbî ve İbn-i Sînâ'yı tekfir etmesi dikkat çekicidir.

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye, felsefecilerin bu üç şey dışındaki diğer sapık görüşleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Sonra bunlar, nübüvvetin (peygamberliğin) varlığını tasdik etmek istedikleri zaman nübüvvetin, faâl (etkin) akıldan veya başka bir şeyden peygamberin nefsine taşıp akan bir feyizden ibaret olduğunu, bu durumda Alemlerin Rabbi'nin, kendisinin muaşşen (belirli) bir peygamberi olduğunu bilmediğini iddia ettiler. Aynı şekilde Allah'ın Hz. Mûsâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed'i birbirinden ayırdedemediğini, cüz'iyâtı (ayrıntısı) bilmediğini, O'nun katından herhangi bir meleğin inmediğini, aksine Cebrâil'in, Peygamber'in nefsinde, iç dünyasında canlanan bir hayalden veya faal akıldan ibaret olduğunu ileri sürdüler. Ayrıca göklerin ve yerin altı günde yaratılmış olmasını, göklerin parılıp parçalanacağını ve Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimizin bildirip haber verdiği daha başka şeyleri inkar ettiler.

Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in getirdiği esaslarla sadece, halkın büyük çoğunluğuna, onların faydalanacaklarını zannettikleri şekilde hitap etmeyi kastedtiği, ama gerçekte durumun hiç de öyle olmadığını, peygamberlerin de insanlara gerçekleri açıklamadıkları veya onlara işin mâhiyetini öğretmediklerini ileri sürdüler.

Hatta onlardan bir bölümü filozofu, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den üstün tutarlar. (*Fârâbî gibi bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/589*).

Bunların sözlerinin hakikati (gerçek anlamı) şudur: Peygamberler, insanların faydalanmasını sağlama dâvasında yalan söylemişlerdir. Acaba bu durumlarının farkında mıydılar, yoksa bilmiyorlar mıydı? Bu konuda felsefeciler iki gruba ayrılmışlardır. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e ve diğer peygamberlere -ki Allah'ın salât ve selâmı hepsinin üzerine olsun- atılan apaçık iftira, küfür ve ilhâd türünden daha buna benzer bir sürü sözler...

Bir başka yerde biz, bu felsefecilerin, müslüman olduklarını söylediler bile, nesh ve tebdîle uğradıktan sonraki hâliyle yahudiler ve hristiyanlardan daha kâfir olduklarını açıklamıştık. Çünkü bu adamlar, İslâm'a Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem dönemindeki münâfıklardan daha fazla muhalefet etmektedirler. Huze'fe b. el-Yemân radiyallâhu anh: "Bugün münâfıklar, peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem zamanındaki münâfıklardan daha zararlıdır (şerlidirler)" demiş ve "niçin?" diye sorulunca şu cevâbı vermişti: "Çünkü onlar nifaklarını gizli yapıyorlardı; bugünküler ise açıktan yapıyorlar". Halbuki Huze'fe radiyallâhu anh zamanında henüz, bu nifakın derecesine ulaşan, hatta buna yaklaşan kimseler yoktu. İslâm (âleminde) bu adamlar, Abbâsî devleti döneminde ve Emevî devletinin sonlarında, Yunanca ve benzeri dillerden kitaplar Arapça'ya çevrildiği zaman ortaya çıktılar (türediler). Bir başka yerde, bunların reddi konusunda geniş bilgi vermiştik." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (5/546-547)*.

Ayrıca felsefeciler peygamberlere ve peygamberlerin mucizelerine inanmadıkları gibi, evliyânın varlığına ve kerâmetlerine de inanmazlar.

Felsefecilerin görüşleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Milel ve'n-Nihal (2/136-201); Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/83-86, 116); (4/98-143); (5/539-550); (6/330-338); (12/163). Ayrıca Kindî için bk. (9/186-187); Fârâbî için bk. (2/86-87); (7/589) (11/570, 571); İbn-i Sînâ için bk. (1/117, 242, 326); (2/117); (4/103, 154); (9/133-135); (11/570-571).

215. Bunlara göre varlık birdir. O da Hakk'ın varlığından ibarettir. O'ndan başka gerçek varlık sahibi bir varlık, O'ndan başka "kâim bi nefsihi" bir varlık mevcûd değildir. Diğer varlıkların varlığı, O'nun varlığına nispetle yok hükmündedir. Çünkü onların varlıkları O'nun varlığına bağlıdır. Bu kevn (oluşum) âlemindeki eşya O'nun mazharı; yânî zuhur (ortaya çıkış) mahallidir. Dolayısıyla eşyanın varlığı, gölgenin varlığı gibidir. Nasıl eşya olmadan gölge olmazsa, O'nun varlığı olmadan eşyanın varlığı düşünülemez. O'nun varlığı yanında eşya, eşyaya göre gölge gibi "keen lem yekün" yânî yok mesabesinde. Çünkü bu âlem ve eşya yok iken O var idi. Onları varlık denizinde izhâr eden O'dur. Onların bu zuhurları müstakil bir varlık olmayıp Hakk'ın varlık denizinin dalgalarıdır. Şu anda da var olan sadece O'dur. Nitekim Bâyezid Bistâmî'nin yanında "Allah var idi.

O'ndan başka hiçbir varlık yoktu" anlamında "Kânellâhu ve lem yekün maahu şey" denildiğinde O: "el-Ân kemâ kâne" yâni "şimdi de O'ndan başka varlık yoktur" demiştir. Nitekim Gazzâlî, vahdet-i vücûdu (varlığın birliği) şöyle tanımlıyor: "Varlık âleminde Allah'tan ve O'nun fiillerinden başka birşey yoktur. Bütün kâinat O'nun fiilleridir." İbn-i Teymîyye ise vahdet-i vücûdu şöyle tanımlıyor: "İbn-i Arabî'ye göre tek varlık vardır. Vâcibu'l-Vücûd olan Allah ile diğer varlıklar aynı şeydir. Hakk'ın varlığı, evrendeki diğer varlıklara taşmıştır. Kâinatta her şey, Hakk'ın varlığının aynıdır." "İbn-i Arabî diyor ki: Yarattımın varlığı, yaratıcının varlığının kendisidir; yaratıcının varlığı da, yaratılmışın varlığının kendisidir." Bir başka yerde de şunları söylüyor: " Ama 'ortada Allah'tan başkası yok' sözünü söyleyen, bu sözü ile yaratıcıyı yaratılışından ayırmayan, Rabb ile kul v.b. arasında fark görmeyen, İbn-i Arabî et-Tâî, İbn-i Seb'în, İbn-i ü'l-Fârid, Tilimsânî ve benzeri ittihadçıların sözlerinde sık sık rastlanan 'ortada Allah'tan başka mevcûd yok', 'ancak Allah var', 'yaratılanların varlığı yaratanın varlığı ile aynıdır', 'yaratıcı yaratılışından ibarettir, yaratılan da yaratıcıdan', 'kul Rabb'tir, Rabb da kul' gibi birleşmeyi ifade eden anlamları kastederse mülhiddir, sapıktır, tevbeyle davet olunması gerekir (vâcibtir). Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür." *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/112, 295, 490).*

Bu sapık görüşün temsilcileri Bâyezîd (Ebû Yezîd) el-Bistâmî (ölm.262h.), Hallâc-ı Mansûr (ölm. 309h), Gazzâlî (ölm. 505h.), İbn-i ü'l-Fârid (ölm. 632h.), İbn-i Arabî (ölm. 638 h.), İbn-i Seb'în (ölm. 669 h.), Mevlânâ (ölm. 672 h.), Sadreddîn Konevî (Sadru'l-Konevî olarak da bilinir. Asıl ismi Muhammed b. İshâk'tır)(ölm. 673h.), Tilimsânî (ölm. 690h) ve Yûnus Emre gibi mutasavvıflardır. Onların vahdet-i vücûda işaret eden sözleri pek çoktur. Birkaçı şöyledir:

1 - Bâyezîd Bistâmî:

"Sübânî mâ a'zeme şânî" yâni "ben kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne yücedir!"

"Leysê fî cübbetî sivallâh" yâni "cübbemin içinde Allah'tan başkası yok".

Bir adam Ebû Yezîd el-Bistâmî'ye gelir ve evinin kapısını çalar. Bunun üzerine Ebû Yezîd el-Bistâmî: "Kimi istiyorsun?" diye sorar. Kapıyı çalan: "Ebû Yezîd'i istiyorum" der. Ebû Yezîd el-Bistâmî'de O'na: "Evde Allah'tan başkası yok" der.

"Allah beni bir kere karşısına aldı ve dedi ki: 'Ey Bâyezîd! Halk beni görmek istiyor'. Ben de dedim ki: "Öyleyse beni vahdâniyetinle süsle, benliğini giydir, ahadiyyete erdir. Halk Senin sıfatlarını görünce Seni gördük desinler. O zaman Sen, Sen olursun, ben ise orada bulunmam."

Bir gün insanlara sabah namazını kıldırıktan sonra onlara dönmüş ve şöyle demiştir: "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. O halde bana kulluk (ibâdet) edin". Bu söz üzerine insanlar onu terketmişler ve "deli, miskîn" demişlerdir. Ebû

Yezîd'in insanlara söylediği bu söz açıkça küfürdür. Çünkü bizzat Allah-u Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya bu sözün aynısıyla hitap ederek şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et ve beni anmak için namaz kıl." (Tâhâ, 14).

Bâyezîd Bistâmî'nin bu ve diğer sözleri için bk. İbn-i Tevmiyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/315, 461); Abdurrahmân Dimaşkîyye, en-Nakşibendiyye (sh: 77-79).

2- Hallâc-ı Mansûr:

"Sübhandır, parlayan lâhût nûrunun sırrını nâsût olarak izhar eden (gösteren)

Sonra da gizlenmiş olarak ortaya çıkıp yiyen ve içen sûretinde zâhir olan (görünen)."

"İnsanlar Allah'a çeşitli şekillerde inandılar.

Bense onların inandıklarının hepsine inandım."

"Benimle senin aranda bir "benlik" var, sıkışmış zorluyor beni

Hakkın için kaldır şu benliğimi, kaldır aradan."

"Âşık olan da, âşık olunan da benim

Biz bir bedene girmiş (hulûl etmiş) iki ruhuz.

Sen beni gördüğün zaman, onu görmüşündür,

Onu gördüğün zaman da bizi görmüşündür."

"Sen Levlâ isen ben de Levlâ'yım."

"Seninle kendimden geçtim

Öyle ki seni kendim sandım."

"Ruhun ve ruhum birbirine karıştı

Tıpkı şarabın (içkinin) saf suya karıştığı gibi.

Sana bir şey dokunduğunda bana dokunmuştur.

Sen, her durumda ben olduğun zaman".

"Seni sırrımda buldum. Dilim sana hitab etti.

Bir takım mânâlarla bir araya geldik ve mânâlarla ayrıldık.

Senin gözlerden kaybolman ta'zim içindir, fakat vecd hâli

Seni bana içimden daha yakın yaptı."

"Âşık, hevânın kemâline ulaştığı,

Zikrin etkisine kapılıp zikrolunanı yitirdiği,

Ve kendisine hevâ egemen olduğu vakit,

Âriflerin namazının küfür olduğu gerçeğine tanık olur."

Bk. el-Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Bağdâd, (8/115, 121, 129); Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/288, 290, 311, 312, 362, 377, 480-487); en Nakşibendiyye (sh: 73-76).

3- Gazzâlî:

"Tevhidin dört mertebesi vardır...:

İkinci Mertebesi: Müslümanların genelinin tasdîk ettikleri (doğruladıkları) gibi insanın kalbinin, Lâ ilâhe illallah lafzının mânâsını tasdîk etmesidir (doğrulamasıdır). Bu avam tabakasının inancıdır.

Üçüncü Mertebesi: İnsanın, keşif yolu ve hak nûrunun vâsıtasıyla, o mânâyı müşâhede etmesidir ki, bu (Allah'a yakın olan) Mukarrebûn'un makamıdır. Bu; insanın pek çok şeyi görmesi, fakat onları görürken, çoklukları üzere Tek ve Kahhâr olan Allah'tan sâdir olmuş bir halde görmesidir.

Dördüncü Mertebesi ise, insanın varlıkta birden başkasını görmemesidir ki, bu Sıddîklerin müşâhededesidir. Sofiler buna "el-Fenâ fi't-Tevhîd" (Tevhidde yok olmak, kaybolmak) adını verirler. Çünkü insan, birden başkasını görmediğinden dolayı, kendini bile görmez. Tevhidle müstağrak (kaybolmuş, boğulmuş) olduğu için kendini görmediği zaman da, nefsinin tevhîdi hususunda kendi nefsinden de fânî olmuş olur. Yâni hem kendi nefsini görmekten, hem de halkı görmekten yok olur, demektir. ...

Dördüncü mertebesindeki şu mânâ ile muvahhiddir: Onun şuhûdunda (görülmesinde) birden başkası hazır olmamıştır. O bütünü çok olduğundan ötürü değil, tersine bir olduğundan ötürü görür. İşte tevhidde en yüce gâye budur. ...

Eğer "kişi; göğü, yeri ve çok olmalarına rağmen hissedilebilen diğer cisimleri gördüğü halde, nasıl olur da birden başkasını müşâhede etmemesi düşünülebilir? Nasıl olur da çok, bir olur?" dersin bil ki: Bu mükâşefe ilimlerinin gâyesi, son noktasıdır. Bu ilmin sırlarının herhangi bir kitapta yazılması câiz değildir. Ârifler şöyle demişlerdir: Rubûbiyyet sırrını ifşâ etmek küfürdür. ...

Nasıl ki bir insanın ruhuna, cesedine, uzuvlarına, damarlarına, kemiklerine ve iç organlarına (ayrı ayrı) baktığında (veya bakıldığında) o insan çoktur, işte aynı insan başka bir itibar ve başka bir müşâhede ile de birdir, öyle ki, o tek bir insandır, deriz...

İşte bunun gibi, varlık âleminde olan her şeyin, Yaradan'dan tut da yaratılmışa kadar, pek çok değişik itibar ve müşahedeleri vardır. Aynı zamanda o, itibarlardan bir itibarla da birdir. Başka itibarlarla ise, onun dışındakiler çoktur. Bu itibarlardan bazı,

çokluk bakımından bazılarında daha şiddetlidir. Bunun misali insandır. Her ne kadar bu misal garaza tam uymasa da. Fakat azda olsa genelde bu misal, müşahede hükmünde çokluğun bir olmaya dönüştüğünün keşfiyetine dikkat çeker! Bu konuşma ile, varmadığın bir makamı inkarı bırakıp ona inanmanın, bir iman ve tasdik olduğu açıkça ortaya çıkmış olur. ...

İşte buna, el-Hüseyn b. Mansûr el-Hallâc, seferden sefere koşan el-Hawâs'ı gördüğünde O'na şöyle diyerek işaret etmiştir: "Sen neyin içindesin?" el-Hawâs: "Tevekkül hakkındaki halimi düzeltmek için seferlerde dolaşıyorum." Oysa el-Hawâs tevekkül edenlerdendi. el-Hüseyn: "Sen ömrünü, iç dünyanı mamur etmek uğrunda tükettin. Acaba tevhid hususunda fenâ bulmak nerede kaldı?" Sanki el-Hawâs, tevhiddeki üçüncü makamı düzeltmek istemişti. Hallâc ise ondan dördüncü makamı istemişti." *İhyâu Ulûmi'd-Dîn (4/262-263)*.

"Ârifler gerçeklik semasına çıktktan sonra Tek Gerçekten başka bir varlık görmediklerinde ittifak etmişlerdir. Şu var ki bunlardan bazıları bu hakîkati ilmi bir irfanla bulmuş, kimi bunu bir zevk ve hâl olarak yaşamış; çokluk tamamen onlardan gitmiş ve sırf tekliğe dalarak mest olmuşlar, o halde akılları zâil olmuş, o zevk içerisinde sanki bağılmışlar, artık kendileri de dâhil, Allah'tan başka hiçbir şeyi hatırlamaya güçleri kalmamış, her şeyi unutmuşlar, kendilerinde Allah'tan başka bir şey kalmamış, öyle sarhoş olmuşlar ki akıllarının otoritesi, hükmü aşağı düşmüş de bazıları "Ene'l-Hakk= Ben Hakkım" demiş, bazıları da "Sübânî mâ A'zama Şânî= Kendimi tesbîh ederim, benim şânım ne kadar yücedir" demiş, diğeri: "Mâ fi'l-Cübbeti sivalâh= Cübbemin içinde Allah'tan başkası yoktur" demiş. Âşıkların sekir hallerindeki sözleri saklanır, söylenmez. Ama sekir halleri gidip de Allah'ın yer yüzündeki mîzanı (kriteriyumu) olan akıl hükmüne döndükleri zaman, bunun hakiki birleşme olmadığını, fakat ittihadı (birleşmeye) benzediğini anlarlar. Bu, âşığın fart-ı aşk halinde söylediği şu söze benzer:

Âşık olan da, âşık olunan da benim.

Biz bir bedene girmiş iki ruhuz.

İnsan birden bire bir ayna ile karşılaşır, kendini aynada görür, fakat aynanın farkında olmazsa aynada gördüğü görüntüyü aynanın resmi, aynaya bitişik sanabilir. Şişe içinde şarabı gören kimse, şarap renginin, şişenin kendi rengi olduğunu zanneder. Bu hal, kendisinde alışkanlık haline gelmiş, ayağı bu noktada takılıp kalmışsa o hale müstağrak olur, mest olur da şöyle der:

Şişe incelmiş, şarap süzüldü.

Birbirine benzediler, iş güçleşti.

Sanki şarap var, kadeh yok;

Yahut sanki kadeh var, şarap yok.

"Ama şarap kadehtir" demekle "Şarap sanki kadehtir" demek arasında bir fark vardır. Bu hal galebe çalınca hal sahibine izâfetle FENÂ adını alır. Hattâ fenâül-fenâ (yok olmanın yok olması) denilir. Çünkü o adam hem kendinden geçmiş, hem de kendinden geçmekten geçmiştir. Zira o halde olan kimse kendini bilmediği gibi, kendini bilmediğini de bilmez. Eğer kendini bilmediğini bilseydi, kendini bilmiş olurdu. Bu hale dalan kimseye izâfetle, mecâz diliyle ittihâd (birleşme), hakikat diliyle tevhîd (birleme) denilir. Bu hakikatlerin ötesinde de öyle sırlar vardır ki onlara dalmak câiz değildir...

İşte bu kaynak, tek olan Allah'tır. O'nun ortağı yoktur... Bütün diğer nûrlar O'ndan istiâredirler. Hakikî olan yalnız O'nun nûrudur. Hepsi O'nun nûrundandır. BELKİ HEPSİ O'DUR. Doğrusu, var olan O'dur. Gayrın varlığı ancak mecâz yoluyla. O'ndan başka nûr olmadığına, bütün nûrların, tâbi oldukları nûrun zâtından değil, vechinden geldiklerine göre her şeyin vechi O'na yönelmiştir: "Nereye dönerseniz, Allah'ın vechi oradadır." (Bakara, 115). O halde O'ndan başka ilah yoktur. Çünkü ilâh, vecihlerin (yüzlerin) ibadetle yöneldiği zâttan ibarettir. Yâni kalp yüzlerini demek istiyorum. Çünkü onlar nûrlar ve ruhlardır. O'ndan başka ilah olmadığı gibi O'ndan başka O da yoktur. Çünkü hüve (O) işaret edilen şeyden ibarettir. İşaret ancak O'na olduğuna göre artık başka O, nasıl olabilir? Ne zaman bir işaret etsek, hakikatte bu işaret O'nadır.... O halde "Lâ ilâhe illallâh= Allah'tan başka ilah yoktur." kelimesi avamın tevhididir. "O'ndan başka O yok" sözü ise seçkinlerin tevhididir. Çünkü öteki daha genel, bu daha özel, daha kapsamlı, daha gerçek, daha ince bir sözdür ve sâhibini tek birliğe, sırf birliğe götürür. Mahlûkatın mi'racının (yükseleşinin) son noktası ferdâniyyet (teklik) memleketidir. Çünkü bunun ötesinde daha bir merdiven yoktur. Zira yüksek ancak çoklukta düşünülebilir. Çokluk öyle bir izâfettir ki yükselmenin kendisinden başladığı ve kendisine yöneldiği şeylerin varlığını gerektirir. Çokluk kalkınca birlik gerçekleşir, izâfet (görelilik) bâtıl olur, işaret kalkar. Artık yüksek, alçak, inen, çıkan kalmaz; terakkî (ilerleme) ve urûc (yükseleme) imkansız olur. A'lânın ötesinde uluv (yükseklik) yoktur. Vahdetle beraber çokluk yoktur. Çokluğun kalmasıyla urûc (yükseleme) da kalkar. Eğer sonra, bir halden diğer bir hale değişme olursa bu, urûc ile değil, dünya semasına inmekle, yâni yüksekten alçağa doğmak sûretiyle olur. Çünkü en yüksekten daha yüksekisi yok ise de daha aşağısı vardır. İşte bu makam gayelerin gayesi, arzuların sonudur. Bunu bilen bilir, bilmeyen inkar eder. Bu ilim, ancak Allah'ı bilenlere verilmiş olan özel mahiyetteki gizli bir ilimdir. Onlar bunu söyledikleri zaman Allah'a karşı mağrûr (gururlu) olanlardan başkası inkâra kalkmaz. Âlimlerin: "Dünya semasına inmek, bir meleşin inmesidir?" demeleri uzak görülmez. Âriflerin bazıları bundan daha garibini sanmışlar da şöyle demişler: "Ferdâniyyete (birliğe) müstağrak olan, en yakın semaya iner, bu iniş, onun duşuları kullanmaya, veya uzuvları hareket ettirmeye inişidir". Salât ve selâm O'na olsun, Peygamber de şu sözleriyle buna işaret etmişlerdir: "Ben O'nun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili

oldum". Eh, kulağı, gözü, lisanı Allah olduktan sonra artık işiten, gören ve konuşan da O'dur. Çünkü O'ndan başkası yoktur ki... O'nun (Allah'ın) Mûsâ aleyhis-selâm'a söylediği şu sözüyle de buna işaret edilmektedir: "Hasta oldum, beni sormadın. Hadis..." demek ki bu muvahhidin hareketleri dünya semasındandır; duyarları, algıları bunun üstünde olan bir semâdandır. Bu kimse akıl semâsından mahlûkatın mi'racının sonuna, ferdâniyyet (teklik) memleketinden ta yedi tabakaya kadar yükselir. Sonra vahdâniyyet tahtında oturur ve oradan göklerinin tabakalarına emri tedbîr eder. Artık bakan, bu hale baktıkça dilini salıverir, "Allah Âdem'i Rahmân'ın sûretinde yarattı" der. Fakat bilinmelidir ki bu söz te'vîle muhtaçtır. Tıpkı "Ben Hakk'ım", "Kendimi tesbîh ederim" sözleri gibi. Hatta Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in: "Hasta oldum beni arayıp sormadın", "Ben O'nun kulağı, gözü ve dili oldum" sözlerinin de te'vîle ihtiyacı vardır. Artık burada beyanı durdurmak istiyorum. Çünkü senin bundan fazlasına tahammül edeceğini sanmıyorum." *Mişkâtü'l-Envâr (sh:12-15). Ayrıca bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/24, 54-57); (4/62-66, 72); (6/54-55); (17/362); Abdurrahmân el-Vekîl, Hâzihi Hiye's-Sûfiyye(sh: 47-56).*

4- İbn-i ü'l-Fârid:

"Makamda kıldığım namazlar O'nadır.

Ve şahit oluyorum ki O da bana namaz kılıyor.

Her ikimiz de namaz kılan, ibadet eden ve secde ediniz,

Her bir secdedeki "birleşme" hakikatine.

Bana namaz kılan benden başkası değil,

Her secdede namazım da, benden başkasına değil."

"Ben O'yum, O da ben;

Ayrılık yok aramızda. Aksine zâtım, zâtını sevdi."

"Aramızdan 'sen' hitabı kalktı,

Onun kalkmasındadır benim yüceliğim."

"O çağrıldığında, cevap veren benim.

Çağrılan ben olduğumda da cevap veren O."

"Benden bana elçi olarak gönderildim.

Zâtım, âyetlerimle bana delâlet etti."

"Kendini içice pâklaşıp arındırdığında cilalanmış aynaya bak gör, doğru söyle, kimi görüyorsun?

Işıklar yansıdığında kendinden başkası mı onda görünüyor, yoksa kendi kendini mi görüyorsun?"

"Allah Kaş'a Leylâ sûretiyle, Küseppir'e bir dişi geşik yavrusu suretiyle, Cemîl'e de bir dilbercik sûretiyle tecellî etti."

Ölüm esnasında şu iki beyti söylediği nakledilir:

"Yanınızda sevgideki mertebem eğer

Karşılaştığım şu şeyse, ömrümü boşa tüketmişim!

Bir umuttu bir süre beni saran.

Ama bugün anlıyorum ki o, karmakarışık düşlürmüş!"

Bk. İbn-i u'l-Fârid'in "Nazmu's-Sülûk" adlı kasidesi, Mecmûu'l-Fetâvâ (2/243, 246, 267, 289, 315, 316, 365, 366); (4/73, 74); (11/247); Hâzihi Hiye's-Sûfiyye (sh: 24-33); Cemîl Zeyno, es-Sûfiyye (sh: 25).

5- İbn-i Arabî:

"Ey kendinde bütün eşyayı yaratan,

Sen yaratıklarını toplamışsındır.

Varlığı Sendeki nihâyet bulanları yaratırsın,

Sen dar olan her şeyi içine alırsın."

"Rabb HAKK'tır; kul da HAKK!

Ah keşke bir bilebilsem: Kimdir mükellef?

Eğer kuldur desem, kul diye bir şey yok ki! (başka bir yerde: O, ancak Rabb'tır, başka bir yerde de: Kul ölüdür.)

Yok Rabb desem; Rabb nasıl mükellef olur?"

"Ey sırrı, mânâm olan insan sûretî!

Ben olmasaydım ne için yaratıldığın ortaya çıkmayacaktı.

Seni diledik ve insan olarak yarattık,

Eşyânın en mükemmeline bize tanıklık yaparsın diye."

İbn-i Arabî, Ebû Nüvâs'ın:

"Şişe incelmiş ve içki (şarap) berraklaştı.

O kadar ki, birbirine benzediler, iç güçleşti.

Sanki şarap var, kadeh yok;

Yahut sanki kadeh var, şarap yok".

beşitlerini okuduktan sonra: "Âlemin sûreti karışıktır; zâhiri yaratılmışlar, bâtını ise, Hakk'tır" dedi.

"Allah'a yemin ederim ki ortaya çıkan (zuhûr eden) ancak hayrettir.

Kendime yemin ettim. Ve yemin eden de Allah'tır."

"Varlığın ve ehlinin aşkı benim için gereklidir."

"Varlığın zâhiri yaratıklar, bâtını da Allah'tır."

"Ey sırrı mânâm olan insan suretil

Emirden dolaşıdır yaratılışın, ben olmasaydım görülmeyecektin."

"Seni diledik ve bir beşer olarak ortaya çıkardık ki

Çşyânın en mükemmeline bizi müşâhede edesin."

"Ne kalbimden, ne de gözümde ırak oldun.

İkimizin arasında mesâfe (ara) yoktur."

"Benlik belâsından kurtul ve Allah'la bir ol.

Değilse, bütün dâvân boşunadır."

"Bak kâinat her zerresiyle sana sesleniyor ve beni duymuyor musun? diyor.

Bak ki göresin beni değerli bir manzara olarak.

Yok bende beni var edenden başkası."

"Kâinatın varlığı, mevcûdâtın yaratılmışlar için

Hakk'tan başka varlığı olmadığına şâhittir."

"Aslında kâinat sistemi içersinde bir hiçim.

Çünkü ben varlığı olmayan bir gölge gibiyim."

"Seviyorum onu, oysa kalbidir o. Görülmüş müdür benim gibi kendi kalbini seven biri.

O, benim gözlerim olduğu için gözlerim onu görmüyor.

Uzak oluşu, çok yakın oluşundan dolaşıdır."

"Lezzet alırsın, bedenimde dolaşsa elim;

Çünkü ben gerçekte senden başkası değilim."

"Allah bana hamdeder ben de O'na hamdederim.

O bana ibâdet eder ben de O'na ibadet ederim."

"Koca hanımıyla cinsel ilişkide bulunduğu zaman ancak hakla cinsel ilişkide bulunmuş olur." Nâblusî (ölm. 1143h.) bu sözü "Ancak hakkı nikahlar" şeklinde açıklamıştır.

ve daha pek çok söz. Bk. *İbn-i Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı kitapları; *Mecmû'ul-Fetâvâ* (2/82, 111, 114, 115, 173, 242, 287, 288, 306, 307, 308, 335, 338, 344, 345, 346, 348, 356, 464...); (4/131); (11/239); *Hâzihi Hiye's-Sûfiyye* (sh: 34-47); *es-Sûfiyye* (sh: 24).

6- İbn-i Seb'in:

"Mülk sâhibi bir Rabb, helâk olucu bir kul. Sizler de bu durumdasınız; sadece Allah vardır, çokluk vehimdir."

"Yaratılmışın varlığı, yaratıcının varlığının kendisidir."

Yaratıcı, yaratılanın ve yaratılan da yaratıcının kendisidir."

"Putların varlığı, Allah'ın varlığının kendisidir; putlara tapanlar, Allah'tan başka bir şeye tapmış değillerdir."

"Allah, kulun nitelendiği eksiklik ve kınanmış sıfatların hepsiyle vasıflanır."

ve daha pek çok söz. Bk. *Mecmû'ul-Fetâvâ* (2/306, 364, 365, 366, 367).

7- Mevlâna:

"Biz arslanlarız ama, bayraklardaki arslanlar. Onların oynayışı, saldırışı soluktan soluğa rüzgâr püzündendir. Onların oynayışları görünür de, rüzgâr görünmez. Yokta varlık tadını tattırdın. Yoku kendine âşık ettin. Geri alırsan, sende onu kim arayabilir? Resim nasıl olur da ressamla savaşa girebilir." *Mesnevî* (1/153-154).

8- Sadreddîn Konevî:

"İnsan; HAKK'ın da, zâtın da, sıfatların da, Arş'ın da, Kürsü'nün de, Levh'in de, kalemin de, meleğin de, cinin de, yedi kat göklerin ve gezegenlerinin de, yedi kat yerpüzünün ve içindikilerin de, dünyevî âlemin de, uhrevî âlemin de, varlığın ve kapsadığı her şeyin de, HAKK'ın da, yaratılmışların da, ezeli olup öncesi olmayanın da, sonradan olanında ta kendisidir." *Dr. Bedevî, el-İnsânü'l-Kâmil* (sh: 115, *Konevî'nin Merâtibu'l-Vücûd* adlı el yazması eserinden naklen). Ayrıca bk. *Mecmû'ul-Fetâvâ* (2/92, 93, 161, 168); *Hâzihi Hiye's-Sûfiyye* (sh: 58). Konevî'nin "Vasiyyet-nâme" adlı eserinden öğrendiğimize göre O, ömrünün son yıllarını tasavvuf ve vahdet-i vücûdu bir yana bırakarak Kitap ve Sünnet'e sarılmakla geçirmiştir. Bu kitap Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 21810 numarada kayıtlı bulunmaktadır.

9- Tilimsânî:

"Nice zamandır sanırdım ki Leylâ örtüsüne bürünmüş,

Ve örtü, bir bûse kondurmama engeldir.

Nihayet gözüküverince vallahi anladım ki,

Gözlerim O'nun sevgisinden âmâ imiş!"

"O, sırf kadîm bir cevherdir,

Bir takım iğreti kir ve paslar O'na bulaşsa da,

Yemin ederek onlara dedim ki: Ondandır, O'nun zâtı dışında,

Onlarsa: 'Dikkat et, yemininde yalancısın!' dediler."

"Dostuna de ki: 'Aşkından öl ve O'na olan iştîyakından eri'

Giden aklına de ki: 'Geçip gitme!'

O'nu sende konuşur olarak görünceye kadar sus,

Sonra da, şayet konuşabilecek bir dil bulabilirsen: Konuş!"

"Şüphesiz, şu deniz benim nazarımda birdir,

Dalgaları ve köpükleri birden çok olsa bile.

Sakın aldatmasın seni gördüğün şu sûretler,

Tek olan, sağıların zâtına sirâyet eden Rabb'dir."

Deniz dalgalarından ibarettir. Onlardan başka bir şey yok.

Her ne kadar çok sayıda dalgası, denizi parçalara ayırsa bile."

"Ey beni kınayan! Beni sakındırıyor ve bana emrediyorsun.

Oysa en doğru sakındırıcı ve emredici vecd'dir.

Eğer sana itâat edip vecde karşı gelecek olsam kör olurum.

Ayân-beşândan vehim ve nakillere (nakil yoluyla gelen nasslar) dönmüş olurum.

Eğer hakîkate erersen, beni dâvet ettiğin şeyin aslında

Yasaklanmış olduğunu görürsün, dostum!"

"Seviyorum onu, oysa o kalbidir. Kendi kalbini benim gibi seven görülmüş müdür?

O, benim gözlerim olduğu için gözlerim onu görmüyor. Uzak oluşu, çok yakın olmasından başka bir şey değildir."

ve daha pek çok söz: Bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (2/81, 82, 169, 259, 260, 291, 372...); (4/103); (8/307, 308).

10- Yûnus Emre:

"Beni bende demen-Ben bende değilem

Bir ben vardır bende-Benden içerü"

Bk. Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasawuf ve Tarikatlar (sh: 293).

Daha buna benzer cezbe ve sekr halinde söylenmiş, şirk ve küfür içeren pek çok söz. Elmalılı Hamdi Yazır, Bakara sûresi 165. âyeti tefsir ederken vahdet-i vücûd fikri ve ehli hakkında şunları söyler: "İşte birtakım cahiller veya inkarcılar, Allah'ın hikmeti adıyla imkansız olan bu birleşmeyi veya hulûl ya da ta'til (ateizm, ilâhsızlık) teorisini vahdet-i vücûd ve sırf tevhid diye ele alarak "O'ndan başka ilâh yoktur" demek "O'ndan başka mevcûd yoktur" demek olduğunda ısrar ederler. Bunu da: "Her mevcûd O'dur" mânâsıyla açıklarlar. Hatta küllî mecmûî ile küllî ifrâdîyi birbirinden ayırmayarak "Hepsi O'dur" derler. Her şeyden ötede Allah'ı görecek yerde, her şeyde ve hatta her şeyi Allah görmek isterler. "İlk ve son olan, açık ve gizli olan O'dur" (Hadîd, 57/3) âyetinin açıkladığı birleşme mertebesini ayırılma mertebesinde ayrı ayrı söylerler ve böylece kendilerini Allah görmek ve göstermek için kâmil insanları, bizzat Allah gösterirler. Artık erenler, veliler, bir ilâhlar topluluğu manzarasında hayal edilir, oysa bu görüşün esasına göre şeytanların velilerden, kâfirlerin mü'minlerden farkı kalmaması gerekir. Çünkü her varlık O sayılır. İşte: "İnsanlardan kimi de Allah'tan başka şeyleri O'na eşler tutuyorlar da onları, Allah'ı sever gibi seviyorlar" âyet-i kerimesi özellikle bunları da red ve iptal içindir." *Hak Dini Kur'ân Dili (1/576-577)*. Sadeleştirilerek aktarılmıştır.

Vahdet-i Vücûd düşüncesinin, İslam inanç sistemine olan aykırılığı ve izahının zorluğu yanında, panteizm ve panteist düşünceyle benzeştiğini gören Nakşibendîyye tarîkâtının Hindli şeyhi İmam-ı Rabbânî Ahmed Fârûkî Serhindî (ölm. 1034h.) vahdet-i vücûd yerine vahdet-i şühûd (görüntülerin birliği) düşüncesini geliştirdi. Bu düşüncesine göre İmam Rabbânî, eşyânın Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarının tecellileri olduğunu, aynı olmadığını, bu yüzden "Heme O'st=Her şey O'dur" yerine "Heme ez-O'st= Her şey O'ndandır" düşüncesinin daha doğru olduğunu öne sürmektedir. Sonuç olarak İmam Rabbânî'ye göre sâlik: "Ene'l-Hak" derken "Hakk Hakk'tır, ben değilim" demektedir. Değilse kendisini görerek böyle bir sözü söyleyen küfre düşer.

Şeyhu'l-İslam İbn-i Teymiyye, vahdet-i vücûd düşüncesini ifâde eden "gerçekten ortada Allah'tan başkası yoktur; yâni her şey O'dur" sözü ve bu sözü söyleyen kişi hakkında şunları söylemektedir: "Ortada Allah'tan başkası yoktur" sözü mücmel (kapalı) bir sözdür. Hem hak, hem de bâtil bir anlama gelme ihtimali vardır. Eğer o kişi bu sözü ile, "ortada Allah'tan başka yaratıcı yoktur, Rabb yoktur, darda kalanlara ancak Allah icâbet eder, kullarını ancak Allah rızıklandırır, veren O'dur, vermeyen de O, alçaltan O, yükselten ve yücelten O, gâlib kılan O, zelil kılan O, kendisinden yardım istenmeyi,

tevekkül olunmayı, kendisine sığınılmayı ve kulların ilticasını hak eden ancak O'dur, verdiği kimse engel olamaz, engel olduğuna kimse veremez, O'nun karşısında yığıtlık sökmez" demek istiyorsa, yâni bu söz Fâtîha'daki "Ancak sana kulluk eder ve yalnız Sen'den yardım dileriz" (Fâtîha, 5) âyeti ile "Öyleyse O'na kulluk et ve O'na tevekkül et (dayan)" (Hûd, 123), " De ki: O benim Rabbimdir. O'ndan başka ilah yoktur. Sadece O'na tevekkül ettim ve dönüş sadece O'nadır" (Ra'd, 30) âyet-i kerimelerine işaret ediyorsa, o zaman o sözle kasdettiği bütün bu mânâlar doğrudur ve apaçık tevhiddir. Zaten Kur'ân bunu getirmiştir....

Yok eğer "ortada Allah'tan başkası yok" sözünü söyleyen, bu sözü ile yaratıcıyı yaratılışından ayırmayan, Rabb ile kul v.b. arasında fark görmeyen, İbn-i Arabî et-Tâî, İbn-i Seb'în, İbn-i ü'l-Fârid, Tilimsânî ve benzeri ittihadçılarının sözlerinde sık sık rastlanan "ortada Allah'tan başka mevcûd yok", "ancak Allah var", "yaratılanların varlığı yaratanın varlığı ile aynıdır", "yaratıcı yaratılışından ibarettir, yaratılan da yaratıcıdan", "Kul Rabb'tir, Rabb da kul" gibi birleşmeyi ifâde eden mânâları kastederse mülhiddir, sapıktır, tevbeye davet olunması gerekir (vâciptir). Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür.

Yine bunun gibi, Cehmîyye gibi hulûl görüşünü benimseyen, "Allah zâtıyla her yerdedir" diyen, Allah'ı mahlûkat ile karışmış sayan, hatta O'nun köpeklerde, domuzlarda ve pisliklerde olduğunu söyleyen ve bunların varlığı ile Allah'ın varlığını bir gören hulûlcülerin kasdettiği mânâları kasteden kişi de mülhiddir, sapıktır. Tevbeye davet olunması gerekir. Tevbe ederse ne âlâ, yoksa öldürülür. Allah Sübhânehü ve Teâlâ en doğrusunu bilir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (2/488-490). Ayrıca bk. *A.g.e.* (2/376).

Vahdet-i Vücûdçular, ittihadçılar ve Hulûlcüler hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdülkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak (sh: 198-205); İbn-i Teymîyye, "Risâletü Hakîkatî Mezhebi'l-İttihâdiyyîn (Mecmû'u'l-Fetâvâ içinde 2/134-285); (11(239-242); Ayrıca Mecmû'u'l-Fetâvâ'nın 2., 10. ve 11. ciltleri; Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh:172); Taftazânî ve Aliyyu'l-Kârî'nin Vahdet-i Vücûd Risâleleri; İbn-i Cevzî'nin Telbîsu İblîs adlı eseri; Abdurrahman el-Vekîl'in Hâzihi Hiye's-Sûfiyye adlı eseri; Abdurrahmân Dimaşkıyye'nin en-Nakşibendiyye adlı eseri; Abdurrahmân Abdulhâlik'in el-Fikru's-Sûfî ve Fadâihu's-Sûfiyye adlı eserleri; Cemîl Zeyno'nun es-Sûfiyye fî Mîzânî'l-Kitâbi ve's-Sünne adlı eseri; Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar (sh: 283-297).

216. Bu, İbn-i Arabî olarak bilinen Muhyiddîn lakaplı, Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah et-Tâî el-Hâtemî el-Mürsî'dir. Vahdet-i Vücûd, dinlerin birliği, Fir'avun'un mü'min olarak öldüğü, cehennem ateşinin cehennemlikler için bir korku, bir sakınca ve bir azap olmadığı aksine onlar için bir tad, bir lezzet ve bir zevk unsuru olduğu, velâyet (velilik) mertebesinin nübüvvet ve risâletten daha üstün olduğu, Allah'ın mükemmellik ifâde eden olgunluk sıfatları yanında eksiklik, kusur ve ayıp içeren yerilmiş

sıfatlarla nitelendirilebileceği, âlemin ezeli olduğu (kıdem-i âlem) gibi pek çok sapık fikrin sâhibidir. O fikirlerini "Fusûsu'l-Hikem" ve "el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye" adlı eserlerinde belirtmiştir. İbn-i Teymîyye, İbn-i Arabî ve el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye adlı kitabı hakkında: "İbn-i Arabî'yi bizzat gören âlimler onun çok yalancı ve iftiracı olduğunu, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye ve benzeri kitaplarının akıl sâhibi hiç kimsenin gözünden kaçmayacak yalanlarla dolu olduğunu söylemişlerdir" derken İmam Zehebî Fusûsu'l-Hikem adlı kitabı hakkında: "el-Fusûs derlediği en kötü kitabıdır. Eğer onda küfür yoksa dünyada küfür yoktur" demiştir. Şâfiî fukahâsının büyüklerinden Ebû İshâk İbrâhim b. Ömer el-Ca'berî (ölm. 687h.) Fusûs kitabının yazarı İbn-i Arâbî ile bir araya geldiği zaman şöyle demiştir: "Onu, Allah'ın indirdiği her kitabı ve gönderdiği her peygamberi yalanlayan pis bir ihtiyar olarak gördüm". Âlimlerin sultanı lakaplı büyük fıkıh âlimi Ebû Muhammed 'İzzuddîn b. Abdüsselâm (ölm. 660h.) ise Kâhire'de kendisine İbn-i Arabî sorulduğu zaman şöyle demiştir: "O kötülük piri, yalancı mı yalancı, hayırdan uzak biridir, âlemin kadîm (ezelî) olduğunu söylüyor ve zina'yı haram saymıyor." Yine meşhûr Şâfiî âlim Ebû Zür'a Ahmed b. el-Hâfız 'Irakî (ölm. 826h.), İbn-i Arabî ve eserleri hakkında şunları söylemektedir: "Fusûs adlı meşhur kitabının, şüphe götürmeyecek ölçüde açık-seçik küfrü içerdiği hususunda hiçbir kuşku yoktur. Yine bunun gibi el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye'de gerçekten onun elinden çıkmış ve ölümüne kadar onda ısrarlı olmuşsa, hiç şüphesiz o bir kâfir olup ebediyyen cehennemde kalacaktır." İmam Zehebî ise İbn-i Arabî'nin hal tercemesinin sonunda şöyle der: "Allah'a yemin ederim ki, müslümanın, ilim namına Kur'ân'dan bir sûre dışında hiçbir şey bilmeksizin, sadece bununla namaz kılıp, Allah'a ve âhiret gününe iman edip câhil olarak öküzün ardında yaşaması, onun için bu irfân ve hakikatlerden çok daha fazla hayırlıdır. Velew ki, 100 kitap okumuş veya 100 halvette bulunmuş olsun."

Âlimlerin sapıklığında ve küfründe ittifak ettikleri İbn-i Arabî hicri 638 yılında Şam'da normal bir ölümle ölmüştür. Bazı insanların onun ölümüyle ilgili olarak anlattıkları şu hikâyeye gelince: "İnsanlar bir gün İbn-i Arabî'ye mabûdları hakkında soru sorarlar. O da onlara: "Sizin taptığınız benim bu iki ayağımın altındadır" diyerek cevap verir. İnsanlar da bunun üzerine hemen onun üzerine atılırlar ve ölünceye dek onu tekme-tokat bir güzel döverler. Ancak onun gömülmesinin ardından yakın dostları onun işaret ettiği bu yeri kazarlar ve oradan çok fazla altın çıkarırlar. Bu olaydan sonra da yakın dostları ve sevenleri bu hâdiseyi onun kerâmetlerinden sayarlar." Bu hikâye insanlar arasında her ne kadar yaygın olsa da doğruluk yönünden herhangi bir aslı astarı yoktur. Çünkü İbn-i Arabî'nin hal tercemesini verenlerin hepsi onun normal bir ölümle öldüğünü belirtmektedirler. Hiç kuşkusuz doğru olan da budur.

Daha önce İbn-i Arabî'nin vahdet-i vücûdu ifâde eden görüş ve sözlerinin bir kısmına yer vermiştik. Şimdi de onun diğer görüşlerini ifâde eden bazı sözlerini belirtelim:

"Muhakkak kalbim her sûrete açık oldu.

O; ceylan yavrularının otlağı ve rahiplerin evi (manastırı),

Putların ve kabeyi tavaf edenlerin evi,

Tevrat levhalarının ve Kur'ân sayfalarının barınağıdır."

"İnsanlar Allah'a çeşitli şekillerde inandılar,

Bense onların inandıklarının hepsine inandım." *Fusûs (2/289)*.

"Boğulma sırasında Allah'ın verdiği iman sebebiyle Fir'avun için artık Hz. Mûsâ, gözünün nûru olmuştu. Böylece Allah onun ruhunu, tertemiz ve pâk iken, hiçbir kötülük ve çirkinliği yokken aldı. Çünkü Allah onun ruhunu tam imanı sırasında herhangi bir günah işlemesine kalmadan almıştı. (Önceki günahlarına gelince) İslam, daha öncesini silip yok eder."

"Fir'avun, hüküm mevkiinde zamanın sultanı (sâhibu'l-vakt) olup da kanûnen ve resmen bunu uygulayınca: "Ben sizin en yüce Rabbinizim" (Nâziât, 24), dedi. Yâni o şöyle demek istiyordu: 'Her ne kadar her şey bir nispetle rabb ise de onlar arasında bana zâhiren hâkimiyet verilmesi sebebiyle ben onlardan daha yüceyim.' Sihirbazlar Fir'avun'un söylediklerinin doğru olduğunu bildikleri için onu inkâr etmediler; bilâkis onun en yüce Rabb olduğunu kabul ederek 'Yapacağını yap, sen ancak bu dünya hayatında istediğini yapabilirsin, dediler" (Tâhâ, 72). Bu nedenle Fir'avun'un: "Ben sizin en yüce Rabbinizim" (Nâziât, 24) sözü doğru idi ve o Hakk'ın aynı bulunduğuydu." *Fusûs (sh: 235-236)*.

"Kalmadı, tek olan ve va'dine sâdık bulunandan başkası.

Hakk'ın azâbının gözle görünen bir varlığı yok,

Şayet onlar bedbahtlık yurduna (Cehennem'e) giderlerse,

Şüphesiz farklı nimetlerin bulunduğu bir lezzet duyarlar (üretirler)."

"Peygamberlik makamı öyle bir berzattır ki,

Rasûlün az üstünde, velinin altında..." *Fusûs (sh: 134)*

"Allah, bütün iyi sıfatlarla muttasaf (niteli) olduğu gibi kötü ve eksik sıfatlarla da muttasaf; hastalanan, dövülen, musîbetlere mâruz kalan, eksiklik ve noksanlıklarla vasıflanan bizzat kendisidir".

"Allah, kulun nitelendiği eksiklik ve kınanmış sıfatların hepsiyle vasıflanır."

"Mahlûkâtın varlığı, Allah'ın varlığının ayıdır. Bu mahlûkat, ademde (yoklukta) sâbit olan zâtıyla temeyyüz ve mahlûkatta kâim olan Allah'ın varlığıyla birleşmiştir."

ve daha buna benzer küfür ve şirk içeren pek çok söz. *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/113, 124, 125, 144, 221, 242, 279-285, 305, 355, 356, 365); (4/171); (11/239-242)...*

Son olarak, âlimlerin İbn-i Arabî'nin Fusûsü'l-Hikem adlı kitabını okumanın ve bu kitabı yaymanın haram olduğu fetvâsını verdiklerini, küfrü ve şirki gerektiren pek çok şeyi ihtivâ ettiği için bazı Osmanlı sultanlarının ve Şeyhu'l-İslamlarının bu kitabın okunmasını ve yayılmasını yasakladıklarını ve hatta kütüphanelerdeki nüshalarını toplatıp yaktırdıklarını hatırlatmadan geçemeyeceğim. (Bk. *İbn-i Hacer el-Hevtemî, el-Fetâvâ'l-Hadîsiyye* (sh: 210); *İbn-i Âbidîn* (3/294). Bir de bunun yanında İbn-i Arabî ve görüşlerine cevaben pek çok reddiye yazıldığını hatırlatmak gerekir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- İbn-i Teymiyye (ölm.729h.): "Risâletün fi'r-Reddi alâ İbn-i Arabî fî Da'vâ İmâni Fir'avn"; "Risâletün fi'r-Reddi alâ Fusûsi'l-Hikem" (Fetâvâ içinde 2/121-133, ayrıca bk. 11/239-242); "Hakikatü Mezhebi'l-İttihâdiyyîn ev Vahdeti'l-Vücûd" (Fetâvâ içinde 2/134-285); "er-Reddû'l-Akvam alâ mâ fî Fusûsi'l-Hikem" (Fetâvâ içinde 2/362-451).

2- Abdullatîf b. Abdullah es-Suûdî (ölm.736 h.): "Fetâva's-Suûdî".

3- Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer Taftazânî (ölm. 793h.): "Vahdet-i Vücûd Risâlesi".

4- Takıyyuddîn el-Fâsî (ölm. 832h.): "Tahzîru'n-Nebîhi ve'l-Gabî mine'l-İftitâni bi İbn-i Arabî"; "el-'Ikdu's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn" (2/160-199). Bu bölüm; Ali Hasen Abdülhamîd tarafından "Cüzün fîhi Akîdetü İbn-i Arabî ve Hayâtuh" adıyla ayrı bir risâle olarak yayımlanmıştır.

5- Burhâneddîn el-Bukâî (ölm. 885h.): "Tenbîhu'l-Gabî ilâ Tekfîri İbn-i Arabî". Abdurrahmân el-Vekîl tahkikiyle 1372h. yılında basılmıştır.

6- Bedrân b. Ahmed el-Halîlî: "Netîcetü't-Tevfîk ve'l 'Avn fi'r-Reddi ale'l-Kâilîne bi Sihhati İmâni Fir'avn.

7- es-Sevîdî Ârif: "Şerhu's-Sevîdî Ârif alâ Risâleti İbn-i i'l-Kemâl fî Tenzîhi İbn-i Arabî". Buradaki İbn-i u'l-Kemâl meşhur Osmanlı âlimi İbn-i Kemâl Paşa'dır. Hicri 940 yılında vefat etmiştir. Bk. İbn-i u'l-'İmâd, Şezerâtü'z-Zehab (8/238-239).

8- Sa'dullah (veya Sa'duddîn) b. Âsâ b. Emîr Hân (ölm. 945h.): "Fetvâ Sa'd Efendi fi'l-Fusûs".

9- Molla Aliyyu'l-Kârî (ölm.1014h.): Vahdet-i Vücûd Risâlesi.

10- Dr. Mûsâ b. Süleymân ed-Düveyş: "Resâil ve Fetâvâ fî Zemmi İbn-i Arabî's-Sûfî."

İbn-i Arabî'nin hal tercemesi için yukarıdakilere ek olarak bk. İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (2/356, 464, 465); (11/239); Zehabî, Siyer (23/48-49); Târîhu'l-İslâm (19/204-206); Mîzânü'l-İtidâl (3/659-660); İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (13/167); İbn-i Hacer, Lisânü'l-Mîzân (5/311-315); İbn-i Tağriberdî, en-Nucûmu'z-Zâhire (6/339);

İbn-i u'l-İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (5/190); Dr. Salâhuddîn el-Müncid, ed-Durru's-Semîn fî Menâkıbi's-Şeyh Muhıiddîn.

217. *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye (4/141).* Bu beşit, ilgili kitapta "ve küllü kelâmin" lafzı yerine "Elâ küllü kavlin" olarak geçmektedir. Anlamı açıdır. Ayrıca bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ (2/229, 353, 377, 473); (12/149, 174); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (2/245-257); Câmiu'r-Resâil (sh: 156-162); Minhâcu's-Sünne (2/373); Şerhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye (sh:90,162);Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 172); Molla Aliyyu'l-Kârî, Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 34).*

218. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i 'Useymîn, Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (1/424-447, 2/93-100); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 77-85). Ayrıca bk. 199 nolu dipnot.*

219. Kur'ân'ın yaratılmamış olduğunun delilleri şunlardır:

"Güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş olarak yaratan Allah'tır. Bilesiniz ki, yaratmak da emretmek de O'na mahsustur. Alemlerin Rabbi Allah ne kutsaldır (pücedir)." (A'râf, 54).

"Eninde sonunda emir Allah'ındır." (Rûm, 4). Yâni mahlûkatı yaratmadan önce de sonra da emir O'nundur. *el-Şî'arî, el-İbâne an Usûli'd-Diyâne (sh: 86).*

Dikkat edilecek olursa Allah bu iki ayette de, yaratmayla emretmeyi birbirinden ayırmış ve emretmenin yaratmaktan ayrı bir şey olduğunu belirtmiştir. Zaten eğer emir yaratılmış olsaydı, bu emrin başka bir emirle, diğer emrinde daha başka bir emirle yaratılmış olması gerekecek ve böylece bu emirlerin sonsuza kadar zincirleme bir şekilde birbirini izlemesi gerekecekti ki, böyle bir iddia kesinlikle bâtıldır. Çünkü Allah Teâlâ Kur'ân'da bir şeyi yaratmak veya helak etmek istediği zaman bunu emriyle yaptığını haber vermiştir. Emri ise O'nun kelâmından başka bir şey değildir:

"Bir şeyin olmasını (bir şey yaratmak) istediği zaman, O'nun emri (sözü, buyruğu) ona "Ol" demekten ibarettir; o da hemen olur." (Yâsîn, 82).

"Biz, bir şeyin olmasını istediğimiz zaman, ona (söyleyecek) sözümüz sadece "Ol" dememizdir. O da hemen olur." (Nahl, 40).

"Göğün ve yerin O'nun emri (sözü, buyruğu) ile ayakta durması da O'nun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir." (Rûm, 25).

"Katımızdan bir emirle (sözle, buyrukla) her hikmetli işe o gecede (Kadir gecesinde) hükmedilir." (Duhân, 4-5).

"O (rüzgar), Rabbinin emriyle (sözüyle, buyruğuyla) her şeyi çıkar, mahveder." (Ahkâf, 25).

Bütün bu ayetler bize, "emr"iñ yaratmaktan ayrı bir şey olduğunu, vücûd bulmanın ve yaratılmanın, ancak yaratılmamış olan bu "emr" ile meydana geldiğini, çünkü "emr"iñ öncesi ve sonu olmayan Allah'a ait olduğunu; onunla dilediği zaman dilediği şeyi yaratıp dilediği zaman dilediği şeyi de yok ettiğini açıkça göstermektedir. Bir de bunun yanında bizzat Allah Teâlâ'nın kendisi, Kur'ân'ın "emr"'den olduğunu şu buyruklarında bize haber vermektedir:

"Ve onlara (İsrâilîoğullarına) emirden (kelâmımızdan veya bu kelâmdan olan ve dinin kaynağını teşkil eden Tevrat'tan) açık deliller verdik. Ama onlar kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki çekememezlik yüzünden ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında kıyamet günü aralarında hüküm verecektir. Sonra da seni emirden (kelâmımızdan veya bu kelâmdan olan ve şerîatin kaynağını oluşturan Kur'ân'dan) bir şerî'ate memur kıldık. Öyleyse sen ona uy; sakın bilmeyenlerin heveslerine (isteklerine) uyma. " (Câsiye, 17-18.).

"İşte bu, Allah'ın size indirdiği emridir (buyruğudur)." (Talâk, 5).

"İşte böylece biz sana da emrimizden bir rûh (Kur'ân'ı) vahyettik. Sen, kitap nedir, imân nedir bilmezdin. Fakat biz onu (kitabı) kullarımızdan dilediğimizi kendisiyle doğru yola (hida yete) erıştirdiğimiz bir nûr kıldık. Şüphesiz ki sen dosdoğru bir yolu göstermektesin." (Şûrâ, 52).

Dikkat edilecek olursa bu son ayette Allah-u Teâlâ, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e vahyedilen şeyin Kur'ân olduğunu söylemektedir. Eğer Kur'ân yaratılmış olsaydı, vahyedilmiş olması doğru olmazdı. O halde bu kuraldan hareketle, Kur'ân vahiy olunca da yaratılmamış olması gerekmektedir. Çünkü Kur'ânla konuşan bizzat Allah'ın kendisidir. Zira Kur'ân Allah'ın kelâmıdır. Kelâm ise kendi başına ayakta duran, bağımsız bir şey değildir ki Allah'tan ayrı olsun. Zaten eğer kendi başına ayakta duran, bağımsız, Allah'tan ayrı bir şey olsaydı o zaman biz ona: "yaratılmış" derdik. Fakat kelâm, onunla konuşanın bir sıfatıdır. Onunla konuşanın bir sıfatı olunca da, Allah'tan olmakta, dolayısıyla da yaratılmamış olmaktadır. Çünkü Allah Azze ve Celle'nin sıfatlarından hiçbirini yaratılmamıştır. Yaratılmış olan ise yaratıcının bir eseridir, O'ndan ayrıdır. Tıpkı yapılmış bir sanat eserinin onu yapandan ayrı olduğu gibi.

Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Ëş'arî, el-İbâne (sh: 85-118); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 171-177); Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber (sh: 26-31); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (1/427-428, 430-433); (2/94); Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd (sh: 78-79); Prof. Dr. Talat Koçyiğit, Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 184-189). Ayrıca bk. 233 nolu dipnot.

220. Nitekim Ebû Hanîfe şöyle demiştir:

"Kur'ân, Allah Teâlâ'nın kelâmı olup, mushaflarda yazılmış, kalplerde (zihinlerde) hifzedilmiş, dillerle okunmuş ve Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e inmiştir." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 58.*

"Allah Teâlâ'nın kelâmı yaratılmış değildir, fakat Mûsâ'nın ve diğer yaratıkların kelâmı yaratılmıştır. Kur'ân ise Allah'ın kelâmı olup kadîm ve ezelîdir, onların (yaratılmışların) sözleri değildir." *A.g.e., sh: 58.*

"Biz, Kur'ân'ın Allah Teâlâ'nın kelâmı olup yaratılmamış olduğunu ve peygambere vahyi ve indirdiği (tenzîli) olduğunu ikrâr (kabul) ederiz. Kur'ân, Allah'ın ilâhî zâtının aynı olmayan, zâtından da ayrı düşünölemeyen kelâm sıfatıdır. O, Allah'ın hakîki bir sıfatıdır, mushaflarda yazılmış, dillerle okunmuş ve kalplerde yer tutmaksızın muhafaza edilmiştir." *el-Vasiyye, sh. 73-74.*

"Her kim Allah'ın kelâmının yaratılmış olduğunu söylerse o, Allah-u Teâlâ'yı inkar etmiş olur." *el-Vasiyye, sh: 74.*

"Allah'ın kelâmı kendisinden ayrılmaksızın okunan, yazılan ve hifzolunandır." *el-Vasiyye, sh: 74.*

"Kur'ân, Allah Teâlâ'nın kelâmıdır ve O'ndan nasıl olduğu bilinmeksizin söz olarak çıkmış (başlamış), Allah bunu peygamberine vahiy olarak indirmiş, mü'minler de bu minval üzere onun hak olduğunu tasdik etmişler ve Kur'ân'ın gerçekten Allah'ın hakîki kelâmı olduğuna tam bir kanaatle inanmışlardır." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (thk. el-Elbânî, sh: 168).*

"Kur'ân, kulların kelâmı gibi yaratılmış değildir." *A.g.e., sh: 168.*

221. Ayrıca bk. (Bakara 75; En'âm 92, 155; Hicr 9; Nahl 101, 102, 103; İsrâ 78, 106; Kehf 27; Furkân 1; Şuarâ 192; Neml 76; Zümer 1; Fetih 15; Vâkıa 78; Haşr 21; Abese 16; Burûc 22, Kadir 1).

222. (SAHİH HADİS): Ahmed (3/222, 339, 390); Ebû Dâvûd (No: 4734); Tirmizî (No: 2925); İbn-i Mâce (No: 201); Nesâî, es-Sünenü'l-Kübrâ (bk. Tuhfetü'l-Ûşrâf, 2/175); Dârimî (No:3354); Hâkim (No: 4220) ve diğerleri Câbir b. Abdullah radiyallâhu anh'den.

Hadisi, Tirmizî (5/169) ve Hâkim (2/669) tashih etmiş, Zehebî de Hâkim'in tashihine katılmıştır. İmam Heysemî ise Mecmau'z-Zevâid (6/35)'de ricâlinin (râvilerinin) güvenilir olduklarını belirtmiştir. Ayrıca el-Elbânî hadisin sahih olduğunu söylemektedir. Bk. Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 1947); Fıkhü's-Sîre Tahrici (sh: 114, 1 nolu dipnot); Sahîhu Süneni't-Tirmizî (No:2925); Sahîhu Süneni İbn-i Mâce (No: 167).

223. Meşhûr sahâbî, el-Berâ b. 'Âzib b. el-Hâris b. 'Adıyy b. Cuşem b. Mecde'a b. Hârise b. el-Hâris b. 'Amr b. Mâlik b. el-Ûvs el-Ensârî el-Ûsî. Künyesi Ebû 'Umâre (Ebû Amr'da denmiştir) olan el-Berâ b. 'Âzib kendisi gibi sahâbî olan 'Âzib b. el-Hâris'in

oğludur. el-Berâ b. Âzib sahâbenin büyük fıkıhçılarındandır. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem, kendisinin ve İbn-i Ömer'in yaşlarının küçük olmasından dolayı Bedir savaşına katılmalarına izin vermemiştir. İlk katıldığı savaş Uhud savaşıdır. Hendek de denmiştir. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem ile 14, bir rivâyetinde de 15 savaşa katıldığı rivâyet edilmiştir. 18 savaşta denmiştir. İbn-i Hacer 15 savaş rivâyetinin senedinin sahih olduğunu söylemektedir. Ebû 'Amr eş-Şeybânî'ye göre hicri 24 yılında Rey şehrini O fethetmiştir. Başkaları ise Rey şehrini Huzeyfe radiyallâhu anh'in fethettiğini söyler. el-Berâ b. 'Âzib, Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Tuster, Hz. Aliyle beraber Cemel, Sıffin ve Nehrevân savaşlarına katıldı. Hz. Aliyle birlikte Hâricîlere karşı savaştı. Daha sonra Kûfe şehrinde kendine bir ev inşâ ederek orada ikâmet etti. Mus'ab b. ez-Zübeyr'in emirliği sırasında hicri 72 yılında Kûfe'de dünyaya gözlerini yumdu. Peygamber'den 305 hadis rivâyet etmiştir. Buhârî ve Müslim 22 hadisini ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 15 hadisnin rivâyetinde, Müslim ise 6 hadisnin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 46-47, No: 14), el-İstî'âb (1/239-240); Siyer (3/194-196); el-İsâbe (1/411-412), Tehzîbu't-Tehzîb (1/388-389); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 164).*

224. (SAHİH HADİS): Hadisin devamı şöyledir: "Eğer bunu söylediğin gece ölürsen, fitrat üzere ölürsün. Geceleğin söyleyeceğin en son şeyler bunlar olsun." *Ahmed (4/285, 290, 292, 296, 299, 300, 305); Buhârî (No: 6311, 6313, 6315, 7488); Müslim (No: 2710); Ebû Dâvûd (No: 5046); Tirmizî (No: 3394); İbn-i Mâce (No: 3876); Dârimî (No: 2683) ve diğerleri el-Berâ b. 'Âzib'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 276); el-Kelîmu't-Ta'yîb Tahkiki (No: 41); Sahîhu'l-Kelîmi't-Ta'yîb (No: 34); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2385); Riyâzu's-Sâlihîn Tahkiki (No: 1470).*

225. 'Amr b. Dînâr el-Mekkî, Ebû Muhammed el-Ensrem el-Cumahî el-Mekkî. Büyük imam ve hadis hâfızı. Tâbiînden olan 'Amr b. Dînâr, İbn-i -i Abbas, İbn-i Ömer, Enes b. Mâlik, Câbir b. Abdullah, Ebu't-Tufeyl ve başka sahâbîlerden hadis dinlemiş, kendisinden de Katâde, İbn-i Cüreyc, Mâlik b. Enes, Şu'be, Süfyan es-Sevrî ve daha pek çok hadis âlimi hadis rivâyetinde bulunmuşlardır. Hakkında Şu'be: "Hadiste 'Amr b. Dînâr'dan daha sebt birini görmedim" derken Abdullah b. Ebî Nuceyh ise: "Kesinlikle 'Amr b. Dînâr'dan daha fakih birini görmedim. Ne Atâ', ne Mücâhid ne de Tâvûs" demiştir. Geceyi üçe bölen 'Amr b. Dînâr gecenin üçte birinde uyur, diğer üçte birinde hadislerini öğretir, diğer üçte birinde ise namaz kılardı. 30 yıl Mekke'de fetvâ veren 'Amr b. Dînâr hicri 126 yılında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (1/113-114); Siyer (5/300-307); Tehzîbu't-Tehzîb (8/25-26); Şezerâtü'z-Zehab (1/171).*

226. (SAHİH ESER): *Buhârî, Halku Ef'âli'l-İbâd (No: 1); et-Târîhu'l-Kebîr (2/338); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (No: 344); en-Nakdu ale'l-Merisî (sh: 116); el-Lâlekâî (No: 381, 386, 396); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (10/205); el-Esmâ ve's-Sifât (sh: 245, diğer baskıda 1/381-382); el-İtikâd (No: 266); İbn-i Teymiyye, Minhâcu's-Sünne*

(2/253); Zehebî, *el-Uluw* (sh: 115, *Ebû Bekr el-Hallâl'dan*); İbn-i Batta, *el-İbâne* (2/548) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla. Eserin isnâdı sahihtir. Bunu Beyhâkî, *el-İ'tikâd* (No: 266)'da, İbn-i Teymiyye'de, *Minhâcu's-Sünne* (2/253) ve *Mecmû'ul-Fetâvâ* (3/174, 198, 401)'de belirtmektedir.

227. Nitekim Huzeûfe radiyallâhu anh'ın Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet ettiği sahih hadiste Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "Kıyamet günü İslam, elbise nakşının silinip yok olduğu gibi silinip yok olacaktır. Öyle ki (yer yüzünde) ne orucun, ne namazın, ne haccın, ne de sadakanın ne olduğu bilinmeyecektir. Allah Azze ve Celle'nin kitâbı (Kur'ân) bir gecede kaldırılıp yükseltilecek ve yer yüzünde ondan bir ayet bile kalmayacaktır. O zaman insanlardan büyükler ve yaşlılardan oluşan gruplar kalacak ve şöyle diyeceklerdir: 'Biz bababalarımızı (atalarımızı) bu kelimeyi yâni Lâ ilâhe illallâh kelimesini söylerken bulduk, bunun için biz de onu söylüyoruz,'" İbn-i Mâce (No: 4049); Hâkim (No: 8460, 8646) ve diğerleri. Hadis sahihtir. Hadisi Hâkim (4/520, 588) ve İbn-i Hacer (*Fethu'l-Bârî*, 13/16) tashih etmiş, Zehebî de Hâkim'in tashihine katılmıştır. (Bk. *el-Müstedrek* 4/588). *el-Elbânî*'de hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bk. *Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha* (No: 87); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No:8077).

Ayrıca hadis mevkûf olarak (sahâbî sözü) ancak merfû' hükmünde Ebu Hureyre ve Abdullah b. Mes'ûd radiyallâhu anhumâ'dan gelmektedir. Bk. *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr* (9/141-142, No:8700); *Abdürrezzâk, el-Musannef* (3/362-363, No: 5980, 5981). Bunun da senedi sahihtir. Bk. *İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî* (13/16); *Heşemî, Mecmau'z-Zevâid* (7/329-330); *Abdullah el-Cudey', el-Akîdetü's-Selefiyye fî Kelâmi Rabbi'l-Berîyye* (sh: 172-174).

228. Ayrıca bk. *Mecmû'ul-Fetâvâ* (3/174-175, 198-199, 401); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/428-430).

229. Burada kelâm sözüyle anlatılmak istenen Allah'ın kelâmı olan Kur'ân'dır.

230. 231. Nitekim bu ayırma Ebû Hanîfe'de işaret etmiştir. O şöyle demiştir:

"Bizim Kur'ân'ı Kerîm'i telaffuzumuz, yazmamız ve okumamız yaratılmıştır, fakat Kur'ân yaratılmış değildir." *el-Fıkhü'l-Ekber*, sh: 58.

"Mürekkep, kağıt ve yazıların hepsi yaratılmıştır. Çünkü bunlar kulların fiilleridir. Fakat Allah'ın kelâmı yaratılmış değildir." *el-Vasiyye*, sh: 74.

232. (SAHİH ESER): *Abdullah b. Ahmed, es-Sünne* (No: 131, 175, 178-186); *el-Hallâl, es-Sünne* (No: 1783-1790), *el-Lâlekâî* (No: 602); *İbn-i Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed* (sh: 206); *Beyhakî, el-Esmâ ve's-Sifât* (sh: 264, diğer baskıda 1/406); *Mecmû'ul-Fetâvâ* (7/655); (12/170, 210, 306, 567); *Deru Teârûzi'l-Akli ve'n-Nakl* (1/261); *Tezkiretü'l-Huffâz* (2/748); *Siyer* (11/288) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla. Eser

sahihtir. Eserin farklı lafızları ve sened kritiği için bk. *Abdulilâh b. Selmân el-Ahmedî, el-Mesâil ve'r-Resâil (1/232-257)*.

233. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/655-663); (12/61-75, 98, 167, 170-172, 207-210, 231-238, 244, 263-265, 303, 306-308, 363-364, 373-375, 395, 421-427, 432-433, 534-543, 567-568); Tezkiretü'l-Huffâz (2/747-748); Siyer (14/39-40); Muhtasarü's-Savâiki'l-Mürsele (2/485-494, diğer baskıda 2/306-313); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye (2/94-96)*.

234. Bk. 26 nolu dipnot.

235. Emevî halifesi Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân, Ebu'l-Velîd el-Kureşî el-Emevî ed-Dimaşkî. Kendisi gibi halîfe olan Abdülmelik b. Mervân b. el-Hakem b. Ebi'l-Âs el-Emevî'nin (ölm.86h.) oğlu. Hicrî 70 yılından sonra doğan Hişâm b. Abdülmelik, 105 hicri yılı Şaban ayında 34 yaşındayken kardeşi Yezîd'den görevi devralarak tahta çıktı. Bu görevinde ölüm tarihi olan 125 yılı Rebîu'l-Ûwel ayına kadar kalmış, 54 yaşındayken vefat etmiştir. Atlara olan aşırı düşkünlüğünden dolayı sayılmayacak kadar çok ata sahip olduğu söylenir. Kertenkele ısırmamasından kaynaklanan boğaz vereminden dolayı Rusâfe denilen yerde ölmüştür. Ölümünden sonra hilâfete kardeşinin oğlu Velîd b. Yezîd geçmiştir. Bk. *Târîhu't-Taberî (4/111-217); el-Bidâye (10/19); Siyer (5/351-353); Târîhu'l-İslâm (5/170-172); Şezerâtü'z-Zeheb (1/163)*.

236. Hâlid b. Abdullah b. Yezîd b. Esed b. Kurz, Ebu'l-Heyssem el-Becelî el-Kasrî ed-Dimaşkî. Hişâm b. Abdülmelik'in Irak vâlisi. Irak vâlliliğinden önce Velîd b. Abdülmelik ve Süleyman b. Abdülmelik'in Mekke valiliği görevini yapmıştır. Cesur, cömert ve asil kişiliğiyle bilinir. Çok fazla Muâviye taraftarı olduğu için ricâl kitaplarında nâsibî olarak nitelendirilmiştir. Söylenildiğine göre Yûsuf b. Ömer kendisine bir gün boyunca işkence yapıp 10 ay kadar hapsetmiş sonra da salıvermiştir. Hâlid bu olaydan sonra hicri 122 yılında Şam'a gelmiş ve Velîd b. Abdülmelik tarafından 126 yılında öldürülünceye kadar orada kalmıştır. Bk. *Târîhu't-Taberî (4/8-251); el-Bidâye (10/19-23); Siyer (5/425-432); Târîhu'l-İslâm (5/64); Mizânu'l-İtidâl (1/633); Tehzîbu't-Tehzîb (3/93-94); Şezerâtü'z-Zeheb (1/169)*.

237. Bu kıssa için bk. *Buhârî, Halku E'âli'l-İbâd (No:3); et-Târîhu'l-Kebîr (1/1/64); Dârimî, er-Redd ale'l-Cehmiyye (sh: 7, 113, 114); er-Redd ale'l-Merîsî (sh: 118); Âcurrî, eş-Şerîa (sh: 97, 328); el-Lâlekâî (No:512); Cemâluddîn el-Kâsimî, Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile (sh: 27-28); Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ (10/205-206); el-Esmâ ve's-Sifât (sh: 254, diğer baskıda 1/392); Mecmû'u'l-Fetâvâ (8/228); (10/66); (12/163-164); (13/177); Minhâcu's-Sünne (1/309); (3/165-166); (5/321-322); Siyer (5/432); el-Uluw (Muhtasar, sh: 133-134, No:115, 116); Târîhu'l-İslâm (5/64); Mizânu'l-İtidâl (1/399); İbn-i u'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târîh (5/160); Lisânu'l-Mizân (2/105); Tehzîbu't-Tehzîb (3/93); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523); Zirikî, el-A'lâm (2/114).*

el-Elbânî bu kıssanın mevcut yollarından dolayı kuvvetli olduğunu söylemektedir. *Bk. Muhtasarı'l-Uluw, sh: 133-134.*

238. Elimizdeki kaynaklar bu olayın hicri 124 yılında gerçekleştiğini belirtmektedir. Zaten Ca'd b. Dirhem'in ölüm tarihi de kaynaklarda hicri 124 olarak geçmektedir.

239. Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Harîz ez-Zer'î ed-Dimaşkî. İbn-i Kaşım el-Cevziyye (Cevziyye medresesi kaşımının oğlu) ismiyle şöhret bulmuştur. Şâm'ın Havrân kasabasının Zer' köyünde hicri 691 yılında dünyaya geldi. Tefsîr, usûl, akâid, fıkıh ve nahiv ilimlerinde çok geniş ilme sahip oldu. Keskin zekası, takvası ve ilmiyle kısa sürede müctehidler arasındaki yerini aldı. Başta İbn-i Teymiyye olmak üzere Şihâb en-Nâblusî, Kadı Takiyyuddîn b. Süleymân, Ebû Bekr b. Abduddâim ve İsmâil b. Mektûm gibi pek çok âlimden ders aldı. İbn-i Receb el-Hanbelî, Hâfız 'İmâduddîn İsmâil b. Ömer ed-Dimaşkî, İbn-i Kudâme el-Makdisî gibi daha pek çok âlime hocalık yaptı. İlim ve i'tikâdıyla Ehl-i Sünnet yolundan asla ayrılmadığı gibi, Ehl-i Sünnet'in en büyük savunucularından biri oldu. Hakkında Kadı Burhâneddîn ez-Zer'î: "Gökkubbe altında O'ndan daha geniş ilim sâhibi kimse yoktur" derken, Fethu'l-Bârî adlı eserinde çoğu kez ismini söyleyerek bazen de söylemeyerek O'ndan alıntılar yapan Hâfız İbn-i Hacer: "Cesur kalpli, geniş ilim sâhibi, hilâf ilmini ve selefî görüşlerini bilen biriydi" demiştir. Eser yazmada çok doğurgan olan İbn-i u'l-Kaşım'ın "Zâdu'l-Meâd fî Hedyi Hayri'l-'İbâd", "İ'lâmu'l-Mavakkî'n an Rabbi'l-Âlemîn", "Ahkâmu Ehli'z-Zimme" gibi pek çok dalda 60'ı aşmış eseri vardır. Hicri 751 yılı Recep ayının 23. gecesine rastlayan Perşembe günü Dimaşk'da (Şam) vefat etmiştir. *Bk. İbn-i Kesîr, el-Bidâye (14/246-249); İbn-i Receb, Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile (2/447-452); İbn-i Hacer ed-Dürerü'l-Kâmine (4/21-23); Suyûtî, Buğyetü'l-Vu'ât (1/62-63); İbn-i u'l-'İmâd, Şezerâtü'z-Zeheb (6/168-170).*

240. *el-Kasîdetü'n-Nûniyye (1/29, Herrâs Şerhi ile birlikte).*

241. *Bk. 85 ve 24 nolu dipnotlar.*

242. *Bk. 24 nolu dipnot.*

243. Nasr b. Seyyâr, Ebu'l-Leys el-Mervezî. Horasân'ın emiri, Mervân b. Muhammed'in yardımcısı. 'İkrime ve Ebu'z-Zübeyr'den hadis dinlemiş, kendisinden de Muhammed b. el-Fadl 'Atiyye ve denildiğine göre İbn-i u'l-Mübârek hadis dinlemiştir. Abbâsî devleti kurucularından Ebû Müslim Abdurrahmân b. Müslim (Abdurrahmân b. Osmân'da denilmiştir) el-Horasânî (ölm. 137 h.), Nasr'a karşı ayaklanarak savaş başlatmıştır. Nasr onunla başa çıkmaktan âciz kalmış ve pek çok kez Mervân b. Muhammed'den yardım istemek zorunda kalmıştır. O'nun devamlı halifeden yardım istemesi, gücünü ve emirliğini zayıflatmıştır. Azerbeycân ve Arap yarımadasındaki karışıklıkları kontrol altına alma işiyle uğraşmışsa da bunda başarılı olamayarak arkasına bile bakmadan geri dönmek zorunda kalmış ve bu geri dönüşü sırasında Sâve denilen

yerde hicrî 131 yılında vefat etmiştir. 10 yıl Horasân'ın emirliğini yapmıştır. *Bk. Siyer (5/463-464); Târîhu'l-İslâm (5/308).*

244. Sâlim b. Ahvez. Elimizdeki kaynaklarda ismi Sâlim yerine Selim olarak geçmektedir. Nasr b. Seyyâr'ın Merv Şehrindeki güvenlik güçlerinin başıdır. *Bk. Târîhu't-Taberî (4/122, 123, 146, 231, 233, 292 ve sonrası); el-Bidâye (10/28, 29 ve sonrası).*

245. Bu olay için bk. *Târîhu't-Taberî (4/292 ve sonrası); Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/338); Târîhu'l-Cehmiyye ve'l-Mu'tezile (sh: 14-18); Mecmû'u'l-Fetâvâ (10/67); el-Bidâye (10/28 ve sonrası); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 523).* Ayrıca bk. 85 nolu dipnot.

246. Bu konuda İbn-i Tevmiyye şunları söylemektedir:

"Allah Teâlâ peygamberlik güneşinin nûruyla, yıldızların cılız ışıklarını yok etti ve selef, bu nûrun aydınlığında uzun bir süre yaşadı. Sonra, peygamberliğin parlak ışıklarından bir kısmından gâfil olununca, Abbâsî devleti döneminde Rumlar, İranlılar ve Hintlilerden oluşan Arap olmayan filozofların bazı kitapları Arapça'ya çevrildi. Öyle ki daha sonra Me'mûn'un hilafeti sırasında onların bu kitapları Rûm dışarlarından getirtilerek Arapça'ya çevrildi ve insanlar bunları okudu. Bu nedenle de bid'atlerden ortaya çıkması muhtemel olanlar kısa sürede çıkıp yayıldı." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/84).*

"Bu arada şunu da belirtelim ki, Abbâsî devleti genişleyip Peygamberin "Fitne işte oradadır" (*Müsned 2/143*) buyurarak vasıflandırdığı Doğu bölgesinden, Arap olmayan bazı gruplar Abbâsîlerin yardımcıları arasında yer alınca, birçok bid'at ortaya çıktı. Yine bu sıralarda bir grup, mecûsî İranlılara, Sâbiî Bizanslılara, müşrik Hindlilere âit yabancı kitapları Arapça'ya tercüme etti... Ebu'l-Abbâs Me'mûn döneminde Hürremiyye gibi münafıklar ortaya çıktı. Bu adam Bizans'a ve Sâbiîlere âit fikirlerin yayılmasına neden teşkil eden ilk dönem kitaplarını Arapça'ya çevirdi. Hindistan'daki ve çevredeki diğer müşrik hükümdarlarla yazışarak irtibat kurdu ve sonuçta aralarında bir dostluk meydana geldi. Böylece müslümanlar arasında birtakım nifâk ve küfür hareketleri başgösterip müşriklerin ve Ehl-i Kitâb'ın durumu güç kazandı. Bunun sonucu olarak Cehmiyye'nin, Râfîzîlerin ve diğer sapık zümrelerin istilası ortaya çıktı; felsefeci Sâbiîler ve benzerleri yakınlık kazandılar." *A. g. e. (4/20-21).*

"İslâm âleminde bu adamlar (felsefeciler), Abbâsî devleti döneminde ve Emevî devletinin sonlarında Yunanca ve benzeri dillerden kitaplar Arapça'ya çevrildiği zaman türemiştir. Bir başka yerde, bunların reddi konusunda geniş bilgi vermiştik." *A. g. e. (5/547).*

"Aristo'nun bu öğretileri müslümanlara ulaşınca ve bu öğretileri içeren kitaplar tıp, hesap, he'et ve başka kitaplarla birlikte Arapça'ya çevrilince -ki bunların Arapça'ya çevrilmesi Me'mûn lakaplı Halife Ebu'l-Abbâs döneminde yaygınlık kazanmıştı-

müslümanlar bunları alarak hem lafız hem de anlam bakımından yazıp çoğaltmaya başladılar. Fakat gerçek şu ki bu kitaplarda bâtıl ve sapıklık içeren pek çok şey vardır." A. g. e. (9/265).

247. Bişr b. Gıyâs b. Ebî Kerîme el-Adevî, Ebû Abdîrahmân el-Bağdâdî el-Merîsî. Büyük kelâmcı ve münazara ustası. Bişr önceleri fıkıhçıların büyüklerindendi. Kadı Ebû Yûsuf'tan fıkıh öğrendi. Hammâd b. Seleme ve Süfyan es-Sevrî'den hadis dinledi. Ancak daha sonraları kelâm ilmine merak sardı. Kelâm ilmi öylesine hoşuna gitti ki kelâm dışındaki ilimleri bıraktı. Zamanla vera' ve takvasından da bir şey kalmadı. Cehm'i görmediği halde fikirlerini Cehm'in yandaşlarından alıp yaydı. Kur'ân yaratılmıştır sözüyle kısa zamanda ön plana çıktı. Öyle ki yaşadığı dönemde Cehmiyye denilince akla ilk Bişr gelir oldu. Kendisiyle İmam Şâfiî ve Dârimî gibi pek çok âlim münakaşa etmiş, hatta Dârimî Bişr'e "er-Redd ale'l-Bişri'l-Merîsî" adında bir kitapla reddiye yazmıştır. Babasının Nasr b. Mâlik el-Huzâî'nin çarşısında çamaşırcılık (kasapta denmiştir) ve boyacılık yapan bir Yahûdi olduğu söylenir. "Kitâbu't-Tevhîd", "el-İrcâ", "er-Redd ale'l-Havâric", "el-İstitâa" ve "Küfrü'l-Müşebbihe" gibi eserleri vardır. Halife Hârûn er-Reşîd döneminde Kur'ân yaratılmıştır dediği için tutuklanarak kendisine eziyet edilmiştir. İmam Ahmed ve Kuteybe gibi âlimler küfrüne ve sapıklığına hükmetmişlerdir. İmam Ebû Yûsuf'un, Allah'ın Arş'ının üzerinde olduğunu inkar ettiği için Bişr'i tevbeye davet etmesi, ancak O'nun bundan kaçmasına yönelik kıssası da meşhurdur. Biz buna 9 nolu dipnotta değinmiştik. Ebû Bekr el-Hatîb hakkında: "Kendisinden çok kötü ve çirkin sözler aktarılmıştır. İlim ehli hakkında kötü konuşmuş, çoğu da Kur'ân yaratılmıştır dediği için onu tekfir etmiştir. Pek az hadis rivâyet etmiştir" demiştir. Kur'ân yaratılmıştır görüşü yanında, güneşe ve aya secde etmenin küfür olmadığı, bunun sadece küfrün bir alâmeti (belirtisi, izi) olduğu gibi bir görüşe sahiptir. Ayrıca imanın; amel (eylem) olmaksızın sadece kalp ve dil ile tasdik olduğunu, tasdik (doğrulama) anlamı taşımayan amelin iman sayılamayacağı görüşünü savunmuştur. O, bu görüşüyle Mürcie'nin yolunu izlemiştir. Hicri 218 yılında 80 yaşına dayanmışken vefat etmiştir. Zehebî O'nun hakkında şöyle demiştir: "Bişr, üç Bişr'in (kendisi, Bişru'l-Hâfi ve Bişru'l-Hayr) içinde en kötüsüdür (Bişru's-Serr). Tıpkı Ahmed b. Hanbel'in sünnetin Ahmed'i olup Ahmed b. Ebî Dâvûd'un da bid'atin Ahmed'i olması gibi."

Bk. el-Hallâl, es-Sünne (5/99-115); Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/222-223); el-Fark (sh: 150-152); Târîhu Bağdâd (7/56-57); el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 50-53, 93, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/22-24, 54); el-İmânu'l-Evsat (Mecmûu'l-Fetâvâ, 7/548); Siyer (10/199-202); Mizânu'l-İtidâl (1/322-323); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/294); Lisânu'l-Mizân (2/29-31); Şezerâtü'z-Zehab (2/44).

248. Osmân b. Saîd b. Hâlid b. Saîd, Ebû Saîd et-Temîmî ed-Dârimî es-Sicistânî. Büyük hadis âlimi ve hafız. Herat ve civarının hadisçisi. Müsned'in sahibi. Hicri 200 yılından biraz önce dünyaya geldi. Pek çok bölgeye hadis talebi için seyahatlerde

bulundu. Nuaym b. Hammâd, Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Maîn ve Ali b. el-Medîni gibi pek çok âlimden hadis dinledi. Kendisinden de Muhammed b. Yûsuf el-Herevî, Muhammed b. İshâk el-Herevî, Ahmed b. Muhammed el-'Anberî gibi pek çok âlim hadis dinledi. Hakkında Ebu'l-Fadl Ya'kûb el-Karrâb: "Osmân b. Saîd gibisini görmedik. Zaten O da kendi gibisini görmemiştir..." derken Ebu'l-Fadl el-Cârûdî: "Osman b. Saîd hem hayatında hem de ölümünden sonra kendisine uylulan bir imamdı" demıştır. İmam Osmân ed-Dârimî bid'atçilerin gözünde Ehl-i Sünnet'i temsil eden sapasağlam bir gövde konumundaydı. Onlara karşı sözünü hiç esirgemezdi. Söylenildiğine göre Muhammed b. Kerrâm'a karşı çıkarak O'nu Herat şehrinden kovan bizzat O'dur. Müsned'i yanında "er-Redd alâ Bişri'l-Merîsî", "er-Redd ale'l Cehmiyye" gibi sapık gruplara karşı kaleme aldığı eserleri vardır. Hicri 280 yılı Zilhicce ayında vefat etmiştir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (2/621-622); Siyer (13/319-326); el-Bidâye ve'n-Nihâye (11/74-77); Şezerâtü'z-Zeheb (2/176).*

249. Bk. 49 nolu dipnot.

250. Zeynuddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî eş-Şâfiî el-Gazzâlî ya da el-Gazâlî. Ebû Hâmid'in babası yün eğirdiği için sanatı icabı kendisine Gazzâlî ismi verilmiştir. Gerçi bu durumda Gazzâl demek daha doğru olurdu. Fakat Havarizm ve Curcân taraflarında mübalağalı ism-i fâilin sonuna "î" sesi veren "yâ" mensûbiyet harfini ilâve etmek âdet idi. Nitekim kassâr'a kassârî, attâr'a attârî diyorlardı. Gazâlî ise, doğduğu köy olan Gazâle köyüne nispet edilmesidir. Bu iki isimden her ikisi de yaygındır. Biz birincisi yânî Gazzâlî'yi kullanacağız. Ebû Hâmid el-Gazzâlî hicri 450 yılında Tûs şehrinin Gazâle köyünde doğdu. Henüz çocukken babasını kaybetti. Çok keskin bir zekâyâ sâhipti. Önceleri memleketi Tûs'ta Ahmed b. Muhammed er-Razkânî'den fıkıh tahsil etti. Daha sonra Curcân'a giderek orada Ebu'l-Kâsım el-İsmâîlî'den ders aldı. Bu derslerle yetinmeyerek Nisâbü'r'a giderek o zamanın tanınmış âlimi İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin derslerine devam etmeye başladı. O'ndan mezhep, fıkıh usûlu, mantık, kelâm ve cedel ilimlerini öğrendi. Kısa zamanda öğrenci arkadaşları arasında seçkin bir duruma yükseldi. Bir ara vezir Nizâmü'l-Mülk kendisini Bağdât'daki Nizâmiyye medresesine müderris olarak atadı. Kısa sürede Huccetü'l-İslâm (İslam'ın delili) lakâbıyla anılmaya başladı. Kelâm ilmi ve felsefeyle önceleri çok ilgilenen Gazzâlî h. 488 yılında geçirdiği bir şüphe krizinden sonra Bağdât'ı terkederek iki sene Şam'da inzivâyâ çekildi. Bu inzivâ O'nun kelâm ve felsefenin içerdği i'tikâdî tehlikeleri görmesini sağlayınca tasavvufa yöneldi. O hayatının bu döneminde kelâm ve felsefeyi tehlikeli gördüğü gibi insanları bu iki ilimden sakındırmış ve "İlcâmu'l-Avâm an İlmî'l-Kelâm", "el-Munkiz mine'd-Dalâl", "Faşsalu't-Tefrika", "Makâsıdu'l-Felâsife", "Tehâfütü'l-Felâsife" adlı eserlerini yazmıştır. O, *Faşsalu't-Tefrika (sh: 93-95)* adlı eserinde bazı istisnâlar hariç (iki grubu istisnâ etmiştir) kelâm ilminin öğrenilmesini haram saymıştır. *el-Munkiz (sh: 32)* adlı eserinde de "Kelâm benim için yeter ve derdime şifâ olucu bir ilim değildir" demıştır. *Tehâfütü'l-Felâsife* adlı eserinde İbn-i Sînâ ve Fârâbî'nin felsefesine 20 madde halinde cevap vermiştir. İncelediği

bu 20 meselenin 17 sini sapıklık, 3 tanesini de küfür saymıştır. Gazzâlî felsefecileri, cesetlerin dirilmesini ve Allah'ın cüz'iyâtı (ayrıntıları) bileceğini inkâr ve âlemin ezeli (kıdem-i âlem) olduğunu iddia etmeleri nedeniyle tekfir etmiştir. Daha da ileri giderek İbn-i Sînâ'yı bizzat ismini vererek tekfir etmiştir. O'na göre Aristo'ya uyan ve onun fikirlerini yayan Fârâbî ve İbn-i Sînâ gibi Meşşâî İslam filozoflarını?! tekfir etmek gerekir. (Bk. *Tehâfütü'l-Felâsife*, sh: 74-109, 192-203, 268 v.d.; *el-Munkiz*, sh: 36-37). Biz bu konuya 214 nolu dipnotta kısmen değinmiştik. İmam Gazzâlî'nin kelâm ve felsefeye karşı takındığı bu tavır bazı düşünür ve müellifler tarafından İslam'da felsefî düşüncenin gerileme nedenlerinden biri olarak görülmüştür. İmam Gazzâlî değişik yerlerde 11 yıl kadar münzevî bir hayat sürdükten sonra Fâhru'l-Mülk'ün ısrarı karşısında hicri 499 yılında Nisâbü'r'da Nizâmiyye medresesinde ders vermeye başladı. Burada bir yıl kaldıktan sonra memleketi olan Tûs'a çekilerek tekrar yalızlığı tercih etti. Bir ara "el-Menhûl min Ta'îlki'l-Usûl" adlı eserinde İmam Ebû Hanîfe'ye sataştığı için Sultan Sencer'e şikâyet edildi. O'nun bu sataşmasına hocası Cüveynî'nin "Muğîsu'l-Halk fî Tercîhi'l-Ehakk" adlı eserini okuyup ondan etkilenmesinin neden olduğu söylenir. Cüveynî bu kitabını Şâfiî mezhebinin diğer mezheplere üstün olduğunu göstermek amacıyla yazmıştır. Muhammed Zâhid el-Kevserî "İhkâku'l-Hakk" adlı eserinde Cüveynî'nin bu iddiasına cevap vermiştir. Gazzâlî sultan Sencer'in ısrarı karşısında Ebû Hanîfe hakkında kötü bir şey düşünmediğini, bilakis O'na karşı çok saygısı olduğunu açıklamış ve münzevî hayatına devam etmiştir. O'nun Ebû Hanîfe hakkında sarfettiği bu sözleri gençlik yıllarında daha ilmen hamken söylediği de söylenir. İmam Gazzâlî felsefî ve kelâmî düşünceleri yanında tasavvufî düşünceleriyle de kendisinden söz ettirmiştir. Daha önce 215 nolu dipnotta değindiğimiz gibi vahdet-i vücûd fikrini benimsemekle kalmamış, bunu sistematize ederek bizzat savunmasına girişmiştir. Ancak O, bunu yaparken bu düşünceyi savunan diğer mutasavvıfların kendine göre yanlış gördüğü fikirlerini de tenkid edemedi geçememiştir. Örneğin O, velilik makamını peygamberlik makamından yüksek görenler hakkında şunu demiştir: "Velilik rütbesinin, peygamberlik rütbesinden daha yüce olduğunu kim iddia ederse, onu öldürmek bence yüz kâfiri öldürmekten daha sevimli bir iştir. Çünkü onun dine vereceği zarar daha büyüktür." Hayatını ve görüşlerinin bize göre en önemli olanlarını açıklamaya gayret ettiğimiz İmam Gazzâlî'nin ömrünün sonuna doğru hadis dinlemeye, Buhârî ve Müslim'in sahihlerini ezberlemeye başladığı ve çok fazla Kur'ân okuduğu söylenir. Bunun yanında ölürken Sahîh-i Buhârî okurken öldüğü de nakledilmiştir. Hicri 505 yılında henüz 55 yaşındayken Tûs şehrinde vefat etmiştir. Pek çok ilmi içeren "İhyâu Ulûmi'd-Dîn" adlı eseri çok meşhurdur. Bu kitabı, tasavvuf ve kalbî amellerle ilgili latîfeler ve hikmetlerle dolu olduğu gibi, genelinde garip, münker, bâtil ve uydurma hadis ve rivâyetlerle doludur. Öyle ki, İbn-i Kesîr'in söylediğine göre İmam Mâzerî, bu nedenle O'nun bu kitabını yakmak istemiştir. *el-Bidâye* (12/186). İbn-i Teymîyye O'nun bu eseri hakkında şunları söylemektedir:

"O'nun "el-İhyâ" adlı eserinde söyledikleri çoğunlukla güzeldir. Ancak bozuk birtakım malzemeler de bulunmaktadır. Felsefî ve kelâmî malzeme ile sûflilerin birtakım saçmalıkları ve uydurma hadisler bunlar arasındadır." *Mecmû'îl-Fetâvâ* (6/55).

"Ebu'l-Meâlî (el-Cüveynî), Ebû Hâmid el-Gazzâlî, İbn-i u'l-Hatîb gibi kimseler değil seçkin birer hadisçi olmak, bu ilmin sıradan kişileri sayılabilecek derece de bile hadis bilgisine sâhip değildirler. Bunlardan bir teki bile kulaktan duyma bilgiler dışında Buhârî'yi ve Müslim'i tanımamakta, hadislerini bilmemektedirler. Nitekim bu hususu herkes belirtmektedir. Üstelik bunlar, hadis âlimlerine göre mütevâtir derecesinde sahih olan hadislerle, Peygambere iftira edilmiş olan uydurma olan hadisleri dahi birbirinden ayırtedememektedirler. Yazdıkları eserler bunun en doğru tanığı ve delili olup bu kitaplarda oldukça tuhaf rivâyetler vardır!..." *A.g.e.*(4/71-72). Zaten İmam Gazzâlî'de "*Kânûnu't-Te'vîl*" adlı eserinin sonunda (sh: 132) hadis ilmi hakkındaki bilgisini: "Benim hadis ilmi hakkındaki malzemem (bilgim) azdır" diyerek özetlemektedir. Sadece İmam Subkî, İhyâ'da, yaklaşık 943 hadisın senedini bulamadığını söyler. *Bk. Tabakâtü's-Şâfiyye* (6/287-388). Ayrıca Ebu'l-Hasen b. Sükker, İbn-i u'l-Müneyyir el-İskenderî, Hâfız el-'Irakî, İbn-i Hacer, el-Kâsım b. Kutluboğa ve Muhammed Emîn es-Süveydî gibi âlimler de İhyâ'da ki uydurma ve aslı olmayan hadisleri konu alan kitaplar yazmışlardır. Bazı Mağribliler şöyle demişlerdir: "Bu kitap, O'nun kendi dininin ilimlerinin İhyâsının kitabıdır. Bizim dinimize gelince, onun ilimlerinin İhyâsı, Allah'ın kitabı ve Rasûlü'nün sünnetidir." Gazzâlî'nin İhyâu Ulûmî'd-Dîn dışında Şâfiî mezhebinin usûlüne dair yazdığı "el-Müstesfâ" ve "el-Hülâsa" adlı kitapları yanında "Kimyâu's-Seâde", "Çyühel-Veled", "el-Vasîl", "el-Basîl", "el-Vecîz" gibi yaklaşık 200 kitap ya da risâlesi vardır. Hakkında Ebû Bekr b. el-'Arabî: "Üstadımız Ebû Hâmid, felsefecilerin tam ortasına girmiş; sonra onlar arasından çıkmak istemiş, fakat bunu başaramamıştır" derken, İbn-i Teymiyye: "İşte Ebû Hâmid el-Gazzâlî, son derece zeki ve kulluk bilincinde bir kimseydi; kelâmı ve felsefeyi gayet iyi biliyordu; zühd, riyâzet ve tasavvuf yoluna sülûk etmişti. Ama sonunda bu meselelerde şaşkınlığa düştü ve durmak zorunda kaldı. Her ne kadar ömrünün sonlarına doğru keşif ehlinin yoluna meyletmışse de daha sonra hadis ehlinin yoluna dönmüştür." *A.g.e.* (4/72).

Bâtınîliğe âit bazı görüşlerinden dolayı Ebû Bekr b. el-'Arabî, Ebû Abdillâh el-Mâzerî, Ebû Bekr et-Tartûşî, Ebu'l-Hasen el-Merğînânî, Şeyh Ebu'l-Beşân, Ebû 'Amr İbn-i u's-Salâh, Ebû Zekeriyâ en-Nevevî, İbn-i Akîl, İbn-i Cevzî, Ebû Muhammed el-Makdisî ve daha niceleri O'na reddiyede bulunmuşlardır. *Bk. Mecmû'îl-Fetâvâ* (2/54-57); (4/63-66, 71, 72, 84, 99, 164, 173); (6/54-55, 180, 292); (8/524-540); (9/185, 231, 259); (10/1402, 403, 551, 552, 698); (13/13, 14, 17, 238); (16/54, 92), (17/357, 362); (35/137, 17); *Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl* (5/347); (7/149); *Minhâcu's-Sünne* (2/359); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Esfehâniyye* (sh: 142-174); *Siyer* (19/322-346); *Mîzânü'l-İtidâl* (1/431); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (12/185-186); *Tabakâtü's-Şâfiyye* (6/191-289); *en-Nucûmu'z-Zâhire*

(5/203); *Şezerâtü'z-Zeheb* (4/10-13); *İthâfu's-Sâdeti'l-Muttakîn* (1/6-53); *Hediyyetü'l-Ârifîn* (2/79-81); *Kitâbu ihvâi Ulûmi'd-Dîn fî Mîzânî'l-Ulemâi ve'l-Müerrihîn* adlı risâle (Ali Hasen Abdülhamîd).

251. Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl b. Abdullah, Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî ez-Zaferî el-Hanbelî. Hanbelîlerin şeyhi ve büyük kelâmcı. 431 yılında doğdu. Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan fıkıh öğrendi. Üstün zekası ve hafızası sayesinde kısa sürede Hanbelî mezhebinin büyük imamları arasına girdi. Dönemindeki Hanbelîler onu Hanbelîlerin şeyhi olarak görmeye başladı. Ancak O, kelâm ilmine çok fazla merak sardı. Gençlik yıllarında Mu'tezile'nin iki şeyhi Ebû Alî b. el-Velîd ve Ebu'l-Kâsım et-Tebbân'dan -ki her ikisi de Ebu'l-Hüseyn el-Basrî el-Mu'tezilî'nin arkadaşlarıdır- kelâm dersleri almağa başladı. Arkadaşları O'nun Mu'tezileyle oturup kalkmasını engellemeye çalıştılsa da bunu başaramadılar. Kısa zamanda Mu'tezile gibi nassları te'vîl etmeye, onların söylediklerini söylemeye başladı. O'nu buna iten, kelâmı çok fazla ilgilenmesi olmuştur. Ancak zamanla Kur'ân ve Sünnet'ten uzaklaştığını görünce tevbe ederek selefin yoluna döndü. Bununla da yetinmeyerek Mu'tezile'ye cevap veren kitaplar yazdı. Döneminde ve sonrasında pek çok âlim O'nu övmüş, hakkında iyi konuşmuştur. İbn-i Cevzî O'ndan çok etkilenmiş ve pek çok eserinde O'nun söylediklerine itimat etmiştir. Yaptığı ilmi münakaşalarla çok meşhur olan İbn-i Akîl pek çok eserin sâhibidir. Kitâbu'l-Fünûn adlı eseri çok meşhurdur. Zehebî bu eserin 400 cildi aştığını söylerken İbn-i Hacer 600 cildi aştığını söylemektedir. es-Silefî hakkında: "Gözlerim fakîh Ebu'l-Vefâ b. Akîl gibisini görmedi" derken İbn-i Cevzî: "İbn-i Akîl din sâhibi ve sınırsız bir hafızaya sahipti" demiştir. Hicrî 513 yılında vefat etmiştir. İbn-i Nâsir'ın söylediğine göre cenazesine katılanların sayısı 300 bin kişiyi bulmuştur. *Bk. Siyer* (19/443-451); *Mîzânü'l-İtidâl* (3/146); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (12/197); *Zeylu Tabakâti'l-Hanâbile* (1/142-165); *Lisânu'l-Mîzân* (4/243-244); *Şezerâtü'z-Zeheb* (4/35-40).

252. Sâbie ya da Sâbiûn (Sâbiîn). Kur'ân'da üç yerde (*Bakara 62; Mâide 69; Hacc 17*) Allah Teâlâ bunlardan bahsetmektedir. Kim oldukları ve neye inandıkları hakkında tam bir ittifak yoktur. Râzî "*İtikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikin*" (sh: 90) adlı eserinde şunları söylemektedir: Bu âlemin müdebbiri (sevk ve idare edeni) ve yaratıcısı bu yedi gezegen ve yıldızlardır, diyen bir kavim olup, bunlar yıldızperesttirler." Şehristânî ise "*el-Milel ve'n-Nihal*" adlı eserinde (1/174) şunları söylemektedir: "İbrâhim alehî's-selâm zamanındaki fırkalar iki sınıfa râci' bulunuyordu: İlki Sâbie, ikincisi Hunefâ. Sâbie: Bunlar şöyle derlerdi: Bizler, Allah'ı bilip tanıma, O'nun tâatı, emirleri ve hükümlerini bilme hususlarında bir "mütevassıt"a gereksinim duymaktayız. Ancak bu mütevassıt'ın rûhânî olup cismânî olmaması gerekmektedir. Çünkü rûhânîler mukaddes, temiz ve Rabbü'l-Erbâb'a yakındırlar. Cismânîler ise bizim gibi bir beşer olup, bizim yediklerimizden yer, bizim içtiklerimizden içer, madde ve sûrette bizimle benzer ve bizi temsîl eder ve şöyle derler: "Gerçekten kendiniz gibi bir beşere itaat ederseniz, siz muhakkak hüsrana uğrarsınız." (Mü'minûn, 34)".

Daha sonra ikinci sınıf olan Hunefâ hakkında bilgi veren Şehristânî, Sâbie ile ilgili sözlerine şöyle devam ediyor:

"Ancak daha sonra Sâbiîler, sırf rûhânîlerle yetinmek, onlara onların zâtıyla yaklaşmak ve onlardan yine onların zâtıyla telâkkiyatta bulunmak için çare arayınca, (onlardan) bir topluluk bu rûhânîlerin heykellerine -ki bunlar yedi gezegen ve bazı sâbit yıldızlardır- iltica ederek, onlardan yardım istemeye kalktılar. Nebat (*M.Ö. 7. yüzyılda Irak ve Filistin civarında hüküm sürmüş ve ziraatla uğraşmış Sâmi ırkına mensûp bir kavim. Nebâtiler olarak bilinirler*), Furs (İran) ve Rûm (Bizans) Sâbiîlerinin sığınağı ve ilticâ mahalli gezegenler, Hind Sâbiîlerinin ki ise sâbit yıldızlardır. Biz Allah Teâlâ'nın tevfiğiyle, imkanlar ölçüsünde onların görüşlerini ayrıntılı bir şekilde zikredeceğiz. Belki de onlar, bu heykellerden, ne işiten ne gören ne de kendilerine bir şey sağlayan şahıslara indiler. İlk grup (heykellere tapanlar) yıldızperesttir. İkinci grup ise (şahıslara tapanlar) putperesttir."

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye Sâbiîler hakkında şunları söylemektedir: "Sâbiîler o zaman, az bir kısmı hâriç, şirk üzereydiler. Âlimleri de felsefecilerdi. Ancak bazen müşrik olmayan, aksine Allah'a ve âhiret gününe inanan mü'min bir Sâbiî de olabilir. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Şüphesiz iman edenler ile yâhûdiler, hristiyanlar ve sâbiîlerden Allah'a ve âhiret gününe inanıp iyi amel işleyenler için hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeceklerdir." (Bakara, 62), "Şüphesiz iman edenler ile yâhûdiler, sâbiîler ve hristiyanlardan Allah'a ve âhiret gününe inanıp iyi amel işleyenler üzerine hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeceklerdir." (Mâide, 69). Fakat Sâbiîlerin çoğu veya pek çoğu kâfir ya da müşriktirler. Tıpkı yâhûdilerin ve hristiyanların çoğunun yaptıkları tebdîl ve tahrîfleri nedeniyle kâfir ya da müşrik olmaları gibi. İşte bu Sâbiîler de o zaman kâfir ya da müşrik idiler. Yıldızlara tapar ve onlar için heykeller inşa ederlerdi." *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 49, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 5/21). Bir başka yerde de şöyle diyor: "Eğer bu felsefeciler, Sâbiîlerdenseler, bu durumda onlar müşrik sâbiîlerden olup, Kur'ân'da Allah'ın kendilerini övdüğü hanîf sâbiîlerden değildirler. Çünkü onlar (müşrik sâbiîler) yıldızlara tapar ve onlar için heykeller inşa eder sonra da orada putlar edinirler. Bu, müşriklerin dinidir. Bu din, Makedonya halkının ve bu müşrik sâbiî felsefecilerin şehirlerinden olan diğer insanların dinidir." *Minhâcu's-Sünne* (1/409-410). Bir başka yerde ise onların yaptıkları bu yıldızlar ve ibadet çeşitleri hakkında şunları söylüyor: "Harrân'daki bu Sâbiîler ulvî heykellere (yâni bu heykellerin temsîl ettiği yıldızlara) tapar, el-İlletü'l-Ûlâ (ilk neden), el-Aklü'l-Ûwel (ilk akıl), Küllî Nefis, Zuhâl, Müşteri, Merih, Şems (güneş), Zühre, Utarit ve Kamer (ay) heykellerini inşa eder, ibâdet, kurban, baharat ve başka çeşit ibâdet şekillerinden kendileri nezdinde bilinen şeylerle bu ulvî heykellere yaklaşmaya çabalarlar." *Minhâcu's-Sünne* (2/192). Yine bir başka yerde şunları söylemektedir: "Bununla birlikte peygamberlere tâbî olan mü'minler, yâhûdiler, hristiyanlar ve hidayet üzere olan Sâbiîler arasında isbât; peygamberlere tâbî olmayan müşriklerle bid'atçı Sâbiîler arasında ise nefiy daha yaygındır." *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/175).

Sonuç olarak, âlimlerin geneli Sâbiîler'in yıldızlara tapan ve ilahları olan bu yıldızlar için heykeller inşâ eden bir topluluk olduğunu söylemişlerdir. Bazılarına göre ise meleklerle tapan bir topluluktur. İbn-i Teymîyye şöyle der: "Bundan dolayıdır ki Selef'ten bazıları, Sâbiîler'i meleklerle tapmakla vasfetmişlerdir. Aynı şekilde bunların ilk önderlerinden Arapça'ya çevrilen kitaplarda da Sâbiî felsefecilerin, bir taraftan yıldızlara taparken, diğer taraftan da melekleri küçük ilahlar ve rabbler diye isimlendirdikleri görülmektedir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/132). Ünlü tefsir âlimi İbn-i Kesîr Bakara sûresinin 62. âyetini açıklarken Sâbiîler hakkında uzun uzadıya bilgiler verdikten sonra şöyle demiştir: "Sözlerin en açığı -ki Allah en doğrusunu bilir- Mücâhid ve onun ardından gidenlerden Vehb b. Münebbih'in sözüdür ki buna göre, Sâbiîler ne yahudî ne hristiyan ne mecûsî ne de müşrik olan bir kavimdir. Onlar kendi fitratları üzere oldukları gibi kalmışlardır. Tâbi olup uydukları bir dinleri yoktur. Bunun için Araplar, müslüman olanlara Sâbiîler ismini veriyorlardı. Yâni o gün yerüzünde mevcûd olan dinlerden dışarı çıkmışlar, diyorlardı." *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm* (1/108).

İbn-i Kesîr'in söz konusu ettiği bu Sâbiîler şirk ve küfür üzere olmayan az sayıdaki kişilerdir. Zaten Kur'ân üç âyetiyle de bunlara işaret etmiştir. Geneli ise İbn-i Teymîyye'nin de dediği gibi kâfir ya da müşrikler. Az sayıdaki bu Hanîf Sâbiîler'in kim oldukları ve dinlerinin ne olduğu hakkında İbn-i Teymîyye, *er-Redd ale'l-Mantikiyyîn* (sh: 454-458) adlı eserinde, İbn-i Kesîr ise meşhur tefsirinde (1/107-108) uzun uzadıya bilgiler vermektedirler. İsteyenler oralarından bakabilirler. Ayrıca Sâbiîler hakkında daha geniş bilgi için bk. *Şehristânî, el-Milel* (2/5-54); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (2/83, 386, 460), (4/113-119, 127-139), (5/548-551), (12/468-470), (20/64); *Minhâcu's-Sünne* (2/80, 187, 359, 367), (4/446, 453), (8/258, 481); *er-Redd ale'l-Mantikiyyîn* (sh: 287-290); *Mecmûatü'r-Resâil ve'l-Mesâil* (4/37, 38); *Mecmûatü Resâili Şeyhi'l-İslâm İbn-i Teymîyye* (sh. 58, 74, 93, 94, 97-99).

253. Hakkında kaynaklarda ismi dışında bir şey bulamadım.

254. Tâlût, kendisi gibi Yahûdi olan Lebîd b. el-A'sam'ın kızkardeşinin oğludur. yâni Lebîd, O'nun dayısıdır. Bk. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 47, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 5/20); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (9/364), (10/21).

255. Lebîd b. el-A'sam adlı bu Yahûdi Benî Züreyk'e mensuptur. Benî Züreyk ise Ensâr'ın bir kısmının mensup olduğu Hazrec kabilesinden bir batındır. Bazı rivâyetlerde Lebîd b. el-A'sam'ın yahûdilerin müttefiki olan bir münafık olduğu belirtilmiştir. Bu iki rivâyetin arası şöyle bulunabilir: Gerçek durumu itibarıyla Yahûdi, dış görünüşü itibarıyla da münafıktır. İbn-i Cevzî ise şöyle demiştir: "Bu O'nun, münafıklık yapmak için müslüman olduğunu gösterir ki bu açıktır." Kadı 'İlâz ise *eş-Şifâ* adlı eserinde şöyle der: "O müslüman olmuştu. O'na yahûdi denmesinin nedeni, O'nun onların müttefiki olmasındandı. Yoksa O, yahûdilerin dini üzere değildi. Benî Züreyk, Ensâr'a ait

batınlardan (obalardan), Hazrec kabilesine mensup, meşhur bir batındır. İslamdan önce Ensâr'ın çoğuyla yahûdilerin çoğu arasında ittifak, kardeşlik ve sevgi vardı. Ancak islam gelip de Ensâr islama girince, yahûdilerden uzaklaştılar." *Fethu'l-Bârî* (10/236-237).

Lebîd b. el-A'sam'ın peygamber sallallâhu alehî ve sellem'e büyü yapması olayı sahih hadislerde anlatılmaktadır. *Bk. Ahmed* (6/57, 62, 96); *Buhârî* (No: 3175, 3268, 5763, 5766, 6063, 6391); *Müslim* (No: 2189) ve diğerleri Âişe radiyallâhu anhâ'dan. *Ahmed* (4/367); *Nesâî* (7/112-113) ve diğerleri Zeyd b. Erkâm radiyallâhu anh'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (2/375); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 1445); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 7917). Hadisin değişik rivâyetleri için bk. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm* (4/613-615, Felak Sûresi tefsiri).

256. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 47, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 5/20); *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (9/364; 10/21); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 523); *Abdullah el-Guneymân, Şerhu Kitâbi't-Tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî* (1/11).

257. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 48, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 5/20); *Minhâcu's-Sünne* (2/192); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 523).

258. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Kim Allah'a ve Rasûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddîkler, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdir. Bunlar ne güzel arkadaşları!" (Nisâ, 69).

259. Ayrıca bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/317), (12/339-340), (28/200-201).

260. *Bk. 112 nolu dipnot.*

261. *Bk. 113 nolu dipnot.*

262. Yâni olgunluk sıfatlarının reddedilmesiyle ilgili iddialarını.

263. Daha önce geçen: "Hiç O'nun bir adaşı (benzeri) olduğunu biliyor musun?" (Mer'ûm, 65), "O'nun hiçbir dengi yoktur" (İhlâs, 4) gibi âyetlere dayandırdıkları bâtil şüpheler.

264. Âraz: Var oluşu, ancak kendisini taşıyan başka bir varlıkla hissedilebilen, kendi başına boşlukta yer tutamayan şey. Karşılığı: Cevher. *Bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (2/8 ve sonrası); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (5/215-216), (6/102-104); *Teshîlu'l-Mantık* (sh: 26). *Cevher* için bk. 119 nolu dipnot.

265. *Bk. 10. bölüm sh: 98 ve 119 nolu dipnot.*

266. Yer tutma veya yer kaplama: Bu sözde aynen cisim, mekân ve cihet sözleri gibi mücmel bir söz olup şöyle bir ayırtılı açıklama gereksinim duymaktadır:

Eğer yer tutma (yer kaplama) yaratılmışların Allah'ı kapladığı, O'na karıştığı gibi bir anlam kastedilmişse bu, Allah hakkında imkansızdır.

Yok eğer Allah'ın yaratılmışlardan, zâtıyla uzak ve ayrı olduğu, onların dışında olup onlara karışmadığı gibi bir anlam kast edilmişse, bu doğrudur. *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ (3/42), (5/264-266, 277-278, 299-307), (6/38-40), (7/663), (17/336-327, 343-348); Muhtasarı'l-Uluw (sh: 70-76).*

267. *Bk. 9. bölüm sh: 89 ve 92 nolu dipnot.*

268. *Bk. 120 nolu dipnot.*

269. *Bk. el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 162, Mecmû'u'l-Fetâvâ 5/119).* İbn-i Teymiyye *Mecmû'u'l-Fetâvâ (4/29)*'da, bu şiirin el-Hattâbî'ye ait olduğunu belirtmektedir.

270. Karâmita, Bâtiniyye'nin bir koludur. Hamdân Kırmit (Karmat) denen bir adama nispet edilirler. Hamdân, ya yazısını yengeç gibi karmakarışık yazdığı ya da sık adımlarla yürüdüğü için kendisine Kırmit lakabı verilmiştir. Hamdân ortaya çıkışının ilk günlerinde, Kûfe civârındaki zirâi bölgelerin çiftçilerinden biriydi. Kendisinden sonra fikirlerini Ebû Saîd Hasen b. Behrâm el-Kırmitî ve Süleymân b. Hasen el-Kırmitî gibi taraftarları sürdürdü. Pek çok âlim tarafından sapık ve islam dışı sayılan Karâmita fırkası h. 281 yılında Halîfe el-Mu'tedid billâh'ın hilâfeti döneminde ortaya çıkmış, sonraları içice güçlenerek, taraftarları pek çok bölgeyi işgal etmişlerdir. Bahreyn'in yakınlarındaki bir bölge olan Kırmit'ı üst edinmişlerdir. Fikirleri, bundan sonraki dipnotta belirttiğimiz Bâtinîler'in fikirleriyle aynı olup oğlancılığı serbest bıraktıkları gibi daha da ileri giderek, kendisiyle cinsel ilişkide bulunmak isteyen bir erkeği reddeden gencin öldürülmesini gerekli (vâcib) görmüşlerdir. Dinlerini mecûsilerden etkileşimle aldıkları için ateşi kutsal saymışlardır. Allah'ın isim ve sıfatlarını külliyyen inkar ettikleri gibi Allah'ın kendisi ve âhiret günü hakkında verdiği bütün haberleri de reddetmişlerdir. Ayrıca peygamberlerin halka gerçeğin zıttı olanı söylediklerini ve gizlediklerinin aksini onlara açıkladıklarını iddia ederler. Hatta kamu maslahatı için peygamberlerin yalan söylediklerini ve bâtil da olsa bu maslahatın ancak ispatı izhar etmekle gerçekleşeceğini söylerler. Cehmiyye gibi kıyamet günü Allah'ın görüleceğini de inkar ederler. Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye Karâmita hakkında şunları söyler: "Bâtinî Karmatîlik'e gelince, bu yeryüzü mezheplerinin en kötülerindendir. Yahûdilik ve Hristiyanlıktan da daha bozuk bir mezheptir. Bu sebeptendir ki, onlara iltihak edenler hep zındık, münâfık ve bid'atçiler; mütefelsife, İbâhiyye, Râfıza ve benzerleri olmuştur. İlim ve iman ehlinin, imansızlıklarından şüphe etmemeleri de bu nedendir. " *Mecmû'u'l-Fetâvâ (4/508)*. Bir başka yerde de şöyle der: "Bu bakımdan Bâtinî Karmatîler, insanlar içinde şirki ve Allah'tan başkasına ibâdeti en büyük olanlar olmuşlardı. Çünkü onlar ilahlarının işittiğine veya gördüğüne veya da kendilerine herhangi bir fayda sağladığına inanmazlardı." *A.g.e. (6/83)*. *Karâmita hakkında bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/100-101); el-Fark (sh: 220-225); el-Milel (1/141-141, No: 437; 1/178-179, No: 522); Sem'ânî, el-Ensâb (10/108); İbn-i Hallikân, Vefayâtü'l-A'yân (1/459, 3/459); Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/26, 27, 67, 130, 132, 139, 160, 196), (3/7, 9, 29, 39, 84, 88, 100, 165, 353, 356, 357),*

(4/18, 69, 77, 88, 92, 99, 103, 185, 287, 314, 346, 429, 490, 508, 518), (5/29, 168, 197, 209, 272, 274, 282, 303, 327, 350, 355, 552, 558), (6/35, 44, 47, 48, 83, 122, 377), (7/502, 584, 592), (35/120-144, 162); *Minhâcu's-Sünne* (8/10, 23, 37, 257, 435).

271. Bâtiniyye, Şîa'ya mensubiyet iddia eden, fakat islam müelliflerince islam dışı sayılmış sapık bir fırka. Nasların zâhirî ve bâtinî anlamları bulunduğunu, zâhirin kabuk teşkil ederek asıl maksûd olanın bâtin olduğunu söylerler. Bâtinî anlamları da ancak kendilerince kabul edilen ma'sûm imamlar bilir. Onlara göre Kur'ân'ın zâhir anlamları azâb, bâtinî ise rahmettir. Çeşitli islam ülkelerinde değişik adlar (Karâmita, İsmâiliyye, Mezdekiyye, Ta'lîmiyye, Mülhide, Sebeiyye, İbâhiyye, Bâbekiyye, ez-Zenâdika v.s.) almışlardır. Bâtiniyye'nin aslında Allah'ı ve mukaddesâtı inkar ettikleri, nefsin arzu ettiği şeyleri (içki, esrar, zina, oğlancılık v.b.) mübah gördükleri kabul edilir. Allah'ın isim ve sıfatlarını da külliyyen inkar etmişlerdir. Tarihçiler Bâtiniyye inancının esaslarını koyanların mecûsilerin oğulları olduklarını ve onların seleflerinin dinlerine yatkınlık gösterdiklerini, ancak müslümanların kılıçlarından korktukları için bunu açığa vurmağa cesaret edemediklerini söylerler. Ateşi kutsal görmelerinin sebebi de budur.

Makâlât sahipleri, Bâtiniyye dâvetini kuranların bir cemâat olduğunu anlatırlar. Onlardan biri, el-Kaddâh diye tanınan Meymûn b. Deysân'dır. Bazı kaynaklarda Abdullah b. Meymûn el-Kaddâh olarak geçer. Meymûn, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık'ın azadlı kölesi idi ve Ehvaz'lı idi. Onlardan bir diğeri de Dendân lakaplı Muhammed b. el-Hüseyn idi. Bunların hepside Meymûn b. Deysân ile Irak vâlisinin cezaevinde buluştular ve bu cezaevinde Bâtiniyye mezhebini kurdular. Sonra onların propagandaları, cezaevinden kurtulmalarından sonra Dendân tarafından başlatıldı. O, davete (propagandaya) Tûz dolaşlarında başladı. Bunun üzerine el-Bedeyn diye bilinen el-Cebel halkı ile birlikte el-Cebel'in Kürtlerinden topluluklar onun dinine girdiler. Böylece Bâtiniyye'nin ilk tohumları atılmış oldu. Daha sonra Meymûn b. Deysân'ın Mağrib bölgelerine göçmesiyle Bâtiniyye oralarda da yayıldı. Zamanla bu fırka pek çok islam dışarında müslümanların sapıtmasına neden oldu. Ebû Mansûr el-Bağdadî, bu fırkanın müslümanlara verdiği zararın, yahûdilerin, hristiyanların, mecûsilerin, dehriyyenin (materyalistlerin) ve kâfirlerin öteki kollarının verdiği zararlardan daha büyük olduğunu, hatta Deccâl'in zararından bile daha büyük olduğunu söylemektedir. *Bk. el-Fark (sh: 219)*. İbn-i Teymiyye de Bâtinîlik hakkında şunları söylemektedir: "Bâtinîlere göre ilim ve ma'rifet hususunda ileri dereceye ulaşanlar için emir ve yasak ortadan kalkar, haramlar onlar için mübah olur, farzlar üzerlerinden düşer. Böylelikle onların kirleri ve sırları ortaya çıkar. Herkes onların gizli dinlerinin gerçek yüzünü tanır. O bakımdan bunlara, açığa vurduklarının zıddını gizlediklerinden dolayı 'Bâtiniyye' adını vermişlerdir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/503)*. *Bâtiniyye hakkında bk. el-Fark (sh: 219-241); el-Milel (1/140-146); Fahreddîn er-Râzî, İ'tikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 76); Mecmû'u'l-Fetâvâ (2/26, 27, 55, 67, 95, 96, 196), (3/7, 22, 29, 165), (4/69, 77, 92, 99, 185, 413, 429), (5/29, 32, 197, 341, 355, 360,*

551, 552), (6/44, 377), (7/503), (9/134), (13/359), (35/132-134); *Minhâcu's-Sünne* (1/5, 7, 10, 201, 322, 368), (2/63, 68, 362, 452, 523, 582, 624), (3/445, 450, 452, 459), (4/55, 519), (6/370), (7/245, 410), (8/10, 11, 24, 435, 479, 486).

272. Bunlar için bk. 23. bölüm sh: 208. Ayrıca başka bâtinî te'vîl örnekleri için bk. *Mecmûu'l-Fetâvâ* (5/550-553).

273. Selefin şiddetle sakındırdığı kelâm ilmi, sonucu ve semeresi, Allah'ın uluv, istivâ ve nüzûl gibi sıfatlarını redde götüren, Kur'ân'ın yaratılmış olduğunu ve Allah'ın kelâm bi nefsihi ile konuştuğunu ileri süren, ru'yetullâh'ı inkar eden ve aklın nakilden önde geldiğini söyleyen kelâm ilmidir. Yoksa İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî'nin de dediği gibi "selef kelâm ilmini, doğru ilimlerle ilgili lafızlara konmuş istilahlar gibi ne sırf doğru anlamlara konmuş yeni istilah olduğu için çirkin görmüşler ne de hakka yol göstermeyi ve bâtil ehliyle deliller ölçüsünde mücadele etmeyi çirkin görmüşlerdir. Aksine onlar kelâm ilmini, hakka aykırı birtakım yalan hususları içerdiği için çirkin görmüşlerdir. Bu kabilden olmak üzere, içerdiği bu yalan hususların hem kitap ve sünnete hem de içerdikleri doğru ilimlere olan aykırılığı belirtilebilir." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 205-206).

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye de bu konuda şunları söylemektedir:

"Selef konuşmanın (kelâmın) kendisini yerip kınamamıştır. Çünkü insan olan herkes konuşur. Onlar, ne istidlâl, nazar (konuya etraflıca bakmak) ve Allah'ın Rasûlüne emrettiği mücadeleyi ne de Allah ve Rasûlü'nün açıkladıkları şeylerle istidlâl etmeyi yerip kınamışlardır. Yâni onlar hakk olan kelâmı yerip kınamamışlar, aksine Kitap ve Sünnet'e aykırı olduğu gibi aynı zamanda akla da aykırı olan kelâmı yerip kınamışlardır. Sonuç olarak selefin yerip kınadığı kelâm, şeriat (din) ve akla aykırı olan bâtil kelâmdır." *Mecmûu'l-Fetâvâ* (13/147).

"Selefin kınayıp yerdiği kelâm, sahih nakle (menkûle) ve açık akla (ma'kûle) aykırı olan bâtil kelâmdır." *Mecmûu'l-Fetâvâ* (12/212).

"Bu işleri iyi bilen, selefin ne kadar yetenekli, bilgili ve tecrübe sahibi olduklarını bilir. Öyle ki onlar kelâmdan sakındırıp onu yasakladıkları gibi ehlini de kınamış ve ayıplamışlardır. Yine bu işleri iyi bilen şunu bilir ki, Kitap ve Sünnet'ten başkasında hidayet araymanın, sadece ve sadece Allah'tan uzaklığı artar." *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ* (sh: 162, *Mecmûu'l-Fetâvâ* 5/119-120).

Kelâmcılar hakkında ise şunu söyler:

"Gerçekte onların ne islama bir yardımları dokunmuştur ne de filozofların (belini) kırabilmişlerdir." *A.g.e.* (sh: 68, 5/33); *Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl* (sh: 168); *Câmiu'r-Resâil* (2/33).

"Ancak kelâmcılar ne dediklerini bilmez câhillerdendir. Akıl edilebilir şeylerde Müşebbihe, aklî konularda safsata yapan Sofist (*Sofizm ya da Sûfistâiyye: Hissedilebilen şeyleri inkar eden sapık bir fırka*), naklî konularda ise (nassların zâhir anlamlarına aykırı bâtın anlamları olduğunu iddia eden) Karâmita'dandırlar." *Tedmuriyye* (sh: 47, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 9/3); *Şerhu Hadîsi'n-Nüzûl* (sh: 169); *Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl* (1/218). Ayrıca bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (5/552).

İbn-i u'l-Kayyim ise selefin şiddetle sakındırdığı kelâm ilminin ne olduğu hususunda hocasının ve kendisinin görüşlerini şöyle dile getiriyor: "Şeyhimiz şöyle demiştir: Bu ümmetin selefinin ve imamlarının, hem kendisinin ve ashabının yerilip kınanmasında ve onun yasaklanmasında hem de erbâbının câhil kılınıp, bid'atçı ve sapık ilan edilmesi hususlarında ittifak ettikleri kelâm, üzerine sıfatları, uluvu ve Arş'a istivâyı inkar meselelerini kurdukları, onlar sayesinde Kur'ân'ı yaratılmış kıldıkları ve yine onlar sayesinde Allah'ın ahiret yurdunda görüleceğini, Kur'ân'la konuştuğu gibi doğrudan kullarıyla konuştuğunu, her gece dünya göğüne indiğini ve kıyamet günü kulların arasında hüküm vermek için geleceğini inkar ettikleri bu bâtil yollardır. Kelâmcılar bu konularda doğru olmayan birtakım yollar edinmişler ve yalan içeren birtakım meselelerle istidlâl yapmışlardır. Böylece bu doğru olmayan yollar, onları öyle meselelerle zorunlu olarak karşı karşıya bırakmıştır ki, sonunda onlar yüzünden Kitap ve Sünnet'in naslarıyla açık akla muhalefet etmek zorunda kalmışlardır." *es-Savâiku'l-Mürsele* (4/1266-1267).

İbn-i Ebi'l-'İzz ise kelâmcıların kaş yapalım derken nasıl göz çıkardıklarını şöyle ifâde etmektedir: "Sonuç olarak kelâmcılar bu boş şeyleri elde edebilmek için onlara giden yolları zorlaştırdılar ve bunların faydasının azlığına rağmen onları ispat hususunda sözü uzattılar. Öyle ki bu, sarp ve yüksek bir dağın tepesinde duran bozuk ve kokmuş bir deve etine benzer. Ona (ulaşmak) kolay değildir ki, ona tırmanılabilsin, semiz ve dolgun da değildir ki, seçilebilsin (diğer bir nüshada nakledilebilsin). Onların indindeki en güzel şey, zaten en doğru bir takrîr ve en güzel bir tefsirle Kur'ân'da mevcuttur. Onların yanında meşakkat ve zahmet, işi uzatma ve zorlaştırmadan başka bir şey yoktur. Nitekim (bir şiirde) şöyle denilmiştir:

"Eğer dünyada rekabet ve yarış olmasaydı, konmazdı

Münazara kitapları, Ne el-Muğnî, ne de el-Amed

Kendilerinden bir iddia ile düğümleri (karışıklıkları ve problemleri) çözüyorlar,

Oysa ki kendi koydukları bu şeylerle düğümler daha da arttı." (*Her iki kitapta Mu'tezile'nin şeyhi Kadı Abdülcebbâr el-Hemedânî'nin (ölm 415h.) kitabıdır. İlkinin tam adı "el-Muğnî fi İlmi'l-Kelâm", ikincisinin ise "el-'Amed fi'l-Usûli ve İlmi'l-Kelâm'dır.)*

Onlar koydukları bu kurallarla şüphe ve kuşkuları yok ettiklerini ileri sürüyorlar. Oysa zeki olan faziletli kişi şunu bilir ki, şüphe ve kuşkular onların koyduğu bu kurallarla daha da artmıştır.

Şifâ, hidâyet, ilim ve yakînin Allah'ın kitâbından ve Rasûlü'nün sözlerinden elde edilemeyip de bu hayrete düşmüş kişilerin sözlerinden elde edilmesi kesinlikle imkansızdır."Daha sonra İbn-i Ebi'l-İzz sözlerine, İbn-i Teymiyye'den harfi harfine alıntılacağı (bk. *Mecmû'ul-Fetâvâ* 13/145-146) ancak bunu belirtmediği şu sözleriyle devam ediyor: "Aksine vâcib (gerekli) olan kişinin; Allah ve Rasûlü'nün dediklerini asıl olarak görmesi, bunların anlamını içice düşünüp akletmesi, burhânını ve delilini ya aklî ya da haber ve nakle dayalı olarak bilmesi ve Kur'ân'ın buna ve şuna delâletini içice anlamasıdır. Yine insanların Allah ve Rasûlü'nün dediklerine uyan ve uymayan sözlerini müteşâbih mücmel olarak görmeli ve bu söz sahiplerine şöyle denmelidir: 'Bu sözler bunu da kasdedebilirler şunu da. Eğer bununla, Rasûl'ün haberine uyan bir şeyi kastetmişlerse, bu durumda o şey kabul edilir. Yok eğer onunla Rasûl'ün haberine aykırı bir şeyi kasdetmişlerse bu durumda da o şey reddedilir.'" Daha sonra İbn-i Ebi'l-İzz bu lafızlara örnek olarak mürekkeb, cisim, yer tutan, cevher, yön, yer kaplama ve âraz lafızlarını verir. *Bk. Şerhu'l-Akâidet-i-Tahâviyye (sh: 205-206).*

Netice olarak, Selefin kelâm hakkındaki görüşlerini özetlemek gerekirse, el-Gazzâlî'nin bu konudaki şu sözlerini zikredebiliriz:

"Seleften hadis ehli, kelâmın zemmi üzerinde ittifak etmişlerdir. Bu konuda onlardan naklolunan ve şiddete delâlet eden haberlerin haddi hesabı yoktur. Onlara göre sahâbe, başkalarına nispetle gerçeklere daha vâkif, lafızların tertîbi bakımından daha fasîh olmalarına rağmen kelâmdan doğacak şerri çok iyi bildikleri için bu konuda susmuşlardır. Nitekim Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, bu meselenin derinliğine inenlerin helak olduklarını söylemiştir. (*Ahmed*, 1/386; *Müslim* (No: 2670); *Ebû Dâvûd* (No: 4608) ve diğerleri İbn-i Mes'ûd'dan). Diğer taraftan, eğer kelâm dinden olsa idi, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in emrettiği, yolunu ve usûlünü yücelttiği mensuplarıyla birlikte övdüğü en önemli meselelerden biri olurdu. Halbuki O sallallâhu aleyhi ve sellem, onlara istincâyı (tahâreti) öğretmiş, onları ferâiz (miras hukuku) ilmini öğrenmeye teşvik etmiş, onları övmüş, fakat kader hakkında konuşmaktan (kelâmdan) onları nehyetmiş ve şöyle demiştir: "Kader hakkında konuşmayınız". Sahâbîler -Allah onlardan râzı olsun- Peygamber'in bu yolu üzerinde yürümeye kararlı bir şekilde devam etmişlerdir. Çünkü onlar, öğretmenlerinin öğrettiği meselelere yapılacak herhangi bir fazlalığın, zulüm ve isyan olduğuna inanmışlardı. Onlar öğretmen ve örnek bizse tâbi olanlar ve öğrencileriz." *İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114-115).*

İmam Gazzâlî'nin kader hakkında konuşmanın yasak oluşuyla ilgili yukarıda zikrettiği hadisin tam metni şöyledir:

"Ashâbımdan söz edilince dilinizi tutunuz. Yıldızlardan söz edilince dilinizi tutunuz. Kaderden söz edilince dilinizi tutunuz".

Hadisi, *Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr'de (10/No: 10448); İbn-i Adıyy, el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'de (7/2490) ve Ebû Nuaym, Hilvetü'l-Evliyâ'da (4/108) İbn-i Mes'ûd'dan merfû' olarak,*

Ebû Tâhir ez-Ziyâdî, Selâsetü Mecâlis mine'l-Emâlî'de (191/2) ve Taberânî, el-Mu'cemu'l-Kebîr'de (2/No:1427), Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in azatlı kölesi Sevbân el-Hâşimî'den merfû' olarak,

İbn-i Adıyy, el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl'de (6/2172), O'ndan da es-Sehmî, Târîhu Curcân'da (sh:315) İbn-i Ömer'den merfû' olarak,

Abdürrezzâk, el-Emâlî'de (2/39/1) Tâvûs'tan mürsel olarak,

rivâyet etmişlerdir. Hâfız el-'Irâkî, *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr* adlı eserinde (*İhyâ'nın Zeylinde 1/41*) hadisi Taberânî'nin İbn-i Mes'ûd hadisinden hasen bir isnâdla rivâyet ettiğini söylemiş, Hâfız İbn-i Hacer de *Fethu'l-Bârî'de (11/486)* ona uymuştur. Hâfız Suyûtî'de, *el-Câmiu's-Sağîr'de* hadise hasen demiştir. (*Bk. es-Sahîha, 1/1/79*). el-Elbânî ise, hadisin dört farklı senedinin de zayıf olduğunu, ancak bunların her birinin, bir diğerini güçlendirdiğini, böylece hadisin hasen mertebesine yükseldiğini uzun uzadıya anlatmıştır. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/75-80, No: 34). Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* adlı eserinde ise (*No: 545*) hadisin sahih olduğunu söylemiştir. Bu konuda ayrıca bk. *Heysemî Mecmau'z-Zevâid (7/207, 223); Ebû Abdillâh el-Haddâd, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn (1/112-113, No: 90).*

274. (SAHİH ESER): Sözü'n devamı şöyledir: "Kelâma bakıp da kalbinde bozukluk ve şüphle bulunmayan hiç kimse yoktur." *İbn-i Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/942, No: 1796); el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114).*

Bu konuda İmam Ahmed'den daha pek çok söz aktarılmıştır. Bazıları şöyledir:

"Kelâmla uğraşan kimse kurtuluşa ermez; Cehmiyye'ye kaymaktan da kurtulamaz." *İbn-i Batta, el-İbâne (2/538); Zehebî, Siyer (11/216).*

"Sünneti savunsalar bile kelâmcılarla oturup kalkmayınız." *İbn-i Cevzî, Menâkıbu'l-İmam Ahmed (sh: 205).*

"Ben bu konuda, Allah'ın kitabında, veya Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den gelen bir hadiste veyahut Sahâbe'den ya da Tâbiîn'den gelen haberlerde bulunan şeyler dışında konuşmayı sevmem. Bu dört şey dışındakilere gelince, onlar hakkında konuşmak övülmüş bir şey değildir." *İbn-i Cevzî, Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 204); İbn-i Teymiyye, Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (7/155).*

275. Muhammed b. İdrîs b. el-Abbâs b. Osmân b. Şâfi' b. es-Sâib b. 'Ubeyd b. Abdi Yezîd b. Hâşim b. el-Muttalib b. Abdumenâf b. Kusaşş b. Kilâb b. Mürre b. Ka'b b. Luaşş b. Gâlib el-Kureşî el-Muttalibî, Ebû Abdillâh es-Şâfiî el-Mekkî el-Gazzî. Peygamber'in akrabası ve sünnetinin büyük savunucusu olan İmam Şâfiî asrının âlimi ve bu ümmetin yetiştirdiği en büyük fıkıhçılardan biridir. Aynı zamanda Şâfiî mezhebinin de imamıdır. Peygamberle akrabalık bağı O'nun Peygamber'in amca çocuğu olması dolayısıyladır. Şöyle ki, el-Muttalib, Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in babası Hâşim'in öz kardeşidir. H.150 yılında Filistin'in Gazze kasabasında dünyaya gelen İmam Şâfiî ilim tahsiline doğduğu bu şehirde başlamış daha sonra Mekke, Medine, Mısır ve Bağdât gibi ilim merkezlerine giderek ilmi tahsilini oralarda sürdürmüştür. Atıcılıkta Kureş'in en yeteneklilerinden biri olan Şâfiî, attığı on oktan onunda da hedefi vururdu. Önceleri atıcılık, şiir, dil ve arap tarihinde sıyrılarak nam salmış, sonraları ise fıkıh, hadis ve tecvid ilimlerine yönelmiştir. Kısa sürede Kur'ân'ı ezberlemiş ve her Ramazan'da Kur'ân'ı 60 kere hatmetmeyi asla ihmal etmemiştir. Sonra Medine'ye giderek İmam Mâlik'in Muvatta'ını ezberlemiş ve ezberinden O'na sunmuştur. Henüz 20 yaşlarındayken Müslim b. Hâlid fetvâ vermesine izin vermiştir. Hakkında İmam Ahmed: "Ö kişi var ki, bunlar için seher vaktinde dua ediyorum, bunlardan biri de Şâfiî'dir.", "Hiç kimse bir divit (hokka) ve bir kalem tutmuş olmasın ki, Şâfiî'nin onun boynunda (üzerinde) bir minneti (hakkı ve iyiliği) olmasın," "Şâfiî, insanların en fasihlerindendi" derken Ebû Sevr el-Kelbî: "Ben Şâfiî gibisini görmedim. Zaten O'da kendi gibisini görmemiştir" demiş, Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm'da: "Şâfiî'den daha fasih, O'ndan daha akıllı ve vera' (takva) sâhibi birini görmedim" demiştir. Ebû Dâvûd ise: "Şâfiî'nin bir tane bile yanlış hadisini bilmiyorum" demiştir. İmam Mâlik, İsmâil b. Ca'fer ve Muhammed b. el-Hasen el-Hanefî gibi pek çok âlimden ilim almış, kendisinden de İmam Ahmed, Humeşî ve Ebû 'Ubeyd el-Kâsim b. Sellâm gibi nice âlimler ders almışlardır. Fıkıh usûlü alanında yazılmış ilk eser olan er-Risâle'si yanında dinlediği hadisleri derlediği el-Ümm ve el-Müsned adlı eserleri de vardır. Hicri 204 yılı Şaban ayında 54 yaşındayken Mısır'da vefat etmiştir. *Bk. Târîhu Bağdâd (2/56-73); Tezkiretü'l-Huffâz (1/361-363); Siyer (10/5-99); el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/262-266); Tehzîbu't-Tehzîb (9/23-27); Şezerâtü'z-Zehab (2/9-11).*

276. (SAHİH ESER): *Beşhakî, Menâkıbu's-Şâfiî (1/462); İbn-i Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/941, No:1794); el-Hatîb el-Bağdâdî, Şerefu Ashâbi'l-Hadîs (sh: 78); el-Gazzâlî, İhyâu Ulûmi'd-Dîn (1/114); Zehabî, Siyer (10/29); İbn-i Kesîr, el-Bidâye ve'n-Nihâye (10/265); İbn-i Hacer, Tevâli't-Te'sîs bi Meâli İbn-i İdrîs (sh: 64).*

Hafız Zehabî *Siyer*'de (10/29) İmam Şâfiî'den bu anlamda bir çok eser naklettikten sonra şöyle demiştir: "Herhalde bu, imamdan mütevâtir olsa gerek."

Bu konuda İmam Şâfiî'den daha pek çok söz aktarılmıştır. Bazıları şöyledir:

"Hiç şüphesiz kulun, şirk dışında her türlü günahla Allah'ın huzuruna çıkması onun için kelâm ilmiyle Allah'ın huzuruna çıkmasından daha hayırlıdır. Ben Hafs (el-Ferd)'den kelâm ilmiyle ilgili öyle sözler işittim ki bunu anlatmama imkan yok." Bu söz başka bir rivâyette "kelâm ilmiyle" lafzı yerine "arzu ve isteklerden herhangi bir şeyle" şeklinde geçmektedir. *İbn-i Ebî Hâtim er-Râzî, Âdâbu's-Şâfiî ve Menâkıbuh* (sh: 187); *Beḥakî, Menâkıbu's-Şâfiî* (1/453); *İbn-i Asâkir, Târîhu İbn-i Asâkir* (14/405/2); *Ebû Nuaym, Hilḡetü'l-Evliḡâ* (9/111); *İbn-i Abdilberr, Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih* (2/939, No:1788, 1789); *el-Gazzâlî, İḡḡâu Ulûmi'd-Dîn* (1/114); *Hâfız Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî, el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce* (1/104); *Zehebî, Siḡer* (10/16); *İbn-i Kesîr, el-Bidâḡe* (10/265-294); *İbn-i Hacer, Tevâli't-Te'sîs* (sh: 64).

"Eğer insanlar, arzu ve isteklerden kelâmı bulan şeyleri bilselerdi, ondan arslardan kaçtıkları gibi kaçarlardı." *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih* (2/941, No: 1792); *Hilḡetü'l-Evliḡâ* (9/111); *Târîhu İbn-i Asâkir* (4/405/2); *İḡḡâu Ulûmi'd-Dîn* (1/114); *Siḡer* (10/16, 18).

"Kelâm elbisesi giyip de kurtulan hiç kimse yoktur." *Âdâbu's-Şâfiî ve Menâkıbuh* (sh:186); *el-Lâlekâî* (No:303); *Hilḡetü'l-Evliḡâ* (9/111); *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih* (2/941, No:1795); *el-Uluw* (Muhtasar, No: 200); *Siḡer* (10/18, 27). Bu sözü İbn-i Batta: "Kelâm elbisesi giyip de kurtulan hiç kimse görmedim" şeklinde rivâyet etmiştir. *Bk. el-İbânetü'l-Kübrâ* (No: 666)

277. Bu iki imam dışında diğer imamlar da kelâm ilmini ve ehlini vermişler, kelâmı ilgili konularda ve genel anlamda dinde tartışmayı yasaklamışlardır. Biz özellikle üç büyük imamın, İmam Ebû Hanîfe (ölm. 150h.), İmam Mâlik (ölm. 179h.) ve Ebû Hanîfe'nin en seçkin ve en bilgili öğrencisi Ebû Yûsuf (Ya'kûb b. İbrâhim) (ölm. 182h.) sözleri üzerinde duracağız:

1- İmam Ebû Hanîfe:

Bir gün Ebû Yûsuf'a şöyle demiştir: "İnsanlara dinlerinin aslıyla ilgili konularda kelâmıdan söz etmekten sakın. Çünkü onlar seni taklid eden bir topluluktur. Sonra bununla uğraşırlar." *Muvaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe* (sh: 373).

Öğrencisi Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eḡ-Şeybânî (ölm.189h.) şöyle der: "Ebû Hanîfe bizleri fıkıh öğrenmeye teşvik eder, kelâm ilminden ise sakındırırdı." *Herevî, Zemmu'l-Kelâm* (K-196/B).

Ebû Hanîfe'ye: "İnsanlardan bazılarının ârazlar ve cisimler hakkında uydurdukları sözlere ne diyorsun?" diye sorulunca O: "Bunlar felsefecilerin sözleridir. Sen hadislerle ve selefin yoluna sıkıca tutun. Sonradan uydurulan her şeyden ise sakın. Çünkü sonradan uydurulan her şey bid'attir." dedi. *Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî, el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce* (1/105); *Herevî, Zemmu'l-Kelâm* (K-194/B).

"Allah 'Amr b. 'Ubeyd'e lânet etsin. O, insanlara hiç yararı olmayan kelâma giden yolları açtı." *Herevî, Zemmu'l-Kelâm (sh: 28-31)*.

Bazı rivayetlerde İmam Ebû Hanîfe'nin kelâm ilmiyle uğraştığı ve öğrencilerini bunu öğrenmeye teşvik ettiğinden söz edilmektedir. Ancak bu rivâyetler O'nun ilmi hayatının ilk dönemlerini yansıtmaktadır. O, hayatının sonlarına doğru kelâm ilmini ve ehlini yermiş, kelâmı ilgili meselelerin insanlara öğretilmesini kesin bir dille yasaklamıştır. O'nun bu durumunu, bizzat kendi ifadeleriyle öğrencilerinin ve ashâbının ifadeleri açıkça göstermektedir. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Basra'da hevâ ehli çoktur. Oraya yirmi defadan fazla gittim. Kelâm ilmini, ilimlerin en üstünü sandığımdan, orada belki bir yıl, belki de bir yıldan daha fazla veya daha az kaldım." *el-Kerderî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 137)*.

"Ben kelâm ilmiyle o kadar uğraşıyordum ki, sonunda bu ilimde parmakla gösterilir bir seviyeye ulaştım. Biz Hammâd b. Ebî Süleymân'ın ilim halkasının yakınında oturuyorduk. Bu arada bir kadın bana gelip: "Bir adam var, câriyesini sünnete göre boşamak istiyor. Kaç kere de onu boşar?" diye sordu. Ben ne söyleyeceğimi bilemedim. Kadının bunu Hammâd'a sormasını, sonra da geriye dönüp Hammâd'ın ona ne cevap verdiğini bana haber vermesini istedim. Kadın aynı soruyu Hammâd'a sorunca, Hammâd ona: "Cariyeyi temizken yâni hayızlı değilken, onunla cinsel ilişkide bulunmadan bir talakla boşar, sonra da onu iki hayız görünceye kadar (kendi halinde) bırakır. İkinci hayızdan sonra yıkandığı zaman artık başka erkeklerle evlenmesi helal olmuş olur" dedi. Daha sonra kadın geri dönerek bana bunu haber verdi. Bende bunun üzerine "benim kelâm ilmine ihtiyacım yok" dedim ve ayakkabılarımı alıp Hammâd'ın derslerine katıldım..." *Târîhu Bağdâd (13/333); Siyer (6/397-398); İbn-i Hacer el-Heftemî, el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkıbi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân (sh: 66)*.

"Kelâmı, ilimlerin en üstünü sayıyor ve onun dinin aslında var olduğunu söylüyordum. Ömrümü böyle bir müddet geçirdikten sonra nefsimi danışarak bildiklerimi içiye düşünüp gözden geçirdim ve şöyle dedim: Peygamber sallallâhu alehi ve sellem'in ashâbından, tâbiînden ve onların etbâından ilk dönem müslümanlarının gözünden, bizim bilip kavradığımız şeylerden hiçbiri kaçmadığı gibi, onlar buna daha çok güç yetiren, bunu daha iyi tanıyan ve işlerin hakikatlerini daha doğru bilen kimselerdi. Sonra onlar, bu hususta çekişmeci ve mücâdelecî bir üslupla birbirleriyle uğraşmadıkları gibi bu konulara hiç mi hiç dalmadılar (girmediler). Aksine onlar bu konularda konuşmaktan çekinmişler ve bunları en şiddetli bir şekilde yasaklamışlardır. Ben kelâmcıların, kanunlar ve fıkıh babları hakkında bâtila dalışlarını ve boş sözlerini bizzat müşâhede ettim.... Onların yaptıkları işler hakkında tanımladığımız bu durum, bizim için ortaya çıkınca kelâmı ilgili çekişme, mücâdele (tartışma) ve bâtil uğraşları bıraktık ve Selef'in üzerinde olduğu şeye (yola) döndük." *Muvaffak el-Mekkî, MenâkıbuEbî Hanîfe (sh: 54-55)*.

"Ömrümden bir müddet geçince düşündüm ve şöyle dedim: "Selef hakikatleri bizden daha iyi bilmiş ve mücâdeleci bir üslupla birbirleriyle çekişmemişlerdir. Aksine onlar bu hususta (kelâm hakkında) konuşmaktan çekinmişler, şeriat ilmiyle uğraşmakla beraber ona teşvik etmişler, öğretmişler, öğrenmişler ve şeriat ilmiyle ilgili konular üzerinde münâzara yapmışlardır. Ben de bu gerçekleri gördükten sonra kelâmı bıraktım ve fıkıhla uğraşmaya başladım. Ve şunu gördüm ki: Kelâmıla uğraşanların sîmaları asla salihlerin sîmaları değildir, kalpleri kaskatı, gönülleri serttir. Üstelik onlar Kitap, Sünnet ve Selef-i Sâlih'e muhalefet etmeye hiç mi hiç aldrış etmezler. Şu bir gerçek ki, eğer kelâm hayırlı olsaydı, zaten Selef-i Sâlih'in muhakkak onunla uğraşırdı." *el-Kerderî, Menâkıbu Ebî Hanîfe, (sh: 137-138).*

Ebû Hanîfe'nin oğlu Hammâd diyor ki:

"Babam bir gün yanıma geldi. O sırada kelâmcılardan bazıları da yanımda bulunuyordu. Aramızda bir konuyu... tartıştığımızdan dolayı seslerimiz de alabildiğine yüksek çıkıyordu. O'nun eve girdiğini sezince yanına gittim. Bana: "Hammâd! Yanındakiler kim?" dedi. Ben de: "Falan, falan ve falan" diyerek yanımdakilerin isimlerini saydım. "Peki neyi tartışıyorsunuz?" dedi. Ben de şöyle şöyle bir konuyu tartışıyoruz, dedim. Bana: "Ey Hammâd! Kelâmı bırak" dedi. Hammâd diyor ki: Ben babamın konuşurken saçmalaşan biri olduğunu hiç görmediğim gibi, O'nun bir şeyi emredip sonra onu yasaklayanlardan biri olduğunu da bilmem. Ona: "Babacığım! Sen daha önce benim kelâm ilmini öğrenmemi istemiyor muydun?" dedim. O da: "Evet oğlum. Fakat bugün bunu sana yasaklıyorum" dedi. Ben de: "Niçin?" diye sordum. O da: "Ey Oğlum! (Bugün) seninde gördüğün gibi kelâmî konularda ihtilafa düşen bu kimseler, bir zamanlar tek bir söz ve tek bir din üzereydiler. Tâ ki şeytan onların aralarını bozdu, sonra da aralarına düşmanlık ve ihtilaf soktu. Böylece ayrılıp ihtilafa düştüler..." *Muvaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 183-184).*

Kabîsa b. 'Ukbe (ölm. 215h.) şöyle der:

"İmam Ebû Hanîfe -Allah kendisine rahmet etsin- için başında hevâ (kelâm) ehliyle tartışmalara girişirdi. Nihayet bu hususta kendisine bakılan bir baş (lider) oldu. Daha sonra tartışmayı bırakarak fıkıh ve sünnete döndü ve bir imam oldu." *Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, Ukûdu'l-Cumân fî Menâkıbî'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfete'n-Nu'mân (sh: 161); Muwaffak el-Mekkî, Menâkıbu Ebî Hanîfe (sh: 53-54).*

Ünlü Mâturîdî âlim Sadru'l-İslam Muhammed Pezdevî (ölm. 493h.) şöyle der:

"Biz Ebû Hanîfe'ye uyuşuyoruz Çünkü O, usûl'de ve furû'da bizim imamımız ve örneğimizdir. O (önceleri) kelâm ilminin öğretimini, öğrenimini ve yazımını caiz görüyordu. Fakat ömrünün sonunda bu hususta münazara yapmaktan kaçınmış ve arkadaşlarının da bu hususta münazara yapmalarını yasaklamıştır." *Usûlu'd-Dîn (sh: 4).*

2- İmam Mâlik:

"Kim dini kelâmı öğrenmek isterse zındıklık etmiş olur." *Zemmu'l-Kelâm* (K: 173/A).

"Dinde kelâmı hoş görmüyorum. Bizim yörenin insanları kelâmı hoş görmez ve onu yasaklardı. Cehm'in görüşleri, kader ve bunlara benzeyen şeyler hakkında konuşmak gibi. Altında ameli barındırmayan (mübah olmayan) hiçbir konu hakkında konuşmayı sevmem. Fakat dinle (Allah'ın diniyle) ilgili konularda ve Allah Azze ve Celle hakkında konuşmaya gelince, bu hususlarda susmak bana daha sevimlidir. Çünkü ben yörenin halkının, altında ameli barındıran konular hariç dinde konuşmayı yasakladıklarını gördüm." *el-Lâlekâî* (1/148-149, No: 309); *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih* (2/938, No: 1786).

"Hevâ ve bid'at ehliyle, yıldız falıyla uğraşanların kitaplarından herhangi bir şeyin kiralık verilmesi caiz değildir. Bizim ashâbımız nezdinde hevâ ve bid'at ehlinin kitapları Mu'tezile ve diğerlerinden oluşan kelâmcıların kitaplarıdır. Bu kitaplar kiraya verilmişse kira akdi feshedilir. Yine yıldız falından, cin büyülerinden ve bunlara benzer şeylerden bahseden kitaplarda böyledir." *Câmiu Beyânî'l-İlmi ve Fadlih* (2/942-943, No: 1800).

"Eğer bir kimse Allah'a ortak koşmak dışında bütün büyük günahları işlese sonra da bu hevâ ve bid'atleri -ki bunlar arasında kelâmı da saydı- terketsen, cennete girer." *Ebû Nuaym, Hilâletü'l-Evliyâ* (6/325).

3- Ebû Yûsuf:

"Rivâyete göre Bişr el-Merîsî'ye : "Kelâm ilmini bilmek cehâlet, bilmemek ise ilimdir" demiştir." *el-Hucce fî Beyânî'l-Mehacce* (1/106); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 75); *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* (sh: 4).

"Kim dini kelâmı öğrenmek isterse zındıklık etmiş olur. Kim kimya yoluyla mal elde etmeye çalışırsa iflas eder. Kim de hadisin garibini elde etmek isterse yalancı olur." *el-İbânetü'l-Kübrâ* (sh: 537-538); *el-Lâlekâî* (1/147, No: 305 benzeri); *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs* (No: 4); *Zemmu'l-Kelâm* (6/104/1); *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* (1/114 benzeri); *el-Hucce fî Beyânî'l-Mehacce* (1/106); *el-Uluu li'l-Âliyyi'l-Gaffâr* (bk. *Muhtasaru'l-Uluu*, sh: 154, No: 157); *Siyer* (8/537); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 75); *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber* (sh: 4).

"Kelâm ilmini bilmek zındıklığa davetiye çıkarır." *el-İbânetü'l-Kübrâ* (sh: 538).

"Sakin üç şeyi üç şeyle isteme: Dini tartışmalarla öğrenmek isteme. Çünkü bu konuda derine dalan hiç kimse yoktur ki ona zındık denmiş olmasın. Malı kimya yoluyla elde etmek isteme. Çünkü bu hususta derine dalan hiç kimse yoktur ki iflas etmiş olmasın.

Hadisi rivâyet fazlalığıyla elde etmek isteme. Öyle ki bilinmeyen bir şeyi söylersin de sonra (sana) yalancı denilir." *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce 1/105*).

Âlimlerin bu konudaki diğer sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. *el-Lâlekâî (1/114-150)*; *Zemmu'l-Kelâm adlı kitabın tamamı*; *Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih (2/928-943)*; *el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce (1/102-106)*; *Şerhu'l-Fıkhî'l-Âkber (sh: 3-8)*; *Hadisçilerle Kelamcılar Arasındaki Münakaşalar (sh: 253-258)*.

278. Bk. 4. bölüm sh: 66-67.

279. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ (sh: 143, Mecmûu'l-Fetâvâ 5/99-100)*.

280. *A. g. e. (sh: 145, 5/101)*. Daha sonra İbn-i Teymiyye şöyle diyor: "Muâz b. Cebel, Ebû Dâvûd'un Sünen'inde rivâyet ettiği meşhur sözünde şöyle demektedir: "Hakkı, onu getiren (söyleyen) kâfir -veya fâsık dedi- bile olsa herkesten alıp kabul edin. Hikmet sâhibi kimsenin sapıtmasından da sakının." Bunun üzerine çevresindekiler dediler ki: "Kâfirin hak söz söylediğini nasıl biliriz?" Dedi ki: "Hakkın üzerinde bir nûr vardır." Ya da bu anlamda bir söz söyledi." *A. g. e. (sh: 145-146, 5/101-102)*.

İbn-i Teymiyye'nin Muâz b. Cebel'den naklettiği bu mevkûf (sahâbî sözü) hadisi; *Abdürrezzâk "el-Musanna" (No: 20750)*; *Ebû Dâvûd (No: 4611)*; *İbn-i Vaddâh "el-Bida' ve'n-Nehyu Anhâ" (No: 26 özet olarak)*; *Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 47-48)*; *İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (1-22/B)*; *el-Lâlekâî (No: 116)*; *Ebû Nuaym "el-Hilye" (1/232)* ve *İbn-i Abdilberr "Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih" (2/981, No: 1871)* farklı lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Hadisin mevkûf olarak sahih olduğunu Münzirî, Muhammed Şemsu'l-Hakk el-Azîm Âbâdî (*bk. Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvûd, 12/238*); Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî (*bk. el-Musannef Tahkiki, 11/364*); Ebu'l-Ûşbâl ez-Züheyrî (*bk. Câmiu Beyâni'l-İlmi ve Fadlih Tahkiki, 2/981*) ve el-Elbânî (*bk. Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd, No: 4611*) belirtmişlerdir.

281. Bir bölümü Şia'ya, bir bölümü de Bâtiniyye'ye mensup olan sapık bir fırka. Bâtiniyye'ye mensup olan kolu islam dışı sapılmıştır. Bunlar, imameti Ca'fer-i Sâdık'a götürmüş ve ondan sonraki imamin, oğlu İsmâil olduğunu iddia etmişlerdir. Bunlar da kendi içlerinde iki gruba ayrılmışlardır: İlk grup imam olarak İsmâil b. Ca'fer'i, ikinci grup ise Ca'fer'in torunu Muhammed b. İsmâil b. Ca'fer'i beklemektedir. Bâtiniyye'nin İsmâiliyye grubu işte bu ikinci görüşe meyletmıştır. Fikirleri Bâtiniyye ve Karâmitayla aynıdır. Sadece imamların tayini gibi birkaç meselede ayrılığa düşmüşlerdir. Görüşleri için 270 ve 271 nolu dipnotlara bakılabilir. Ayrıca bk. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (2/100, 101)*; *İ'tikâdâtü Fırakî'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 54, 76)*; *el-Milel (1/122, 140-142)*; *Mecmûu'l-Fetâvâ (1/243, 2/67, 92, 95, 130, 196), (3/357), (4/185, 287, 429, 490), (5/32, 197), (7/503), (35/135, 136, 139, 140, 141, 143, 144, 162)*; *Minhâcu's-Sünne (1/10), (9/386)*.

282. Salâhuddîn Halîl es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefayât* adlı eseri (7/138)'de bu beyitin meşhur şâir Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hânî el-Hakemî'ye (ölm. 195 veya 196 h.) ait olduğunu söylemiştir. Ebu'l-Ferec el-Ësbehânî ise, *el-Ëğânî* adlı eseri (4/35)'de bu beyitin aşağıda gelen şu üç beyitle birlikte Ebu'l-Atâhiye İsmâil b. Kâsım el-'Anezî'ye (öl. 211 veya 213 h.) ait olduğunu söylemiştir:

"Gerçek şu ki, muhakkak hepimiz ölüp gideceğiz.

Zaten âdemoğlunun hangisi sonsuza kadar kalıcıdır ki?

Onların başlangıçları Rabb'lerinden idi,

Ve sonunda herkes Rabb'ine dönücüdür.

Ne tuhaf! İlahı nasıl isyan edilebiliyor?!

Ya da inkarcı onu nasıl inkar edebiliyor?!

(Oysa) her bir şeyde vardır, O'na bir ayet

O'nun (varlık) ve birliğine eder delâlet."

Bu beyitler için bk. Ebu'l-Atâhiye'nin Dîvân'ı (sh: 62).

283. *Te'vîlcilere redd için bk. 20 bölümün 2. faslı sh: 192-194.*

284. Bunlar, sıfat ayet ve hadislerinin anlamları hakkında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e, ashâbına ve bu ümmetin âlimlerine cehâlet nispet ettikleri için bunlara techîlci (cahil görenler) denmiştir. Sıfat ayet ve hadislerinin anlamları üzerinde bir şey söylemeyeip bunları Allah'a bıraktıkları (havale ettikleri) için de bunlara tefvîzci (mufawıza) denmiştir. Bu her iki görüşte yanlıştır. *Bk. Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (1/121); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 527-528); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (1/93-95); Takrîbu't-Tedmuriyye (sh: 82-83). İspat ve tefvîz arasındaki ilişki için ayrıca bk. Dr. Rızâ b. Na'sân Mu'tî'nin Alâkatu'l-İsbât ve't-Tefvîz bi Sifâti Rabbi'l-Âlemîn adlı kitabı.*

285. *Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (1/121).*

286. Dilde benzerlik, benzeşiklik, uyumluluk ve ahenk gibi anlamlara gelen müteşâbihin terim anlamının ne olduğu hakkında tam bir ittifak yoktur. Şeyhül-İslâm İbn-i Teymîyye bu hususta âlimlerin 10 değişik görüşe ayrıldıklarını ancak bunların genelinde müteşâbih ayetin anlamının âlimler tarafından bilindiğini belirtmektedir. Bu görüşler kısaca şöyledir:

1- Müteşâbih ayet neshedilmiş ayetdir. Neshedilmiş ayetin anlamı da bilinmektedir. Bu, İbn-i Mes'ûd, İbn-i -i Abbas, Katâde, Süddî ve diğerlerinden rivâyet edilmiştir. İbn-i Teymîyye bu görüşün İbn-i -i Abbas ve Katâde'ye ait olmasının çok uzak bir olasılık, hatta bir yalan olduğunu sebepleriyle belirtir.

2- Muhkem, âlimlerin te'vîlini (tefsirini) bildikleri, müteşâbih ise te'vîlini bilmeleri için bir yolun bulunmadığı âyettir. Tıpkı kıyametin kopacağı zamanı bilmek gibi. Bu görüş, Câbir b. Abdillâh'tan rivâyet edilmiştir.

3- Müteşâbih âyet, sûrelerin başlarındaki mukattaa harfleridir. Bu da, İbn-i -i Abbas'tan rivâyet edilmiştir.

4- Müteşâbih, anlamları birbirine benzeyen âyettir. Bu, Mücâhid ve âlimlerin çoğunun görüşüdür.

5- Müteşâbih, lafızları tekrarlanan âyettir. Kur'ân'da değişik yerlerde tekrarlanan peygamber kıssaları gibi. Bu, Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem'in görüşüdür.

6- Müteşâbih, açıklamaya ihtiyaç duyan âyettir. Bu, İmam Ahmed'den rivâyet edilmiştir.

7- Müteşâbih, pek çok yönü olan, pek çok yönü içinde barındıran âyettir. Bu, İmam Şafiî ve İmam Ahmed'den nakledilmiştir.

8- Müteşâbih, içinde kıssa ve misaller bulunan âyettir. Bunun da anlamı bilinmektedir.

9- Müteşâbih, kendisine iman edilen fakat onunla amel edilmeyen âyettir. Bu da anlamı bilinen şeylerdendir.

10- Müteşâbih, sıfat âyetleri ve hadisleridir. Bu, bazı müteahhi'n âlimlerin görüşüdür. Bu da anlamı bilinen şeylerdendir. *Bk. Mecmû'ul-Fetâvâ (17/418-426)*

İbn-i Teymiyye'nin naklettiği tüm bu tanımlar âyette de geçtiği gibi müteşâbihin; muhkemin karşısı olduğu göz önüne alınarak yapılmıştır. Ancak müteşâbih kelimesi tek başına ele alındığında, Kur'ân'ın özelliklerinden birinin de onun "kitâben müteşâbihen" yâni mükemmellikte, i'câzda, nazımda, hükümlerde, menâfi-i amme ve rehberlikte, âyetleri birbiriyle uyumlu, ahenkdâr ve tutarlı; doğrulukta, va'zda, hikmette, hidâyette ve diğer bütün hususlarda birbirine benzeyen bir kitap olmasıdır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "Allah, sözün en güzelini, âhenkli (uyumlu), ikişerli (tekrarlı) bir kitap olarak (halinde) indirmiştir. Rabb'lerinden korkanların ondan derileri (tüpleri) ürperir, derken hem derileri (bedenleri) hem de kalpleri Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar." (Zümer, 23).

Âl-i İmrân sûresi 7. âyette belirtilen, Allah'tan başka kimsenin bilmediği müteşâbihlerden maksat, ilgili âyetin nüzûl sebeplerinin de (*bk. İbn-i Kesîr 1/352-356*) ortaya koyduğu gibi ya kıyametin vukûu ve ümmetin eceli gibi gelecekte vukû bulacak olan fakat gayb oldukları için bilinmesi imkansız olaylardır -ki bunları mukattaa harfler yoluyla bilmeye uğraşmışlardır- ya da Allah'ın zât ve sıfatlarıyla ilgili olup, mahiyet ve hakîkati aklın bilgi sınırları dışında kalan gerçeklerdir. Nüzûl sebeplerinden de anlaşılacağı

üzere, İslâm'ın can düşmanı olan Yahûdi ve Hristiyanlar, bozgunculuk yapmak için, bu kabil meselelerin peşine düşmüşlerdi de, bunun üzerine Kur'ân'ı Kerim onlara gerekli cevabı vermişti. Yoksa bu ayetten Kur'ân'da anlaşılması ve tefsiri mümkün olmayan birtakım ayetlerin bulunduğu anlamı kesinlikle çıkmaz. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. İbn-i Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân (sh: 86-102); Mecmûu'l-Fetâvâ (3/59-68), (5/35-38), (13/142-145), (16/291-292), (17/384-385, 397-418, 418-426); Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/352-353). Ayrıca bk. Hatîb el-İskâfî'nin "el-Âyâtü'l-Müteşâbihât", Muhammed el-Emîn eş-Şankî'nin "Defu İhâmî'l-Idtirâb an Âyi'l-Kitâb" ve Prof Dr. Yusuf İşcık'ın "Kur'ân'ı Anlamada Temel Bir Problem: Te'vîl" adlı eserlerinin tamamı.*

287. (ZAYIF ESER): İmam Taberî, "Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân" (3/183, No: 6629)'da İbn-i Ebî Necîh Ş Mücâhid Ş İbn-i -i Abbas yoluyla "ben onun te'vîlini bilenlerdenim" lafzıyla rivâyet etmiştir. Taberî'den de Kurtubî "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân" (4/12)'de, İbn-i Kesîr "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm" (1/355)'de rivâyet etmiştir. İsnâddaki İbn-i Ebî Necîh; Abdullah b. Ebî Necîh Yesâr el-Mekkî, Ebû Yesâr es-Sekafî'dir. Tefsir sahibidir. Hicri 131 yılında vefat etmiştir. Kadercilik ve itizâl fitnesiyle itham edilmişse de hadis rivâyetinde sika (güvenilir) sayılmıştır. Tedlîs yaptığı da söylenmiştir. Kendisinden cemâat hadis rivâyet etmiştir. Mücâhid'den rivâyetine gelince bu konuda şunlar söylenmiştir:

Yahyâ b. Saîd: "İbn-i Ebî Necîh, Mücâhid'den tefsir işitmemiştir."

Yahyâ el-Kattân: "Tefsirin hepsini Mücâhid'den dinlememiştir. Aksine hepsini el-Kâsım b. Ebî Bezze'den dinlemiştir."

İbn-i Hibbân: "İbn-i Ebî Necîh, İbn-i Cüreyc'in dengidir. Çünkü her ikisi de tefsirde Mücâhid'den yaptıkları rivâyetleri O'ndan bir şey işitmeksizin el-Kâsım b. Ebî Bezze'nin kitabından yapmışlardır." *Bk. Mîzânü'l-İtidâl (2/515); Siyer (6/125-126); Tehzîbu't-Tehzîb (6/50-51); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 552).*

İmam Taberî, Kurtubî ve İbn-i Kesîr ilgili yerlerde eserin sıhhati hakkında bir şey söylememişlerdir. el-Elbânî'de "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye" adlı esere yaptığı tahkikte (sh: 214) bu eseri naklettikten sonra diğer imamlar gibi sıhhatine dâir bir şey söylememiştir. Ancak Dr. Abdullah et-Türkî ve Şuaýb Arnavût aynı esere yaptıkları tahkikte (1/254, 3 nolu dipnot) yukarıda açıklanan nedenden dolayı eserin zayıf olduğunu belirtmişlerdir.

İbn-i Teymîyye ise, Mücâhid'in, İbn-i -i Abbas'tan yaptığı tefsir hakkında şunları söyler: "İbn-i -i Abbas'ın tefsirdeki öğrencilerinin en hası (özü) Mücâhid'dir. Öyle ki imamların; Sevrî, Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî gibi pek çoğu Mücâhid'in tefsirine dayanıp güvenmişlerdir. Sevrî şöyle demiştir: 'Mücâhid'den sana tefsir geldiği zaman, bu sana yeter'. İmam Şâfiî'de kitaplarında ekseri İbn-i 'Uyeyne Ş İbn-i Ebî Necîh Ş Mücâhid kanalından nakillerde bulunur. Yine bunun gibi Buhârî'de Sahîh'inde bu tefsîre dayanıp

güvenir." Daha sonra İbn-i Teymiyye sözlerine, İbn-i Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı rivâyetin, doğru olup olmadığı hakkında, şunları söyleyerek devam eder: "Sâhibinin, İbn-i Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı rivâyetin sahih olmadığı sözüne gelince, buna şöyle cevap verilir: İbn-i Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsîr, tefsirlerin en sahihlerindendir. Hatta tefsir ehlinin elinde, tefsir alanında, İbn-i Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsirden daha sahih bir kitap yoktur ki, sihatte onun dengi olabilsin. Sonra beraberinde onu doğrulayan şu söz vardır: 'Kur'ân'ın (tamamını) (Fâtîha'dan sonuna kadar) İbn-i -i Abbas'a arzettim (sundum); her ayetle durur (bazı rivâyetlerde O'nu durdurur) ve tefsirini O'na sorardım.' [*Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân* (1/65, No: 108); *İbn-i Sa'd "et-Tabakâtü'l-Kübrâ"* (6/19); *Tezkiretü'l-Huffâz* (1/92); *Siyer* (14/168); *Tehzîbu't-Tehzîb* (10/38, 39)]." *Mecmûul-Fetâvâ* (17/408-409). Ayrıca bk. (17/407).

İbn-i Teymiyye, her ne kadar İbn-i Ebî Necîh'in Mücâhid'den yaptığı tefsir rivâyetini sahih görmüş ve buna bağlı olarak bu eserin sahih olduğunu söylemişse de bize göre eser sened açısından zayıftır. Çünkü bunu İbn-i -i Abbas'tan sadece Mücâhid rivâyet etmiş, O'ndan da yukarıda cerh ve ta'dîl durumu açıklanan İbn-i Ebî Necîh rivâyet etmiştir ki buna göre İbn-i Ebî Necîh, Mücâhid'den tefsir işitmemiştir. Üstelik buna zıt fakat isnâd bakımından bundan daha kuvvetli başka rivâyetler İbn-i -i Abbas'tan gelmiştir. Biz ileride bunlara değineceğiz. Sonra bu rivâyet doğru olsa bile buradaki te'vîlden maksat İbn-i Teymiyye'nin de dediği gibi [bk. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ sh: 70-71, Mecmûul-Fetâvâ 5/35-36*; (17/381)] tefsirdir. Ya da İbn-i -i Abbas bu görüşünden vazgeçmiş ancak Mücâhid bunu bilememiştir. *Daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmûul-Fetâvâ* (17/400, 402); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 214); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtiyye* (1/88); *Takrîbu't-Tedmiyye* (sh:85).

288. Buna göre âyetin anlamı: "O'nun (müteşâbihlerinin) te'vîlini (tefsirini, anlamını) Allah'tan ve ilimde yüksek dereceye erişenlerden başkası bilmez ki, onlar: 'Biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" olur. Bu takdirde "ve'r-râsihûne" kelimesi Allah lafz-ı celâline bağlı (ma'tûf) olup, ma'tûfun alehinin i'râbıyla merfûdur. Bu kiraatin gereği olan i'râb vechi, Hattâbî'nin de belirttiği gibi dilcilerin geneli tarafından reddedilmiştir. Sonra bu görüşü benimseyenler İbn-i -i Abbas?, Mücâhid, er-Rabî b. Enes, Muhammed b. Câ'fer b. ez-Zübeyr, el-Kâsım b. Muhammed, Muhammed b. İshâk, İbn-i Kuteybe ve kelâmcıların ekserisidir. Bunun, sahâbeden İbn-i -i Abbas'ı istisnâ edersek -ki bu rivâyetin zayıflığını yukarıda söylemiştik- naklî yönden herhangi bir dayanağı yoktur. Çünkü bir şeyin naklî olma özelliğinin asgari şartı, Kur'ân'ın nüzûlüne şahid olan sahâbe nesline dayanmasıdır. Burada ise, İbn-i -i Abbas hâriç herhangi bir sahâbî sözü mevcut değildir. Üstelik O'ndan bunun tam tersi görüş, sahih olarak nakledilmiştir. *Bu i'râb vechi hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn-i Kuteybe, Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân* (sh:98-102); *Taberî* (3/184); *Kurtubî* (4/12-13); *Mecmûul-Fetâvâ* (3/55), (5/35-36), (17/392-394,

400, 402); *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm* (1/355); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh:214); *Şevkânî, Fethu'l-Kadîr* (1/350); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 78).

289. Buna göre âyetin anlamı: "O'nun (müteşâbihlerinin) te'vîlini (hakikatini, niteliğini) Allah'tan başkası bilmez. İlimde yüksek dereceye erişenler ise, 'biz ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır, derler'" olur. Bu takdirde "ve'r-râsihûne" kelimesi müstakil (bağımsız) bir kelâm olup cümle başıdır. Mübtedâ olarak veya başka itibarlarla merfûdur. Bu görüşü İbn-i -i Abbas, İbn-i Ömer, İbn-i Mes'ûd, 'Ubeyy b. Ka'b, Urve b. Zübeyr, Katâde, Ebu's-Şa'sâ, Ömer b. Abdulazîz, Ebû Nehîk el-Ësedî, İmam Mâlik, Hasenü'l-Basrî, el-Kisâî, el-Ferrâ, Ahfeş, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm, Sa'leb, İbn-i u'l-Ënbârî, Taberî, Hattâbî, Kurtubî, Fahreddîn er-Râzî, Ebû Hayyân, İbn-i Kesîr, Şevkânî ve daha birçok âlim tercih etmişlerdir. Görüldüğü gibi İbn-i -i Abbas'ın ismi burada da geçmektedir. Üstelik pek çok sahâbe ve imam da bu görüşü benimsemiştir. *Bu i'râb vechi hakkında daha geniş bilgi için bk. Te'vîlu Müşkili'l-Kur'ân* (sh: 98-102); *Taberî* (3/184); *Kurtubî* (4/12); *Mecmûu'l-Fetâvâ* (3/54-55), (5/36-37), (17/392-394, 400, 406); *İbn-i Kesîr* (1/354-355); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 213-214); *Fethu'l-Kadîr* (1/350); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 78).

290. Sonuç olarak bütün bu anlatılanları özetlemek gerekirse, İbn-i 'Useymîn'in bu konudaki şu sözlerini zikredebiliriz:

"'Allah' lafz-ı celâli üzerinde durularak icra edilen okuyuş şekline göre (kırâatü'l-vakf) bu âyet; kesinlikle Kur'ân'da anlamını Allah'tan başkasının bilmediği birtakım âyetlerin bulunduğunu göstermemekte, ancak hakikatini, niteliğini ve özünü Allah'tan başkasının bilmediği birtakım âyetlerin Kur'ân'da bulunduğunu göstermektedir. 'Allah' lafz-ı celâli üzerinde durmadan geçilerek icrâ edilen okuyuş şekline (kırâatü'l-vasl) göre ise bu âyet; ilimde yüksek dereceye erişenlerin, insanların pek çoğuna gizli kalan müteşâbih âyetlerin anlamını bildiklerini göstermektedir. Buna göre, daha önce söylediğimiz; Kur'ân'da anlamı bilinmeyen âyet yoktur, sözümüzde herhangi bir çelişki ve karışıklık bulunmamaktadır." *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh:78-79). Ayrıca Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye'de her iki okuyuş şeklinin yukarıda söylenen itibarla hak olduğunu ve ikisi arasında herhangi bir çelişki ve zıtlığın bulunmadığını söylemektedir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ* (3/55), (5/36), (17/381-382).

291. Büyük tâbiî Habîb b. Rubeyy'a el-Küfî, Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî. Babası Peygamberle bazı gazvelere de katılmış olan sahâbî Habîb b. Rubeyyî'a'dır. Rasulullah hayattayken dünyaya gelen Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî Kur'ân okumayı bizzat babasından öğrenmiş, kısa sürede Kur'ân hıfzını tamamlamış ve zamanla yaşadığı dönemin Kur'ân'ı ustalık ve muharetle okuyup okutan seçkin hâfız kâfileri arasına girmiştir. Bu nedenle kendisine Mukriu'l-Küfe denmiştir. Onun bu ünvanı hakketmesinde Kur'ân'ı bizzat Hz. Osmân, Hz. Ali ve Abdullah b. Mes'ûd gibi ulu sahâbîlere arzetmesinin büyük bir rolü vardır. Kendisinden Âsım b. Ebî'n-Necûd, Yahyâ b. Vessâb, 'Atâ' b. es-Sâib,

Abdullah b. İlsâ b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Muhammed b. Ebî Eyyûb, eş-Şa'bî ve İsmâil b. Ebî Hâlid gibi pek çok ulu tâbiî Kur'ân dersleri almıştır. Hatta kaynaklar, Peygamber'in her iki torunu Hasan ve Hüseyin'in de kendisine Kur'ân'ı arzettiğini kaydetmektedir. O, bütün bu dersler karşılığında, kendisine teklif edilen ücret ve hediyeleri şiddetle reddetmiş ve yegâne gayesinin Kur'ân'a hizmet etmek olduğunu belirtmiştir. Kendisinden Kütüb-i Sitte imamları hadis rivâyet etmiştir. "Sizin en hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir" hadisini Hz. Osmân'dan rivâyet eden bizzat kendisidir. Hz. Osmân'ın hilhafeti döneminde Kûfe'de insanlara Kur'ân okutmaya başlamış, Haccâc zamanında (Bîsr b. Mervân da denmiştir) Kûfe'de vefat edinceye dek yaklaşık 40 yıl kadar bu vazifesini sürdürmüştür. Hicri 70 yılından sonra Kûfe'de vefat etmiştir. *Bk. et-Tabakâtü'l-Kübrâ (6/212-214); et-Târîhu'l-Kebîr (5/528); Târîhu Bağdâd (9/430-431); el-İstîâb (1/383-384); Tezkiretül-Huffâz (1/58-59); Siyer (4/267-272); el-Bidâye ve'n-Nihâye (9/7); Tehzîbu't-Tehzîb (5/164); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 499).*

292. Mü'minlerin emiri Osmân b. Affân b. Ebî'l-Âs b. Ümeyye b. Abdışems b. Abdimenâf b. KusaYY el-Kureyşî el-Emevî. Künyesi Ebû 'Amr veya Ebû Abdillâh veya Ebû Leylâ'dır. Fîl olayından 6 yıl sonra dünyaya geldi. Annesi Ervâ binti Kureyz, İslâm diniyle müşerref olmuştur. Anneannesi, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in halası el-Beydâ binti Abdulmuttalib'tir. Hz. Osmân'ın özellikleri sayılmayacak kadar çoktur. Dört râşid halifenin üçüncüsüdür. İslâm'a ilk girenlerden biri olup cennetle müjdelenen 10 sahâbîden biridir. Peygamber iki kızını (Rukayye ve O'nun ölümünden sonra Ümmü Külsüm) onunla evlendirdiği için kendisine Zü'n-Nûreyn yâni iki nûr sâhibi denmiştir. Hanımı Rukayye ile beraber Habeşistan'a hicret eden ilk müslümanlardandır. Daha sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Bedir savaşına hanımı Rukayye ağır hasta olduğu için Peygamber'in emriyle katılamamış, ancak bizzat Rasûlullah tarafından kendisine ganimetten pay ayrılmış ve cihad sevâbına nâil olduğu haber verilmiştir. Peygamber O'nu Mekkelilere barış elçisi olarak gönderdiği zaman Hudeybiye'de bulunan sahâbeye O'nun ölüm haberi gelince Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem onları toplayarak ağaç altında onlardan Ridvân Be'y'atini almış, bu esnada bir elini kendisi için diğer elini de Hz. Osmân için uzatarak O'nun da be'y'ate katılmasını sağlamıştır. Cömertliği ve müslümanlara ikramıyla bilinen Hz. Osmân Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in cennet müjdesi üzerine müslümanların istifadesine sunmak için Rûme kuşusunu bir Yahûdi'den satın almıştır. Meleklerin dahi kendisinden haya ettiği (utandığı) Hz. Osmân, hilafeti döneminde çok hayırlı hizmetler yapmıştır. Hz. Ebû Bekr döneminde ön hazırlıkları yapılan Kur'ân'ın bir kitap haline getirilmesi olayını özenle gerçekleştirmiş ve onu çoğaltarak değişik İslâm bölgelerine göndermiştir. Horasân ve Mağrib diyarları O'nun döneminde fethedilmiştir. İlim, amel, takva ve cihadı bir arada toplayan Hz. Osmân hakkında vârid olan faziletler o kadar çoktur ki biz sadece bunlardan bir tanesini zikretmekle yetineceğiz. Ebû Mûsa el-Ûş'arî şöyle dedi: "Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem ile Medine

bostanlarından bir bostanda beraber idim. Bir kimse geldi ve (kapının) açılmasını istedi. Nebî sallallâhu aleyhi ve sellem bunun üzerine şöyle dedi: '... O'na kapıyı aç ve O'nu, kendisine isâbet edecek belâ ve imtihanlara karşı cennetle müjdele buyurdu.' Birde baktım ki gelen Osmân'dır. O'na Rasûlullah'ın söylediği şeyi haber verdim. Bunun üzerine Allah'a hamdetti. Sonra da şöyle dedi: 'Kendisinden yardım istenecek ancak Allah'tır.'" (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1554*).

H. Osmân, Peygamber'in haber verdiği gibi halifeliğinin 12. yılında, hicri 35 yılı Zilhicce ayının 18. günü Cuma gününde 80 yaşındayken (önce veya sonra da denmiştir) evinde Kur'ân okurken, Sûdân b. Humrân (başkaları da denmiştir) tarafından zâlimce şehid edilmiş ve Medine'deki Bakî kabristanına defnedilmiştir. Allah O'ndan râzı olmuş, O da Allah'tan râzı olmuştur. Peygamber'den 146 hadis rivâyet etmiştir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât (sh: 56, No: 28); el-İstî'âb (3/155-156); Tezkiretü'l-Huffâz (1/8-10); el-İsâbe (4/377-379); Tehzîbu't-Tehzîb (7/124-125); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 667)*.

293. Dört Abdullah'tan biri, Abdullah b. Mes'ûd b. Gâfil b. Habîb b. Şemh b. Fâr b. Mahzûm b. Sâhile b. Kâhil b. el-Hâris b. Temîm b. Sa'd b. Hüzeyl b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar, Ebû Abdîrahmân el-Hüzelî el-Mekkî el-Muhâcirî el-Bedrî. Babası Mes'ûd b. Gâfil câhiliye döneminde Abdullah b. el-Hâris b. Zühre ile ittifak yaptığı için Abdullah b. Mes'ûd'a Benî Zühre'nin müttefikî lakabı verilmiştir. Annesi Ümmü Abdillâh binti Abdi Vedd (Vüdd de denir) b. Süvâe, Mekke'de ilk müslüman olan sahâbe hanımlardan olup bizzat Peygamber tarafından övülmüştür. Abdullah b. Mes'ûd, Mekkeli muhâcirlerin ilk müslüman olanlarındandır. H. Ömer'den önce müslüman olmuştur. İslâmın ilk yıllarında, altıncı kişi olarak İslâm'a müşerref olmuştur. Kendisi bu olayı oğluna şöyle anlatır: "Muhakkak beni, altının altıncısı olarak gördün. O zaman yeryüzü üzerinde bizden başka müslüman yoktu." (*Hilyetü'l-Envîâ 1/126; el-Müstedrek 3/354, No:5368*. Hâkim isnâdının sahih olduğunu söylemiş, Zehebî'de O'na katılmıştır. Isnâdı dedikleri gibidir.) İbn-i Mes'ûd Habeşistan ve Medine olmak üzere iki hicret gerçekleştirmiş, Bedir ve diğer savaşlara katılmıştır. Peygamber'in Ashâb-ı Suffe'sinden olup yanından hiç ayrılmamış ve Rasûlullah vefat edinceye kadar O'nun terliklerini taşımıştır. Peygamber Mekke'de O'nunla ez-Zübeyr b. el-Awâm arasında, hicretten sonra Medine'de ise Enes b. Mâlik, diğer bir rivâyetle ise Sa'd b. Muâz ile kardeşlik tesis etmiştir. Sahâbenin âlimlerinin büyüklerinden olan İbn-i Mes'ûd'un üstün meziyetleri sayılmayacak kadar çoktur. Peygamber'den sonra Mekke'de Kur'ân'ı açıktan okuyan ilk sahâbîdir. O'nun Kur'ân ilmi o kadar geniş ki bizzat Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in methü senâsına mazhar olmuştur. Kendisi Rasûlullah'ın mübârek ağızlarından 70 sûre öğrendiğini söyler. (*Bk. el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1598*). Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem O'nun Kur'ân hakkındaki derin ilmini, Abdullah b. 'Amr'ın rivâyet ettiği bir hadiste şöyle belirtmiştir: "Kur'ân okumayı 4 kişiden alıp öğreniniz: Abdullah b. Mes'ûd (Rasûlullah isimleri saymaya O'ndan başladı), Ebû Huzeyme'nin azatlı kölesi Sâlim, 'Ubeyy b. Ka'b ve Muâz b.

Cebel'den". (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1600*). Hz. Ömer'in rivâyet ettiği bir hadiste ise O'nun Kur'ân hakkındaki bu derin ilmini Peygamber şöyle ifâde etmiştir: "Her kim Kur'ân'ı indirildiği gibi ilk ağızdan okumaktan hoşlanıyorsa İbn-i Ümmi Abd'in okuyuşu üzere okusun." (*Ahmed 1/445, 454; el-Müstedrek 3/359-360, No: 5390*. Hâkim tashih etmiş Zehebî'de O'na katılmıştır. İsnâdı hasendir. Değişik lafızlarla rivâyet edilmiştir. *Bk. Ahmed 1/7, 36; Tirmizî No: 3027; Hilvetü'l-Evliyâ 1/124; es-Sünenü'l-Kübrâ 1/452*).

Kendisi Kur'ân hakkındaki ilmini şöyle tanımlar: "Kendisinden başka hakkıyla tapılacak hiçbir ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabından indirilmiş hiçbir sûre yoktur ki ben onun nerede indirildiğini bilmeyeyim. Yine Allah'ın kitabından indirilmiş hiçbir âyet yoktur ki ben onun kimin hakkında indirildiğini bilmeyeyim. Eğer benden daha iyi bilen bir kimsenin bulunduğunu ve devemin de beni ona ulaştıracağını bilseydim, şüphesiz deveme biner ona giderdim." (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1599*).

İbn-i Mes'ûd ve annesinin Peygamber'e ve âilesine olan yakınlığını Ebû Mûsâ el-Eş'arî şöyle anlatmaktadır: "Ben kardeşimle Yemen'den Medine'ye geldiğim zaman bir süre bekledik (Peygamber'in etrafında gelişen olayları izledik). Bu esnâda bizim en fazla vâkif olduğumuz bir şey varsa, o da İbn-i Mes'ûd'un Peygamber sallallâhu alehî ve sellem'in ev halkından bir kişi olmasıydı. Çünkü Hz. Peygâmbere sallallâhu alehî ve sellem'in huzuruna sürekli İbn-i Mes'ûd ve annesinin girdiğini görüyorduk." (*el-Lü'lüü ve'l-Mercân, No: 1597*).

İbn-i Mes'ûd, Rasûlullah'ın vefatından sonra Şam'ın fethini görmüş, Hz. Ömer tarafından Kûfe'ye insanlara dinlerini öğretmesi için gönderilmiştir. Hz. Osmân ise kendisini Kûfe'ye vâli olarak atamış, daha sonra görevden alarak Medine'ye dönmesini emretmiştir. O'nun faziletini Peygamber'in şu hadisi açıkça ortaya koymaktadır: "Muhakkak Abdullah'ın ayağı mîzanda (diğer bir rivâyetle kıyamet gününde) Uhud dağından daha ağırdır." (*Ahmed 1/114, 420, 421; Ebû Ya'lâ 1/No: 540, 595; Taberânî "el-Kebîr" 9/No: 8452-8454; İbn-i Sa'd "et-Tabakâtü'l-Kübrâ" 3/115; Ebû Nuaym "el-Hilpe" 1/117, 127; Bezzâr "el-Müsne'd" 1/283; Hâkim "el-Müstedrek" 3/358 No: 5385, ve Zehebî "Siyer" 1/477-478, 479-480*. Hâkim tashih etmiş, Zehebî'de O'na katılmıştır. Heşemî *Mecmau'z-Zevâid* (9/288)'de Ahmed, Ebû Ya'lâ ve Taberânî'nin ricâlinin Ümmü Mûsâ dışında Sahîh'in ricâli olduklarını, Ümmü Mûsâ'nın ise güvenilir olduğunu söylemiştir. İbn-i Hacer de *el-İsâbe* (4/201)'de Ahmed'in hasen senedle rivâyet ettiğini söylemiştir. *Müsne'd Ebî Ya'lâ'nın muhakkık Hüseyin Selîm Esed* ise ilgili kitaba yaptığı tahkikte (1/410,447) Ebû Ya'lâ'nın isnâdının hasen olduğunu belirtmiştir.)

Sünnete düşkünlüğü, dünyadaki zâhid yaşantısı ve ahirete olan özlemi ile bilinen İbn-i Mes'ûd hicri 32 ya da 33 yılında Medine'de vefat etmiştir. Ebu'd-Derdâ'ya O'nun ölüm haberi gelince: "Ardından kendisi gibi birini bırakmadı" demiştir. Hadis rivâyetindeki itinalı ve dikkatli tavrıyla dikkat çeken İbn-i Mes'ûd Peygamber'den 848

hadis rivâyet etmiştir. İmam Zehebî bu sayının tekrarlarla birlikte 840 olduğunu söyler. Bunlardan 64 hadisi Buhârî ve Müslim ortaklaşa rivâyet etmişlerdir. Ayrıca Buhârî 21 hadisinin rivâyetinde, Müslim ise 35 hadisinin rivâyetinde teferrüd etmişlerdir. *Bk. Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât* (sh: 42, No: 8); *el-İstî'âb* (3/110-116); *Tezkiretül-Huffâz* (1/13-16); *Siyer* (1/461-500); *el-İsâbe* (4/198-201); *Tehzîbu't-Tehzîb* (6/26-27); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 545).

294. *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ'da* (sh: 73, *Mecmû'ul-Fetâvâ* 5/37): "Ve derlerdi ki" şeklindedir. Ayrıca *bk. Ahmed* (5/410); *Mecmû'ul-Fetâvâ* (5/156), (17/395-396, 407).

295. (SAHİH ESER): *Ahmed* (5/410) ve *İbn-i Ebî Şeybe* "el-Musannef" (6/No: 29920) Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî Ş'Atâ' b. es-Sâib yoluyla, *Taberî* "Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân" (1/60, No: 82) Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî 'Atâ' b. es-Sâib yoluyla, *İbn-i Sa'd* "et-Tabakâtü'l-Kübrâ" (6/212), *İbn-i Vaddâh* "el-Bidâi ve'n-Nehyu Anhâ" (sh:86) ve *Zehebî* "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ" (4/269, 271 temrîz sîgasıyla) Hammâd b. Zeyd Ş'Atâ' b. es-Sâib yoluyla birbirine yakın lafızlarla Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'den rivâyet etmişlerdir. İbn-i Teymîyye ise *Mecmû'ul-Fetâvâ*'nın değişik yerlerinde (*bk. 5/37, 156; 17/395-396, 407*) herhangi bir sened zikretmeden doğrudan Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî'den nakletmiştir. Eserin *Ahmed*, *İbn-i Ebî Şeybe* ve *Taberî* rivâyeti zaıftır. Çünkü Muhammed b. Fudayl ed-Dabbî ve Cerîr b. Abdülhamîd ed-Dabbî rivâyetlerini 'Atâ' b. es-Sâib ihtilâta uğradıktan sonra ondan işitmişlerdir. *Bk. Mecmau'z-Zevâid* (1/165); *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ Tahkiki* (4/271, 2 nolu dipnot). Eserin *İbn-i Sa'd*, *İbn-i Vaddâh* ve *Zehebî* rivâyeti ise sahihtir. Çünkü Hammâd b. Zeyd rivâyetlerini 'Atâ' b. es-Sâib ihtilâta uğramadan önce ondan işitmiştir. *Bk. el-Kâşîf* (2/22); *Hedyu's-Sârî* (sh: 446); *Tehzîbu't-Tehzîb* (7/180).

Eseri ayrıca muhtasar bir lafızla, *Hâkim* (no: 2047) ve *Bevhakî* "es-Sünnenü'l-Kübrâ" (3/119-120) 'Atâ' b. es-Sâib Ş' Ebû Abdîrrahmân es-Sülemî yoluyla sahâbî Abdullah b. Mes'ûd'un kendi sözü olarak rivâyet etmişlerdir. *Hâkim*: "Bu isnâdı sahih olan bir hadistir ve Şeyhân tarafından tahrîc edilmemiştir" demiş *Zehebî* de "sahih" diyerek ona muvafakat etmiştir. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn* (1/743-744). Bize göre bu her iki tashihde de nazar vardır. *Taberî* ise (1/60, No: 81) buna yakın bir lafızla eseri A'meş (Süleymân b. Mihrân el-Ësedî) Ş' Şakîk b. Seleme el-Ësedî yoluyla aynı sahâbîden rivâyet etmiştir. *Ahmed Şâkir*, *Câmiu'l-Beyân'a* yaptığı tahkikte (1/80): "Bu sahih muttasıl bir isnâddır" demiş, Şuaib el-Arnâvût ta *Siyer* 'e yaptığı tahkikte (4/271, 2 nolu dipnot): "Ricâli güvenilirdir" demiştir. Bu eser hakkında daha geniş bilgi almak isteyenler, bu eseri ayrıntılı bir şekilde incelediğimiz özel çalışmamıza bakabilirler.

296. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Mecmû'ul-Fetâvâ* (3/55-57), (5/35-36, *el-Fetvâ el-Hameviyye el-Kübrâ*, sh: 70-71), (17/363-443); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*

(sh: 212-216); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/88-91); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 84-87). Ayrıca bk. *Taberî* (3/184); *Kurtubî* (4/12); *İbn-i Kesîr* (1/355); *Şevkânî* (1/350).

297. (SAHİH HADİS): Hadisi bu lafızla *Ahmed* (1/266, 314, 328, 335); *Taberânî "el-Kebîr"* (No: 10587, 10614, 11204, 12506); *"es-Sağîr"* (No: 542); *Fesevî "el-Ma'rife ve't-Târîh"* (1/494) ve diğerleri sahih senedle İbn-i -i Abbas'tan rivâyet etmişlerdir.

Hadisi, *Buhârî* (No: 143) ve *Beğavî "Şerhu's-Sünne"* (No: 3942): "Allahım! O'nu dinde fakîh kıl" lafzıyla,

Ahmed (1/327) ve *Müslim* (No: 2477): "Allahım! O'nu fakîh kıl" lafzıyla,

Buhârî (NO: 75, 7270): "Allahım! O'na kitabı öğret" lafzıyla,

Ahmed (1/214, 269, 359); *Buhârî* (No: 3756); *Tirmizî* (No: 3824); *Beğavî* (No: 3943); *Taberânî "el-Kebîr"* (No: 10588, 11961, 12466) ve *Ebû Nuaym "el-Hil'ye"* (1/315): "Allahım! O'na hikmeti öğret" lafzıyla,

İbn-i Mâce (No: 166): "Allahım! O'na hikmeti ve kitabın te'vîlini öğret" lafzıyla,

Bezzâr "el-Müsned" (No:2674) : "Allahım! O'na Kur'ân'ın te'vîlini öğret" lafzıyla,

Ahmed (1/330): "Allah'a, beni ilim ve anlayış bakımından arttırması için dua etti" lafzıyla rivâyet etmiştir. Hadis sahihtir. Bk. *Beğavî* (14/146); *Heşemî "Mecmau'z-Zevâid"* (9/276); *İbn-i Hacer "Fethu'l-Bârî"* (1/204-205); *"el-İsâbe"* (4/122-124); *Ahmed Şâkir "Müsned Tahkiki"* (No: 2396) ve *el-Elbânî "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki"* (sh: 214, 180 nolu dipnot); *Mişkâtü'l-Mesâbi'h Tahkiki* (No: 6138, 6139).

298. Ayrıca bk. (*Yûnus* 39); (*Yûsuf* 6, 21, 36, 37, 44, 45, 100, 101); (*İsrâ* 35); (*Kehf* 78, 82). Bütün bu âyetler, bir şeyin varacağı hakikat anlamındaki te'vîlin bir haberde geçmesinin örnekleridir ki bu durumda haberin te'vîli; onun gerçekleşmesi; başka bir ifâdeyle haber verilen hakikatin bizzat kendisinin gerçekleşmesidir. Bu durum, Allah Teâlâ'nın künhü (mâhiyeti, özü), zâtı ve sıfatları hakkında mevcuttur ki, bunları kendisinden başkası bilmez.

Bir de bir şeyin varacağı hakikat anlamındaki te'vîlin, bir talepte (istemde) geçmesi durumu vardır ki bu takdirde, eğer istenen şey bir emirse, onun te'vîli; bu emrin hemen yerine getirilmesi, yok eğer bir yasaklamaysa derhal onun terk edilmesidir. Bunun örneği Hz. Âişe'nin Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den rivâyet ettiği şu hadistir: "Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem, rükû ve secdesinde şunları çok fazla söylledi: 'Rabbimiz olan Allah'ım! Sana hamdederek seni bütün noksanlık ve kusurlardan tenzîh ederim. Allah'ım! Beni bağışla'. O, Kur'ân'ı tæwvül ediyordu, yâni O, Allah'ın "Öyleyse Rabbine hamdederek O'nu tesbih et ve O'ndan bağışlanma dile. Çünkü O, tevbeleri çokça kabul edendir" (Nasr, 3) buyruğunda kendisine yapmasını emrettiği şeyi yerine getiriyordu." *Ahmed* (6/35, 43, 190, 230); *Buhârî* (No: 817, 4968); *Müslim* (No: 484);

Ebû Dâvûd (No: 877); *Nesâî* (2/219); *İbn-i Mâce* (No: 889) ve diğerleri. Ayrıca hadisi "Kur'ân'ı teewül ederdi" lafzı zikredilmeden *Buhârî* (No: 794, 4293, 4967) ve *Nesâî* (2/190) rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî* (No: 429); *Muhtasaru Sahîhi Müslim* (No: 294); *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (No: 871); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 213, 179 nolu dipnot); *el-Kelîmu't-Ta'vîb Tahkiki* (No: 87); *Sahîhu'l-Kelîmi't-Ta'vîb* (No: 70). Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/89); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 84-85).

299. Dikkat edilecek olursa, te'vîl bu anlamıyla haber verilen veya istenen şey vâkıa olarak ortaya çıkıp idrak olununcaya kadar bir bilinmezdir. Bk. *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 85).

300. Ayrıca bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/66-67); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (1/88, 89-91); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 86-87).

301. (ZAYİF ESER): Taberî "*Câmiu'l-Beyân*"da (1/57, No: 71); Muhammed b. Beşşâr Ş Müemmîl Ş Süfyan (es-Sevrî) Ş Ebu'z-Zinâd yoluyla İbn-i -i Abbas'tan rivâyet etmiştir. Senedinde inkîât' (kopukluk) vardır. Çünkü Ebu'z-Zinâd'ın İbn-i -i Abbas'tan semâsı sâbit değildir. Ayrıca senedinde Müemmîl b. İsmâil vardır ki o da sadûk olup hıfzı kötüdür. Ebu'z-Zinâd'ın ismi; Abdullah b. Zekvân el-Kureşî, Ebû Abdîrrahmân el-Medenî'dir. Ebu'z-Zinâd olarak bilinir. Sika fakîh olup tâbiînin büyüklerindendir. Hicri 130 ya da 131 yılında ölmüştür. İbn-i -i Abbas'tan hadis dinlediği bilinmemektedir. Bk. *Siyer* (5/445-451); *Mîzânü'l-İtidâl* (2/418-420); *Lisânü'l-Mîzân* (3/284); *Tehzîbu't-Tehzîb* (5/182-183); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 504).

Müemmîl ise; Müemmîl b. İsmâil, Ebû Abdîrrahmân el-Basrî'dir. 206 yılında ölmüştür. Hakkında; Ebû Hâtîm "Sadûk, sünnette (rivâyetinde) şedîd (sıkı), hatası çok", Zehebî "Ezberinden rivâyet etti ve yanlış", İbn-i Hacer "Sadûk, ezberi kötü" demişlerdir. Buhârî'nin hakkında "münkerü'l-hadîs" dediği tartışmalıdır. Buhârî kendisinden ta'likan sadece bir hadis (bk. No: 7083) rivâyet etmiştir. Bk. *İbn-i Ebî Hâtîm, "el-Cerhu ve't-Ta'dîl"* (8/374); *Siyer* (10/110-112); *Mîzânü'l-İtidâl* (4/228-229); *el-Kâşif* (2/309); *Tehzîbu't-Tehzîb* (10/339-340); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 987).

Eseri Taberî (1/57, No: 72) ayrıca Yûnus b. Abdûlâlâ es-Sadeffî Ş İbn-i Vehb Ş 'Amr b. el-Hâris Ş el-Kelbî Ş Ebû Sâlih Ş Abdullah b. Abbâs yoluyla merfû' olarak Peygamber'den rivâyet etmiştir. Taberî bu rivâyetin hemen öncesinde: "Bunun bir benzeri haber de Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivâyet edilmiştir, ancak isnâdında nazar vardır" demiştir. İbn-i Kesîr, Tefsîrinde (1/7-8) Taberî'nin bu sözünü ve rivâyetini naklettikten sonra şöyle demiştir: "Taberî'nin hadisin senedinde işaret ettiği nazar Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî'nin cihetinden kaynaklanmıştır. Çünkü O, metrûku'l-hadîs'tir. Ancak O, hadisin ref'inde vehme düşmüş olabilir. Bu rivâyet daha önce de geçtiği gibi İbn-i -i Abbas'ın sözü olsa gerek. Allah en doğrusunu bilir."

İbn-i Kesîr'in sözettiği Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî, Ebû'n-Nadr el-Kûfî'dir. H. 146 yılında ölmüştür. Hakkında: Buhârî "Kattân ve İbn-i Mehdî O'ndan (hadis rivâyetini) terketti", Cevzecânî "yalancı", İbn-i Maîn "güvenilir değil", ed-Dârekutnî ve bir cemâat "metrûk", Zehebî "kitaplarda zikredilmesi helal olmaz. Onunla ihticac nasıl olsun ki", İbn-i Hacer "yalancılıkla itham edilmiş ve Râfizilik bid'atıyla suçlanmıştır" demiştir. *Bk. Mîzânü'l-İtidâl (3/556-559); el-Kâşif (2/174); Lisânü'l-Mîzân (7/517); Tehzîbu't-Tehzîb (9/152-154), Takrîbu't-Tehzîb (sh: 847)*. Üstelik Ebû Âsım'ın Süfyan es-Sevrî'den rivâyetine göre Süfyan, Kelbî'nin şöyle dediğini söyler: "Ebû Sâlih yoluyla İbn-i -i Abbas'tan söylediğim her şey bir yalan olup, bunu benden sakın rivâyet etmeyin." *Tehzîbu't-Tehzîb (9/153)*.

Burada geçen Ebû Sâlih'in ismi; Bâzâm ya da Bâzân'dır. Ümmü Hânî binti Ebî Tâlib'in kölesidir. Hakkında el-Ezdi "yalancı", İbn-i Maîn "hiç bir şey değil", Ebû Hâtim ve diğerleri "O'nunla ihticac edilmez", İbn-i Hacer "zaıf, müdellis" demişlerdir. Bütün bu söylenenlerin yanında bir de Kelbî, Ebû Sâlih'in kendisine şöyle dediğini söyler: "Sana her söylediğim yalandır." *Bk. Mîzânü'l-İtidâl (1/296); el-Kâşif (1/263); Lisânü'l-Mîzân (7/469); Tehzîbu't-Tehzîb (1/379-380); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 163)*.

Bütün bunlara ilâve olarak İbn-i -i Abbas'tan tefsir rivâyet eden Ebû Sâlih, İbn-i Hibbân ve Zehebî'nin dediği gibi ne İbn-i -i Abbas'ı görmüş ne de O'ndan hadis işitmiştir. Üstelik Kelbî'de Zehebî'nin dediği gibi Ebû Sâlih'ten birkaç harften başka bir şey işitmemiştir. Zehebî bu sözün devamında şöyle der: "Kendisine ihtiyaç duyulunca, yer onun için hazinelerini çıkardı". *Bk. Mîzânü'l-İtidâl (3/559). Ayrıca bk. Tehzîbu't-Tehzîb (1/380)*.

Sonuç olarak eser, gerek mevkûf gerekse merfû' olarak sened bakımından zaıftır. Ahmed Şâkir'de *Câmiu'l-Beyân'a* yaptığı tahkikte bunu belirtmiştir. *Bk. (1/71-72)*.

Eseri, Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymiyye değişik yerlerde, herhangi bir sened zikretmeden doğrudan İbn-i -i Abbas'tan temrîz sîgasıyla nakletmiştir. *Bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (3/55), (5/349), (17/400)*.

302. Kar' veya kur', çoğulu kurû' veya akrâ': Kadınlarda görülen aybaşı (hayız) ve hayızdan temizlenme halleri. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "(Zifafa girdikten sonra) boşanan kadınlar, kendi kendilerine (evlenmeden) üç kurû' müddet beklerler." (Bakara, 228). *Kurû' kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn-i Manzûr, Lisânü'l-Arab (1/130-131); Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm (1/277-278)*.

303. Nemârik, tekili numruk: Üzerine dayanılan yastık, dirsek yastığı, palan yastığı. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "(Cennette) sıra sıra dizilmiş yastıklar vardır." (Gâşîye, 15). *Bu kelime hakkında daha geniş bilgi için bk. A. g. e. (10/361); A. g. e. (4/537)*.

304. Kehf, çoğulu kuhûf: Mağara, sığınılacak yer, sığınak. Kur'ân'ın 18. sûresinin ismi. Allah Teâlâ şöyle buğurur: "O (yiğit) gençler mağaraya sığınmışlar." (Kehf, 10). Ayrıca bk. (Kehf, 9, 11, 16, 17, 25). Bu kelime hakkında daha geniş bilgi için bk. A. g. e. (9/310-311); A. g. e. (3/77).

305. (SAHİH ESER): Taberî "Câmiu'l-Beyân" (1/210, No: 535) ve Beyhâkî "el-Ba's ve'n-Nüşûr" (No: 332) "İsimleri dışında dünyada bulunan şeylerden (nimetlerden) hiçbir cennette yoktur" lafzıyla rivâyet etmişlerdir. Münzîrî *et-Terğîb ve't-Terhîb* (4/473)'de "eseri Beyhakî iyi bir senedle mevkûf olarak rivâyet etti" demiştir. İbn-i Hazm'da *el-Fasl'* da (2/108) "senedinin sıhhat derecesinin en üstünde olduğunu" söylemiştir. Ayrıca eser "isimleri dışında cennette, dünyada olanlara benzer hiçbir şey yoktur" lafzıyla rivâyet edilmiştir. Bunu; Taberî A.g.e. (1/210, No: 534); İbn-i Hâtim (bk. İbn-i Kesîr Tefsiri 1/66); Ebû Nuaym "Sıfatu'l-Cenne" (1/147, No:124) ve Ziyâ el-Makdisî "el-Ėhâdisu'l-Muhtâre" (2/59, 198) İbn-i -i Abbas'tan rivâyet etmişlerdir.

Eserin senedi el-Ėlbânî'nin de söylediği gibi sahihtir. Bk. *Silsiletü'l-Ėhâdisi's-Sahîha* (No: 2188); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5410).

306. Yazar, üçüncü bölüm sh: 58'de temsîl ve teşbîh başlığı altında bunların görüşlerine kısmen değinmişti. Biraz daha fazla bilgi verecek olursak şunları söyleyebiliriz: Müşebbihe kısaca benzetenler, benzeticiler anlamındadır. Mücessime ve Mümessile diye de adlandırılırlar. Muattılanın karşısı olarak ortaya çıkmışlardır. Yaradani yaratılmışa benzetenler ve yaratılmışı yaradana benzetenler olmak üzere iki sınıftırlar. İlk sınıf da kendi içinde Allah'ın zâtını, yaratılmışların zâtına benzetenler ve Allah'ın sıfatlarını yaratılmışların sıfatlarına benzetenler olmak üzere iki gruptur. İlk grup kendi arasında değişik kollardan meydana gelmiştir. Bunların ortaya koyduğu teşbîhin ilk ortaya çıkışı, Râfızîlerin aşırıları tarafından olmuştur. Söylenildiğine göre Allah'ın cisim olduğunu söyleyen ilk kişi Râfızî Hişâm b. el-Hakem'dir. (Bk. *Minhâcu's-Sünne* 1/20; *Siyer* 10/543-544; *Lisânü'l-Mizân* 6/194). Bunlar; Sebiyye, Beyâniyye, Muğiriyye, Mansûriyye, Hattâbiyye, Hulûliyye, Hulmâniyye, Mukannaiyye, Azâfira, Hişâmiyye, Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe, İbrâhimiyye, Hâbitiyye, Kerrâmiyye v.b. başka kollara ayrılmıştır. İkinci grup ise Basra Mu'tezilesi, Kerrâmiyye'nin bir kolu, ez-Zürâriyye, Râfızîler'in bir bölümü v.d. kollara ayrılmıştır. Bunlar Milel ve Nihal kitaplarında uzun uzadıya anlatılır. Müşebbihe'nin bu ilk sınıfının görüşlerine bir örnek verecek olursak ilk grubun Dâvûd el-Cevâribî'ye mensup olan Müşebbihe kolu, ma'bûdunu (Allah'ı), kadının cinsi organı ve sakaldan başka insanın sahip olduğu bütün organlara sahip olarak nitelendirmiştir. Allah onların söylediklerinden ne kadar uzak ne kadar yücedir.

Müşebbihe'nin ikinci sınıfı olan Yaratılmışı Yaradana Benzeten sınıfa gelince, yazar üçüncü bölümde onlar hakkında yeterli ölçüde bilgi vermişti. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* (1/106-109); *el-Fark* (sh: 169-172); *el-Milel ve'n-Nihal*

(1/75-78, 135-137); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (2/62); (3/28-30, 35, 87, 186); (4/138, 145); (5/27-29, 63, 257-258, 325, 353-354, 437); (6/35-36); (8/431); (10/54-55); (12/264-265); (16/473); (17/350); *Minhâcu's-Sünne* (2/105, 261, 500, 514, 517, 522, 523, 528, 598, 600, 611); (5/172); (6/131); (8/311); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 521); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 22-24).

307. Baştan beri yazarın bu kitapta özellikle Allah'ın isim ve sıfatlarıyla ilgili görüşlerini açıklamaya çalıştığı ve Peygamber'in haklarında: "Ümmetimden hak üzere, aşağılaşıp horlayanın veya karşı çıkanın onlara zarar veremeyeceği bir topluluk, hiç değişmeden, Allah'ın emri gelinceye kadar var olmaya devam edecektir" (1), "Ümmetim 73 fırkaya ayrılacaktır. Onlardan sadece biri dışında hepsi ateştedir. O da cemâattir" (2), başka bir rivâyetle de "bugün benim ve ashâbımın üzerinde bulunduğumuz yolun ayınası üzerinde olanlar" (3) dediği fırka-i nâciyenin yâni kurtulmuş toplumun; Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın ta kendisidir. *Bk. Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/141, 148-159); *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye* (2/63-76, 187-380).

(1) (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): *Ahmed* (4/101, 244, 248, 252); *Buhârî* (No: 3640, 3641, 7311, 7312, 7459, 7460); *Müslim* (No: 1920, 1921); *Tirmizî* (No: 2230); *İbn-i Mâce* (No: 10); *Taberânî "el-Kebîr"* (19/No: 329, 755, 840, 869, 870, 893, 899, 905, 906, 917) ve diğerleri birbirine yakın değişik lafızlarla sahâbeden bir gruptan. *Suyûtî*, *Katfu'l-Ezhârî'l-Mütenâsire* (No: 81) ve *Kettânî*, *Nazmu'l-Mütenâsir* (No: 145) adlı eserlerinde hadisin mütevâtir olduğunu söylemişlerdir. Hadisin değişik lafızları için *bk. el-Elbânî*, *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 7287-7296); *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (No: 270, 1108, 1955, 1956, 1957, 1959, 1960, 1962); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 1095, 1096, 2061); *Mişkâtü'l-Mesâbiḥ Tahkiki* (No: 3819); *Salâtu'l-İdeyn* (sh: 46, 2 nolu dipnot).

(2) (SAHİH HADİS): *Ahmed* (4/102), (6/24); *Ebû Dâvûd* (No: 4597); *İbn-i Mâce* (No: 3992, 3993); *Dârimî* (No: 2518); *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 16, 18); *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 63, 64, 65); *Hâkim* (No: 443); *el-Lâlekâî* (No: 149) ve diğerleri bir grup sahâbeden. *Bk. el-Elbânî*, *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (No: 204, 1492); *Zilâlu'l-Cenne* (No: 63-65); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 1082, 1083); *Salâtu'l-İdeyn* (sh: 46).

(3) (HASEN HADİS): *Tirmizî* (No: 2641); *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 15-16); *Hâkim* (No: 444) ve *el-Lâlekâî* (No: 147) *Abdullah b. Amr b. el-Âs*'dan. *'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr"* (sh: 207-208) ve *Taberânî "el-Evsat"* (No: 4886, 7840); *"es-Sağîr"* (No: 724) *Enes b. Mâlik*'den. Hadisi; *Hâfiz 'Irakî* (*bk. el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fi'l-İhyâi mine'l-Ahbâr, İhyâ'nın Zeylinde* 3/244), *Hâfiz İbn-i Hacer* (*bk. el-Kâfu's-Şâf fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf*, sh: 64, H. No: 17), *Mübârekfûrî* (*bk. Tuhfetü'l-Ahvezî*, 7/334) ve *el-Elbânî* [*bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (1/1/407-408); *Salâtu'l-İdeyn* (sh: 46, 2 nolu dipnot)] tahsîn etmişlerdir. Ayrıca *bk. Heysemî*, *Mecmau'z-Zevâid* (1/189); *Selîm Hilâlî*, *Nushu'l-*

Ümme fî Fehmi Ehâdîsi İftirâki Hâzihi'l-Ümme (sh: 9-27); *Ali Hasen Abdülhamîd'in Keşfu'l-Ümme an Hadîsi İftirâki'l-Ümme* adlı kitabı; *Mahmûd b. Muhammed el-Haddâd, Tahrîcu Ehâdîsi İhyâi Ulûmi'd-Dîn* (4/1878-1882). Hadisin daha geniş sened ve metin kritiği için İbn-i Tevmiyye'nin *el-Akîdetü'l-Vâsitiyye* adlı eserine yaptığım tahkike bakılabilir.

308. *Bunlara gereken cevap 20. bölümün 2. faslı sh: 192-194'de verilmişti.*

309. *Bunlara gereken cevap 23. bölümün 2. faslı sh: 215-222'de verilmişti.*

310. Allah'ın isim ve sıfatlarının tamamını veya bir kısmını inkar eden Mu'tezile ve onlara uyan kelâmcılar, Cehmiyye, Karâmita, Bâtiniyye, Eş'ariyye, Mâturîdiyye, felsefecilerin aşırıları v.d. grupları içine alan sapık fırkanın genel adı. Daha önce Ta'tîl başlığı altında 3. bölüm sh: 55'de haklarında bilgi verilmişti. Ayrıca bk. *Minhâcu's-Sünne* (1/410), (2/110, 111, 243, 324, 523, 561, 562, 607), (3/292, 446, 468), (5/172, 219); *Takrîbu't-Tedmuriyye* (sh: 25-48).

311. Nevâsib ya da Nâsibe (Nâsibîler): Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e karşı düşmanlık besleyen, onlara dil uzatan, söz ve hareketleriyle onlara ezâ veren, bununla da yetinmeyerek onların kâfir olduklarını söyleyip onların kanını akıtmağı helal görenler. Bunlar Râfîzîler'in karşıtıdır. Bk. *el-Fark* (sh: 177); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/154, 408-414), (4/468), (25/301-302); *Minhâcu's-Sünne* (1/115), (2/49, 59, 63, 66, 71), (4/39, 367, 368, 386, 395, 469, 499, 554, 585), (5/46, 47, 149, 466), (6/198, 286), (7/106, 257, 259, 323, 339, 366, 442), (8/153, 172); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye* (sh: 467, 482).

312. Kaderiyye'nin dört kolundan (el-Kaderiyyetü'n-Nâfiye, el-Kaderiyyetü'l-Mücbire, el-Kaderiyyetü'l-Müşrikiyye ve el-Kaderiyyetü'l-İblîsiyye) biri. Kaderi inkar edenler. Bunlara göre kul fiilinde; ilmi, iradesi ve kudreti itibarıyla bağımsızdır. Allah'ın irâde (meşîet), kudret ve yaratmasının bu hususta herhangi bir etkisi yoktur. Aksine kul kendi fiilini kendi yaratır ve Allah'ın bu yaratmada hiçbir dahli yoktur. Sonuç olarak bunlar Allah'ın kulların fiillerini bildiğini kabul etmişler, ancak bunun Allah'ın iradesi, kudret ve yaratmasıyla vukû bulduğunu inkar etmişlerdir. Bunların bir de aşırıları vardır ki bunlar Ma'bed b. Abdullah el-Cühenî el-Basrî'nin taraftarlarıdır. Ma'bed el-Cühenî, sahâbe zamanında kader hakkında konuşan ilk kişidir. Haccâc tarafından hicri 80 yılında öldürülmüştür. (Bk. *Siyer* 4/185-187; *Şezerâtü'z-Zeheb* 1/88). Ma'bed'in taraftarları olan bu aşırıları, olmuş ve olacak bütün olay ve eşyanın İm-i ilâhîde mevcut olup yazılı bulunduğunu yâni Allah tarafından takdir edildiğini kabul etmezler. Buna göre onlar kulun fiilleri konusunda Allah'ın irâdesini, kudretini ve yaratmasını inkar ettikleri gibi sonradan vukû bulan olaylarla ilgili olarak Allah'ın ilmini yâni Allah'ın bu olayları bildiğini de inkar etmişlerdir. Çünkü Allah kullara kendisine itaat etmelerini emretmiş, isyan etmelerini yasaklamıştır. Kendisine kimin itaat edip kimin etmeyeceğini de ancak itaat ve ma'siyetin ortaya çıkmasından sonra bilebilir. Bu itibarla Kaderiyye Cebriyye'nin karşıtıdır. Çoğu zaman da Mu'tezile ile bir tutulurlar. Ancak Kaderiyye, Mu'tezile'den önce, sahâbenin

sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. İbn-i Ömer, İbn-i -i Abbas v.d. sahâbîler onlarla mücâdele etmişlerdir. *Bk. el-Lâlekâî (4/746-750); el-Fark (sh: 82-84); el-Milel (1/10, 15, 16, 23, 34, 35, 37, 38, 49, 50, 92, 103, 105, 137, 138, 151, 170); Mecmû'u'l-Fetâvâ (3/148-150), (36/144-153); Minhâcu's-Sünne (3/140, 219), (5/311, 359, 370), (9/476); Deru Teârûzi'l-Akli ve'n-Nakl (5/244); Nevevî, Müslim Şerhi (1/153-156); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 272-274, 524-525); Fethu'l-Bârî (1/145); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/67-68, 203-204); Takrîbu't-Tedmurıyye (sh: 119-120).*

313. Mücbire ya da Cebriyye: Bunlar, Kaderiyye'nin, el-Kaderiyyetü'l-Mücbire koludur. Bunlar, kulun tâatleri işleme ve yasak kılınmış şeylerden kaçınma hususunda hiçbir fiil, irâde ve kudrete sahip bulunmadığını, sadece ilâhî fiillere sahne teşkil etmeye mecbur olduğunu kabul ederler. Buna göre kulun ne irâdesi vardır, ne tâatleri işleme kudreti, ne de yasak kılınmış şeylerden sakınabilme gücü. O bütün bunları yapmaya mecburdur. Bu itibarla Cebriyye; Kaderiyye'nin (el-Kaderiyyetü'n-Nâfiye ya da el-Kaderiyyetü'n-Nüfâh'ın) karşıtıdır. Cebriyye'nin en meşhur kolu Cehmiyye'dir. *Bk. el-Fark (sh: 266-267); el-Milel (1/61-63); İtikâdâtü Firaki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn (sh: 68-69); Mecmû'u'l-Fetâvâ (36/147-151); Minhâcu's-Sünne (9/432, 487); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 524); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/68).*

314. Günahkâr mü'minin azap olunmayacağını umanlar veya ona ait bir hüküm vermeyip bunu ahirete bırakanlar. Bunlara göre günahkâr (fâsık) kimse, günahlardan herhangi bir şeyi işlese ya da itaat edilmesi gereken şeylerden herhangi bir şeyi terketsen bile, yine de imânı kâmil (tam) bir mü'mindir. Çünkü onlara göre günahlar imana zarar vermedikleri gibi küfürle beraber tâatte fayda vermez. İman sadece kalp ile tasdik, dil ile ikrardır. Ameller imandan bir cüz (parça) değildir. İmam Ebu'l-Hasen el-Ûş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* adlı eserinde (1/213-223), Mürcie'nin imanın mâhiyeti hakkındaki farklı görüşleri nedeniyle onları 12 grup altında incelemiştir. İbn-i Teymiyye'de *el-İmânu'l-Evsat* adlı kitabında (Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/543-548), el-Ûş'arî'nin bu tasnifini aynen nakletmiştir. Örneğin bu 12 gruptan biri olan Kerrâmiyye, imanın; sadece dil ile ikrar olduğunu söylerler. Hatta bunların aşırıları imanın sadece kalp ile tasdik olduğunu, bunun kelimeyi şehâdet söylenmese bile böyle olduğunu söylerler.

İrcâ' fitnesi sahâbenin son zamanlarına doğru ortaya çıkmıştır. İrcâ' hakkında ilk konuşan kimse İbn-i u'l-Hanefiyye'nin oğlu Hasen b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî'dir. Hicri 99 yılında ölmüştür. (Bk. *Siyer 4/130-131; Tehzîbu't-Tehzîb 2/290-291; Takrîbu't-Tehzîb sh: 243*). O'ndan sonra bu görüşü Ebû Mervân Gaylân b. Müslim ed-Dimaşkı'nın sürdürdüğü söylenir. Gaylân h. 125 yılında Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân tarafından öldürülmüştür. (Bk. *Târîhu't-Taberî 4/219; Mizânu'l-İtidâl 3/338; el-Bidâye 9/367; Lisânu'l-Mizân 4/424*).

Mürcie hakkında daha geniş bilgi için bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/213-223); el-Fark (sh: 148-152); İbn-i Hazm "el-Fasl" (5/73-75); el-Milel (1/101-105); Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/543-548), (36/131-138); Minhâcu's-Sünne (9/489); Deru Teâruzi'l-Akli ve'n-Nakl (5/244); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 525); Fethu'l-Bârî (1/135-138); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (2/69-71).

315. Haşeviyye ya da Haşviyye: Allah'a sıfat nispet etmekte aşırıya kaçıp O'na cisim izâfe edenler. Nasların zâhirini bile yanlış ve kaba bir anlayışla tefsir ederler. İbn-i Teymiyye (bk. *Minhâcu's-Sünne* 2/520) ve İbn-i u'l-'İmâd'ın (bk. *Şezerâtü'z-Zeheb* 1/211) belirttiklerine göre "haşv" kelimesini "Abdullah b. Ömer Haşeviyyî" diyerek bu anlamıyla ilk kez kullanan kişi 'Amr b. 'Ubeyd el-Mu'tezilî'dir. Hicri 143 ya da 144 yılında ölmüştür. (Bk. *Târîhu Bağdâd* 12/166-188; *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 3/186; *Siyer* 6/104-106). İbn-i Ömer, O'ndan ve O'nun söylediği bu sözden berîdir.

İbn-i Teymiyye Haşevîler hakkında şunları söyler: "Haşevîler iki kısma ayrılır: Bir kısmı haşv, teşbîh ve tecsîmden kaçınmaz. Diğer kısmı ise Selef'in mezhebi arkasına gizlenmiştir. Oysa Selef'in mezhebi teşbîh veya tecsîm değil, tevhîd ve tenzîhtir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/144). Bir başka yerde de şunları söyler: "Artık açıkça anlaşılmaktadır ki Ehl-i Sünnet'i ve imamlarını "Haşeviyye" diye adlandıranların kendileri, sözünü ettikleri her türlü kötöleme sıfatlarına daha müstehaktırlar; Ehl-i Sünnet imamları ise, faydalı bütün ilimlere, gerçeklere erişmeye, hakikatleri keşfetmeye ve kendilerine reddiyelerde bulunan, Allah'a ve Rasûlü'ne yalan uyduran bu câhil kimselerin erişemedikleri ilimlere özel olarak muttalî (vâkif) olmağa daha lâayıktırlar.

Çünkü Ehl-i Sünnet imamlarının "Haşeviyye"den olmakla suçlanarak ayıplanması, eğer herhangi bir ayırım yapmaksızın hadis rivâyet etmelerinden dolayı ise, onların karşısındakiler de insanların, doğruluk derecesi bilinmeyen, aksine bâtil olduğu apaçık olan boş sözleri ve görüşleri en fazla söyleyenleridir. Yok eğer bu ayıplama, Ehl-i Sünnet arasında, hak ile bâtili, sahîh ile zaıfı ayırtedemeyen avâm (halk) sınıfının bulunmasından dolayı ise, şu hatırdan çıkarılmamalı ki, her grubun tâbileri arasında insanların en câhili ve en kâfiri sayılabilecek topluluklar çıkmıştır... Kaldı ki Ehl-i Sünnet'in halk tabakası namazlarla mescidleri mamûr eden, zikir ve duâlarda bulunan, Beytullâh'ı hacceden, Allah yolunda cihâd eden, doğruluk, emânet ve yerüzündeki her türlü hayrın sâhibi olan kimselerdir. Apaçık görüleceği üzere sünnet düşmanları her türlü kötölemeyi hak etmiş kişilerdir; Ehl-i Sünnet ise bu durumdan tamamen uzaktır. Artık bu durumda halka düşen görev, Allah'ın sadece Ehl-i Sünnet'e mahsus kıldığı ve onlar dışında başka kimsede bulunmayan nebevî mirasla ilgili hususlarda Ehl-i Sünnet'e yönelmektir.

Yine aynı şekilde "Haşeviyye" diye isimlendirilen kimseler ve onlara bu adı takanlara dikkatle bakmak gerekir: Acaba hangisi bu ada daha lâayıktır?! Bilindiği üzere bu ad, zindıklıktan sanık ilâhî sıfat inkarcılarından yayılıp şöret bulmuştur. Nitekim Ebû Hâtim

ve başkası gibi İslam âlimleri, Ehl-i Hadîs'i "Haşevîyye" diye adlandırmanın zındıkların temel alâmeti (işareti, belirtisi) olduğunu belirtmişlerdir.

Biz "ispât" ve "nefı" gibi, üzerinde ihtilâf olmayan deyimleri kullanıyoruz ve diyoruz ki:

Bilinen gerçeklerdendir ki bu adlandırma, hadisleri olduğu gibi, yâni zâhiri üzere kabul eden Ehl-i Hadîs için bazı kimselerin yakıştırdıkları bir lakaplandırma. Oysa kişi hadisten ne derece uzaksa, o oranda Haşevîyye'den olmakla zemmedilmeye müstehaktır. Meselâ öncelikle Karmatîler, sonra filozoflar sonra da Mu'tezile böyledir. Bunlar, Küllâbiyye, Kerrâmiyye ve Eş'ariyye içindeki sıfatları kabul eden kelâmcıları, fukahâyı, sûffileri ve başkalarını Haşevîyye'den olmakla kötüler ve naslara tâbi olup onları olduğu gibi kabul edenlere bu adı takarlar. Nakille sâbit olan sıfatları değil, ama ilim, kudret ve benzeri aklî sıfatları kabul edenler de, nakille sâbit sıfatları kabul edenleri "Haşevîyye" diye adlandırırlar. Meselâ Ebu'l-Meâlî el-Cüveynî, Ebû Hâmid el-Gazzâlî ve diğer bazıları böyle yapmışlardır...

İşte bu gibi kimseler, muhâliflerini bu şekilde ayıplayıp itham etmektedirler. Çünkü muhâlifleri ya sahih olanla zayıfını tefrik edip ayırmaksızın hadislerde yer alan haşvîyyâtı da derleyip toplamışlardır, ya da bunlar, usûle ait meselelerde hadise tâbi olmayı Haşevîyye mezhebinden olmak kabul etmişlerdir. Zira onların gözünde bu meseleler, ilmi meselelerdir; hadis ise bunu sağlamaz. Çünkü yine onlarca, usûle âit kelâmî meselelerde naslara mutlak tâbi oluş, haşvden başka bir şey değildir. Çünkü naslar bu hususu sağlayamamaktadır. Aslında durum şu iki şeyden birisinden kaynaklanmaktadır: 1-Ya senedde, 2-Ya da metinde bir şüphe vardır. Bu şüphe de, ya onların "âhâd" haberler gibi Peygamber tarafından söylendiği kesin olarak bilinmeyen sözleri O'na nispet edip bu haberlerin içeriğini ilim saymalarından dolayı ortaya çıkmakta, yahut da hadisin lafzından anladıkları mânâ, lafzî delillerdeki mevcut ihtimaller nedeniyle, aslında bilinmediği halde bu mânâyı biliniyor olarak kabul etmelerinden dolayı ortaya çıkmaktadır.

Kuşkusuz bu tutum, Allah'ın, Rasûlü'nü kendisiyle gönderdiği esaslara ilişkin bilgiyi iptâl ve inkâr eden her zındık ve münâfiğin temel dayanağıdır. Böyle birisi bazen: "Acaba onlar bunu söylediler mi, bilmiyoruz!" der. Bir başka zaman da: "Onların bu sözle neyi kasdettiklerini bilmiyoruz" mâzeretini ileri sürer. Böylece o, ne zaman bir sözün söylenip söylenmediğini veya mânâsının ne olduğunu bilemediklerini belirtmişse, onlar açısından bir ilim hâsıl olmamış demektir. Bu durumda da artık o kişi rahat rahat kendi görüş ve düşüncelerini ortaya atar ve kendisini peygamberlere âit haberlere karşı konulmaktan garantiye alır. Çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz, kendisini Peygamber'in nefeslerinden koruyan, bu haberleri delil olarak kullananlara hücum eden iki müstahkem mâzeret sayesinde bu haberlerin kalesine sığınmıştır.

Aslında bizzat bu kadarı bile doğrudan doğruya nübüvvet müessesesine saldırmak demektir. Gerçi bu kişi, peygamberlerin kemâl derecesinde olduklarını ve onlara saygı göstermek gerektiğini kabul etmektedir. Ama öyle bir kabul ki, bu kabulün sâhibi, peygamberlerden gelen hiçbir ilmi almamakta ve onun gözünde Rasûl, aynen şöyle bir halife seviyesinde kalmaktadır. Bu halife resmen ve lafzen, yazıyla ve sözlü olarak adına sikke bastırır ve hutbe okutur; ama kendisinin itâat olunan emir ve yasakları yoktur (bu hususlarda yetki başkalarındadır); o sadece adına sikke bastırma ve hutbe okutma düzeyinde kalan ve hiçbir gerçekliği olmayan, şekilden ibâret bir devlet başkanlığına sâhiptir." *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (4/87-89). Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *el-Milel* (1/61, 76); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (3/184-186), (4/23-25, 87-97, 144-155), (5/111, 153-163), (12/176); *Minhâcu's-Sünne* (2/500, 517, 520-522, 601), (3/99).

316. *Kitâbu'r-Reddi ale'l-Mantikiyyîn* (sh: 3).

317. İslam ve imanın tanımı, hakikati ve mâhiyetle ilgili bütün konular ve delilleri hakkında daha geniş bilgi için bk. *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (1/307-384); *el-Hallâl "es-Sünne"* (3/562-608), (4/9-55); *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 107-148); *İbn-i Mende "el-Îmân"* (1/116-543); *el-Lâlekâî "Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünneti ve'l-Cemâa"* (4/809-851), (5/885-1007); *Ebu'l-Kâsım el-Esbehânî "el-Hucce fî Beyâni'l-Mehacce"* (2/146-161); *İbn-i Teymiyye "Kitâbu'l-Îmân", "el-Îmânü'l-Evsat"* (bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 7. cild); *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (13/38-43); (36/129-139); *İbn-i u'l-Kayyim "Kitâbu's-Salâti ve Hukmü Târikihâ"* (sh: 49-60); *İbn-i Ebi'l-İzz "Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye"* (sh: 331-357); *İbn-i 'Useymîn, "Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye"* (2/229-245); *"Şerhu Lüm'atü'l-İ'tikâd"* (sh: 98-100, 148-150).

318. (SAHİH MÜTEVÂTİR HADİS): Meşhur Cibrîl hadisinden bir bölüm. *Ahmed* (1/28, 51, 52); *Müslim* (No: 8); *Ebû Dâvûd* (No: 4695); *Tirmizî* (No: 2610); *Nesâî* (8/97-101); *İbn-i Mâce* (No: 63); *Tayâlisî "el-Müsned"* (sh: 5); *Ebû Ya'lâ "el-Müsned"* (No: 242); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 168)*; *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 188-189); *İbn-i Mende "el-Îmân"* (No: 1-14) ve *Beğavî "Şerhu's-Sünne"* (No: 2) Ömer b. el-Hattâb'dan.

Benzerini; *Ahmed* (2/426); *Buhârî* (No: 50, 4777); *Müslim* (No: 9); *Nesâî* (8/101-103); *İbn-i Mâce* (No: 64); *İbn-i Ebi Şeybe "el-Musannef"* (No: 30300); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 159)* ve *İbn-i Mende "el-Îmân"* (No: 15, 16) Ebû Hureyre'den,

Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 189-190) Cerîr b. Abdillâh'tan,

Ahmed (1/319) ve *Bezzâr "el-Müsned"* (No: 24) İbn-i -i Abbas'tan,

Nesâî (8/101) Ebû Zerr'den.

Hadis ayrıca İbn-i Ömer, Enes b. Mâlik ve Ebû Mâlik el-Çş'arî'den de rivâyet edilmiştir. Ancak bunlar isnâd açısından zaıftırlar.

Suṣūṭî ve Kettânî hadisın mütevâtir olduğunu belirtmişlerdir. *Bk. Katfu'l-Ezhârî'l-Mütenâsire* (No: 8) ve *Nazmu'l-Mütenâsir* (No: 13). Hadis hakkında ayrıca bk. *Sünenü't-Tirmizî* (5/8); *Şerhu's-Sünne* (1/7-12); *Mecmau'z-Zevâid* (1/19, 38-41); *Fethu'l-Bârî* (1/140-152). Ayrıca bk. *el-Elbânî Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 2); *Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki* (1/9-10); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 2796, 2797, 2798); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 272, 283 nolu dipnot).

319. (SAHİH HADİS): Bu lafız ve sıyakla *Müslim* (No: 35) Ebû Hureyre'den.

Ayrıca bu lafızla *Ahmed* (2/414, 445); *Ebû Dâvûd* (No: 4676); *Tirmizî* (No: 2614); *Nesâî* (8/110); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 190, 191); *İbn-i Mende "el-İmân"* (No: 144) ve *Beğavî* (No: 17, 18) aynı sahâbîden,

Buhârî (No: 9) ve *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 167): "İman 60 kûsür şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

Müslim (No: 35); *İbn-i Ebî Şeybe "el-Musannef"* (No: 25330, 26334, 30407); *Abdürrezzak "el-Musannef"* (No: 20105); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 166); *İbn-i Mende "el-İmân"* (No: 145, 147, 170); *Buhârî "el-Edebü'l-Müfred"* (No: 598); *Ebû Nuaym "Hilâyetü'l-Evliyâ"* (6/147) ve *Tayâlisî "el-Müsned"* (No: 2402): "İman 60 kûsür ya da 70 kûsür şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

İbn-i Mâce (No: 57): "İman 60 kûsür ya da 70 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

Ahmed (2/379): "İman 64 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

İbn-i Hibbân (*el-İhsân*, No: 181): "İman 70 yada 72 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden,

İbn-i Mende "el-İmân" (No: 146): "İman 90 kûsür ya da 70 şubedir" lafzıyla aynı sahâbîden.

Bundan başka imanın; 76 ve daha başka sayıda şubelere (bölümlere) ayrıldığını gösteren rivâyetler vardır. Ancak bütün bu rivâyetlerin bizce en doğrusu imanın 70 kûsür şube olduğunu gösteren rivâyettir. Bunu Halîmî, Kadî 'İyâz (*bk. Fethu'l-Bârî* 1/67) ve el-Elbânî gibi âlimler tercih etmişlerdir. Beḫhâkî, İbn-i u's-Salâh ve İbn-i Hacer gibi âlimler ise Buhârî rivâyeti olan "iman 60 kûsür şubedir" rivâyetini tercih etmişler, nedenini de bu rivâyetin kesin olup, râvisinin şüpheye düşmemiş olmasına bağlamışlardır. (*Bk. Fethu'l-Bârî*, 1/67). *el-Elbânî ise Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (4/370-372) adlı eserinde onların bu tercihinin cevap vermiştir.

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (No: 1769); *Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred* (No: 466); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 2800, 2801); *Muhtasarı Sahîhi*

Müslim (No: 30); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 339, 406 nolu dipnot ve sh: 341, 412 nolu dipnot).

320. Kur'ân, Sünnet ve Selef-i Sâlihîn'in sözlerinde, imanın; kalp ile tasdîk, dil ile ikrar ve uzuvlar ile amel (eylem) olduğunu, başka bir ifâdeyle amelin imandan bir cüz (parça) olduğunu gösteren daha pek çok delil vardır. Bazıları şunlardır:

Ayetler:

"Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri (pürekleri) titreşen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda, imanları artan ve yalnız Rabblerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte gerçek mü'minler ancak onlardır. Onlar için Rabbleri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır." (Enfal, 2-4).

"İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayınız, benden korkun." (Âl-i İmrân, 175).

"Korkanların içinden Allah'ın kendilerine lütufta bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. Eğer (gerçek) mü'minler iseniz ancak Allah'a dayanıp güvenin." (Mâide, 23).

"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Rasûl'e âittir. O halde siz mü'minler iseniz Allah'tan korkun (sakının) ve aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlüne itaat edin." (Enfâl, 1).

"(Ey mü'minler!) verdikleri sözü bozan, Peygamber'i (pürdünden) çıkarmaya kalkışan ve ilk önce size karşı savaşa başlamış olan bir kavme karşı savaşmayacak mısınız; yoksa onlardan korkuyor musunuz? Eğer (gerçek) mü'minler iseniz, bilin ki, Allah, kendisinden korkmanıza daha lâyıktır." (Tevbe, 13).

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun (sakının). Eğer (gerçek) mü'minler iseniz (mevcut) faiz (alacaklarınızdan) geri kalanı bırakın." (Bakara, 278).

"Oysa onlar, dini yalnız Allah'a hâs kılarak ve hanifler olarak Allah'a ibâdet (kulluk) etmekten, namazı dosdoğru kılmaktan ve zekatı vermekten başka hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sağlam din de budur." (Beşşine, 5).

"Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden dolayı işlerinde hiçbir sıkıntı duymadan tam bir teslimiyet göstermedikçe iman etmiş olmazlar." (Nisâ, 65).

"Allah sizin imanınızı asla zâ'î edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir." (Bakara, 143)

Ayette sözedilen imandan maksat namazdır. Zira Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'e Beytullah'a dönülmeden önce, Kudüs'e doğru namaz kılıp da ölmüş bulunanların durumu sorulduğunda, Allah Azze ve Celle "Allah elbette sizin imanınızı zâ'î edecek değildir" âyetini inzal buyurdu. *Ahmed (4/283); Buhârî (No: 40, 4486); Nesâî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Ûşrâf 2/51, No: 1865); İbn-i Mâce (No: 1010); Taberî "Câmiu'l-Beyân" (No: 2225, 2226, 2227) ve Tayâlisî "el-Müsned" (No: 722) el-Berâ' b. Âzib'den, Ebû Dâvûd (No: 4680); Tirmizî (No: 2964) ve Taberî (No: 2224) İbn-i -i Abbas'tan. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 31).*

İmam Buhârî bu âyeti, 30 nolu "namaz imandandır" bâbı altında zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Yâni Beytullah'da, Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınızı" *Fethu'l-Bârî (1/118).*

İmam Taberî bu âyetin anlamının şu olduğunu söyler: "Rivâyetlerin gösterdiğine göre imandan maksat namazdır. Yâni Allah, emrinden dolayı Beyt-i Makdis'e doğru kıldığınız namazlarla Rasûlünü tasdik etmenizi (doğrulamanızı) zâ'î edecek değildir. Çünkü bu; sizin Rasûlümü tasdik etmeniz, emrime uymanız ve bana itaat etmenizdir." *Câmiu'l-Beyân (2/20).*

Kurtubî de şöyle der: "Âlimler bu âyetin, Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılıp da ölen kimsenin hakkında inmiş olduğu hususu üzerinde ittifak etmişlerdir. ... Görüldüğü gibi namaz; niyet, söz ve ameli kapsadığı için iman olarak isimlendirilmiştir." *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân (2/106).*

İbn-i Kesîr ise şöyle demiştir: "Yâni Allah, daha önce Beyt-i Makdis'e doğru kılmış olduğunuz namazlarınızın sevâbını katında zâ'î edecek değildir." *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm (1/197).*

Hâfız İbn-i Hacer, bu âyetin nüzûl sebebine işaret eden hadisin faydalarını sayarken ilk olarak şunu söylemiştir: "Bu hadiste, dinin amellerinin iman olarak isimlendirilmesini inkar eden Mürcie'ye red (cevap) vardır." *Fethu'l-Bârî (1/121).*

Hadis-i Şerifler:

1- Peygamber, Abdü'l-Kays delegasyonuna yalnız Allah'a iman etmelerini emrettikten sonra şöyle buyurdu: "Siz, Allah'a iman etmenin ne demek olduğunu bilir misiniz? Dediler ki: Allah ve Rasûlü en doğrusunu bilir. Buyurdular ki: Allah'a iman etmek; Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehâdet (tanıklık) etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermek, Ramazan orucunu tutmak ve ganimetin beşte birini vermenizdir." *Ahmed (1/228); Buhârî (No: 53, 87, 523, 1398, 3095, 3510, 4368, 4369, 6176, 7266, 7556); Müslim (No: 17); Ebû Dâvûd (No: 3692, 4677); Nesâî (8/120, 323), "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Ûşrâf, 5/262); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2747); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 20) ve diğerleri İbn-i -i Abbas'tan.*

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 40); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 10); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 346, 426 nolu dipnot.)*

2- Peygamber'e "hangi amel daha faziletlidir? (bazı rivâyetlerde daha hayırlıdır?)" diye sorulunca şöyle cevap verdiler: "Allah'a ve Rasûlü'ne iman etmek." Denildi ki: "Sonra hangisi?" Buğurdular ki: "Allah yolunda cihad etmek." Yine denildi ki: "Sonra hangisi?" Buğurdular ki: "Kabul olunan hac." *Buhârî (No: 26, 1519); Müslim (No: 135); Tirmizî (No: 1658); Nesâî (5/113) (8/93); Dârimî (No: 2393, 2739) ve diğerleri Ebû Hureyre'den, Buhârî (No: 2518); Müslim (No: 135); Nesâî (6/19); Dârimî (No: 2738) ve diğerleri Ebû Zerr el-Gifârî'den, Nesâî (5/58), (8/94); Dârimî (No: 1424) ve diğerleri Abdullah b. Hubşî el-Has'amî'den.* Hadisin ilk bölümü: "İçinde hiçbir şüphe olmayan iman" lafzıyla da rivâyet edilmiştir. *Bk. Nesâî (5/58), (8/94); Dârimî (No: 1424, 2739).* Hadisin değişik rivâyetleri için *bk. Ahmed (2/264, 287, 388, 531), (3/411-412), (5/178-179, 265).*

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (No: 20, 754, 1150); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 16); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2506, 3383, 3833).*

3- "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır." *Ahmed (2/250, 472, 527); Ebû Dâvûd (No: 4682); Tirmizî (No: 1162); İbn-i Ebî Şeybe "el-Musannef" (No: 25312, 30362); Ebû Nuaym "el-Hil'ye" (9/248), Dârimî (No: 2792); İbn-i Hibbân (el-İhsân No: 479); Hâkim (No: 1, 2); Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 115); Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 4430); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 3495) ve diğerleri Ebû Hureyre'den.* Hadisi ayrıca "Muhakkak ki mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanları ve ailesine karşı en lütufkâr (yumuşak, merhametli) olanlarıdır" lafzıyla *Ahmed (6/47, 99); Tirmizî (No: 2612); İbn-i Ebî Şeybe (No: 25310, 30361); Hâkim (No: 173) ve diğerleri Âişe radiyallâhu anhâ'dan rivâyet etmişlerdir.* Hadis mütevâtirdir. *Bk. Katfu'l-Ezhârî'l-Mütenâsire (No: 10) ve Nazmu'l-Mütenâsir (No: 15).* Ayrıca *bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/73-575, No: 284); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 1230); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 3264, 5101); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 339, 408 nolu dipnot).* Hadis bu iki sâhâbî dışında başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. *Bk. Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 751, 1384).*

4- "Elbisede tevâzu (alçak gönüllülük) ve lüksü bırakmak imandandır." *Ebû Dâvûd (No: 4161); İbn-i Mâce (No: 4118); Taberânî "el-Kebîr" (1/No: 788, 789, 790, 791); Ahmed "el-Müsned" (bk. İbn-i Hacer, Etrâfu'l-Müsned 2/1), "Kitâbu'z-Züh'd" (sh: 7); Buhârî "et-Târîhu'l-Kebîr" (9/3); Hâkim (No: 18); Beyhakî "Şuabu'l-Îmân" (No: 6173, 6470, 8186); "el-Âdâb" (No: 240, 241); el-Kudâî "Müsnedü's-Şihâb" (No: 157); Humeydi "el-Müsned" (No: 357) ve Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 1531, 3036) birbirine yakın lafızlarla Ebû Umâme b. Sa'lebe el-Ensârî el-Hârisî'den.* Hadisi Hâkim tashih etmiş Zehebî

de O'na katılmıştır. (Bk. *el-Müstedrek* 1/51). Münâvî'nin belirttiğine göre Hâfız el-'Irâkî "el-Emâlî" adlı eserinde hadise hasen demiş, Deylemî de sahih olduğunu söylemiştir. (Bk. *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* 1/2/670). Hâfız İbn-i Hacer ise *Fethu'l-Bârî*'de (10/381): "Sahih bir hadis olup Ebû Dâvûd rivâyet etmiştir" demiştir. el-Elbânî *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha* (1/2/666-670, No: 341) ve *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 2879) adlı eserlerinde hadis için "sahih" derken *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'ye yaptığı tahkikte (sh: 340, 409 nolu dipnot) "hasen" demiştir. Şuaıyb Arnavût ise Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*'ına yaptığı tahkikte (4/191) (8/35): "İsnâdı kuvvetli, ricâli Abdullah b. Sa'lebe dışında Sahîh'in ricâlidir. O, Abdullah b. Ebî Umâme b. Sa'lebe olup (bu rivâyetinde) dedesine nispet edilmiştir. Kendisinden Ebû Dâvûd ve İbn-i Mâce hadis rivâyet etmişlerdir. Sadûktur" demiştir.

Sözü edilen Abdullah b. Ebî Umâme b. Sa'lebe hakkında İmam Zehebî *el-Kâşif* 'te (1/539, No: 2633): "Tesvîk edildi" derken Hâfız İbn-i Hacer *Takrîbu't-Tehzîb*'de (sh: 491, No: 3231): "Sadûk" demiş, el-Elbânî'de İbn-i Hacer'in bu hükmüne katılmıştır. Bk. *es-Sahîha* (1/2/669). Râvi hakkında ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (5/132-133).

Selef-i Sâlihîn'in imanın, söz ve amel olduğunu gösteren sözlerine ileride İmanın Artması ve Eksilmesi konusunu işlerken 332 nolu dipnotta değineceğiz.

321. İmam Ebû Hanîfe'ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. O şöyle der:

"İman; ikrar ve tasdiğin ta kendisidir." *el-Fıkhü'l-Ekber*, sh: 62.

"İman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. İkrar tek başına iman olmaz. Çünkü eğer sadece ikrar iman olsaydı, bütün münafıkların mü'min olmaları gerekirdi. Yine aynı şekilde tek başına tasdik de iman olmaz. Çünkü eğer sadece tasdik iman olsaydı, Ehl-i Kitâb'ın (Yahûdiler ve Hristiyanların) hepsinin mü'min olması gerekirdi." *el-Vasıyye*, sh: 72.

"İman; tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve islamdır." *el-Âlim ve'l-Müteallim*, sh: 15.

"İmanın kaynağının ve asıl mahallinin kalp olduğu, fer'inin (bölümünün) de bedende bulunduğu söylenir." *el-Fıkhü'l-Ebsat*, sh: 53.

İmam Tahâvî'nin belirttiğine göre İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'ta Ebû Hanîfe gibi, imanın dil ile ikrar, kalp ile tasdik olduğunu söylemişlerdir. Bk. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, sh: 331-332.

Aslında imanın hakîkati ve tanımı hakkında Ebû Hanîfe ve ashâbı ile diğer imamlar arasındaki bu ihtilaf (anlaşmazlık) her ne kadar Âlûsî (bk. *Rûhu'l-Meânî*, 9/176), Ebu'l-Hasen el-Mübârekfûrî (bk. *Mir'âtü'l-Mefâtîh*, 1/37), el-Elbânî (bk. *Tahâviyye metnine yaptığı tâ'lik ve şerh* sh: 42. Ayrı bk. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*'ye yazdığı önsöz sh: 58) ve Dr. Muhammed el-Humeşşis (bk. *Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, sh: 458) gibi âlimler tarafından aslî, gerçek bir anlaşmazlık sayılmışsa da Gazzalî (bk. *Rûhu'l-Meânî*,

9/167), Zehebî (bk. *Siyer*, 5/233); İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî (bk. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, sh: 333, 337, 340); Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî (bk. *Feyzu'l-Bâri alâ Sahîhi'l-Buhârî*, 1/54) ve başka âlimlerin söyledikleri gibi hakîkî (gerçek) bir anlaşmazlık olmayıp sadece lafzî ve şeklî bir anlaşmazlıktır. Bu konuda el-Akîdetü't-Tahâviyye'nin şârihi İbn-i Ebi'l-'İzz el-Hanefî şunları söylemektedir: "Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in geri kalan imamları arasındaki ihtilaf (anlaşmazlık) şeklî bir anlaşmazlıktır. Çünkü uzuvların amellerinin kalbin imanı için gerekli olması veya imandan bir cüz (parça) olması, büyük günah işleyenin imandan çıkmadığı, aksine Allah'ın meşîetinde olduğu, isterse Allah'ın ona azab edeceği, isterse de onu affedeceği konusunda varılan ittifakla beraber lafzî bir ihtilaf olmakta ve herhangi bir i'tikâd bozukluğunu da gerektirmemektedir." *A. g. e. sh: 333*.

Bir başka yerde şunları söyler: "...(Varılan) ittifaktan sonra şu açıkça ortaya çıkmıştır ki; Ehl-i Sünnet'in (bu konudaki) ihtilafı, herhangi (bir i'tikâd) bozukluğunu gerektirmeyen lafzî bir ihtilaftır (anlaşmazlıktır)." *A. g. e. sh: 323*.

Bir başka yerde de şunları söylüyor: "İman, bir çok şubesi (dalı) olan bir asıl (kök, öz) olunca, (doğal olarak) bu şubelerden her biri iman olarak isimlendirilir. Buna göre namaz imandandır. Yine aynı şekilde zekat, oruç ve hac iman olduğu gibi haya (utanma, arlanma), tevekkül, Allah'tan korkma ve O'na dönüp yönelme gibi bâtinî (kalbî) ameller de imandandır. Nihayet bu şubeler geçenlere eziyet veren şeyi yoldan kaldırmaya varır. Çünkü eziyet veren şeyi yoldan kaldırmak iman şubelerindendir. Bu şubeler içinde, şehâdet şubesi gibi, ortadan kalkmasıyla iman da ortadan kalktığı şubeler bulunduğu gibi, eziyet veren şeyi yoldan kaldırmayı bırakmak gibi ortadan kalkmasıyla iman ortadan kalkmayacağı şubeler de vardır. Ayrıca bu ikisi arasında da birbirinden farklı çok değişken şubeler vardır. Bu şubelerden bir bölümü şehâdet şubesine yakın, bir bölümü de geçenlere eziyet veren şeyi (yoldan) kaldırma şubesine yakındır. İmanın şubeleri iman olduğu gibi küfrün şubeleri de küfürdür. Örneğin Allah'ın indirdiği hükümlerle hükmetmek iman şubelerindendir. Allah'ın indirdiği hükümler dışındaki şeylerle hükmetmekse küfürdür." *A. g. e. sh: 340*. İbn-i Ebi'l-'İzz imanla ilgili bu sözlerini bazı ufak tefek değişiklikler yapmakla beraber İbn-i u'l-Kayyim'in *Kitâbu's-Salâti ve Hükmü Târikihâ* adlı eserinden (*sh: 49-50*) alıntılanmış ancak bundan hiç söz etmemiştir.

İbn-i Ebi'l-'İzz bir başka yerde ise şunları söylüyor: "Her ne kadar bu konuda Ehl-i Sünnet arasında lafzî bir anlaşmazlık varsa da bu, iki gruptan birinin diğerine karşı düşmanlık gütmesi ve bu nedenle aralarında ayrılık meydana gelmesi ve bu söz dolaşısıyla gerek İrcâ' Ehli (Mürcie) ve benzerlerinden yerilmiş kelâmcıların bid'atlerine yol açması gerekse fısın ve günahların ortaya çıkmasına neden olması dışında içinde herhangi bir mahzurun olmadığı bir anlaşmazlıktır." *A. g. e. sh: 337*.

İmam Zehebî, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Ebî Süleymân'ın (ölm. 120 h.) hal tercemesinde, Ma'mer b. Râşid el-Ûzdî'nin (ölm. 154 h.) Hammâd hakkındaki sözlerine yer verdikten sonra şöyle diyor: "Ben derim ki: Ma'mer bu sözünde Hammâd'ın, Mürcie'nin ırcâ' görüşünü benimsemiş fıkıhçıların (Mürcietü'l-Fukahâ'nın) görüşüne döndüğüne işaret ediyor. Bu görüşte olanlar ise namaz ve zekatı imandan saymamanın yanında iman; dil ile ıkrar ve kalpteki yakîn (kesinlik, tasdîk) olduğunu söylerler. Bu konu üzerindeki anlaşmazlık inşaallah lafzî bir anlaşmazlıktır. Çünkü ırcânın aşırısı, tevhidle (imanla) beraber farzları terketmek (imana) zarar vermez diyen kişinin görüşüdür. Bu hususta Allah'tan âfiyet dileriz." *Siyer (5/233)*.

Şeyh Muhammed Enver Şâh el-Keşmîrî (ölm. 1352 h.) ise bu konuda şunları söyler: "Amelin imandan bir cüz (parça) olup olmadığı hususunda 4 mezheb (görüş) vardır:

(1 ve 2'ncisi:) Hâricîler ve Mu'tezile şöyle demiştir: Ameller imanin cüzleridir. Bu her iki gruba göre de amel işlemeyi terkeden kişi imandan çıkar. Ancak daha sonra bu kişinin küfre düşüp düşmediği hususunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hâricîler onu imandan çıkarıp küfre sokarlarken Mu'tezile onu küfre sokmamış ancak iki yer arasında bir yerde olduğunu söylemişlerdir.

Üçüncü görüş Mürcie'nin görüşüdür: Bunlar, amele ihtiyaç olmadığını ve kurtuluşun medarının sadece ama sadece tasdîk olduğunu söylemişlerdir.

İlk gruptaki Hâricîler ve Mu'tezile ile ikinci gruptaki Mürcie birbirine zıt iki uç grubu temsil etmektedirler.

Dördüncü görüş ise Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat'ın görüşüdür. Ehl-i Sünnet birbirine zıt bu iki uç grubun arasında bir yerdedir. Öyle ki onlar imanin gerekli olduğu gibi amellerin de gerekli olduğunu ancak ameli terkedenin fâsık kılınıp tekfir edilemeyeceğini söylemişlerdir. Yâni onlar ameller hususunda Hâricîler ve Mu'tezile gibi teşdîd etmemişler (sert, kaba ve sıkı olmamışlar) ancak Mürcie gibi de amellerin durumunu (büsbütün) küçümseyip hafife almamışlardır. Bir de daha sonra Ehl-i Sünnet tasdîği kaybedenin kâfir, ameli terkedenin de fâsık olduğu hususu üzerinde vardıkları ittifakla beraber iki gruba ayrılmıştır: Hadisçilerin ekserisi imanin amellerden oluştuğunu söylerken, İmamız Ebû Hanîfe ile fıkıhçıların çoğunluğu ve kelâmcılar amellerin imana dâhil olmadığı görüşüne meyletmişlerdir. Böylece ortada tabirdeki anlaşmazlıktan başka bir anlaşmazlık kalmamıştır." *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîhi'l-Buhârî (1/53-54)*.

Şeyhu'l-İslâm İbn-i Teymîyye ise Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in diğer imamları arasındaki bu anlaşmazlığın genelde lafzî bir anlaşmazlık olduğunu belirtmektedir. Örneğin bir yerde şöyle der: "Bilinmesi gereken hususlardan birisi de şudur: Bu konuda Ehl-i Sünnet arasındaki anlaşmazlığın büyük çoğunluğu lafzî bir anlaşmazlıktır. Yoksa

imanın sözden ibaret olduğunu söyleyen ilk kişi olan Hammâd b. Ebî Süleymân ve Kûfe ehlinin O'na uyanlar ve başkaları gibi fıkıhçılar arasından iman (sadece) söz olduğunu söyleyenler, bütün Ehl-i Sünnet âlimleri ile beraber, günahkâr kimselerin, yerilmenin ve tehdidin kapsamı altına girdikleri hususu üzerinde müttefiktirler. Onlar, günahkâr kimselerin imanı Cebrâil'in imanı gibi kâmil, demelerine rağmen şunu da söylerler: Farz olan ameli işlemeksizin haramları da işlemekle birlikte bulunan iman sahibi yerilmeye ve cezalandırılmaya müstehaktır. Nitekim Cemâat de böyle söylemiştir. Ayrıca şunu söylerler: Büyük günah işleyenlerden cehenneme girecek olanlar da vardır. Nitekim Cemâat'in görüşü de budur." *Kitâbu'l-Îmân, sh: 254 (Mecmû'u'l-Fetâvâ, 7/297).*

Bir başka yerde de şunu söyler: "...Bundan dolayı fukahânın ırcâ' görüşünü, ümmet tarafından ilim ve din ehli kabul edilmiş bir topluluk benimsemiştir. İşte bundan dolayı seleften hiçbir kimse Fukahanın Mürcie'sinden hiçbir kimseyi tekfir etmemiştir. Aksine selef böyle bir görüşü, i'tikâdî bid'atlerden değil de konuyla ilgili sözlü ve fiilî bid'atlerden saymıştır. Çünkü bu konudaki anlaşmazlığın çoğu lafzîdir. Fakat Kitap ve Sünnet'e uygun olan lafız, doğru olan lafızdır. Hiçbir kimsenin Allah ve Rasûlünün sözüne aykırı bir şey söyleme hakkı yoktur. Özellikle bu, Mürcie ve başkalarından olan kelâmcıların bid'atlerine ve fiskin ortaya çıkmasına götüren bir yol haline gelmiş bulunuyorsa. İşte lafızdaki bu önemsiz ve basit görülen hata, inanç ve amellerde büyük bir hataya neden olmuştur. Bundan dolayı ırcâ' görüşünün yerilmesiyle ilgili olarak büyük sözler söylenmiştir..." *Kitâbu'l-Îmân, sh: 339 (Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/394).*

Bir başka yerde ise şöyle söyler: "Amellerin imandan olup olmadığı hususuyla istisnâ hususundaki anlaşmazlıkların geneli lafzî bir anlaşmazlıktır." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (13/39). Ayrıca bk. (13/38, 43).*

Bütün bunların yanında bir de İbn-i Abdilberr (*bk. et-Temhîd, 9/247*) ve İbn-i Ebî'l-İzz'in dediklerine bakılırsa, Ebû Hanîfe bu görüşünden vazgeçmiştir. Örneğin İbn-i Ebî'l-İzz *Şerhu'l-Akâidet-i-Tahâviyye'de (sh: 351)*: "Açık olan, (bütün) bu muhalif görüş ve sözlerin Ebû Hanîfe'den -ki Allah O'ndan râzı olsun- sâbit olmadığıdır. Aksine bunlar ashâbından sâbit olmuştur. Çünkü bu görüş ve sözlerin çoğu sâkit (değersiz ve asılsız) olup Ebû Hanîfe'nin rıza göstereceği şeyler değildirler" dedikten sonra Tahâvî'den Ebû Hanîfe ile Hammâd b. Zeyd (ölm. 179 h.) arasında geçen bir olayı anlatır. Olay şöyledir: "Hammâd b. Zeyd, Ebû Hanîfe'ye 'Hangi islam daha faziletlidir?' hadisini sonuna kadar aktardıktan sonra Ebû Hanîfe'ye: 'Sen (adamin) hangi islam daha faziletlidir dediğini, Rasûlullah'ın da buna cevap olarak iman etmektir dediğini sonra da hicret ve cihadı imandan saydığını görmüyor musun ?' diye sordu. İmam Ebû Hanîfe bu soru karşısında sessiz kalınca ashâbı ona: 'Ona cevap vermeyecek misin Ey Ebû Hanîfe!' dediler. O da: 'Neyle cevap vereyim ki? O bana bunu Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den haber veriyor' dedi."

İbn-i Ebi'l-İzz'in aktardığı bu hadisin tam metni şöyledir: "Bir adam Rasûlullah'a: 'İslam nedir?' diye sorar. Peygamber da ona: "Kalbinin Allah Azze ve Celle'ye teslim olması ve müslümanların senin dilinden ve elinden sâlim (kurtulmuş) olmalarıdır" diye cevap verir. Bunun üzerine adam: 'Hangi islam daha faziletlidir?' diye sorar. Rasûlullah'da: "İman etmektir" diye cevap verir. Adam: 'Peki iman nedir?' der. Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'de: "Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve öldükten sonra dirilmeye inanmaktır" diye cevap verir. Adam: 'Hangi iman daha faziletlidir?' der. Rasûlullah'da: "Hicret etmek" diye cevap verir. Adam: 'Peki hicret nedir?' der. Rasûlullah'da: "Kötülüğü terketmektir" der. Adam: 'Hangi hicret daha faziletlidir?' der. Rasûlullah: "Cihad" der. Adam: 'Peki cihad nedir?' der. Rasûlullah: "Onlarla karşılaştığın zaman kafirleri öldürmendir" der. Adam: 'Hangi cihad daha faziletlidir?' der. Rasûlullah: "Atının ayaklarının kesilerek yere düşürülüp öldürüldüğü ve kendi kanının akıtıldığı cihad" der. Daha sonra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle der: "Sonra iki amel vardır ki, bunlar en faziletli amellerdir. Ancak bu iki amelin aynısını yapmak hariç: Kabul olunan hac veya umre". Hadisi *Abdürrezzâk "el-Musannef" (No: 20107); Ahmed (4/114); Taberânî "el-Kebîr" (bk. Mecmau'z-Zevâid 1/59, 3/207) ve diğerleri* Ma'merŞeYyûb ŞEbû Kılâbe yoluyla 'Amr b. 'Abese radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Hadisin isnâdı eğer Ebû Kılâbe bunu 'Amr b. 'Abese'den duymuşsa sahihtir. Ancak Ebû Kılâbe'nin 'Amr b. 'Abese'den hadis işittiği bilinmemektedir. *Bk. Tezkiretül-Huffâz (1/94); Siyer (4/468-475), (2/456-460); Tehzîbu't-Tehzîb (5/200-202), (8/57-58); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 508).* Heysemî *Mecmau'z-Zevâid'de (1/59)* hadisi zikrettikten sonra: "Hadisi Ahmed ve benzerini el-Kebîr'de Taberânî rivâyet etmiştir. Ricâli güvenilir" demiştir. Bir başka yerde de (3/207): "Ahmed ve Taberânî rivâyet etmiş olup, ricâlî Sahîh'in ricâlidir" demiştir. Hadisi ayrıca *Ahmed (5/385)* başka bir yoldan rivâyet etmiştir. Ancak senedinde iki zayıf râvi vardır. Bu rivâyetle adamın hangi iman daha faziletlidir sorusuna Rasûlullah: "Güzel ahlak" diye cevap vermiştir. Hadisin cihaddan bahseden son kısmı 'Amr b. 'Abese dışında başka sahâbîlerden de rivâyet edilmiştir. *Bk. Mecmau'z-Zevâid (1/59-61), 3/207). Ayrıca bk. 320 nolu dipnotun 2. hadisi.*

322. Yâni iman ve islam kelimelerinin bir arada aynı nass veya cümlede olmaması halinde, başka bir ifadeyle her birinin ayrı nass veya cümlede olması halinde, anlam bakımından birleşerek birbirlerinin yerini tutarlar. Öyle ki bu durumda iman islamı kapsadığı gibi, islam da imanı kapsar. Örneğin "Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, (her) iki topuğa kadar ayaklarınızı yıkaşın." (Mâide, 6) âyetinde hitap hem mü'min hem de müslümanı kapsar. Yoksa namaz için abdest almaları istenenler sadece mü'minler olmadığı gibi, müslümanların da abdestsiz namaz kılmaları kesinlikle mümkün değildir. Allah burada iman ve islam arasında bir fark gözetmemiştir.

Yine Yûsuf aleyhi's-selam'ın "(Ey Rabbim!) Beni müslüman olarak öldür ve beni sâlihler arasına kat" (Yûsuf, 101) duasındaki "beni müslüman olarak öldür" bölümü aynı zamanda "beni mü'min olarak öldür" anlamındadır. Yoksa "beni müslüman olarak öldür, mü'min olarak değil" anlamında değildir. Çünkü Allah bütün mü'minlerin, "ancak müslümanlar olarak can vermelerini" (bk. Âl-i İmrân, 101) istemiştir.

İbn-i Mende (bk. *el-İmân*, 1/448-454), Ebû Bekr el-İsmâîlî (bk. *Câmiu'l-Ulûm*, 1/106), Hattâbî (bk. *Meâlimu's-Sünen*, 4/313), İbn-i Teşmiyye (bk. *el-İmân*, sh: 148, 222, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 7/167, 259-260), İbn-i Kesîr (bk. *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, 4/234), İbn-i Receb (bk. *Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem*, 1/107-108), İbn-i u's-Salâh (bk. *Şerh Nevevî*, 1/147-148), Nevevî (bk. *Şerhu Sahîhi Muslim*, 1/144-149), İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî (bk. *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, sh: 347-351), Dr. Muhammed b. Abdullah el-Vuheybî (bk. *Nevâkidü'l-İmânî'l-İ'tikâdiyye*, 1/57-81) ve Dr. Muhammed el-Humeşşis (bk. *Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe*, sh: 433-443) gibi daha pek çok islam âlimi ve araştırmacısı, iman ve islam arasındaki bu ilişkiyi şu özlü ifâdeyle anlatmışlardır: Eğer iman ve islam kelimeleri (aynı nass veya cümlede) bir arada geçerlerse (gösterdikleri anlam bakımından) birbirlerinden ayrılırlar, farklılaşırlar. Yok eğer ayrı ayrı (nass veya cümlede) geçerlerse (gösterdikleri anlam bakımından) birleşerek birbirlerinin yerini tutarlar.

323. İmam Ebû Hanîfe ise iman ile islam kelimelerini sözlük (dil) anlamı bakımından ayırmış, dini (terim) anlamı bakımından ise bir olduklarını söylemiştir:

"İslam, Allah Teâlâ'nın emirlerine teslim olmak ve boyun eğmektir. Dil (sözlük anlamı) yönünden iman ve islam arasında fark vardır. Ancak islamsız iman, imansız da islam olmaz. Onların ikisi de sırt ve karın gibidir. Din ise; iman, islam ve şerâatlerin (kuralların) hepsine birden verilen isimdir." *el-Fıkhü'l-Ekber*, sh: 62.

İbn-i Ebî'l-İzz islamın ne olduğu hakkında şunları söylemektedir: "İslamın neyi ifâde ettiği konusunda insanların üç görüşü vardır: Bir grup islamı sadece kelime-i şehâdet görmüş, bir grup Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in, kendisine islam ve iman ne olduğu hakkında soru sorulduğunda soranlara verdiği cevabın aynısıyla cevap vermiştir. Öyle ki Peygamber bu cevabında, islamı zâhir amellerle, imanı da iman beş aslına (şartına) inanmakla açıklamıştı (*Cibrîl hadisi*, bk. 318 nolu dipnot). Bir grup da islamı iman eş anlamlı karşılığı görmüş, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in: "İslam, Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Rasûlü olduğuna şehadet etmen, namazı kılman, zekatı vermen, Ramazan orucunu tutman ve Allah'ın evini haccetmendir" sözünün (*Cibrîl hadisi*, tahriri için bk. 318 nolu dipnot) anlamını ise (islamın kendisi olarak değil de) islamın alâmetleri olarak açıklamıştır. Asıl olan ise (islam yerine herhangi birşeyin) takdir edilmemesidir. Bununla beraber onlar (üçüncü grup) iman sadece kalp ile tasdik olduğunu söylemişler, sonra da islam ve iman birşey olduğunu, böylece islamın tasdiğin kendisi olduğunu söylemişlerdir. Bunu ise dil bilginlerinden hiç kimse

söylememiştir. Çünkü islam ancak boyun eğmek ve itaat etmektir. Nitekim Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem: "Allahım! Sana teslim oldum ve sana iman ettim"(1) buyurmuştur. O sallallâhu aleyhi ve sellem islâmı zâhir amellerle, imanı da imanın beş aslına (şartına) inanmakla açıklamıştır. Bu iki kelime arasında bir ara bulma veya bağdaştırmaya kalkıştığımız zaman bize düşen Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in cevabı dışında herhangi bir şeyle cevap vermememizdir." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 347-348.*

İbn-i Ebi'l-İzz, islâmın neyi ifâde ettiğine dair bu bilgileri bazı ufak tefek değişiklikler yapmakla beraber İbn-i Teymiyye'nin *Kitâbu'l-Îmân* adlı eserinden (*sh: 222, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/259*) alıntılanmış ancak buna hiç değinmemiştir. Daha sonra sözlerine yine aynı şekilde ilgili kitaptan harfi harfine yaptığı şu alıntıyla devam etmiştir. "Fakat iman ismi tek başına söz konusu edilirse, o zaman islâmı da kapsar. İslâm tek başına ele alındığı zaman ise, kişi hiç tartışmasız islâm ile birlikte mü'min de olabilir. İşte gerekli (vâcib) olan da budur." *A.g.e. sh: 348.*

Bir başka yerde de şöyle der: "Sonuç olarak, islâmın imanla (aynı nass veya cümle) içinde bir gelmesi hali, ikisinden birinin ötekinden ayrı gelmesi halinden başkadır." Daha sonra Allah'ın birliğine ve peygamberinin risâletine şehâdet, küfür ve nifak, iyilik ve takva, günah ve düşmanlık, tevbe ve istiğfar, fakir ve miskin lafızlarının da böyle olduğunu örnekleriyle anlatır. *Bk. sh: 348.*

O, iman ve islâmın birbiriyle olan sıkı ilişkisini şu cümleyle ifâde etmiştir: "İslâmı olmayanın imanı yoktur, İmanı olmayanın da islâmı yoktur. Öyle ki mü'min, onunla imanın gerçekleşeceği islâmsız kalmayacağı gibi, müslüman da onunla islâmının sıhhat bulacağı imansız kalmaz." *sh: 348.*

Bu konuda ayrıca bk. Kitâbu'l-Îmân (sh: 142-162, 204-244, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/162-184, 238-285), Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem (1/105-111), Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî (1/144-149).

(1) İbn-i -i Abbas hadisinden kısa bir bölüm: *Mâlik (1/188, No: 34); Ahmed (1/298, 302, 308, 358); Buhârî (No: 1120, 6317, 7385, 7442, 7499); Müslim (No: 769); Ebû Dâvûd (No: 771); Tirmizî (No: 3418); Nesâî (3/209-210), "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Şerâf, 5/3, 8); İbn-i Mâce (No: 1355); Dârimî (No: 1486); Buhârî "el-Edebü'l-Müfred" (No: 697); Humejdî "el-Müsned" (No: 495); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 950) ve diğerleri.*

Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 582); Muhtasaru Sahîhi Müslim (No: 1866); Sahîhu'l-Edebi'l-Müfred (No: 537); Sahîhu'l-Câmii's-Sağîr (No: 1309); el-Kelîmu't-Tayyib Tahkiki (No: 84); Sahîhu'l-Kelîmi't-Tayyib (No: 67); Sıfatı Salâti'n-Nebî (sh: 94); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 348, 431 nolu dipnot).*

324. Bu kural için bk. *Sahîhu Müslim bi Şerhi'n-Nevevî* (1/148).

325. Nitekim Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın rivâyet ettiği bir hadiste şöyle bir olay anlatılmaktadır: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem (müellefetü'l-kulûbtan) birtakım kimselere (ganimetten pay) verdiği halde içlerinden en fazla sevip beğendiğim birini bırakıp ona hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine ben: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Falanı niye bıraktın. Vallahi ben onu mü'min görüyorum (zannediyorum)' dedim. Rasûlullah da bana: 'Yahut müslüman görüyorum, (de)' buyurdu. Sonrasında Sa'd bu sözünü iki kere daha tekrarladığını ve her seferinde Peygamber'in 'yahut müslüman görüyorum, (de)' buyurduğunu, söylemiştir. Daha sonra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in şöyle dediğini belirtmiştir: "Ey Sa'd! Ben bir kimseye, başkası ondan bana daha sevimli olduğu halde, sırf Allah'ın onu yüzü koyun ateşe atmasından korktuğum için (bir şeyler) verdiğim olur." *Ahmed* (1/167, 182); *Buhârî* (No: 27, 1478); *Müslim* (No: 150, 180); *Ebû Dâvûd* (No: 4683, 4685); *Nesâî* (8/103-104); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 163); *İbn-i Mende* "*el-Îmân*" (No: 161, 162); *Humejdî* "*el-Müsned*" (No: 67); *Tayâlisî* "*el-Müsned*" (No: 198) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla Sa'd b. Ebî Vakkâs'dan. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (No: 21); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 511); *Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 7912); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 350, 435 nolu dipnot).

326. İmam Ebû Hanîfe ise imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşündedir. O şöyle der:

"İman ne artar, ne de eksilir." *el-Vasiyye*, sh: 72.

"Gök ve yer ehlinin imanı, iman edilmesi gereken şeyler yönünden artmaz ve eksilmez, fakat yakîn ve tasdîk yönünden artar ve eksilir. Mü'minler, iman ve tevhid hususunda birbirlerine eşittirler. Fakat amel itibarıyla birbirlerinden farklıdırlar." *el-Fıkhu'l-Ekber*, sh: 62.

"Bütün mü'minler; marifet, yakîn, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konusunda birbirlerine eşittirler, Bu konuda, imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklıdırlar". *el-Fıkhu'l-Ekber*, sh: 62.

"Madem ki iman amelden ayırdır ve artıp eksilmez, öyleyse bizim imanımız, meleklerin ve peygamberlerin imanına denktir." *el-Âlim ve'l-Müteallim*, sh: 16.

İmam Tahâvî ise Ebû Hanîfe ve iki öğrencisinin bu konudaki görüşlerini şöyle ifade ediyor: "İman bir olup, ehli imanın aslında eşittirler. Gerçekte onlar arasındaki farklılık (üstünlük); korku, takvâ, hevâya muhalefet ve doğru olana bağlılıkla olmaktadır," *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*, sh: 331.

İmam Ebû Hanîfe'nin imanın artma ve eksilme kabul etmeyeceği görüşü O'nun amelin imandan bir cüz (parça) olmadığı görüşüyle doğrudan ilgilidir. Daha önce de söylediğimiz gibi aslında Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in diğer âlimleri arasındaki bu görüş

ayrılığı lafzî bir anlaşmazlıktan başka birşey değildir. İbn-i Ebi'l-İzz bunu şöyle ifade etmiştir: "... (Varılan) bu ittifaktan sonra şu açıkça ortaya çıkmıştır ki, Ehl-i Sünnet'in (bu konudaki) ihtilafı, herhangi (bir i'tikâd) bozukluğunu gerektirmeyen lafzî bir anlaşmazlıktır." *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 323.*

"Ebû Hanîfe ile Ehl-i Sünnet'in geri kalan imamları arasındaki anlaşmazlık şekli bir anlaşmazlıktır." *A.g.e. sh: 333.*

"Her ne kadar bu konuda Ehl-i Sünnet arasında lafzî bir anlaşmazlık varsa da, bu, iki gruptan birinin diğerine karşı düşmanlık gütmesi ve bu nedenle (aralarında) ayrılık meydana gelmesi ve bu söz dolaşısıyla gerek İrcâ' Ehli (Mürchie) ve benzerlerinden yerilmiş kelâmcıların bid'atlerine yol açması gerekse fiskın ve günahların ortaya çıkmasına neden olması dışında içinde herhangi bir mahzûrun olmadığı bir anlaşmazlıktır. O, (fiskın ve günahların ortaya çıkmasına): 'Ben Allah'ın velî kullarından bir velî olup, imanı ve islâmı kâmil olan gerçek bir mü'min ve müslümanım' diyerek yol açmış ve böylece kendisinden kaynaklanan günahları umursamaz olmuştur. İşte Mürchie'de bu anlamda: 'Günah işleyenin işlediği günahın imana zarar vermediğini' söylemiştir." Daha sonra İbn-i Ebi'l-İzz Mürchie'nin bu sözüne cevâben şöyle demiştir:

"Bu kesin olarak bâtıldır. Çünkü İmâm Ebû Hanîfe -ki Allah O'ndan râzı olsun- imanın hakîkatine dil (sözlük anlamı) yönünden, kanun koyucunun kelâmından (getirdiği) delillerle birlikte bakmış, geri kalan imamlar -ki Allah onlara rahmet etsin- ise imanın hakîkatine kanun koyucunun örfü çerçevesinde (terim anlamı yönünden) bakmışlardır. Çünkü kanun koyucu tasdiğe bir takım nitelikler ve şartlar katmıştır. Tıpkı namaz, oruç, hac ve benzeri ibadetlerde olduğu gibi." Daha sonra İbn-i Ebi'l-İzz, Ebû Hanîfe'nin ashâbının bu konudaki bazı delillerini nakletmiştir. *Bk. A.g.e. sh: 337.*

Aslında İbn-i Ebi'l-İzz burada imamın şu sözlerine işaret ediyor:

"(Biz ameli imandan görmüyorsak da) günah işleyene bu günahın zarar vermeyeceğini de söylemiyoruz." *A.g.e. sh: 316.*

"Günahlar, mü'mine zarar vermez, demeyiz. Yine günah işleyen kimse cehenneme girmez de demeyiz. Dünyadan mü'min olarak ayrılan kimse fasık olsa da cehennemde ebedî kalacaktır, demeyiz. Mürchie'nin dediği gibi iyiliklerimiz muhakkak kabul edilmiştir, günahlarımız da muhakkak affedilmiştir, demeyiz. Fakat kim bütün şartlarına uygun ve ifsâd edici kusurlardan arınmış bir iyilik işler ve onu küfür ve dinden dönme gibi şeylerle boşa çıkarmaz ve dünyadan mü'min olarak ayrılırsa şüphesiz Allah onun amelini zâ'î etmez, bilakis kabul eder ve ondan dolayı ona sevap verir, deriz." *el-Fıkhü'l-Ekber, sh: 21.*

"Biz biliyoruz ki, Allah'ın kulu işlediği günahıtan dolayı cezalandırması veya günahını affetmesi; işlemediği günahıtan dolayı da cezalandırmaması; işlediği farzları

hesap etmesi ve günahını ona yazması O'nun adaletindendir." *el-Âlim ve'l-Müteallim*, sh: 28.

Bura'ya kadar naklettığımız bütün bu sözler her ne kadar Ebû Hanîfe'nin imanın artma ve eksilme kabul etmediği görüşünde olduğunu gösteriyorsa da O, Mürcie gibi işlenen günahın imana zarar vermediğini de söylüyor, değildir. Aksine O, işlenen günahın imana zarar verdiğini ve günahın türüne ve büyüklüğüne göre sâhibinin gerek dünyada gerekse ahirette cezalandırılacağını söylemiştir. İşte bu nedenle hadler hususunda diğer imamlar gibi hiç taviz vermeyerek amelin terkinin suç saymıştır. Sonuç olarak da delil ölçüsünde amelin terkine haddi şart koşturmuştur. Bununla beraber Kur'ân, Sünnet ve Selef'in sözleri, imanın artıp eksildiğini gösteren o kadar çok kanıtla doludur ki, bütün bunlar bu konuda farklı bir anlayış ve yorumu yer bırakmamaktadır. Bağdât'taki Hanefîlerin müftüsü olan Âlûsî bu gerçeği şöyle ifade etmiştir: "Neredeyse sayılmayacak kadar çok olan delillerden dolayı, bazı meselelerde İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin -ki Allah O'ndan razı olsun- mezhebine muhalefet etsem bana ne olur ki?! (bana bir şey olmaz). Çünkü hakk, kendisine uylunayı en çok hak edendir. Bu gibi meselelerde taklîd ise, avamın işlerindendir." *Rûhu'l-Meânî* (9/167).

İmanın artıp eksilmesi hususunda daha geniş bilgi için bk. Kitâbu'l-İmân (sh: 195-204, Mecmûu'l-Fetâvâ, (7/223-238); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 316-325, 335-345); Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebû Hanîfe (sh: 389-413).

327. İmanın, bizzat "ziyâde=artma" lafzıyla geçtiği diğer âyetler için bk. (*Âl-i İmrân 173; Enfâl 2; Tevbe 124; Ahzâb 2; Müdessir 31*). Hidayetin arttığını gösteren âyetler için bk. (*Mer'üm 76; Kehf 13*).

328. (SAHİH HADİS): *Ahmed (2/66-67, 373, 374); Müslim (No: 79); Ebû Dâvûd (No: 4679); İbn-i Mâce (No: 4003); Dârimî (No: 1007); el-Lâlekâî (No: 1623) ve diğerleri İbn-i Ömer'den, Buhârî (No: 304, 1462, 1951, 2658); Müslim (No: 80) ve diğerleri Ebû Saîd el-Hudrî'den, Müslim (No: 81); Tirmizî (No: 2613) ve diğerleri Ebû Hureyre'den. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (1/83, 344); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 524); Sahîhu'l-Camii's-Sağîr (No: 5624).*

Hadisin devamında, kadının aklının eksikliği, tanıklığının, yarım erkek tanıklığına, başka bir ifadeyle 2 kadının tanıklığının 1 erkeğin tanıklığına denk olmasına, dininin eksikliği ise, hayızlı olduğu zaman (adet günlerinde ve lohusalıkta) namaz kılmayıp Ramazan orucunu tutmamasına bağlanmıştır.

329. Sünnette imanın arttığını gösteren daha pek çok delil vardır. Bazıları şunlardır:

1- Büyük şefa'at hadisinde, kıyamet günü sadece ümmetini düşünen Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e şöyle denir:

"Git ve kalbinde bir arpa miktarı kadar iman olan her kim varsa onu (cehennem) ateşinden çıkar..."

Git ve her kimin kalbinde bir zerre miktarı yahut bir hardal tanesi kadar iman varsa onu oradan çıkar..."

Git ve kalbinde bir hardal tanesi ağırlığından daha az, daha az iman bulunan her kim varsa onu da ateşten, ateşten, ateşten çıkar" denilir. Ben de hemen gider, bunu yaparım." *Buhârî* (No: 7510) Enes b. Mâlik'den. Hadisi ayrıca farklı lafızlarla, *Ahmed* (3/116, 244, 247, 248); *Buhârî* (No: 44, 4476, 6565, 7410, 7440, 7509, 7516); *Müslim* (No: 193); *İbn-i Mâce* (No: 4312); *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 849-851) ve diğerleri aynı sahâbîden, *Ahmed* (2/435-436); *Buhârî* (No: 3340, 3361, 4712); *Müslim* (No: 194); *Tirmizî* (No: 2434); *İbn-i Ebî Âsım "es-Sünne"* (No: 811); *İbn-i Huzeyme "et-Tevhîd"* (sh: 243-244); *Ebû Avâne "el-Müsne'd"* (1/171) ve diğerleri Ebû Hureyre'den rivâyet etmişlerdir. Hadis, ayrıca başka sahâbîler tarafından da rivâyet edilmiştir. Kaynaklarda hadisin mütevâtîr olduğu belirtilmektedir. *Bk. Su'ûti "Kotfu'l-Ezhârî'l-Mütenâsire"* (sh: 303, No: 112); *Zebîdî "Laktu'l-Leâli'l-Mütenâsire"* (sh: 75-78); *Kettânî "Nazmu'l-Mütenâsir"* (sh: 233, No: 301); *el-Elbânî "Hükmü Târiki's-Salâh"* (sh: 33); *Zilâlu'l-Cenne* (2/359-386, 386-400); *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (No: 34); *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 92); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 220, 231).

2- "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlakı en güzel olanlarıdır." *Hadisin tahriri daha önce 320 nolu dipnotta geçmişti.*

3- "Sizden kim bir kötülük görürse, onu eliyle değiştirsin. Eğer buna gücü yetmezse diliyle, eğer buna da gücü yetmezse kalbi ile (onu değiştirsin). Bu ise imanın en zaıfıdır." *Ahmed* (3/10, 20, 49, 53); *Müslim* (No: 49); *Ebû Dâvûd* (No: 1140, 4340); *Tirmizî* (No: 2172); *Nesâî* (8/111-112); *İbn-i Mâce* (No: 4013); *Tayâlisî "el-Müsne'd"* (No: 2196); *Ebû Ya'lâ "el-Müsne'd"* (No: 1009) ve diğerleri Ebû Saîd el-Hudrî'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 34); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 6250); *Tahrîcu Müşkileti'l-Fakr* (No: 66); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 340, 410 nolu dipnot); *Sahîhu Süneni Ebî Dâvûd* (No: 1140, 4340).

Hadisi ayrıca, "Allah'ın benden önce herhangi bir ümmete (millet) gönderdiği hiçbir peygamber yoktur ki, o peygamberin kendi ümmeti içinde sünnetlerini alıp emirlerine uyan havârilere ve dostları olmasın. Sonra onların ardından yapmadıkları şeyleri söyleyen, emrolunmadıkları şeyleri de yapan nesiller geldi. Her kim onlarla eliyle cihad ederse o mü'mindir. Her kim onlarla diliyle cihad ederse o mü'mindir. Her kim onlarla kalbiyle cihad ederse o mü'mindir. Zaten bunun gerisinde hardal tanesi kadar (bile) iman yoktur." lafızıyla *Ahmed* (1/458, 461, 462); *Müslim* (No: 50); *Taberânî "el-Kebîr"* (10/No: 9784) ve diğerleri Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. Hadis bu lafızla da sahihtir.

Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 35); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 5790); Islâhu'l-Mesâcid (No: 36); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 157).

4- "Her kim Allah için sever, Allah için buğzeder, Allah için verir ve Allah için yasaklarsa muhakkak imanı tamamlamış olur." *Ahmed (3/438, 440); Ebû Dâvûd (No: 4681); İbn-i Asâkir "Târîhu Dimâşk" (bk. es-Sahîha 1/2/728) ve Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 3469) Ubû 'Umâme'den. Ahmed (3/440); Tirmizî (No: 2521) ve Taberânî "el-Kebîr" (20/No: 412): "Her kim Allah için verir, Allah için yasaklar, Allah için sever, Allah için buğzeder ve Allah için nikahlarsa, imanını tamamlamış olur" lafzıyla Muâz b. Enes el-Cühenî'den. Taberânî 'de "ve Allah için nikahlarsa" lafzı yoktur. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 380); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 5965); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 30, 31); Şerhu'l-Akâidetü't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 340, 411 nolu dipnot).*

5- Sahâbî Hanzala b. er-Rebî' b. Saıfî el-Useyyidî et-Temîmî radiyallâhu anh kendisinin, Ebû Bekr radiyallâhu anh ile birlikte Peygamber sallallâhu alehi ve sellem'in huzuruna girerek şöyle dediğini söyler: "Hanzala münafıklık yaptı Ey Allah'ın Rasûlü!"

Rasûlullah: Peki ne oldu?

Hanzala: Ey Allah'ın Rasûlü! Senin yanında olduğumuz zaman bizlere (cehennem) ateşini ve cenneti hatırlatıyorsun. Öyle ki sanki bunları gözlerimizle görüyormuş gibi oluyoruz. Ancak senin yanından ayrıldığımızda, eşler, çocuklar ve dünya geçimiyle o kadar çok meşgul oluyoruz ki (bize hatırlattığın bu şeyleri) çokça unutuyoruz.

Rasûlullah: "Nefsim elinde bulunan Allah'a yemin ederim ki, eğer sizler benim yanımdayken ve zikirdeyken (Allah'ın anıldığı meclislerdeyken) bulunduğunuz hal üzere olmağa (her yerde) devam etseydiniz muhakkak melekler, sizinle döşeklerinizde ve yollarınızda musafaha ederlerdi (tokalaşırlardı). Fakat Ey Hanzala! Bir saat, bir saat, bir saat." *Müslim (No: 2750); Tirmizî (No: 2514); İbn-i Mâce (No: 4239) ve diğerleri* Hanzala'dan. *Tirmizî 'de bu rivâyet: "...sizinle, meclislerinizde, yollarınızda ve döşeklerinizde musafaha ederlerdi" şeklindedir. Müslim'in başka bir rivâyetinde (No: 2751) Rasûlullah şöyle demiştir: "Ey Hanzala! Bir saat, bir saat. Eğer sizin kalpleriniz (Allah'ı) zikrederken (anarken) olduğu gibi (her zaman) olsaydı muhakkak melekler sizinle tokalaşırdı. Öyle ki nihayet yollarda size selam verirlerdi."*

Hadis sahihtir. *Bk. Nevevî, Şerhu Müslim (17/65-67); el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1887); Silsiletü'l-Ehâdisi's-Sahîha (No: 1948); Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 7073); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 2268); Gâyetü'l-Merâm (No: 373).*

Hadis başka lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

"Eğer sizin her haliniz, benim yanımdayken bulunduğunuz hal üzere olsaydı muhakkak melekler sizinle avuçlarıyla tokalaşır ve sizleri evlerinizde ziyaret ederlerdi. Siz

günah işlemesiniz bile muhakkak Allah, kendilerini bağışlamak için günah işleyen bir toplum getirir." *Ahmed* (2/304-305); *Humejdî "el-Müsned"* (No: 1150); *İbn-i u'l-Mübârek "ez-Zühd"* (No: 1075) ve *Tayâlisî "el-Müsned"* (No: 2583) *Ebû Hureyre'den. Bk. Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5253); *Gâyetü'l-Merâm* (sh: 172).

"Eğer sizler benim yanımda olmadığınız zamanlar benim yanımdayken bulunduğunuz hal üzere olmağa devam etseydiniz muhakkak melekler sizi (gözle görebileceğiniz bir şekilde) kanatlarıyla gölgelendirirlerdi. Fakat bir saat, bir saat." *Ahmed* (3/175); *Ebû Ya'lâ "el-Müsned"* (No: 3035, 3304); *İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 344); Bezzâr "el-Müsned"* (No: 3234) ve diğerleri *Enes b. Mâlik'den. Ebû Ya'lâ'nın bir rivâyeti* (No: 3304): "...muhakkak melekler sizinle Medine yollarında musafaha ederlerdi" şeklindedir. *Bk. Silsiletü'l-Ĥâdîsi's-Sahîha* (No: 1965); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5252).

Hadisin farklı lafızları ve rivâyetleri için bk. es-Sahîha (No: 967, 968, 969, 970, 1948, 1965); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5243).

İmanın artıp eksildiğini gösteren diğer deliller için bk. el-Lâlekâî (5/890-940).

330. Yâni imanın eksileceğini gösteren her nass aynı zamanda mantıksal olarak artacağını da gösterir. *İbn-i Hacer* bu kuralı şöyle ifade etmektedir: "Artmaya kâbil her şey zorunlu olarak eksilmeye de kâbidir." *Fethu'l-Bârî* (1/62).

331. Bunlardan bazıları şunlardır:

1- *el-Ėsved b. Hilâl* (ölm. 84 h.), *Muâz b. Cebel'in* kendisine şöyle dediğini söyler:

"Bizimle otur da bir saat iman edelim." Eseri *Buhârî* (1/60) cezim sîgasıyla muallak olarak rivâyet etmiştir. *Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm "el-İmân"* (sh: 72, No: 20); *İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân"* (sh: 41, No: 105, 107); *"el-Musannef"* (No: 30354, 34687); *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 796, 823); *İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ"* (2/847, No: 1122); *el-Lâlekâî* (No: 1706, 1707 iki ayrı senedle *el-Ėsved b. Hilâl'den*) ve *Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Ėvliyâ"* (1/235) adlı eserlerinde eseri vasletmişlerdir. Hâfız *İbn-i Hacer, Fethu'l-Bârî 'de* (1/60) *Ebû 'Ubeyd'in* senedinin sahih olduğunu söylemektedir. *el-Ėlbânî'de İbn-i Ebî Şeybe'nin "el-İmân"* kitabının hâşiyesinde (sh: 41) "İsnâdî Şeyhayn'ın şartına göre sahihtir" derken *Ebû 'Ubeyd'in "el-İmân"* adlı kitabına yaptığı tahkikte (sh: 72) "İsnâdî sahihtir" demiştir. Ayrıca *Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî* (1/6) ve *Şerhu'l-Akâdeti't-Tahâviyye* tahkikinde (sh: 343) eserinin isnâdının sahih olduğunu belirtmiştir. *İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân"* (No: 107) ve *"el-Musannef"* (No: 30356)'te *Muâz b. Cebel'in* bu sözü kardeşlerinden birine söylediğini rivâyet etmiştir.

2- Bu sözün bir benzeri de *Abdullah b. Revâha'dan* rivâyet edilmiştir: *Abdullah b. Revâha* arkadaşlarından birtakım kimselerin elinden tutarak şöyle derdi: "Gelin de bir saat iman edelim. Gelin de Allah'ı analım (zikredelim) ve imanımızı arttıralım. Gelin de

tâatiyle Allah'ı analım (zikrederim). Umulur ki Allah da bizi bağışlamasıyla anar." *İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân" (No: 116); "el-Musannef" (No: 30417)* Abdurrahman b. Sâbit yoluyla Abdullah b. Revâha'dan. el-Elbânî *İbn-i Ebî Şeybe'nin "el-İmân" kitabının (sh: 44) hâşiyesinde şöyle demiştir: "İsnâdı zaıftır. Çünkü Abdurrahmân b. Sâbit, Abdullah b. Revâha'ya yetişmemiştir. Zira Abdullah b. Revâha Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in zamanında, Mu'te gazvesinde şehid olarak ölmüştür." el-Elbânî böylece eserin senedindeki inkitâpı belirtmek istemiştir. Eseri başka bir isnâdla el-Lâlekâî (No: 1708) Şureyh b. 'Ubeyd yoluyla Abdullah b. Revâha'dan rivâyet etmiştir. Lafzı şöyledir: Abdullah b. Revâha arkadaşlarından bir kişinin elinden tutar ve "haydin bizimle kalk gel de bir saat iman edelim" der ve hemen bir zikir (Allah'ı anma) meclisinde otururdu." İsnâddaki Şureyh'in tam ismi Şureyh b. 'Ubeyd b. Şureyh el-Hadramî olup sahâbeden herhangi birine yetiştiği bilinmemektedir. Bk. *Tehzîbu't-Tehzîb (4/299-300)*. Bu nedenle Hâfız İbn-i Hacer *Takrîbu't-Tehzîb'de (sh: 434) "güveniler olup çok fazla irsalde bulunurdu" demiştir. Üstelik el-Elbânî'nin de belirttiği gibi Abdullah b. Revâha, Peygamber'in sağlığında, Mu'te gazvesinde şehid düşmüştür. Dolayısıyla Şureyh b. 'Ubeyd'in O'ndan bir şey işitmesi mümkün değildir. Sonuç olarak bu isnâd da diğeri gibi inkitâ' nedeniyle zaıftır.**

3- İbn-i Mes'ûd şöyle dua ederdi: "Allahım! İmanımızı, yakînimizi ve fikhimizi arttır." *Ahmed "es-Sünne" (bk. Fethu'l-Bârî 1/63); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 797); Âcurrî "es-Şerîa" (sh: 112); Taberânî "el-Kebîr" (No: 8549) ve el-Lâlekâî (No: 1704). Heysemî Mecmau'z-Zevâid 'de (10/185) senedinin iyi, Hâfız İbn-i Hacer ise Fethu'l-Bârî'de (1/63) sahih olduğunu söyler.*

4- Ammâr b. Yâsir şöyle demiştir: "Üç özellik vardır ki, her kim bunları kendisinde toplarsa muhakkak imanı toplamış olur. Kendisine hakkın ve adaletin uygulanmasını kabul etmek, selâmî âleme yaşamak ve yoksullukta (darlıkta) infak etmek." Eseri *Buhârî (1/103)* cezim sigasıyla muallak olarak rivâyet etmiştir. Eseri; *Ebu 'Ubeyd "el-İmân" (No: 63) ve İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân" (No: 131), "el-Musannef" (No: 30431)* adlı eserlerinde vasletmişlerdir. Ayrıca eseri *Abdürrezzâk "el-Musannef" (10/No: 19439) ve el-Lâlekâî (No: 1698, merfû' olarak): "Üç özellik vardır ki, her kim de bunlar bulunursa onlar sayesinde imanın tadını bulmuş olur: Yoksullukta infak etmek, insanların kendisine hakkı ve adaleti uygulamalarını kabul etmek ve selâmî âleme yaşamak" lafzıyla vaslederlerken, başka bir rivâyetinde el-Lâlekâî (No: 1713): "Üç özellik vardır ki her kim de bunlar bulunursa imanı tamamlamış olur: Kendisine hakkın ve adaletin uygulanmasını kabul etmek, yoksullukta infak etmek ve selâmî âleme yaşamak" lafzıyla vasletmiştir. Eseri ayrıca İbn-i Hibbân "Ravdatü'l-'Ukalâ" (sh: 79)'da vasletmiştir. Eser merfû' olarak zaıftır. Doğru olan eserin mevkûf olması yâni Ammâr b. Yâsir'in sözü olmasıdır. Bunu, Ebû Hatim ve Ebû Zür'a (bk. *İbn-i Ebî Hâtim, el-İlel, 2/145*), Heysemî (bk. *Mecmau'z-Zevâid, 1/57*), İbn-i Hacer (bk. *Fethu'l-Bârî, 1/104*) ve el-Elbânî (bk. *Ebû 'Ubeyd'in "el-İmân" adlı kitabının 63 nolu hadisinin dipnotu; Muhtasaru Sahîhi'l-Buhârî (No: 9); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye**

Tahkiki, sh: 344, 419 nolu dipnot; el-Kelimu't-Taḥṣīb Tahkiki, sh: 104-105, No: 196, 142 nolu dipnot; Sahîhu'l-Kelimi't-Taḥṣīb, No: 155) belirtmişlerdir.

5- Ömer radiyallâhu anh arkadaşlarından bir veya iki kişinin elinden tutar ve şöyle derdi: Haydin (bizimle) gelin de imanımızı arttıralım." *İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân" (No: 108); "el-Musannef" (No: 30357); Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 112) ve el-Lâlekâî (No: 1700)* Zerr b. Abdullah el-Mürhibî yoluyla Ömer b. el-Hattâb'dan rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî "*Kitâbu'l-İmân*"'ın hâşiyesinde (sh: 41): "Eserin senedi munkatıdır. Çünkü Zerr b. Abdullah el-Mürhibî, Ömer b. el-Hattâb'a yetişmemiştir "demiştir. Yâni eserin senedinde inkitâ' vardır.

6- Ebû Ca'fer'in dedesi sahâbî 'Umeyr b. Habîb el-Hatmî şöyle demiştir: "İman artar da eksilir de." Kendisine: 'İmanın artması ve eksilmesi nedir?' diye sorulunca şöyle cevap verdiler: "Allah Azze ve Celle'yi zikrettiğimiz ve O'ndan korktuğumuz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz, O'nu anmayı unuttuğumuz ve kendimizi kaybettığımız zaman da, bu imanın eksilmesidir." Eseri bu lafızla *İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân" (No: 14), "el-Musannef" (No: 30318) ve Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 624, 680)* adlı eserlerinde rivâyet etmişlerdir.

Eseri ayrıca *Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 111): "...Allah'ı zikrettiğimiz, O'na hamdettiğimiz ve O'ndan korktuğumuz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz ve kendimizi kaybettığımız zaman da, bu imanın eksilmesidir"* lafızıyla, başka bir rivâyetinde *Âcurrî (sh: 112) ve el-Lâlekâî (No: 1721): "Allah'ı zikrettiğimiz, O'na hamdettiğimiz ve O'nu tesbîh ettiğimiz zaman, bu imanın artmasıdır. Gaflete düştüğümüz, (kendimizi kaybettığımız) ve O'nu anmayı unuttuğumuz zaman da, bu imanın eksilmesidir"* lafızıyla rivâyet etmişlerdir. Ayrıca eseri *İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/845); Beyhâkî "Şuabu'l-İmân" (1/196) ve İbn-i Hacer "el-İsâbe" (4/593)* adlı eserlerinde rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî "*el-İmân*"'ın hâşiyesinde (sh: 20): "Eserin senedi zaıftır. Çünkü İbn-i 'Umeyr'in -yâni Yezîd b. 'Umeyr'in- hal tercemesi bilinmemektedir" demiştir.

7- Ebu'd-Derdâ şöyle demiştir: "İman artar ve eksilir." *İbn-i Mâce (No: 75); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 623); İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/843) ve el-Lâlekâî (No: 1709)* rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, *Daîfu Süneni İbn-i Mâce (No: 15)*'de esere "zaıf" demiştir.

8-Ebû Hureyre şöyle demiştir: "İman artar ve eksilir." *İbn-i Mâce (No: 74); Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 622); Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 111); İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ" (2/844) ve el-Lâlekâî (No: 1711, 1712)* rivâyet etmişlerdir. Senedinde Abdullah b. Rebî'a el-Hadramî vardır ki kaynaklarda hakkında bir şey bulamadım. Ayrıca senedinde hakkında cerh ile konuşulmuş başka râviler vardır. el-Elbânî, *Daîfu Süneni İbn-i Mâce (No: 14)*'de eser hakkında: "Çok zaıf. Ancak bu konuyla ilgili "es-Sünne" kitaplarında seleften pek çok eser yaygın bir halde mevcuttur. Merfû' olarak da rivâyet

edilmiştir. Ancak doğru değildir. Bununla ilgili açıklama *ed-Daîfe'de* (No: 1123) mevcuttur" demıştır.

İmanın artıp eksildiğini gösteren sahâbe sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Lâlekâî (5/941-950); İbn-i Teymîyye "el-Îmân" (sh: 195-196, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/223-225); İbn-i Hacer "Fethu'l-Bârî" (1/61-64).

332. Nitekim İmam Beğavî şöyle demiştir: "Sahâbe, Tâbiîn ve onlardan sonra gelen (Ehl-i) Sünnet âlimleri amellerin imandan olduğu hususunda... İttifak etmişler ve şöyle demişlerdir: İman; söz, amel ve inaştır. İtaatle artar, masiyetle eksilir. İmanın arttığını bizzat Kur'ân söylemiştir. Eksilmesi ise kadınların vasfedildiği hadiste geçmektedir." *Şerhu's-Sünne* (1/38-39).

İşte Beğavî'nin söz konusu ettiği âlimlerden ve sözlerinden birkaçı şöyledir:

* **İmam Mâlik:** Bu konuyla ilgili sözlerine 336 nolu dipnotta değinilecek.

* **İmam Şâfiî:**

1- Beḥakî'nin rivâyetine göre er-Rebî b. Süleymân, İmam Şâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Menâkıbu's-Şâfiî* (1/387); *Fethu'l-Bârî* (1/62). *Ay. bk. Siyer* (10/32); *Tevâli't-Te'sîs* (sh: 110).

2- Ebû Nuaym'ın başka bir yoldan rivâyetine göre ise, er-Rebî b. Süleymân, İmam Şâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz ve ameldir, tâatle artar, masiyetle eksilir. Sonra da "ve iman edenlerin imanı artsın diye" (Müddessir, 31) âyetini okudu." *Hilyetü'l-Evliyâ* (9/115); *Fethu'l-Bârî* (1/62).

3- İmam Şâfiî'nin oğlu Ebû Osmân Muhammed b. Muhammed eṣ-Şâfiî şöyle dedi: Babamın bir gece Humejdî'ye şöyle dediğini duydum: "Onlara -yani Mürcie'ye- Allah'ın şu buyruğundan daha güçlü bir delil getiremeyiz (Fetâvâ'da getirilemez): "Oysa onlar, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekat vermeleri dışında başka hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sağlam din de budur." (Beḥşine, 5)". *el-Lâlekâî* (No: 1592); *el-Îmân* (sh: 182, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 7/208-209).

4- el-Lâlekâî şöyle der: Şâfiî -ki Allah O'na rahmet etsin- "el-Ümm" adlı eserinin "Namazda Niyet" başlığını taşıyan bölümünde şöyle demiştir: "Niyet olmadıkça, hiçbir namazın sahih olmayacağı konusunda Ömer b. el-Hattâb radiyallâhu anh'ın Rasûlullah sallallâhu alehî ve sellem'den rivâyet ettiği: "Ameller ancak niyetlere göredir" hadisini delil gösteririz (Fetâvâ'da delil gösterilir)". Daha sonra Şâfiî şöyle der: "Sahâbeden ve onlardan sonra gelen tâbiînden yetiştiğimiz kimseler (Fetâvâ'da, sahâbe, onlardan sonra gelen tâbiîn ve bizim yetiştiğimiz kimseler) söz birliği halinde şöyle

derlerdi: İman; söz, amel ve niyettir. Bu üçünden herhangi birisi ötekileri olmadıkça bir şey ifade etmez (sahih olmaz)." *Şerhu Usûli İ'tikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa (No: 1593); el-Îmân (sh: 182-183, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/209)*. İmam Şâfiî'nin *Kitâbu'l-Ümm* adlı eserinde bu başlık altında el-Lâlekâî ve İbn-i Teymîyye'nin naklettikleri bu nassı (ifâdeyi) bulamadım *Bk. el-Ümm (1/86)*.

5- İbn-i Abdilberr'in rivâyetine göre er-Rebî' b. Süleymân, İmam Şâfiî'yi şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz, amel ve kalb ile i'tikaddır. Sen Allah Azze ve Celle'nin şu âyetini görmüyor musun?: "Allah sizin imanınızı asla zâ'î edecek, değildir" (Bakara, 143). Yâni Beyt-i Makdis'e doğru kılmiş olduğunuz namazlarınızı zâ'î edecek değildir diyerek, namazı iman olarak adlandırmıştır. Öyleyse iman; söz, amel ve akiddir." *el-İntikâ' fi Fedâili's-Selâseti'l-İmmeti'l-Fukahâ (sh: 81)*.

6- Beyhakî'nin, Ebû Muhammed ez-Zübeyrî'den rivâyetine göre adamın biri Şâfiî'ye: "...Bana imandan haber verir misin? O, söz ve amel midir, yoksa amelsiz söz müdür?" diye sordu. Şâfiî şöyle cevap verdi: "İman; Allah için amel işlemek olup, söz de bu amelin bir kısmıdır." Adam: "Bana bunu anlamam için biraz açıklayabilir misin?" dedi. Şâfiî'de: "İmanın halleri, dereceleri ve tabakaları vardır. Bu iman bazısı kâmil mânâda tamamına ermiştir. Bazısı da eksik olduğu açıkça belli olandır. Onun artması râcîh olan imandır." dedi. Adam: "İman tamam olmadan artıp eksilir mi?" deince, Şâfiî: "Evet" dedi. Daha sonra Şâfiî adamın sorusu üzerine bunun delillerini sıralamıştır." *Menâkıbu's-Şâfiî (1/387-393)*.

* İmam Ahmed b. Hanbel:

1- İbn-i Cevzî'nin Muhammed b. Humejd el-Ënderânî'den rivâyetine göre İmam Ahmed şöyle demiştir: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Menâkıbu'l-İmâm Ahmed (sh: 216)*.

2- İbn-i Cevzî'nin Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed el-Berde'î et-Temîmî'den rivâyetine göre İmam Ahmed, kendisinden kader, Râfızîlik, i'tizâl, Kur'ân'ın yaratılması ve ırcâ' konularında Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in sünnetini içeren bir mektup yazıp yollamasını isteyen Müsedded b. Müserhed'e şunları yazmıştır: "... İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir. İmanın artması, iyilik ettiğin zaman, eksilmesi de kötülük ettiğin zaman olur." *A.g.e. (sh: 218)*.

3- İbn-i Cevzî'nin rivâyetine göre Abdûs b. Mâlik el-Attâr, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiğini söyler: "İman şu haberde geldiği gibi, söz ve ameldir; artar ve eksilir: "Mü'minlerin imanca en mükemmeli ahlaki en güzel olanlarıdır." *A.g.e. (sh: 224)*.

4- İbn-i Cevzî'nin rivâyetine göre el-Hasen b. İsmâil er-Rebe'î İmam Ahmed'in kendisine şöyle dediğini söyler: ""Tâbiînden, müslümanların imamlarından ve şehirlerin fıkıhçılarından 70 kişi Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in üzerinde öldüğü sünnetin şu

hususlar olduğu üzerinde birleşmişlerdir: ... ve iman; söz ve ameldir; tâatle artar, masiyetle eksilir..." *A.g.e. (sh: 228)*.

5- Abdullah dedi ki: "Babama -ki Allah O'na rahmet etsin- ırcâ' hakkında soru sorulduğunda şöyle cevap verdiğini duydum: "Biz deriz ki: İman; söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kişi zina ettiğinde ve içki içtiğinde imanı eksilir." *es-Sünne (No: 599)*.

6- Ebû Bekr el-Mervezî, Abdülmelik el-Meymûnî, Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Harb b. İsmâîl el-Kirmânî, Yûsuf b. Mûsâ, Muhammed b. Ahmed b. Vâsıl ve el-Hasen b. Muhammed, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiklerini söylerler: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *el-Hallâl "es-Sünne" (No: 1010); Âcurrî "eş-Şerâ" (sh: 117); el-Lâlekâî (No: 1750)*.

7- İmam Hallâl'ın Süleymân b. Eş'as'den rivâyetine göre Ebû Abdillâh (Ahmed b. Hanbel) şöyle demiştir: "Namaz, zekat, hac ve iyilik, bunların hepsi imandandır. Günahlar imanı eksiltir." *es-Sünne (No: 1020)*.

8- Ebû Ya'lâ'nın İmam Ahmed'den rivâyetine göre, İmam Ahmed şöyle demiştir: "İmanın en faziletli hasletlerinden biri de Allah için sevmek ve Allah için buğzetmektir." *Tabakâtü'l-Hanâbile (2/275)*.

9- İmam Hallâl'ın rivâyetine göre İshâk b. İbrâhim, İmam Ahmed'i şöyle derken işittiğini söyler: "İman; söz, amel ve sâdık niyettir." *es-Sünne (No: 1003)*. Aynı rivâyeti *İbn-i Hânî Mesâilu'l-İmâm Ahmed* adlı eserinde (2/1620): "İman; söz, amel ve sâdık niyettir; artar ve eksilir" lafzıyla rivâyet etmiştir.

10- Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin rivâyetine göre, kendisine islam ve iman hakkında soru soran İbn-i Ebî Şeybe'ye İmam Ahmed şöyle cevap vermiştir: "İman; söz ve ameldir. İslam ise ikrardır." *Ta'zîmu Kadri's-Salâh (No: 582)*.

* İmâm Buhârî:

1- "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *el-Câmiu's-Sahîh (Fethu'l-Bârî, 1/60); Hedy (sh: 516); Tehzîbu't-Tehzîb (9/43)*.

2- "Âlimlerden 1000'den fazla kişiden hadis yazdım. Kesinlikle iman; söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım. İman sözdür, diyenden de hadis yazmadım." *el-Lâlekâî (No: 1597)*. İbn-i Hacer bu sözü *Hedy (sh: 503)*'de: "İman; söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım" lafzıyla zikretmektedir.

3- Muhammed b. Yûsuf b. Matar, Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî'ye iman hakkında soru sorduğunu ve O'nun bu soruya şöyle cevap verdiğini söylüyor: "İman, içinde hiçbir şüphe barındırmaayan söz ve ameldir." *el-Lâlekâî (No: 1598)*.

4- İmam Buhârî, Sahîh'inin Kitâbu'l-İmân bölümünde (bk. *Fethu'l-Bârî, 1/60-169*), imanın söz ve amel olduğunu, artma ve eksilme kabul ettiğini gösteren birçok bâb

başlığı kullanmıştır. Bilindiği üzere Buhârî'nin Sahîh'inde kullandığı bâb başlıkları O'nun fikhini ve görüşlerini ifâde etmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- * Duanız İmanınızdır Bâbı (2. Bâb). Bk. Fethu'l-Bârî (1/64).
- * İmanın İşleri Bâbı (3. Bâb). Bk. A.g.e. (1/66).
- * Kişinin Kendi İçin Sevdiğini Kardeşi İçin Sevmesinin de İmandan Olduğu Bâbı (7. Bâb). Bk. (1/73).
- * Peygamber Sevgisinin İmandan Olduğu Bâbı (8. Bâb). Bk. (1/74).
- * Ensârı Sevmenin İmanın Alâmeti Olduğu Bâbı (10. Bâb). Bk. (1/80).
- * Hayânın İmandan Olduğu Bâbı (16. Bâb). Bk. (1/93).
- * İmanın, Amelin Kendisi Olduğunu Söyleyenin Bâbı (18. Bâb). Bk. (1/97).
- * Kadir Gecesi İhyâ Etmenin İmandan Olduğu Bâbı (25. Bâb). Bk. (1/113).
- * Cihadın İmandan Olduğu Bâbı (26. Bâb). Bk. (1/114).
- * Ramazan Ayını Tetawu' İbâdetlerle (Gece Namazlarıyla) İhyâ Etmenin İmandan Olduğu Bâbı (27. Bâb). Bk. (1/114).
- * Ramazan Orucunu, Sevabını Allah'tan Umarak Tutmanın İmandan Olduğu Bâbı (28. Bâb). Bk. (1/115).
- * Namazın İmandan Olduğu Bâbı (30. Bâb). Bk. (1/118).
- * İmanın Artması ve Eksilmesi Bâbı (33. Bâb). Bk. (1/127).
- * Müslümanların Cenazelerinde Hazır Bulunmanın İmandan Olduğu Bâbı (35. Bâb). Bk. (1/133).
- * Ganimetin Beşte Birini Vermenin İmandan Olduğu Bâbı (40. Bâb). Bk. (1/157).

*** İmam Zehebî:**

"İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Siyer* (11/363); (12/630); (14/39); (17/547).

Bu beş büyük imamın dışında imanın söz ve amel olup artıp eksildiğini söyleyen âlimler sayıca o kadar çoktur ki onların isimleri ve sözleri kaynaklarda bir hayli yer tutmaktadır. Bunların ne kadar fazla olduğunu şu sözler açıkça ortaya koymaktadır:

1- İmam Adürrezzâk es-San'ânî: "Kendileriyle karşılaştığım 62 şeyhin hepsi de (daha sonra bunların bir kısmının isimlerin sayar): "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir" derlerdi." *el-Lâlekâî* (No: 1737). *Ay. bk. Şerhu Sahîhi Müslim* (1/146).

2- el-Velîd b. Müslim: "Evzâ'î, Mâlik b. Enes ve Saîd b. Abdülazîz'in iman; amelsiz ikrardır diyenlerin sözünü inkar ettiklerini ve amelsiz iman, imansız da amel olmaz dediklerini duydum." *Akîdetü İbn-i Cerîr (el-Mecmûatü'l-İlmiyye'nin içinde) sh: 10.*

3- İbn-i Ebî Hâtim: "Babam ve Ebû Zür'a'ya Ehl-i Sünnet'in mezhebini, gittikleri bütün şehirlerde karşılaştıkları âlimleri ne üzere bulduklarını ve bu hususlardan neye inandıklarını, sordum." Onlar da şöyle cevap verdiler: "Hicaz, Irak, Mısır, Şam ve Yemen olmak üzere gittiğimiz bütün şehirlerde kendileriyle karşılaştığımız âlimlerin görüşlerinden biri de şuydu: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *İbn-i Ebî Hâtim, Aslu's-Sünne (sh: 225-226).* Sa'dî el-Hâşimî'nin, Ebû Zür'atü'r-Râzî ve Cuhûduhu fi's-Sünne adlı eseriyle birlikte İslam Üniversitesi tarafından basılmıştır.

4- Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm: "Bu, iman söz ve ameldir; artar ve eksilir, diyenlerin isimleridir" dedikten sonra bu sözü söyleyenlerden 133 kişinin ismini zikretmiştir." *el-İbânetü'l-Kübrâ (2/814-826).*

5- Sehl b. Mütevekkil b. Hacer eş-Şeybânî: "Kendilerine yetiştığım ve onlardan (hadis) yazdığım 1000 ya da daha fazla şeyhin hepsi de: "İman söz ve ameldir, artar ve eksilir. Kur'ân Allah'ın kelâmı olup yaratılmamıştır" diyorlardı." *el-Lâlekâî (No: 1754).*

6- Buhârî: "Âlimlerden 1000'den fazla kişiden hadis yazdım. Kesinlikle iman, söz ve ameldir, diyenden başkasından hadis yazmadım. İman sözdür, diyenden de hadis yazmadım." *el-Lâlekâî (No: 1597).*

"Hicaz'lı, Mekke'li, Medine'li, Kûfe'li, Basra'lı, Vâsıt'lı, Bağdât'lı, Şam'lı ve Mısır'lı 1000 kişiden daha fazla ilim adamı ile defalarca, ardı arkasına görüştüm. Ben 46 yıldan daha fazla süreden beri içinde bulunduğum bu kimselerle -ki onlar pek çoktur- görüşüyorum. (Ve bu arada Buhârî, 50 kişiden daha fazla ilim adamının ismini saydıktan sonra) şöyle diyor: Biz kısa kesmek maksadıyla ve bu liste uzamasın diye sadece bunların ismini vermekle yetiniyoruz. Onların hiç birinin, şu hususlarda ihtilaf ettiğini görmedim: Şüphesiz din; söz ve ameldir. Çünkü Allah: "Oysa onlar, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namazı dosdoğru kılmaları ve zekat vermeleri dışında hiçbir şeyle emrolunmamışlardır. Sapasağlam din de budur." (Beşşine, 5) diye buyurmaktadır... dedikten sonra onların benimsedikleri geri kalan diğer i'tikâdî kanaatlerini sıralamaktadır." *el-Lâlekâî (No: 320).*

Hâfız İbn-i Hacer, *Fethu'l-Bârî (1/61)*'de, el-Lâlekâî'nin "Kitabu's-Sünne" adlı eserinde sahih bir senedle İmam Buhârî'den şunu rivâyet ettiğini nakleder: "Buhârî dedi ki: Şehirlerdeki âlimlerden 1000'den daha fazla kişiyle karşılaştım. Onlardan hiçbirinin, imanın söz ve amel olması, artması ve eksilmesi hususlarında ihtilafa düştüklerini görmedim." İbn-i Hacer'in naklettiği bu sözü bu haliyle Kitâbu's-Sünne'de bulamadım. İlgili kitapta Buhârî'nin bu sözü iki yerde geçmektedir ki biz az önce bunları zikretmiştik. Her

halde İbn-i Hacer Buhârî'nin bu sözünü el-Lâlekâî'den mânâ ile rivâyet etmiş olsa gerek. Allah en doğrusunu bilir.

İmanın söz ve amel olup arttığını ve eksildiğini gösteren selef âlimlerin sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Hallâl "es-Sünne" (3/579-593); el-Lâlekâî (5/951-964); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (1/40-47); İbn-i Teymiyye "el-İmân" (sh: 195-196, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/223-225); İbn-i Hacer "Fethu'l-Bârî" (1/61-64, 92, 127-128).

333. Büyük imam ve Mağrib ülkesinin hâfızı, Şeyhu'l-İslâm Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. Âsım en-Nemerî el-Kurtubî el-Endelusî el-Mâlikî. Muhteşem pek çok eserin sâhibi. İbn-i Abdilberr, Endülüs'ün başkenti Kurtuba'da h. 368 (362 de denmiştir) yılında doğdu. O dönem de Kurtuba şehri bir ilim yuvasıydı. Orada yetişmeye başlayan İbn-i Abdilberr, Kurtuba'nın civarındaki Belensiye ve Şâtibe şehirlerine ilim yolculukları yaptı. Bir süre Eşbûne'de (Uşbûne'de denir) (şimdiki Portekiz devletinin başkenti) kadılık yaptı. İshâk b. İbrâhim et-Tuceybî, Abdülvâris b. Süfyan, Halef b. el-Kâsım b. Sehl el-Endelusî ve Abdullah b. Muhammed b. Abdülmü'min gibi pek çok âlimden ders aldı. Ebû Ali el-Ğassânî, Abdurrahmân b. Muhammed el-Kurtubî, Ebu'l-Hasen Tâhir b. Müfewiz eş-Şâtibî gibi daha pek çok âlime de hocalık yaptı. Hakkında İbn-i Hazm: "Hadis fıkhi üzerine konuşma hususunda İbn-i Abdilberr'in bir benzerini bilmiyorum. O'ndan daha iyisini nasıl bileyim ki?" derken, Ebu'l-Velîd el-Bâcî: "Endülüste, hadis hakkında Ebû Ömer b. Abdilberr gibisi yoktu. O Mağrib ehlinin en hâfızıdır" demiştir. İmam Zehebî ise hakkında: "Zamanında Mağrib'in hâfızıydı", "İmam, dinine sımsıkı bağlı, güvenilir, mutkin ve ilmi son derece geniş bir âlimdi...", "Dinin asıllarıyla ilgili hususlarda Selef'in yolu üzereydi. Kelâm ilmine hiç girmede. Aksine hocalarının -ki Allah onlara rahmet eylesin- yolunu izledi" demiştir. İmam Mâlik'e olan düşkünlüğü ve hayranlığıyla bilinen İbn-i Abdilberr, el-İstizkâr, et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Meânî ve'l-Ësânîd, el-Madhal fi'l-Kiraât, el-Kâfî fi Furû'i'l-Mâlikiyye, el-İst'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb, el-İntikâ' fi Fedâili's-Selâseti'l-Ëimmeti'l-Fukahâ' gibi pek çok eserin sâhibidir. Mâlikî mezhebinin en ileri gelen âlimlerinden olan İbn-i Abdilberr Şâtibe şehrinde h. 463 yılında 95 yaşındayken hakkın rahmetine kavuşmuştur. *Bk. Tezkiretü'l-Huffâz (3/1128-1132); Siyer (18/153-163); el-Bidâye (12/111); Şezerâtü'z-Zeheb (3/314-316).*

334. İbn-i Abdilberr şöyle demektir: "Fıkıh ve hadis ehli, imanın söz ve amel olduğu üzerinde icmâ etmişlerdir (birleşmişlerdir). Niyetsiz amel olmaz. Onlara göre iman tâatle artar, ma'siyet dolaşısıyla eksilir. Onlara göre bütün tâatler de imandır." *et-Temhîd (9/238). Ayrıca bk. (9/243); el-İmân (sh: 282, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/330).*

335. Yâni imanın eksileceği görüşünde olan çoğunluğa katıldığı görüş.

336. İbn-i Abdilberr'in sözünün tam metni şöyledir: "İbn-i u'l-Kâsım, Mâlik'den iman arttığını, eksilmesi hususunda ise tevakkuf ettiğini rivâyet etmiştir. Abdürrezzâk,

Mâ'mer b. Îsâ, İbn-i Nâfi' ve İbn-i Vehb ise Mâlik'den şöyle rivâyet etmişlerdir: 'İman artar ve eksilir. Tâatle artar, ma'siyetle eksilir.' Allah'a hamdolsun ki hadis ehlinin cemâatin görüşü de bu doğrultudadır." *et-Temhîd* (9/252). Ayrıca bk. *Şerhu'n-Nevevî* (1/146).

Şeyhu'l-İslam İbn-i Teymiyye bu konuda şunları söyler:

"Etbâu't-Tâbiîn'den bazı fıkıhçılar, iman hakkında eksilme (lafzının) kullanılmasını uygun görmüyorlardı. Çünkü onlar, Kur'ân'da imanın artışından söz edildiğini buldukları halde, eksildiğinden söz edildiğine dâir birşey bulamadılar. Mâlik'den gelen iki rivâyetten birisi de bu doğrultudadır. Ondan gelen diğer rivâyet -ki ashâbı nezdinde meşhur olan budur- diğer imamların da dediği gibi imanın hem artıp hem de eksileceği görüşüdür." *el-Îmânü'l-Evsat* (sh: 48, *Mecmû'u'l-Fetâvâ* 7/506).

Bir başka yerde de şöyle der: "İşte bundan dolayı sünnet ve hadis ehli, iman arttığı görüşündedirler. Onların cumhuru (çoğunluğu) iman hem arttığını hem de eksildiğini söylerken, bir bölümü iman artar, derler fakat eksildiğini söylemezler. Nitekim İmam Mâlik'den gelen iki rivâyetten birisi böyledir. Kimisi de Abdullah b. Mübârek gibi iman artıp durur, der." *el-Îmân* (sh: 194, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 7/223).

Başta İbn-i Abdilberr olmak üzere bazı imamların işaret ettiği, iman eksilmesi hakkında İmam Mâlik'in tevakkuf ettiği hususunu, bizzat İmam Mâlik'in kendisinden rivâyet edilmiş bir halde bulamadım. Aksine kaynaklarda O'nun diğer imamlar gibi, iman artıp eksildiğini söylediğini gösteren pek çok rivâyete ve imamların bununla ilgili ifâdelerine yaygın bir şekilde rastladım. Bunlardan bazıları şöyledir:

1- Adürrezzâk b. Hammâm es-San'ânî şöyle demiştir: "Süfyan es-Sevrî, İbn-i Cüreyc, MÂLİK B. ENES, Ma'mer b. Râşid ve Süfyan b. 'Uyeyne'yi: 'İman söz ve ameldir; artar ve eksilir' derlerken işittim." *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 726); *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 117); *İbn-i Batta "el-İbânetü'l-Kübrâ"* (2/813); *el-Lâlekâî* (No: 1735); *İbn-i Abdilberr "et-Temhîd"* (9/252, 253); *"el-İntikâ"* (sh: 34); *Nevevî "Şerhu Sahîhi Müslim"* (1/146).

Bu rivâyet başka bir yoldan şöyle rivâyet edilmiştir: Adürrezzâk dedi ki: "Kendileriyle karşılaştığım 62 şeyhin hepsi de (daha sonra İmam Mâlik'de dahil olmak üzere bunların bir kısmının isimlerini sayar): 'İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir' derlerdi." *el-Lâlekâî* (No: 1737).

2- Abdullah b. Nâfi', İmam Mâlik'in şöyle dediğini rivâyet etmiştir: "İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir." *Ebû Dâvûd "Mesâilu'l-Îmâm Ahmed"* (sh: 113); *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 636); *el-Hallâl "es-Sünne"* (No: 1082, 1124); *Âcurrî "eş-Şerîa"* (sh: 118); *el-Lâlekâî* (No: 1742); *Ebû Nuaym "Hilyetü'l-Evliyâ"* (6/327).

3- İmam Mâlik'in arkadaşı Ebû Osmân Saîd b. Dâvûd b. Ebî Zenber ez-Zübeyrî şöyle demiştir: "Mâlik şöyle derdi: 'İman; söz ve ameldir; artar ve eksilir.'" *el-Hallâl "es-Sünne"* (No: 1014). Rivâyet ez-Zübeyrî nedeniyle zayıftır. Hâfız İbn-i Hacer bu zât hakkında şöyle demiştir: "Sadûk olup Mâlik'den münker rivâyetleri vardır. İhtilat sonucu Mâlik'in hadislerini karıştırdığı söylenir. O'nun Mâlik'in lafzından rivâyet dinlediği iddiasını, Abdullah b. Nâfi' yalanlamıştır. 10. tabakadan olup h. 120 yılı dolaylarında vefat etmiştir." *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 377). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (4/21-23).

4- İshâk b. Muhammed şöyle bir olay anlatır: "Mâlik b. Enes'in yanındaydım. Bu sırada Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin Mâlik'e şöyle dediğini duydum: 'Ey Ebâ Abdillâh! Bizim bir görüşümüz var ki onu sana sunacağız. Eğer onu güzel görürsen bunu söylemeye devam edeceğiz, yok eğer güzel görmezsen ondan vazgeçeceğiz.' İmam Mâlik bunun üzerine: 'Nedir o görüşünüz?' dedi: O da: 'Ey Ebâ Abdillâh! Biz hiç kimseyi günahından dolayı tekfir etmiyoruz. İnsanların hepsi bizim nezdimizde müslümandırlar' diye cevap verdi. İmam Mâlik'de: 'Bu ne kadar da güzel bir görüş. Bunda herhangi bir sakınca yoktur' dedi. Bunun üzerine Dâvûd b. Ebî Zenber, İbrâhim b. Habîb ve Mâlik'in diğer ashâbı İmam Mâlik'e doğru ayağa kalkarak: 'Ey Ebâ Abdillâh! Muhakkak bu (kişi) ircâ' görüşünü söylüyor' dediler. Bunun üzerine Hammâd b. Ebî Hanîfe: 'Benim dinim Allah'a yakın meleklerin dini gibidir' dedi. İmam Mâlik'de bu söze cevaben: 'Asla! Allah'a yemin ederim ki, iman; artar ve eksilir: "İmanlarını bir kat daha arttırsınlar diye" (Fetih, 4), "İbrâhim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüpü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi O'na: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrâhim: Hayır! İnanmışım, fakat kalbimin itmi'nân bulması için, dedi" (Bakara, 260). İbrâhim'in kalbinin itmi'nân bulması imanının artmasıdır, dedi" *el-Lâleikâf* (No: 1743).

5- İmam Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm: "Bu, imân söz ve ameldir, artar ve eksilir, diyenlerin isimleridir" dedikten sonra bunu söyleyenlerden 133 kişinin ismini zikretmiştir. Onlardan biri de İmam Mâlik'dir. Bk. İbn-i Batta *"el-İbânetü'l-Kübrâ"* (2/814-826). Ayrıca bk. *Fethu'l-Bârî* (1/61).

İmam Mâlik'in artma ve eksilme zikredilmeden iman; söz ve amel olduğunu gösteren sözlerinden bazıları da şöyledir:

6- İbn-i Abdilberr'in Eşheb b. Abdülazîz'den rivâyetine göre İmâm Mâlik dedi ki: "Sahâbîler onaltı ay Beyti'l-Makdis'e doğru namaz kıldılar. Sonra el-Beytü'l-Harâm'a (Ka'be'ye) yönelmekle emrolundular. Bunun üzerine Allah Teâlâ şöyle buyurdu: "Allah, sizin namazınızı asla zâ'î edecek değildir" (Bakara, 143). Yâni Beyti'l-Makdis'e doğru kıldığınız namazlarınızı zâ'î edecek değildir. Daha sonra Mâlik şöyle dedi: "Ben bununla beraber Mürcie fırkasının 'namaz imandan değildir' sözünü hatırlıyorum." *el-İntikâ'* (sh: 34).

7- Muhammed b. Nasr el-Mervezî'nin, Ebû Seleme el-Harrânî'den rivâyetine göre Ebû Seleme şöyle demiştir: "Mâlik, Şüreyk, Ebû Bekr b. el-'Ayyâş, Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd şöyle demişlerdir: 'İman; marifet, ikrar ve ameldir.' Yalnız Hammâd b. Zeyd imanla islam arasında fark görür; imanı özel, islami ise genel sayardı." *Ta'zîmu Kadri's-Salâh (No: 568). Ayrıca bk. Abdullah b. Ahmed, es-Sünne (no: 612); İbn-i Teymiyye, el-İmân (sh: 317, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/369).*

İmanın artıp eksildiğine dâir İmam Mâlik'den gelen bunca rivâyet ve naklin yanında O'nun imanın eksilmesi hakkında tevakkuf ettiğini belirten rivâyetin doğru olduğu varsayılsa bile buna neden olarak şu olasılıklar sayılabilir:

1- İbn-i Teymiyye'nin de işaret ettiği gibi imanın arttığı Kur'ân'da açıkça belirtildiği halde eksildiğine dâir bir şey söylenmemiştir (bk. *el-İmânü'l-Evsat, sh: 48, Mecmûu'l-Fetâvâ 7/506*). Yine aynı şekilde imanın eksildiğine dâir, hadislerde de net bir ifâde yoktur.

2- İmam Nevevî şöyle demiştir: "Bazıları dediler ki: Mâlik'in imanın eksilmesiyle ilgili bir şey söylememesinin nedeni, O'nun; mü'minlerden günah işleyenleri tekfir eden Hâricîler'e muvâfakat ettiğinin sanılmasından duyduğu endişe ve kaygıdır." *Şerhu Sahîhi Müslim (1/146)*. Burada İmam Nevevî şuna işaret etmektedir: Kimilerine göre iman tek bir şeyden ibarettir. O da tasdiktir. Amel ise imana dâhil değildir. Buna göre imanın eksilmesi görüşü, onlar nezdinde günah işleyenlerin kâfir olduğu görüşüyle paraleldir. Şöyle ki: Onlara göre iman tek bir şey olup artma ve eksilme kabul etmez. Günahlar imanı eksiltir görüşü ise onlara göre günahlar imanı tamamen ortadan kaldırır anlamındadır. Böylece imanın eksilmesi görüşü onların iddiasına göre Hâricîler'in görüşüne benzemektedir. İmanın artması görüşü ise onlara göre herhangi bir karışıklığa meydan vermemektedir. Allah en doğrusunu bilir.

3- İmanın eksilmesi hususunda bir şey söylememe görüşü İmam Mâlik'in eski görüşü olabilir. Kendisine Sahâbe'den imanın eksildiğini net bir şekilde ifâde eden eserler ulaşınca bu görüşünden vazgeçmiştir. İşte bundan dolayıdır ki ashâbının hemen hemen tamamına yakını O'ndan bu son görüşünü nakletmişlerdir. Yine aynı şekilde diğer imamlar da O'ndan imanın artıp eksildiği görüşünü nakletmişler ve O'ndan buna aykırı herhangi bir şey de rivâyet etmemişlerdir. Allah en doğrusunu bilir.

337. Bunlar Mu'tezile ve Hâricîler'e, başka bir ifâdeyle Kaderiyye'ye mensup olup, vaîdin yâni Allah'ın tehdidinin mutlaka yerine getirileceğini, büyük günah işleyen kimsenin tevbe etmeden ölmesi halinde de ebediyyen cehennemde kalacağını söylerler. Çünkü Allah günah işleyenleri (günahkârları) cehennem azabıyla cezalandıracağı sözünü vermiştir. O ise verdiği sözden asla caymaz. Sonuç olarak Vaîdiyye, büyük günah işleyenlerle ilgili verdikleri hükümde, olayın cehennem, korku, azab ve cezâ boyutunu (yanını), cennet, ümit, rahmet ve ödül boyutundan mutlak olarak üstün tutmuşlardır. Bu

itibarla Mürcie'nin karşıtı olup, hem Mürcie hem de Vaîdiyye, Allah'ın vaîdi (tehdit ve azabı) hususunda iki farklı zıt ucu temsil etmektedirler. İbn-i Teşvîkiyye bu olayı şöyle ifâde etmiştir: "Ehl-i Sünnet, Allah'ın vaîdi hususunda Mürci ile Kaderiyye'ye ve başkalarına mensup olan Vaîdiyye arasında orta bir yerdedir." *Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye* (2/69). Mürcie hakkında daha önce 314 nolu dipnotta bilgi verilmişti.

Vaîdiyye hakkında daha geniş bilgi için bk. Makâlâtü'l-İslâmiyyîn (1/334-338); el-Fasl (4/190); el-Milel (1/84); Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/481-504, 670-679), (36/137-139); Minhâcu's-Sünne (5/260, 287-288), (6/302); Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/70-71).

338. Örneğin insan, kimi zaman bir şeyi kesin olarak kabul ederken, kimi zaman ondan kuşku duyar.

339. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Sonra Kitab'ı, kullarımız arasından seçtiklerimize miras verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeden, kimi muktesid (ortada), kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda sâbıktır (öne geçmek için yarışandır). İşte büyük fazilet budur." (Fâtır, 32).

340. *Bk. 3. bölüm sh: 61.*

341. *Ayrıca bk. Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsıtıyye (2/234-235).* Bunlara ek olarak imanın artmasının nedenleri arasında şunlar da sayılabilir: Kur'ân-ı Kerîm'i okumak ve âyetleri üzerinde düşünmek, Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'in sîretiyle islam dininin güzelliklerini içiye düşünüp bunlardan dersler çıkarmak ve bu ümmetin selefinin hayatını okuyup öğrenmek. *Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Dr. Abdürrezzâk b. Abdülmuhsin el-Abbâd, Esbâbu Ziyâdeti'l-Îmân ve Nuksânih (sh: 9-58).*

342. (SAHİH HADİS): Yazarın zikrettiği bu hadisin tam metni şöyledir: "Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne de onları temizler (arındırır). Onlar için acı bir azab vardır: Zina eden yaşlı, böbürlenene fakir ve Allah'ı kendisi için bir alış-veriş metâi kılmak sûretiyle sadece yemin ederek alış-veriş yapan kimse." *Taberânî "el-Evsat" (5/No: 5577); "es-Sağîr" (No: 821) ve Beyhakî "Şuabu'l-Îmân" (4/220) Selmân el-Fârisî radiyallâhu anh'den. Hadisi ayrıca Taberânî "el-Kebîr" de (6/No: 6111): "Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde onlara bakmaz:..." lafzıyla aynı sahâbîden rivâyet etmiştir. Hadis hakkında Heşemî, Mecmau'z-Zevâid (4/78)'de: "Ricâli Sahîh'in ricâlidir" demiş, Suyûtî, el-Câmiu'l-Kebîr (6/301), el-Câmiu's-Sağîr (3/3544) ve el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr (No: 3072) ve er-Ravdu'n-Nadîr (No: 342) adlı eserlerinde hadisin sahih olduğunu söylemişlerdir.*

Hadis ayrıca şu lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

"Üç kimse vardır ki, Allah kıyamet gününde ne onlarla konuşur, ne onları temizler (arındırır), ne de onlara bakar. Onlar için acı bir azab vardır: Zina eden yaşlı, yalancı hükümdar ve böbürlenene fakir." *Ahmed (4/433, 480); Müslim (No: 172); Nesâî*

(5/86); "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Ûsrâf, 10/84); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 4413); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (8/161) ve Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 3591) Ebu Hureyre'den. Nesâî'de hadisin baş tarafı: "Üç kimse vardır ki, Allah Azze ve Celle kıyamet gününde onlarla konuşmaz: ..." lafızıyla rivâyet edilmiştir. Hadis bu lafızla da sahihtir. Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1787); Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr (No: 3069); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 5109).

"Allah'ın kendilerine buğzettiği üç kişiye gelince bunlar; zina eden yaşlı, böbürlenene fakir ve çokça zulmeden zengindir". Ahmed (5/153); Tirmizî (No: 2568); Nesâî (5/84); "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. Tuhfetü'l-Ûsrâf, 9/161); İbn-i Huzeyme (No: 2456); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 3349, 3350, 4771); Hâkim (No: 2532) ve diğerleri Ebû Zerr el-Gifârî'den. Hadis bu lafızla zayıftır. Bk. el-Elbânî, Daîfu'l-Câmiî's-Sâğîr (No: 2610); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (No: 1922); Daîfu Süneni't-Tirmizî (No: 471); Daîfu Süneni'n-Nesâî (No: 160). Yanlız bu hadis Ebû Zerr'den: "Allah'ın kendilerine kızdığı üç kişiye gelince bunlar; yemin eden tâcir (satıcı), böbürlenene fakir ve yaptığı iyiliği söyleyerek başa kakan cimri" lafızıyla da gelmiştir. Bunu Ahmed (5/176); Tayâlisî (No: 468) ve Taberânî "el-Kebîr" (2/No: 1637) rivâyet etmişlerdir. Bu Ahmed'in lafzıdır. Hadis bu lafızla sahihtir. Bk. el-Elbânî, Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr (No: 3074).

"Üç kimse vardır ki, Allah onlara yarı (kıyamet gününde) bakmaz: Zina eden yaşlı, yemini bir ticârî metâ' haline getirip her hak ve bâtil olan şeyde yemin eden kimse ve kendini beğenip böbürlenene fakir." Taberânî "el-Kebîr" (17/492) 'İsme b. Mâlik el-Ensârî el-Hatmî radiyallâhu anh'den. İmam Heysemî Mecmau'z-Zevâid (4/78)'de, hadisi Taberânî'nin el-Kebîr'de zayıf bir isnâdla rivâyet ettiğini belirtmişse de el-Elbânî Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr'de (No: 3070) hadisin hasen olduğunu söylemiştir. Hadis el-Elbânî'nin de söylediği gibi hasendir.

343. Günaha iten etken ve iman ilişkisi hakkında daha geniş bilgi için bk. Şerhu'n-Nevevî (2/117).

344. Yazar İbn-i 'Useymîn;

1- "Hepiniz O'na yönelerek O'ndan korkun (O'na karşı gelmekten sakının); namazı kılın; müşriklerden olmayın." (Rûm, 31).

2- "Eğer müşrikler tevbe eder, namazı dosdoğru kılar, zekatı da verirlerse artık onların yollarını serbest bırakın. Allah bağışlayandır, rahmet edendir." (Tevbe, 5).

3- "Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar ve nefislerinin arzu ve isteklerine uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler." (Mer'yem, 59).

4- "Kişi (bazı rivâyetlerde: kul) ile şirk ve (bazı rivâyetlerde: veya) küfür arasında namazı bırakmak vardır." Ahmed (3/370, 389); Müslim (No: 82); Ebû Dâvûd (No:

4678); *Tirmizî* (No: 2619, 2620); *İbn-i Mâce* (No: 1078); *Muhammed b. Nasr el-Mervezî* "*Ta'zîmu Kadri's-Salâh*" (No: 886, 887, 889, 891, 892) ve diğerleri Câbir b. Abdillâh'tan. *el-Elbânî* sahih olduğunu söyler. *Bk. Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 2848); *Sahîhu't-Terğîb* (No: 560); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 321, 374 nolu dipnot); *er-Ravdu'n-Nadîr* (No: 224, 225) *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (No: 569).

Hadis değişik lafızlarla da rivâyet edilmiştir:

"Kul ile şirk veya küfür arasında namazı bırakmaktan başka birşey yoktur." *Dârimî* (No: 1233); *el-Mervezî* "*Ta'zîmu Kadri's-Salâh*" (No: 888, 890); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 1453) ve diğerleri Câbir'den. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb* (No: 560).

"Kul ile küfür (ve şirk) arasında namazı bırakmak vardır. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak şirk koşmuş olur." *el-Mervezî, A.g.e.* (No: 897, 898) *Enes b. Mâlik*'den. *İbn-i Mâce* (No: 1080) bunu: "Kul ile şirk arasında namazı bırakmaktan başka birşey yoktur. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak şirk koşmuş olur" lafzıyla rivâyet etmiştir. *Ayrıca el-Mervezî, A.g.e.* (No: 899, 900) bunu: "Kul ile küfür veya (diğer bir rivâyetinde: ve) şirk arasında namazı bırakmak vardır. Kul onu bıraktığı zaman muhakkak küfre düşmüş olur" lafzıyla da rivâyet etmiştir. Hadis bütün bu lafızlarla sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb* (No: 565); *Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 5388).

"Küfür ile iman arasında namazı bırakmak vardır." *Tirmizî* (No: 2618) Câbir'den. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb* (No: 560); *Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 2849); *er-Ravdu'n-Nadîr* (No: 224, 225). Câbir hadisinin değişik lafızları için *bk. Sahîhu't-Terğîb* (1/298).

5- "Bizimle onların (kafir ve müşriklerin) arasındaki ahid (ayrılık, fark) namazdır. Kim onu terkederse muhakkak küfre düşmüş olur." *Ahmed* (5/346, 355); *Tirmizî* (No: 2621); *Nesâî* (1/231-232); *İbn-i Mâce* (No: 1079); *İbn-i Ebî Şeybe* "*el-Musannef*" (No: 30387); *el-Mervezî, A.g.e.* (No: 894, 895, 896); *İbn-i Hibbân* (*el-İhsân*, No: 1454); *ed-Dârekutnî* (No: 1733); *Beyhakî* "*es-Sünenü'l-Kübrâ*" (3/366); "*Şuabu'l-İmân*" (sh: 43) ve diğerleri Bureyde b. el-Huşayb el-Enslemî'den. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb* (No: 561); *Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr* (No: 4143); *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (No: 574); *Sahîhu İbn-i Mâce* (No: 884); *İbn-i Ebî Şeybe'nin "el-İmân"* kitabına yaptığı tahkik (No: 46).

6- Abdullah b. Şakîk el-'Ukaylî (ölm. 108 h.) şöyle demiştir: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in ashâbı, namazın terkinden başka hiçbir amelin terkinin küfür olarak görmezlerdi." *Tirmizî* (No: 2622). Eseri *Hâkim* (No: 12) Abdullah b. Şakîk yoluyla Ebû Hureyre'nin kendi sözü olarak vasletmiştir. Eseri *Hâkim* tashih etmiş *Zehabî* de isnâdının sâlih olduğunu söylemiştir. (*Bk. el-Müstedrek*, 1/48). *el-Elbânî*'de *Sahîhu't-Terğîb* (No: 562), *Sahîhu Süneni't-Tirmizî* (No: 2622) ve *Mişkâtü'l-Mesâbih Tahkiki* (No: 579) adlı eserlerinde eserin sahih olduğunu söylemiştir. Şuayb Arnavût ise *Câmiu'l-Usûl*

(5/204)'de eserin hasen olduğunu belirtmiştir. *Bu konudaki diğer hadisler, sahâbe ve selevin sözleri için bk. Muhammed b. Nasr el-Mervezî, Ta'zîmu Kadri's-Salâh (2/873-905); el-Elbânî, Sahîhu't-Terğîb (1/298-307).*

gibi ayet, hadis ve sahâbe sözlerinden dolayı namaz kılmaayanların ya da namaz kılmaayı bırakanların kâfir oldukları görüşündedir. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi almak isteyenler yazarın Hükmü Târiki's-Salâh adlı risâlesine bakabilirler. Ayrıca bk. İbn-i Teymiyye, Mecmûu'l-Fetâvâ (7/610-616), (20/95-103), (22/40-53) ve İbn-i u'l-Kayyim'in Kitâbu's-Salâti ve Hükmü Târikihâ adlı eseri.*

Cumhur ise namaz kılmaayanların ya da namaz kılmaayı terkedendenlerin kâfir olmadıkları ancak hadden öldürölmeleri gerektiğı görüşünde olup bu konuöyla ilgili olarak ayet, hadis ve sahâbe sözlerinde geçen küfür ve şirk kelimelerinin başka konularda geçen küfür ve şirk kelimeleri gibi nimet küfrü veya küfürsüz küfür olarak anlaşılmaması gerektiğini veöahut da namazı terketmekle beraber onun farziyetini inkar eden kişilere hamlolunması gerektiğini söylemişlerdir. Ayrıca büyük şefa'at (bk. 329 nolu dipnot), bitâka (bk. Ahmed 2/213, 221-222; Tirmizî, No: 2639; İbn-i Mâce, No: 4300; İbn-i Hibbân "el-lhsân" No: 225; Hâkim, No: 9, 1937; Beğavî "Şerhu's-Sünne" No: 4321 ve diğerleri Abdullah b. 'Amr b. el-'Âs'dan. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha No: 135; Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr No: 1776; Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki No: 5559; Sahîhu Süneni't-Tirmizî No: 2639; Sahîhu Süneni İbn-i Mâce No: 3488; Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki sh: 418, 567 nolu dipnot) ve diğer bazı hadislerde (bk. 227 nolu dipnot) belirtildiğı gibi kalbinde zerre miktarı iman bulunan veya Lâ ilâhe illallâh diyen herkesin Allah'ın meşîeti (dilemesi), rahmeti ve mağfireti altında olduğunu isterse onları affedeceğini, isterse de onlara azab edeceğini söylemişlerdir. *Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. el-Elbânî, Hükmü Târiki's-Salâh Risâlesi, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (1/1/175-178) ve Atâ' b. Abdölatîf b. Ahmed'in Fethun mine'l-Azîzi'l-Daffâr bi İsbâti Enne Târike's-Salâti Leyse mine'l-Küffâr adlı risâlesi. Ayrıca bk. Mecmûu'l-Fetâvâ (20/90-91), (22/47-53); Şerhu'n-Nevevî (1/50), (2/70-72); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 316-330); Câmiu'l-Ulûm ve'l-Hikem (1/226-237); Fethu'l-Bârî (1/106-107).*

345. Ayrıca bk. Şerhu'l-Akîdeti'l-Vâsitiyye (2/235). İmanın eksilmesinin nedenleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Dr. Abdörezzâk b. Abdölmuhsin el-Abbâd, Esbâbu Ziyâdeti'l-İmâni ve Nuksânih (sh: 59-84).

346. Bunun delili için bk. 328 nolu dipnot.

347. Duhâ (kuşluk) namazı müstehap bir namaz olup 2 veya 4 veya 6 veya 8 veya 12 rek'at olarak kılınır. 2 rek'atte bir selam verilebileceğı gibi 4 rek'atte bir selam da verilebilir. Ancak en efdali 2 rek'atte bir selam verilmesidir. Kuşluk namazının vakti güneşin doğuşuöyla (bazıları güneş bir mızrak boöyu öükselince demıştır) başlar ve zeval vaktine (güneşin tam dikildikten sonra batıöya meşletmesi) kadar devam eder. Kılınması en

faziletli olan vakit güneş yükselip sıcaklığın içice arttığı vakittir. Kuşluk namazının ilk vaktinde kılınan namaz ise işrak namazıdır. *Daha geniş bilgi için bk. Ahmed (6/440, 451); Buhârî (No: 1176); Müslim (No: 336, 719, 720, 748); Ebû Dâvûd (No: 1234, 1290, 1291, 1432); Tirmizî (No: 273, 474, 475, 760); Mecmû'u'l-Fetâvâ (22/283-284); Zâdü'l-Meâd (1/341-362); Şevkânî "Neplü'l-Evtâr" (3/60-67). Ayrıca bk. el-Elbânî, Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha (No: 1994); Sahîhu't-Terğîb (1/348-352); Mişkâtü'l-Mesâbîh Tahkiki (1/411-414); Tamâmu'l-Minne (sh: 256-259) ve Muhammed Bâzmûl, Buğyetü'l-Mütetawwî fî Salâti't-Tetawwû' (sh: 83-90).*

348. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. İbn-i Teymîyye, Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/429-460, el-İmân sh: 368-394); (7/666-669); (13/38-43); İbn-i Ebi'l-İzz el-Hanefî, Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye (sh: 351-353); Dr. Muhammed el-Humeşşis, Usûlu'd-Dîn İnde'l-İmâm Ebî Hanîfe (sh: 415-431).

349. İmam Ebû Hanîfe'de imanda istisnânın haram olduğu görüşündedir. O şöyle der:

"Mü'min yâni inanan kimse gerçekten mü'min, kâfir de gerçekten kâfirdir. Küfürde şüphe olmadığı gibi imanda da şüphe yoktur. Çünkü Allah-u Teâlâ: "İşte onlar gerçekten mü'mindirler" (Enfâl, 4), "İşte onlar gerçekten kâfirlerin ta kendileridir" (Nisâ, 151) diye buyurmaktadır. Hz. Muhammed sallallâhu alehî ve sellem'in ümmetinden günahkâr olan kimselerin hepsi gerçekten mü'min olup, kâfir değildirler." *el-Vasıyye, sh: 87.*

"Kişinin 'ben gerçekten mü'minim' demesi gerekir. Çünkü o, imanında şüphe etmemektedir. Ben (Ebû Mutî' el-Belhî) Ebû Hanîfe'ye: 'Onun imanı meleklerin imanı gibi olur mu?' diye sordum. O, 'evet' dedi. 'Amelde kusur ederse de, gerçekten mü'min midir?' diye sordum. Şöyle cevap verdi: 'Bana Hârise'nin (veya Hâris b. Mâlik b. Nu'mân el-Ensârî, bk. *el-İsabe 1/689-691*) hadisini söylediler. Peygamber O'na: 'Nasıl sabahladın' diye sordu. O da: 'Gerçek mü'min olarak sabahladım' dedi. Peygamber: 'Söylediğine dikkat et. Çünkü her hakkın bir hakikati vardır. Senin imanının hakikati nedir?' dedi. Bunun üzerine Hârise: 'Nefsim dünyadan vazgeçti, gündüzümde susuz, gecemde uykusuz kaldım. Öyle ki sanki ben Rabbimin arşına bakıyorum, sanki cennette birbirlerini ziyaret eden cennet ehlini seyre diyorum, sanki birbirleriyle düşman olup dalaşan cehennem ehline bakıyorum' dedi. Bunun üzerine Peygamber: 'İsabet ettin, devam et; isabet ettin, devam et' dedi ve daha sonra: 'Kim Allah'ın kalbini nûrlandırdığı kimseye bakmaktan sevinç duyarsa, Hârise'ye baksın' buyurdu. Daha sonra Hârise: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Bana şehit olmam için dua et' dedi. Peygamber O'na dua etti ve sonunda şehit oldu." *el-Fıkhü'l-Ebsat, sh: 42.*

İmam Ebû Hanîfe'nin söz ettiği bu hadisi; *İbn-i u'l-Mübârek "Kitâbu'z-Zühd" (sh: 106, No: 314); Adürrezzâk "el-Musannef" (11/No: 20114); İbn-i Ebi Şeybe "el-Musannef"*

(6/No: 30414); "el-Îmân" (No: 115); Taberânî "el-Kebîr" (3/No: 3367) ve 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (4/455) Hâris b. Mâlik el-Ûşca'î'den, Bezzâr "Keşfu'l-Ûstâr" (1/26, No: 32) ve Beyhakî "ez-Zühdü'l-Kebîr" (No: 371); "Şuabu'l-Îmân" (bk. el-Îsâbe, 1/690) Enes b. Mâlik'den birbirine yakın lafızlarla rivâyet etmişlerdir. Hadis birkaç nedenden dolayı zaıftır. Bk. Bezzâr "Keşfu'l-Ûstâr" (1/26); 'Ukaylî "ed-Duafâu'l-Kebîr" (4/455); Beyhakî (bk. el-Îsâbe, 1/690); Haysemî "Mecmau'z-Zevâid" (1/57); İbn-i Hacer "el-Îsâbe" (1/689-691) ve el-Elbânî İbn-i Ebî Şeybe'nin "el-Îmân" kitabına yaptığı hâşiye (sh: 43).

"Eğer bir kimse 'ben inşallah mü'minim' derse, ona: "Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salevât getirirler. Ey iman edenler! Siz de O'na salevât getirin ve tam bir teslimiyetle selam verin" (Ahzâb, 56) âyeti gereğince 'eğer mü'minsen O'na salevât getir, değilsen getirme' denir. Yine Allah şöyle buğurur: "Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığı zaman hemen Allah'ı anmaya (namaza) koşun ve alış-verişi bırakın" (Cum'a, 9)... (Muâz) ona 'Sen müslüman mısın?' diye sordu. O da: 'bilmiyorum' dedi. Bu durumda böyle bir kimseye 'bilmiyorum' sözün doğru mu, yanlış mı, diye sorulur. Eğer 'doğru' derse şöyle söyle: 'Dünyada doğru olan ahirette de doğru değil midir?' Eğer 'evet' derse ona: 'Kâbir azabına, münker ve nekir meleklerinin sorgusuna, kadere, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanıyor musun?' diye sor. 'Evet' derse 'Sen mü'min misin?' diye sor. Eğer yine 'bilmiyorum' derse, o zaman: 'Bilmeyesin, anlamayasın, iflah olmayasın' de." *el-Fıkhü'l-Ûbsat*, sh: 52.

"İmanla küfür arasında üç durumdan biri olan münaflıktan başka bir durum var mıdır? O kimse ya mü'min, ya da kâfir veya münaflıktır, dedim (diyen Ebû Mutî' el-Belhî). O da: 'Hayır, imanında şüphe olan kimse münaflık değildir' dedi. Ben: 'Niçin?' diye sordum. O şöyle dedi: 'Muâz b. Cebel'in arkadaşı ve İbn-i Mes'ûd'un hadisinden dolayı. Bana Hammâd'ın Muâz b. Cebel'in ashâbından Hâris b. Mâlik'den haber verdiğine göre; Muâz b. Cebel'e ölüm geldi çattı. Bu durumda Hâris de ağladı. Muâz Hâris'e niçin ağladığını sordu, o da 'ölümden dolayı ağlamıyorum. Biliyorum ki, Âhiret senin için dünyadan daha hayırlıdır. Fakat senden sonra bizim öğreticimiz kim olacak?' dedi. Bir başka rivâyette: 'Senden sonra dini bilen kim?' şeklindedir. Muâz da: 'Acele etme, Abdullah b. Mes'ûd'a tâbi ol', dedi. Daha sonra Hâris, Muâz'a: 'Bana vasiyette bulun' dedi. O da Allah ne dilediye vasiyet etti ve "Âlimin zellesinden (yanılmasından, sürçmesinden) sakın" dedi..

Muâz vefat edince Hâris Kûfe'de, İbn-i Mes'ûd'un ashâbına geldi. Namaz için nida edildiğinde Hâris: 'Bu davete uyun, bunu dinleyip icabet etmek her mü'min için haktır', dedi. Oradakiler O'na bakiştılar ve 'sen muhakkak mü'min misin?' diye sordular. O da 'evet, elbette mü'minim', diye cevap verdi. Onlar birbirine bakiştılar. Abdullah b. Mes'ûd gelince durum ona anlatıldı. O da Hâris'e, onların söylediği gibi söyledi. Bunun üzerine Hâris, başını eğdi, ağladı ve "Allah Muâz'a rahmet etsin", dedi ve İbn-i Mes'ûd'a

vaziyeti anlattı. İbn-i Mes'ûd ona: 'Sen şüphesiz mü'min misin?' diye sorunca O da: 'Evet' diye cevap verdi. İbn-i Mes'ûd: 'Sen kendinin cennet ehlinde olduğuna söylüyorsun' dedi. Bunun üzerine Hâris de: 'Allah Muâz'a rahmet etsin, bana âlimin zellesinden, münafığın da hükmünü kabulden kaçınmamı vasiyet etti', dedi. İbn-i Mes'ûd: 'Sen benim zellemini gördün mü?' diye sorunca Hâris: 'Allah aşkına söyle. Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hayatta iken insanlar, gizli ve açık durumlarında mü'min, gizli ve açık durumlarında kâfir, gizlilik durumunda münâfık ve açıktan mü'min olmak üzere üç gruptan ibâret değiller miydi? Sen bu üç grubun hangisindensin?' dedi. İbn-i Mes'ûd: 'Madem ki Allah için and verdin, söyleyeyim. Ben gizli durumda da, açık durumda da mü'minim', dedi. Bunun üzerine Hâris kendisini niçin, 'elbette mü'minim' dediğinden dolayı ayıpladığını sordu. İbn-i Mes'ûd da: 'Evet. Bu benim zellemdir. Onu benim üzerime gömün, Allah Muâz'a rahmet etsin', dedi." *el-Fikhu'l-İbsat, sh: 41-42.*

İmam Ebû Hanîfe'nin anlattığı bu olayı farklı bir yoldan, *Ebû 'Ubeyd "el-İmân" (sh: 69); İbn-i Ebî Şeybe "el-İmân" (sh: 33-34, No: 76) ve Ahmed b. Hanbel "el-İmân" (v. 126 a-b)* özet bir şekilde el-Hâris b. 'Amîre ('Umeyre de denmiştir) ez-Zübeyrî'den rivâyet etmişlerdir. Ricâl kitaplarında el-Hâris b. 'Amîre'nin gerçek isminin Yezîd b. 'Amîre el-Himsî ez-Zübeydî olduğu kaydedilmektedir. *Bk. Zehebî, Mîzânu'l-İtidâl (1/440-441); el-Kâşif (2/388); İbn-i Hacer, Lisânu'l-Mîzân (2/155); Tehzîbu't-Tehzîb (11/306); Takrîbu't-Tehzîb (sh: 1080).*

Mevkûf olan bu hadisin senedinin zayıf olduğunu başta İmam Ahmed olmak üzere (*bk. el-İmân, v. 102b; 126a-b; Mecmû'u'l-Fetâvâ 13/40*) İbn-i Teymîyye ve el-Elbânî belirtmişlerdir. İbn-i Teymîyye şöyle demiştir: "Fakat Ahmed bunu inkar etmiş ve bu hadisi zayıf görmüştür." *Mecmû'u'l-Fetâvâ (13/40)*. el-Elbânî'de şöyle demiştir: "Bu eserin İbn-i Mes'ûd'a isnâdı (seneddeki) Şehr b. Havşeb nedeniyle zayıftır. Çünkü Şehr b. Havşeb evhamlarının çokluğu dolayısıyla zayıftır." *İbn-i Ebî Şeybe'nin "el-İmân" kitabının tahkiki (sh: 34, 65 nolu dipnot). Ay. bk. Ebû 'Ubeyd'in "el-İmân" kitabının tahkiki (sh: 69).*

el-Elbânî'nin söz konusu ettiği Şehr b. Havşeb hakkında Hâfız İbn-i Hacer şöyle demiştir: "Şehr b. Havşeb el-İş'arî eş-Şâmî. Esmâ binti Yezîd b. es-Seken'in azatlı kölesi. Sadûk olup, irsâli ve vehimleri çoktur. Üçüncü tabakadandır. 112 yılında ölmüştür. *Takrîbu't-Tehzîb (sh: 441). Ay. bk. Tehzîbu't-Tehzîb (4/336-338); Mîzânu'l-İtidâl (2/283-285); el-Kâşif (1/490-491).*

Bütün bunlara ilave olarak şunun da belirtilmesi gerekmektedir. İmam Ebû Hanîfe'nin, hocası Hammâd b. Ebî Süleymân yoluyla Hâris b. Mâlik'den rivâyet ettiği bu olayı ilgili yoldan Harizmî'nin *"Câmi'u'l-Mesânîd" (1/133-134)* ve el-Muvaffak b. Ahmed el-Mekkî'nin *"Menâkıbu Ebî Hanîfe" (sh: 76-77)* adlı eserleri dışında herhangi bir yerde bulamadım. Üstelik İmam Ebû Hanîfe'nin hocası olan Hammâd b. Ebî Süleymân'ın (ölm. 120 h.), Hâris b. Mâlik'den semâsi da bilinmemektedir. *Bk. İbn-i Sa'd "et-Tabakâtü'l-*

Kübrâ” (6/324-325); *Buhârî* “*et-Târîhu'l-Kebîr*” (3/18); *Ukaylî* “*ed-Duafâu'l-Kebîr*” (sh: 107-110); *İbn-i Ebî Hâtim* “*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*” (3/164); *İbn-i Adîyy* “*el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*” (2/653-656); *Zehebî* “*Siyer*” (5/231-239); “*Mîzânü'l-İtidâl*” (1/595-596); “*el-Kâşif*” (1/349-350); *İbn-i Hacer* “*Lisânü'l-Mîzân*” (2/348); “*Tehzîbu't-Tehzîb*” (3/14-15); “*Takrîbu't-Tehzîb*” (sh: 269). Herkesçe bilindiği üzere sahâbeden böyle bir rivâyetin kabul edilebilmesi için isnâdının sahih olması gerekir. Ancak bu rivâyet bu kriterden yoksundur. Üstelik 355 nolu dipnotta belirteceğimiz gibi İbn-i Mes'ûd'dan bu olayın tam tersi bir hâdisî nakledilmiştir. Allah en doğrusunu bilir.

Ebû Hanîfe; İmam Muhammed, Hârisî ve Haskefî'nin rivâyetine göre şöyle demiştir: “Alkame ile beraber Atâ' b. Ebî Rebâh'ın yanında idik, Alkame O'na: 'Ey Ebâ Muhammed! Ülkemizde imanı kendilerine nispet etmeyen ve 'ben mü'minim' demeyi hoş karşılamayan bir grup var' dedi. Atâ' b. Ebî Rebâh: 'Onlara ne oluyor da bunu söylemiyorlar?' diye karşılık verdi. Alkame sözüne şöyle devam etti: 'Diyorlar ki, mü'min olduğumuzu söylediğimizde kendimizi cennet ehlerinden kılmış oluyoruz.' Atâ': 'Allah! Allah! Bu, şeytanın hileleri, tuzakları ve aldatmacalarından biridir. Şeytan onları, Allah Teâlâ'nın kendilerine verdiği en büyük nimet olan İslâm'ı terketmeye ve bu hususta Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'e muhalefet etmeye zorlamıştır. Ben Ashâb-ı Kirâm'ın imânı kendilerine nisbet ettiklerine ve aynı şeyi Rasûlullah'ın da yaptığını ifâde ettiklerine şâhid oldum.” *Beyazîzade Ahmed Efendî, el-Usûlü'l-Münîfe* (sh: 93-94). Bu rivâyet Ebû Hanîfe'nin risalelerinde geçmemektedir. Ancak müsnedlerinde bulunmaktadır. *Bk. Harizmî, Câmiu'l-Mesânîd* (1/182); *Aliyyu'l-Kârî, Şerhu Müsnedi Ebî Hanîfe* (sh: 378).

* **Sonuç olarak**, Ebû Hanîfe'nin sözlerine dikkat edilecek olursa, O istisnâyı imanın aslının varlığını şüpheli hale getirdiği için haram görmüştür (yasaklamıştır). Oysa ileride ayrıntılı açıklama görüşü başlığı altında açıklandığı gibi imanın aslının varlığıyla ilgili bir şüpheden dolayı yapılan istisnâyı selefte haram görmüştür. Selefin câiz gördüğü istisnâ, kendini övmek yâni kendini temize çıkarmak ve kişinin kendisinin söz, eylem ve inanç bakımından gerçek imana erdiği hakkında nefsi lehine tanıklık etme korkusundan kaynaklanan ve böyle bir sakıncalı duruma düşmekten korkulduğu için söylenmesi gereken istisnâdır. Buna göre aslında Ebû Hanîfe'nin istisnâyı; imanın aslını kuşkulu hale getirdiği için yasakladığı görüşü, yukarıdaki ayrıntılı açıklama görüşüyle uyusmaktadır. Çünkü her iki görüşe göre de böyle bir nedenden dolayı yapılan istisnâ haramdır. İşte İbn-i Ebî'l-İzz el-Hanefî de bu ayırma dikkat çekerek şöyle demiştir: “İnsanlar istisnâ konusunda üç görüşe ayrılmışlardır: İki uç taraf, bir de ortadakiler. İnsanlardan kimileri istisnâyı vâcib görürken kimileri haram görmüş, kimileri de bir itibarla câiz, başka bir itibarla da yasak (haram) olduğunu söylemişlerdir. İşte bu (sonuncusu) görüşlerin en doğrusudur.” Daha sonra İbn-i Ebî'l-İzz, ilk iki grubun görüşlerini uzun uzadıya tartışarak anlatmış (*bk. sh: 351-353*) ve bunların hemen sonrasında üçüncü görüşle ilgili olarak şunları söylemiştir: “İstisnâ yapmayı ve terkinî câiz görenlere gelince, onlar iki (uç) grubun

delili en sağlam olanlarıdır. Zaten işlerin en hayırlısı da orta olanıdır. Eğer istisnâ yapan, bu istisnâyıla imanın aslındaki şüpheyi kasdetmişse, istisnâdan men edilir. Bu, içinde herhangi bir anlaşmazlığın olmadığı şeylerdendir. Yok eğer istisnâ yapan, istisnâsıyla kendisinin, Allah'ın: "Mü'minler ancak, Allah anıldığı zaman kalpleri (yürekleri) titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda, imanları artan ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcağan kimselerdir. İşte gerçek mü'minler ancak onlardır. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır." (Enfâl, 2-4), "Mü'minler ancak Allah'a ve Rasûlü'ne iman eden, ondan sonra asla şüpheye düşmeyen, Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla savaşanlardır. İşte doğrular ancak onlardır." (Hucurât, 15) buyruklarında tanımladığı mü'minlerden bir mü'min olduğunu kasdetmişse, bu durumda istisnâ câizdir. İstisnâ yapıp da bununla, sonunun ne olacağını bilmediğini kasteden kişinin istisnâsı da böyledir (yâni câizdir). Yine bunun gibi istisnâyı, kalbindeki bir şüpheden dolayı değil de sırf işi Allah'ın dilemesine bağlamak (yâni kalpte oluşan imanın Allah'ın dilemesiyle oluştuğunu belirtmek) amacıyla istisnâ yapan kimsenin de istisnâsı câizdir. Senin de gördüğün gibi bu görüş çok kuvvetlidir." (sh: 353). Son olarak şunu ifade etmek isterim ki, İbn-i Ebi'l-İzz, istisnâ konusunda söylediklerinin çoğunu İbn-i Teymiyye'nin "el-Îmân" adlı kitabından almış, ancak bundan hiç söz etmemiştir. Bk. (sh: 368-375, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 7/429-438).

350. İbn-i Teymiyye'nin belirttiğine göre bu el-Kâdî'nin Uyûnu'l-Mesâil'deki ve başka kimselerin görüşüdür. Bk. *Mecmû'u'l-Fetâvâ* (7/666).

351. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Artık kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kimin takvalı davrandığını en iyi bilendir." (Necm, 32).

352. Bu, selefin görüşüdür. İbn-i Teymiyye şöyle der: "İbn-i Mes'ûd ve ashâbı, Sevrî, İbn-i 'Uyeyne, Kûfe âlimlerinin çoğunluğu, Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın Basralı âlimlerden yaptığı rivâyetler, Ahmed b. Hanbel ve diğer sünnet imamları gibi hadis ashâbının selefinin görüşlerine gelince, bunlar imanda istisnâ yaparlardı. Bu onlardan mütevâtir olarak gelmiştir." Daha sonra onların görüşlerine yer verir. Bk. *el-Îmân* (sh: 375-394, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 7/438-460).

Bu görüş, sahâbeden; Hz. Ömer, İbn-i Mes'ûd ve Hz. Ali, tâbiînden; İbn-i Ebi Muleyke, Tâvûs, Hasenü'l-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, İbrâhim en-Neha'î, Ebu'l-Bahterî Saîd b. Feyrûz, Dahhâk el-Meşrikî, A'meş, Mansûr, İsmâîl b. Ebî Hâlid, Atâ' b. es-Sâib, Hamza ez-Zeppât el-Mağribî, 'Umâre b. el-Ka'kâ', el-Muğîre b. Mıksem, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Leys b. Ebî Süleym ve Muhill b. Halîfe et-Tâî, fıkıhçılardan; Abdullah b. Şübrûme, Ma'mer b. Râşid, Süfyan es-Sevrî, Süfyan b. 'Uyeyne, Cerîr b. Abdülhamîd, Abdullah b. el-Mübârek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İmam Mâlik, İmam Ahmed ve başkalarının görüşüdür. *el-Lâlekâ*

(5/967-968). Ayrıca bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Hallâl "es-Sünne" (3/593-602); el-Lâlekâî (5/965-985).

Bu görüş İbn-i Teymiyye (bk. el-İmân sh: 368, Mecmû'u'l-Fetâvâ 7/429), (13/41) ve İbn-i Ebî'l-'İzz el-Hanefî'nin (bk. Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye, sh: 351, 353) dediği gibi görüşlerin en doğrusu ve en sağlamıdır. Ayrıca Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (bk. el-İmân, sh: 69-70), Âcurrî (bk. eş-Şerîa, sh: 136), Beğavî (bk. Şerhu's-Sünne, 1/41) ve Nevevî (bk. Şerhu Sahîhi Müslim, 1/150) gibi daha pek çok âlim de bu görüştedir.

353. Bunlardan bazıları şöyledir:

"Yûsuf'un yanına girdikleri zaman, Yûsuf ana-babasını kucakladı ve 'Mısır'a inşaallah güven içinde girin' dedi." (Yûsuf, 99).

"Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşaallah demedikçe) hiçbir şey için sakın 'ben bunu mutlaka yarın yapacağım' deme." (Kehf, 23-24).

"(Mûsâ) dedi ki: İnşaallah beni sabreder bulacaksın." (Kehf, 69).

"(Şuayb) dedi ki: İnşaallah beni sâlih kimselerden bulacaksın." (Kasas, 27).

"O da (İsmâil) demişti ki: Babacığım! Emrolunduğun şeyi yap. İnşaallah beni sabredenlerden bulacaksın." (Saffât, 102).

354. Müslümanların Mescid-i Haram'a girecekleri Allah'ın ilmi dahilinde kesin iken onları oraya götürenin Allah olduğunu belirtmek için inşaallah (Allah dilerse) denilerek istisnâ yapılmıştır.

355. İstisnâ'nın kullanıldığı hadislerden bir bölümüyle, sahâbe ve selefin bu konudaki sözlerinden bazıları şunlardır:

*** Hadisler:**

1- Âişe radiyallâhu anhâ şöyle der: Rasûlullah sallallâhu alehî ve sellem ne zaman gece olsa, muhakkak gecenin sonunda Bakî' mezarlığına çıkar ve şöyle derdi: "Ey mü'minler topluluğunun yurdu! Selam üzerinize olsun. Size vaad olduğunuz şey (ölüm) gelmiştir. Yarın size yetiyeceğiz. İnşaallah biz de size kavuşacağız. Allahım! Bakî' el-Barkat (kabristanında) yatanları bağışla." Ahmed (6/71, 76, 111, 180, 221); Müslim (No: 974); Nesâî (4/93-94); İbn-i Mâce (No: 1546); el-Lâlekâî (No: 1761); Beyhakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (4/79); Beğavî "Şerhu's-Sünne" (No: 1555) ve diğerleri. Hadis sahihtir. Bk. el-Elbânî, Ahkâmü'l-Cenâiz ve Bidâuhâ (sh: 239); İrvâ'u'l-Galîl (3/236); Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki (sh: 352, 437 nolu dipnot).

Hadisi Bureyde radiyallâhu anh: "Rasûlullah sallallâhu alehî ve sellem, ashâb kabristana çıktığı zaman, onlara şöyle söylemelerini öğretirdi: "Ey mü'min ve müslümanların yattığı yurdun sakinleri (ehli)! Selam üzerinize olsun. İnşaallah biz de size

kavuşacağız. (Siz bizden önce gittiniz. Biz de sizin arkanızdan geleceğiz). Allah'tan bizim ve sizin için afiyet dilerim" lafzıyla rivâyet etmiştir. *Ahmed* (5/353, 359, 360); *Müslim* (No: 975); *Nesâî* (4/94); *İbn-i Mâce* (No: 1547); *el-Lâlekâî* (No: 1758); *Beğavî* (No: 1547) ve diğerleri. Bu lafız da sahihtir. Bk. *el-Elbânî*, *Ahkâmu'l-Cenâiz* (sh: 240); *İrvâu'l-Galîl* (3/235-236); *el-Kelîmu't-Taḥṣīb Tahkiki* (No: 150); *Sahîhu'l-Kelîmi't-Taḥṣīb* (No: 123).

Hadisi ayrıca Ebû Hureyre radiyallâhu anh: "Ey mü'minler topluluğunun yurdu! Selam üzerinize olsun. İnşallah biz de size kavuşacağız" lafzıyla rivâyet etmiştir. *Mâlik* (1/54-55); *Ahmed* (2/300, 375, 408); *Müslim* (No: 249); *Ebû Dâvûd* (No: 3237); *Nesâî* (1/94-95); *İbn-i Mâce* (No: 4306); *el-Lâlekâî* (No: 1760); *Beḥakî* (4/78); *Beğavî* (No: 151) ve diğerleri. Bu lafız da sahihtir. Bk. *el-Elbânî*, *Ahkâmu'l-Cenâiz* (sh: 240-241); *İrvâu'l-Galîl* (3/235), *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 129); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 3698); *Mişkâtü'l-Mesâbîḥ Tahkiki* (No: 298).

2- "Her peygamber için kabul olunan bir dua vardır. Her peygamber (bu) duasını kullanmakta acele etmiştir. Ben ise duamı, kıyamet günü ümmetime şefaate etmek için sakladım. Benim şefaate inşallah ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmayarak ölenler nâil olacaklardır." *Mâlik* (1/186); *Ahmed* (2/275, 313, 381, 396, 409, 426, 430, 481, 486, 487); *Buhârî* (No: 6304, 6305, 7474); *Müslim* (No: 198); *Tirmizî* (No: 3602); *İbn-i Mâce* (No: 4307); *Dârimî* (No: 2805); *el-Lâlekâî* (No: 1768) ve diğerleri birbirine yakın lafızlarla Ebû Hureyre'den. Bu, Müslim, Tirmizî ve İbn-i Mâce'nin lafzıdır. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî*, *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 95); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5176); *Mişkâtü'l-Mesâbîḥ Tahkiki* (No: 2223). Hadisin farklı lafızları için bk. *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 5174, 5175, 5177, 5178).

3- "Allah'a yemin ederim ki, hiç şüphesiz ben sizin Allah'tan en çok korkanınız olmayı ve sakındığım şeylerde de sizin en bilgininiz olmayı diliyorum." *Mâlik* (1/241); *Ahmed* (6/67, 156, 245); *Müslim* (No: 1110); *Ebû Dâvûd* (No: 2389); *Nesâî* "es-Sünenü'l-Kübrâ" (bk. *Tuhfetü'l-Ḥşrâf*, 12/381); *el-Lâlekâî* (No: 1766) ve diğerleri Âişe radiyallâhu anhâ'dan. Hadis sahihtir. Bk. *el-Elbânî*, *Muhtasarı Sahîhi Müslim* (No: 586); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 7090); *Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye Tahkiki* (sh: 352, 438 nolu dipnot). Hadisi ayrıca Buhârî (No: 5063) ve Beḥakî "es-Sünenü'l-Kübrâ" (7/77): "Dikkat edin! Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve O'ndan en çok sakınanınız" lafzıyla Enes b. Mâlik'den, Müslim (No: 1108): "Dikkat edin! Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin Allah'tan en çok sakınanınız ve O'ndan en çok korkanınız" lafzıyla Ömer b. Ebî Seleme el-Mahzûmî radiyallâhu anh'den rivâyet etmişlerdir. Her iki lafız da sahihtir. Bk. *İrvâu'l-Galîl* (No: 1782); *Sahîhu'l-Câmi's-Sağîr* (No: 1335, 1336).

4- "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: Süleymân b. Dâvûd (Allah'ın selamı ikisinin de üzerine olsun): 'Kesinlikle bu gece yirmi (bazı rivâyetlerde 90, bazılarında 99, bazılarında 100, bazılarında da sayı belirtilmeksizin "hanımlarım"

şeklinde geçmektedir) hanımı da dolaşacağım. Hanımlardan her biri Allah yolunda savaşacak bir süvari doğuracak' dedi. Bunun üzerine arkadaşı (olan melek) O'na: 'İnşaallah de' dedi. Ancak O inşaallah demedi. Bunun sonucu olarak da kadınlardan biri hariç hiçbir gebe kalmadı. O da bir tarafı düşük bir çocuk doğurdu. Daha sonra peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle dedi: "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, eğer inşaallah demiş olsaydı, hepsi de muhakkak süvari olarak Allah yolunda savaşacak (çocuklar olacaktı)." *Ahmed (2/229, 275, 506); Buhârî (No: 2819, 3424, 6639, 7469); Müslim (No: 1654); Nesâî (7/25-26); Tirmizî (No: 1532); el-Lâlekâî (No: 1764) ve diğerleri* Ebû Hureyre'den. Hadisi ayrıca "... Melek O'na: 'İnşaallah de' dedi. Ancak O bunu demeyi unuttu ve hanımlarını dolaştı. Sonunda da onlardan biri hariç hiçbir çocuk doğurmadı. O biri de yarım bir insan doğurdu. Daha sonra Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem söze şöyle devam etti: "Eğer Süleymân inşaallah demiş olsaydı, hem yeminini bozmuş olmayacak, hem de arzusuna ulaşması daha mümkün olacaktı" *lafzıyla Buhârî (No: 5242, 6720); Müslim (bk. Şerhu'n-Nevevî 11/118-121); Nesâî (7/30-31); el-Lâlekâî (No: 1763) ve diğerleri* aynı sahâbîden rivâyet etmişlerdir. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi'l-Buhârî (2/273); Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 1014).*

Ayrıca yeminde istisnâ yapmayla ilgili hadisler için bk. el-Elbânî, İrvâu'l-Galîl (No: 2570, 2571); Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr (No: 6206, 6209, 6210, 6211, 6212).

5- "Muhammed'in nefsi elinde olan Allah'a yemin ederim ki, muhakkak ben sizin cennet ehlinin yarısı olmanızı diliyorum. Çünkü cennete, müslüman nefisten başka hiç kimse giremez. Sizin şirk ehli içindeki (bazı rivâyetlerde müslümanların kafirler içindeki, bazı rivâyetler de sizin dışınızdaki ümmetler içindeki) durumunuz tıpkı siyah bir öküzün (bazı rivâyetlerde ineğin) derisindeki beyaz bir tüp gibi ve yahut da kırmızı bir öküzün (bazı rivâyetlerde beyaz bir öküzün) derisindeki siyah bir tüp gibidir." *Ahmed (1/386, 437-438, 445); Buhârî (No: 6528, 6642); Müslim (No: 221/376, 377, 378); Tirmizî (No: 2547); İbn-i Mâce (No: 4283); Tayâlisî "el-Müsned" (No: 2690); Ebû Ya'lâ (No: 5386); Taberî "Tehzîbu'l-Âsâr" (İbn-i -i Abbas Müsnedi, No: 704, 705); Ebû Avâne "el-Müsned" (1/87, 88); Tahâvî "Şerhu Müşkili'l-Âsâr" (No: 360, 361, 362, 364); İbn-i Hibbân (el-İhsân, No: 7245, 7458); İbn-i Mende "el-Îmân" (No: 985, 986, 987); Ebû Nuaym "el-Hilye" (4/152-153); "Sıfatü'l-Cenne" (No: 64) ve diğerleri* Abdullah b. Mes'ûd'dan. Hadis sahihtir. *Bk. el-Elbânî, Muhtasarı Sahîhi Müslim (No: 102); Sahîhu'l-Câmiî's-Sağîr (No: 7057).* Hadis ayrıca, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebû Hureyre ve İmrân b. el-Huşayn radiyallâhu anhum'den farklı lafızlarla rivâyet edilmiştir. *Bk. 204 nolu dipnot.*

* Sahâbe Sözleri:

Ömer b. el-Hattâb -radiyallâhu anh-

"Her kim ben mü'minim derse, o kâfirdir. Her kim âlim olduğunu söylese o câhildir. Yine her kim cennetlik olduğunu söylese, o cehennemliktir." *el-Lâlekâî* (No: 1777) ve *İbn-i Teymiyye "Mecmû'î'l-Fetâvâ"* (7/667, senedsiz). Eserin senedinin baş tarafında haklarında kaynaklarda bir şey bulamadığım iki râvi vardır. Diğer râviler ise güvenilirlerdir. Eseri ayrıca Taberânî *"el-Evsat"* (No: 6846) adlı eserinde, Muhammed b. MuâzŞMuhammed b. KesîrŞHemmâmŞLeys b. Ebî SüleymŞMücâhid yoluyla İbn-i Ömer'den: "Bunu Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den başkasından bilmiyorum. O şöyle demiştir: Her kim ben âlimim derse, o câhildir" lafzıyla Peygamber sözü (merfû') olarak rivâyet etmiştir. Ancak Taberânî rivâyetin hemen ardından şöyle demiştir: "Bu hadis Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'den bu isnâd dışında başka hiçbir isnâdla rivâyet edilmemiştir. Onun da rivâyetinde Muhammed b. Kesîr teferrüd etmiştir." *el-Mu'cemu'l-Evsat* (7/59). Ayrıca bk. *Mecmau'l-Bahreyn* (No: 329). İmam Münzîrî *"et-Terğîb ve't-Terhîb"* (1/130)'da hadisi Taberânî gibi Mücâhid yoluyla İbn-i Ömer'den rivâyet ettikten sonra: "Bunu Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'den bu isnâddan başka hiçbir isnâdla bilmiyorum" demiştir. Heysemî ise *Mecmau'z-Zevâid* (1/186)'da hadisi Taberânî'nin "el-Evsat"'da rivâyet ettiğini belirttikten sonra: "İsnâdında Leys b. Ebî Süleym vardır ki, o zaıftır" demiştir. *el-Elbânî'de Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb* (No: 112) ve *Silsiletü'l-Ehâdîsi'd-Daîfe'de* (No: 5588) esere zaıf demiştir. Eseri ayrıca Taberânî *"es-Sağîr"* (No: 176)'da: "Her kim muhakkak ben âlimim derse, o câhildir. Her kim de muhakkak ben câhilim derse, o câhildir. Yine her kim muhakkak ben cennetteyim derse, o cehennemdedir. Her kim de ben cehennemdeyim derse, o cehennemdedir" lafzıyla Yahyâ b. Ebî Kesîr'den rivâyet etmiştir. Heysemî *"Mecmau'z-Zevâid"* (1/186)'da eseri Taberânî'nin "es-Sağîr"'da rivâyet ettiğini belirttikten sonra: "İsnâdında Muhammed b. Ebî Atâ' es-Sekafî vardır ki, Ahmed O'nu zaıf görmüş ve münkerü'l-hadis olduğunu söylemiştir. İbn-i Hibbân ise O'nu "es-Sikât" adlı eserinde zikretmiştir. Bununla beraber eser, Yahyâ üzerine mevkûf olup O'nun sözündendir" demiştir.

Ali b. Ebî Tâlib ve Ebû Saîd el-Hudrî -radiyallâhu anhumâ-

Ebû'l-Bahterî'nin (Saîd b. Fevrûz) rivâyetine göre Hz. Ali şöyle demiştir: "İrcâ bir bid'attir; (kişinin kendi nefsi lehinde) şehâdetle bulunması (yâni ben mü'minim demesi) bir bid'attir; berâet bir bid'attir." *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 643); *el-Lâlekâî* (No: 1778). Eserin isnâdında Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî vardır ki, İbn-i Hacer'in deyişiyle sadûk olup, hıfzı çok kötüdür. *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 871). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (9/260-261). Ayrıca isnâdında el-Hakem b. 'Uteybe vardır ki, İbn-i Hacer hakkında: "Sika, sebt (ve) fakihtir. Ancak belki de tedlîs yapmıştır" demiştir. *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 263). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (2/388-390). Üstelik el-Hakem senedde Ebû'l-Bahterî'den ananede bulunmuştur.

Ayrıca eseri, Abdullah b. Ahmed *"es-Sünne"* (No: 642) ve İbn-i Batta *"el-İbânetü'l-Kübrâ"* (No: 1256), İmam Evzâî yoluyla Ebû Saîd el-Hudrî'den rivâyet etmişlerdir. Evzâî şöyle demiştir: Ebû Saîd el-Hudrî şöyle derdi: "(Kişinin kendi nefsi lehinde) şehâdetle bulunması (yâni ben mü'minin demesi) bir bid'attır; berâet bir bid'attır; ircâ bir bid'attır." Eserin senedindeki râviler güvenilir olmakla beraber, isnâd munkatıdır (kesiktir). Çünkü Evzâî (ölm. 157 h.), Ebû Saîd el-Hudrî'ye (ölm. 63 veya 64 veya 65 ya da 74 h. denmiştir) yetişmemiştir. Bk. *Tezkiretü'l-Huffâz* (1/178-183); *Siyer* (7/107-134); *Mîzânu'l-İtidâl* (2/580); *Tehzîbu't-Tehzîb* (6/215-218); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 593); *Şezerâtü'z-Zeheb* (1/241-242). Ebû Saîd el-Hudrî (Sa'd b. Mâlik b. 'Ubeyd el-Ensârî el-Hazrecî) için bk. *el-İstîâb* (2/167, 4/235); *el-İsâbe* (3/65-67); *Tehzîbu't-Tehzîb* (3/418-419); *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 371).

Abdullah b. Mes'ûd -radiyallâhu anh-

"Her kim kendisinin mü'min olduğuna dâir şahitlik ederse, kendisinin cennette olduğuna da şahitlik etsin. *"Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 711, 721); *el-Lâlekâî* (No: 1779). Eserin senedindeki râviler, Muğire b. Mıksem ed-Dabbî dışında güvenilirdir. Muğire ise her ne kadar sika mutkin ise de özellikle İbrâhim'den olmak üzere tedlîs yapardı. Bk. *Takrîbu't-Tehzîb* (sh: 966). Ayrıca bk. *Tehzîbu't-Tehzîb* (10/242-243).

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'un yanında 'muhakkak ben mü'minin' deyince İbn-i Mes'ûd ona: Muhakkak ben cennetteyim (cennetliğim) de' dedi. Daha sonra İbn-i Mes'ûd adama şöyle dedi: 'Fakat biz Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inanıyoruz (de)'," Ebû 'Ubeyd *"el-Îmân"* (No: 11); İbn-i Ebî Şeybe *"el-Îmân"* (No: 22); Abdullah b. Ahmed *"es-Sünne"* (No: 655, 668); Taberânî *"el-Kebîr"* (9/No: 8792) ve *el-Lâlekâî* (No: 1780). Eser hakkında Heysemî *Mecmâu'z-Zevâid* (1/55)'de: "Taberânî *el-Kebîr*'de rivâyet etmiş olup, ricâli güvenilirdir" demiştir. *el-İbânetü'l-Kübrâ*'de Ebû 'Ubeyd'in *"el-Îmân"* kitabına düştüğü dipnotta: "İsnâdı, Şeyha'nın şartına göredir" derken, İbn-i Ebî Şeybe'nin *"el-Îmân"* kitabına (sh: 21) düştüğü dipnotta: "Mevkûf olup, isnâdı sahihtir" demiştir.

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'a gelir ve şöyle der: 'Ey Ebâ Abdîrahmân! Ben binekli yolcularla karşılaştım ve onlara: 'Siz kimsiniz?' dedim.' Onlar da (bana): 'Bizler mü'minleriz' dediler. Adamın bu sözü üzerine İbn-i Mes'ûd şöyle dedi: 'Onlar biz cennet ehliyiz de demediler mi?'" Eser bazı rivâyetlerde: "Biz İbn-i Mes'ûd ile birlikte bir yolculukta iken bir kabileyle karşılaştık ve onlara: 'Topluluk kimdir?' diye sorduk. Onlar: 'Bizler mü'minleriz' diye cevap verdiler. Bunun üzerine İbn-i Mes'ûd şöyle dedi: 'Biz cennet ehliyiz de deselerdi ya!' lafıyla rivâyet edilmiştir. Abdürrezzâk *"el-Musannef"* (No: 20106); Ebû 'Ubeyd *"el-Îmân"* (No: 10); İbn-i Ebî Şeybe *"el-Îmân"* (No: 23); Abdullah b. Ahmed *"es-Sünne"* (No: 656); Taberânî *"el-Kebîr"* (9/No: 8791); İbn-i Batta *"el-İbânetü'l-Kübrâ"* (No: 1167) ve *el-Lâlekâî* (No: 1781) Ebû Vâil Şakîk b. Seleme el-Ësedî'den. *el-İbânetü'l-Kübrâ* Ebû

'Ubeyd'in "*el-Îmân*" kitabına düştüğü dipnotta: "İsnâdının Şeyha'nın şartına göre olduğunu" söylerken, İbn-i Ebî Şeybe'nin "*el-Îmân*" kitabına düştüğü dipnotta (*sh: 21, 22 nolu dipnot*): "İsnâdı sahihtir" demiştir.

"Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'a: 'Ben mü'minim' der. İbn-i Mes'ûd da ona: 'Sen cennet ehlinde misin?' diye soru sorar. Adam: 'Dilerim' der. Bunun üzerine İbn-i Mes'ûd şöyle der: 'İkincisini (cenneti) (Allah'a) havale ettiğin gibi ilkinin de (imanı da) (O'na) havale etseydin ya!' Ebû 'Ubeyd "*el-Îmân*" (*sh: 67*) ve Âcurrî "*eş-Şerîa*" (*sh: 137*). Ayrıca eseri Âcurrî "*eş-Şerîa*" (*sh: 139*) ve İbn-i Teymiyye "*Mecmû'u'l-Fetâvâ*" (7/667, *senedsiz*): "Bir adam İbn-i Mes'ûd'un yanında: 'Muhakkak ben mü'minim' der. Bunun üzerine İbn-i Mes'ûd'a: "Ey Ebâ Abdîrrahman! Bu adam mü'min olduğunu idda ediyor" denilir. İbn-i Mes'ûd da onların bu sözü üzerine: 'Ona bir sorun bakalım, o cennette midir yoksa cehennemde mi?' der. Onlar hemen adama bunu sorarlar. Adam da onlara: 'Allah en doğrusunu bilir' diye karşılık verir. Adamın bu cevabı üzerine İbn-i Mes'ûd ona: 'İkincisini (cennet ya da cehennemde olduğunu) (Allah'a) havale ettiğin gibi ilkinin de (imanını da) (O'na) havale etseydin ya!" lafzıyla İbn-i Mes'ûd'dan rivâyet etmişlerdir. el-Elbânî, Ebû 'Ubeyd'in "*el-Îmân*" kitabına (*sh: 67*) yaptığı tahkikte eserin isnâdının sahih olduğunu söyler.

* Selefîn Sözleri:

· Ali b. Bahr dedi ki: "Cerîr b. Abdülhamid'i, iman söz ve ameldir derken duydum. Yine O şöyle derdi: A'meş, Mansûr, Muğîre, Leys, Atâ' b. es-Sâib, İsmâil b. Ebî Hâlid, 'Umâre b. el-Ka'kâ', el-Alâ b. el-Müseyyib, İbn-i Şubrume, Süfyan es-Sevrî, Hasen'in arkadaşı Ebû Yahyâ ve Hamza ez-Zeppât: "Biz inşaallah mü'miniz' derler, istisnâ yapmayanları ise ayıplarlardı." Abdullah b. Ahmed "*es-Sünne*" (No: 697); Âcurrî "*eş-Şerîa*" (*sh: 139*) ve el-Lâlekâî (No: 1785, bazı isimler zikredilmeden). Ayrıca eseri el-Lâlekâî (No: 1785): "Cerîr b. Abdullah dedi ki: Ben, Mansûr b. el-Mu'temir, el-Muğîre b. Mıksem, A'meş, Leys b. Ebî Süleym, 'Umare b. el-Ka'kâ', İbn-i Şubrume, el-Alâ b. el-Müseyyib, İsmâil b. Ebî Hâlid, Atâ' b. es-Sâib, Hamza b. Habîb ez-Zeppât, Yezîd b. Ebî Ziyâd, Süfyan es-Sevrî, İbn-i u'l-Mübârek ve kendilerine yetiştirdiğim diğer imamların, 'imanda istisnâ yaptıklarını ve istisnâ yapmayanları da bizzat ayıpladıklarını' duydum" lafzıyla rivâyet etmiştir. Eserin isnâdı sahihtir.

· Velîd b. Müslim: "Evzâ'î, MÂLİK B. ENES ve Saîd b. Abdülazîz'in, kişinin 'ben mü'minim' demesini inkar ettiklerini, istisnâyla ilgili olarak 'ben inşaallah mü'minim' demesine ise izin verdiklerini duyduğunu söyler." Abdullah b. Ahmed "*es-Sünne*" (No: 744, Ayrıca bk. No: 687).

· İsmâil b. Ebî Üveys şöyle der: "Mâlik b. Enes 'mâşaallah' sözünü çokça söylerdi". Daha sonra İsmâil b. Ebî Üveys şöyle der: '(Bir gün) bir adam İmam Mâlik'i, mâşaallah sözünü çokça kullanmasından ötürü kınadı. Bunun üzerine adama geceleyin rüyasında

şöyle bir olay gösterildi: Mâlik b. Enes'i mâşaallah sözünü çokça kullanmasından ötürü kınayan kişi sen misin!? Eğer Mâlik b. Enes mâşaallah sözünü bir hardal tanesini delmek isteseydi, muhakkak onu delerdi." *el-Lâlekâî* (No: 1795).

· İbrâhim en-Nehaî'nin rivâyetine göre bir adam Alkame b. Kaş en-Nehaî'ye: "Sen mü'min misin? " diye sordu. O da: "Diliyorum. (Bazı rivâyetlerde: diliyorum, inşaallah)" diye cevap vermiştir." *İbn-i Ebî Şeybe "el-Îmân"* (No: 24); *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne"* (No: 719, 720, Ayrıca bk. 652); *Âcurrî "eş-Şerâ" (sh: 139, 140)*. Eserin râvileri güvenilir.

· İmam Ahmed b. Hanbel'e imana dâir soru sorulunca, O: "İman söz, amel ve niyettir" diye cevap verdi. Bu sefer Ona: 'Eğer adam, sen mü'min misin?' diye sorarsa denildi. O da: 'Bu bir bid'attir' diye cevap verdi. Bu sefer Ona: 'Peki böylesine nasıl cevap verilir?' diye sorulunca, O: 'İnşaallah mü'minim der', diye cevap verdi... Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem kabir ehlini ziyaret ettiğinde şöyle derdi: "İnşaallah biz de size kavuşacağız." O, burada istisnâ yapmıştır. Oysa Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem öleceğini kesin olarak bildiği halde bu istisnâyı yapmıştır." *el-Lâlekâî* (No: 1798). Ayrıca bk. *el-Hallâl "es-Sünne"* (No: 1069, 1071, 1072).

· Muhammed b. Hasen b. Hârûn dedi ki: "Ben Ebû Abdillâh'a (Ahmed b. Hanbel) imanda istisnâ (yapılıp yapılmayacağı) hakkında soru sordum. O bana: 'Evet (yapılır)' dedi. Sonra da şöyle dedi: "Şüpheli anlamını içermemek üzere korkarak ve amel için ihtiyatlı davranarak istisnâ yapılabilir. İbn-i Mes'ûd ve başkaları istisnâ yapmışlardır. Sevrî'nin görüşü de budur. Allah Azze ve Celle şöyle buyurmuştur: "Allah dilerse siz güven içinde Mescid-i Haram'a muhakkak gireceksiniz." (Fetih, 27). Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem'de ashâbına şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz ben sizin Allah'tan en çok korkanınız olmayı diliyorum". Bakî mezarlığında ise şöyle demiştir: "İnşaallah bunun üzerinden (yâni buna inanmış olarak) diriltiriz." *el-Hallâl "es-Sünne"* (No: 1049) ve *İbn-i Teymiyye "Mecmû'u'l-Fetâvâ"* (7/450, doğrudan *el-Hallâl'dan*). İmam Ahmed'in söz ettiği ikinci hadisi (Bakî mezarlığı hadisi) elimdeki hiçbir kaynakta tespit edemedim. Allah en doğrusunu bilir.

· el-Fadl b. Ziyâd, İmam Ahmed'i şöyle derken duyduğunu söyler: "Ben inşaallah mü'minim, diyen kimse asla şüpheli değildir." Bunun üzerine O'na: 'İnşaallah bir şüpheli değil midir?' denilince O şöyle cevap verdi: "(Bundan) Allah'a sığınırım. Allah Azze ve Celle: "Allah dilerse siz kesinlikle Mescid-i Haram'a gireceksiniz" (Fetih, 27) buyurmadı mı? Onların oraya girecekleri Allah'ın ilmi dahilindedir. Yine kabirdeki ölüye: "Ve inşaallah bunun üzerinden (yâni buna inanmış olarak) diriltirsin" dediği zaman bunda hangi şüpheli vardır ki? Çünkü Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: "İnşaallah biz de size kavuşacağız." *Âcurrî "eş-Şerâ" (sh: 138)*. Ayrıca bk. *el-Hallâl "es-Sünne"* (No: 1050).

· İmam Ahmed'in oğlu Abdullah dedi ki: "Babama: 'İman söz ve ameldir; artar ve eksilir diyen, fakat istisnâda bulunmayan kimse Mürciî midir?' diye sordum. Bana: 'Umarım ki Mürciî değildir' dedi. Daha sonra babamın şöyle dediğini duydum: "Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem'in kabir ziyaretlerinde ölümler için söylediği "inşallah biz de size kavuşacağız" buyruğu imanda istisnâ yapmayan kimse aleyhine delildir." *Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (No: 600-601).*

İstisnânın kullanıldığı hadisler, sahâbe ve selevin bu konudaki sözleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Abdullah b. Ahmed "es-Sünne" (1/307-384); el-Hallâl "es-Sünne" (3/593-602); Âcurrî "eş-Şerîa" (sh: 136-140); el-Lâlekâî (5/965-985); Mecmû'u'l-Fetâvâ (7/446-452).